

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Чернівецький літературно-меморіальний музей
Ольги Кобилянської

Чернівці
«Букрек»
2022

 ОЛЬГА
КОБИЛЯНСЬКА

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ
У 10 ТОМАХ

Чернівці
«Букрек»
2022

 ОЛЬГА
КОБИЛЯНСЬКА

Том 9

ЩОДЕННИКИ
ПУБЛІЦИСТИКА
КРИТИКА
СПОГАДИ
АВТОБІОГРАФІЇ

Чернівці
«Букрек»
2022

УДК 821.161.2-31Коб1
К 55

Редакційна колегія:

Володимир Антофійчук (голова),
Борис Бунчук,
Володимир Вознюк,
Оксана Івасюк,
Дарина Максимець,
Богдан Мельничук,
Валентин Мальцев,
Ярослава Мельничук (заступник голови),
Юлія Микосянчик (заступник голови),
Олександр Попович,
Петро Рихло

Редактор тому Володимир Антофійчук

Упорядкування

Володимира Антофійчука

Примітки Володимира Вознюка, Ярослави Мельничук
та Юлії Микосянчик

Кобилянська О. Ю.

К 55 Зібрання творів : у 10 т. ; редкол.: В.І. Антофійчук (голова)
та ін. Чернівці : Букрек, 2022.

ISBN 978-966-399-521-2

Т. 9 : Щоденники. Публіцистика. Критика. Спогади. Автобіографії / упоряд. В.І. Антофійчук; прим. В.А. Вознюка, Я.Б. Мельничук, Ю.М. Микосянчик. 2022. 392 с. : іл.

ISBN 978-966-997-097-8

Видання призначене для широкого кола читачів.

УДК 821.161.2-31Коб1

ISBN 978-966-399-521-2

ISBN (Т. 9) 978-966-997-097-8

© Антофійчук В.І., упорядкування, 2022

© Вознюк В.А., Мельничук Я.Б., Микосянчик Ю.М., примітки, 2022

© Видавничий дім «Букрек», 2022

Пишучи про що-будь,
довше чи коротше,
я лиш одно мала в душі —
Україну, ту велику,
мишну, пригноблену,
сковану Україну,
її одну і нічого більше.

Олена Коваленко

Ольга Кобилянська.
Фото 1927 року

ЩОДЕННИКИ

I.

*Наші почуття, натхнення,
пристрасть повинні корисно
розвиватись, очистившись.*

Гете

Із знанням зростає неспокій.

Гете

1 листопада 1883, ввечері.

Мені тяжко на душі – я не можу без Макса¹ витримати – ходжу з однієї кімнати в другу; в наших затишних кімнатах так спокійно, а я ходжу, як отруєна, казати – нічого не кажу, тільки один Бог знав, як мені на душі. Раніш, пів години тому, надіслав Козуб записку Максowi, в якій просив Макса відвідати його в невідкладній справі в аптеці М. На жаль, Макса вже не було тут. Я знаю про цю справу: піп хоче подати скаргу на нього або на завідуючого поштою за те, що він із запізненням одержав письмовий акт. Козуб признав свою вину і просив відмовитись від скарги. Піп не захотів і просив Макса зробити скаргу, але Макс відмовився і поїхав.

Правдоподібно, хотів Козуб просити Макса, щоб він умовив попа відмовитись від скарги, і тому післав по нього. У всякому разі це безхарактерність попа – наполягати на своїй злобі в той час, коли Козуб його так просив. Мені жаль його. Але я буду старатись, наколи б мені вдалося, відвернути попа від цього.

Я не можу без Макса видержати, він настільки дорогий моїй душі, що я наче божевільна. Мені чудно на душі, коли

¹ Макс – Максиміліан Кобилянський (1858–1922), старший брат Ольги Кобилянської.

я пригадую собі Куцу¹ і Крамера², але я Макса страшно люблю, рідко коли буває, щоб брат і сестра так дружньо жили між собою, як ми. Мені жаль Козуба, він повинен був до мене звернутися, можливо, я б йому допомогла.

Це є тепер зміст першого аркуша, яке ім'я буде останнім на останньому аркуші? Я листаю й листаю заново аркуші, а їх страшенно багато, чим же я їх заповню? Боюсь, що я тільки одне не повинна писати: що я сирота, перед цим борони мене Боже. Я ходжу, як отруєна, – бідний Максе, коли ми знову побачимось?

2 листопада 1883, ввечері.

Максе, Максе, все пішло з тобою!

3 листопада 1883, ввечері.

Що я, власне, повинна писати? Що я не та сама, відколи Макс поїхав. Коли настає вечір, душить мене сум. Учора ввечері я страшенно плакала, а також і сьогодні – в той час, коли я це пишу, я плачу. Що це значить? Я ніколи не була м'якою і слабосильною. Боже, чому ти роз'єднуєш все, що любиться, що створене одне для одного?!

Я не знаю, власне... я б хотіла багато написати, але не знаю і не маю нічого, мої думки й почуття – тільки Макс і Макс.

Піп відібрав своє обвинувачення... Козуб зі справжнім плачем просив його, потім Н. просив у попа прощення, і той відібрав скаргу. Отже, Козуб все-таки відходить. Я живу тільки для Макса, для Куци, для своїх ідей. Крім цього, не маю я більше нічого, цілісний день нічого не роблю, тільки читаю. Макс також казав, що я повинна багато читати – скільки можливо. Тепер сплю в одній кімнатці з дітьми³, тут тихо і моторошно. Боже! Що я хочу?

¹ Куца – знайома О. Кобилянської.

² Крамер – на той час студент-філолог Чернівецького університету. Через брата Максиміліана О. Кобилянська передала Крамерові для оцінки свої перші оповідання «Гортенза» та «Доля чи воля?». Як видно зі щоденникових записів, він дав їм позитивну оцінку, заохочував О. Кобилянську до подальшої праці.

³ Тепер сплю в одній кімнатці з дітьми... – йдеться найменших братів О. Кобилянської Олександра (1875 – 1933) – згодом юриста, і Володимира (1877 – 1909) – пізніше доктора юриспруденції.

4 листопада 1883, ввечері.

Сьогодні писав Юлько¹, що він, може, в кінці цього тижня приїде. У листі була для мене записка від Макса, в якій він пише, що дуже відчуває мою відсутність і що прощання цього разу для нього було важким, тому що він не має надії повернутися додому. Просить, щоб я йому також писала і дещо про Куцу. Врешті, прикладаю при цьому записку. Я знову плакала, коли її перечитувала, і тепер плачу.

Ні, це буде так тривати доти, аж поки ми знову не побачимося. Я не можу далі писати, мій погляд розмитий сльозами.

6 листопада 1883, ввечері.

Сьогодні знову писав Макс і просив грошей. Але татко² не післав йому. Я ще вчора написала йому довгого сердечного листа, Боже, я так плакала. Я не могла сьогодні по обіді йому листа відіслати, бо не мала 5 фр[анків], а тут прийшов згаданий лист від нього. Він буде почувати себе приниженим, що батько йому нічого не післав. Я розкрила свого листа і вклала туди мого однісінького гульдена. Тільки б лист не впав...

10 листопада 1883 року, ввечері.

Сьогодні вночі приїхав Юлько – ох, це не Макс... Макс написав мені знову.

Коли хтось колись буде читати цю писанину, він буде дивуватися, чому я, власне, відчуваю себе нещасливою. Якби я правильно могла описати злидні, які в нас панують... який жахливий батько, він не схожий на людину – буду мовчати – таке наводження ради одного пфеніга... ні я, ні Є[вгенія]³ не одержуємо без лайки навіть 5 кр[ейцарів] на листи, без того, щоб він нас не сварив, при чому, ох Боже, коли б я могла бути з Максом або самостійна, але не одружуватися, і на кожного

¹ Юлько – Кобилянський Юліан Юліанович (1859 – 1923), брат письменниці, гімназійний учитель, викладач давньогрецької та латинської мов, автор першого латинсько-українського словника, підручників з латинської мови.

² Татко – Кобилянський Юліан Якович (1827 – 1912), службовець повітового управління.

³ Євгенія (Геня, Генця) – Кобилянська Євгенія Юліанівна (1861 – 1917), по чоловікові Урицька, старша сестра О. Кобилянської.

чоловіка дивилась як на свого батька. Я не маю ні пошани, ні серця для мого батька... коли батько хворів, була я цілком байдужа – це не моя вина.

11 листопада 1883 року, ввечері.

Сьогодні написав Макс і прислав для Куци книжки, які я просила. Він все покладається на мене, і він не помилиться в мені, але найстрашніше те, що лист, якого я йому написала, пропав – це більш як жахливо. Сьогодні Андрея. Я поклала горіхову лушпайку зі свічкою на воду й думала про Геня¹ і про себе. Два рази вийшло добре, але це дурниці... Макс мені на думці – ох, що лист пропав – я написала йому багато, післала йому останнього єдиного гульдена, і це все пропало. Юлько не може замінити Макса – о, ні.

12 листопада 1883, ввечері.

Сьогодні вночі снився мені Геньо. Я поклала записочку під подушку – в першу чергу витягнула «знайомого» Геня. Сьогодні була в мене Зося². Геньо писав до неї, він поздоровив «спеціально Ольгу».

Нараз спитала мене Зося: «З ким ви вчора спустилися на воду?».

Я (ухильно): «З одним товаришем Макса».

З[ося]: «Чому ви не спускалися з Геньом? Шкода, ви повинні були з ним спускатися, ой, шкода».

Отже, Макс таки не одержав мого листа...

Боюсь, що Куца не прийде до мене!

15 грудня 1883, ввечері.

Отже, Макс все-таки одержав листа, сьогодні писав він мені.

¹ Геньо – Озаркевич Євген Іванович (1861 – 1916), брат письменниці Наталії Кобринської, український громадсько-культурний діяч, лікар, автор науково-популярних праць з питань медицини.

² Зося – Окуневська Софія Атанасіївна (1865 – 1926), по чоловікові Морачевська, лікарка, довголітня подруга О. Кобилянської, учасниця жіночого руху. Особисте знайомство О. Кобилянської і С. Окуневської відбулося в 1881 р. у Кімполунзі, де батько С. Окуневської служив повітовим лікарем. С. Окуневська стала прообразом героїні раннього твору О. Кобилянської «Доля чи воля?».

Ми з Юльком граємо в театрі. Я сердилася, що Козуб не грає з нами, бо сьогодні було домовлено, що він буде грати, він вже був на репетиції. Мені здається, що він мене не терпить, мені байдуже, але я радію, що він грає разом з нами. Думаю дуже багато про Гєня, думаю й думаю... але це не більше як звичливість з його сторони, що він спеціально поздоровив мене. Не правда ж? Так, але він тепер такий живий у пам'яті, що я його люблю. Гєньо з такими великими милими очима¹. О Боже, тепер репетиції далеко не такі любі, як раніше з Максом.

16 грудня 1883, ввечері.

Я сьогодні лиха: Козуб – ця мавпа в манжетах – страшно осудить мене. Я знаю, що він не може мене терпіти, ми ледве дивимось одне на одного. Тільки інколи, коли певний, що я не дивлюсь на нього, він дивиться на мене, це мене сердить. Він співає погано і шкірить зуби. Я знаю, що він до нестями закоханий у Густу² або якусь з інших дівчат. Мене він не терпить – це мені байдуже, я тільки тому радію, що він грає, але я все-таки спати не буду. Сьогодні зробили ми з Зосяю безглузду вихватку й пішли до ворожки-єврейки. Вона мені говорила про всяке, тільки не про те, що я одружуся з Гєньом.

Сьогодні сказала мені потайки Євгенія, що Зося їй говорила про те, що мої новели дуже висміяли, а саме оспівана Натальця³ і той пан з Відня⁴. Мені сказала Зося протилежне, от лицемірка. Коли була б я це знала, не посилала б їх Крамерові. Він також їх висміє. О, ганьба, ганьба, але почекай, проклята лицемірко. Добре сказала мені циганка, щоб я бе-

¹ ...з такими великими милими очима – написано українською мовою.

² Густа – Кохановська Августа Йосипівна (1868 – 1927), художниця, подруга О. Кобилянської. Ілюструвала новели письменниці «Природа», «Некультурна», «Битва», «Під голим небом», повість І. Франка «Петрії і Довбушки» та ін.

³ Натальця – Кобринська Наталія Іванівна (1854 – 1920), українська письменниця, громадська діячка, товаришка О. Кобилянської. Разом із С. Окуневською сприяла тому, що О. Кобилянська почала писати рідною мовою.

⁴ ...і той пан з Відня – мається на увазі Терлецький Остап Степанович (1850 – 1902), український публіцист, літературний критик, громадський діяч. Критичний відгук О. Терлецького письменниці наводить у своєму листі до О. Маковея від 7 грудня 1898 року: «Panienky nie mają zajęcia i piszą za parawanem romansiki» (Панни не мають що робити і пишуть за ширмою романтики (пол.).

реглася однієї блондинки, вона фальшива, як чорт, вона бестія. Мені встидно тільки перед Крамером. Тепер добре знаю, що Ґеньо не передав фотографію Наталці, а взяв її для себе. Вона тільки набрехала мені. Нащо Наталці моєї фотографії? Фотографію гуски, яку вона знає. Всі вони безхарактерні, всі, Ґеньо також, а я, бідна, не маю нікого, тільки Макса.

18 грудня 1883, ввечері.

Чверть години тому я ще була на репетиції. Справді, Козуб страшенно не терпить мене, інколи червоніє він, я знаю чому. У той час, як я страшенно нудьгую, впало мені на думку поцікавитися ним. Я хочу – мені встидно це тут вписувати – я хочу все абсолютно вивідати, чи він мене любить... Дивно, з М. й іншими він розмовляє, а ми ніколи не розмовляємо. Упадає в очі, що він уникає навіть на мене дивитися.

Не сердьте мене, я хвилююся. Найповніший доказ, що я його не люблю, це те, що я думаю лише про Ґеня. Але я не маю нікого, хто б мене так правдиво любив, як Макс. І сьогодні одержала від нього листа, у мене серце мало не вискакує від радості й гордості. Я зберігаю всі його листи, хоч він мене просив, щоб я їх знищила. Для Зосі я не маю більше серця, відколи вона мене підло оббрехала, не можу її більше терпіти. Озаркевичі, Ґеньо також, такі, як і всі. Чому я не маю такої благородної людини, як Макс, тільки він може мене оцінити, знає мою цінність. Цими днями буде він складати іспит, допоможи йому Боже.

19 грудня 1883, ввечері.

Сьогодні була знову репетиція. Вчора було домовлено, що М. прийде до мене, щоб вивчати пісню, яку вона має співати з Козубом. Пісню вибрала я.

«Отже, я приходжу до вас, панно Ольго», – сказала М.

«Але я хотів би теж з цього щось мати», – сказав соромливо Козуб.

«То прошу – приходьте», – запросила я його.

Сьогодні чекала я, хвилювалась, – він не прийшов. Потім пішли ми на репетицію – він прийшов. Ледве відчинивши двері, крикнув: «Прощу тисячу разів пробачити, що я сьо-

годні не появився, бо мусив йти до лікаря» і т. д. – він дуже хворобливий.

Я не знаю, але мені здається, що я Козубові не байдужа. Коли він на мене дивиться, червоніє сильно, його очі блищать, а зіниці збільшуються... Особливо, коли він каже, що мене любить, запинається, глибоко червоніє, ледве може на мене дивитися, я відвертаюсь, так буває завжди.

Ми співали сьогодні разом: М., я, Юлько і він. Мені жаль, що він від'їде, я ще сумніваюся в його любові – чи він любить мене, чи ні? Чи серце має плакати, чи радіти? Боюсь писати, що це може бути правда, проте цей час гарний і щасливий – може, я живу в уяві?

20 грудня 1883, ввечері.

Сьогодні ми знову сходилися разом. Майже хотіла б я відкликати те, що вчора писала про Козуба – він вперто уникає поглянути на мене. Така впертість приводить мене до найбільшого нетерпіння. Тільки коли він мені на сцені освідчується і говорить переді мною, то дуже червоніє, його очі схожі на два факели. Чому не дивиться він на мене, коли входить або коли я відходжу? Коли ми вже прощаємось, каже він: «На добраніч», і я відповідаю. Я не закохана в нього, але тепер мені встидно, що я собі уявляла, що це він закоханий. Він дуже зарозумілий, страшенно... такий молокосос. А я любити його не буду. Врешті, коли він робиться кумедним, чому червоніє при розмові в моїй присутності чи коли мусить дивитися в мої очі, або робить він це... можливо, врешті, що це я тільки уявляю собі – ой це неправда.

21 грудня 1883, ввечері.

Це була тільки уява... Я співала також у чоловічому хорі разом з ними. Сьогодні чув він, як гарно я співаю. Так співали також дві голови медузи – солодко й некультурно. Ми сьогодні зблизились між собою, але до справжньої любові далеко. Під час гри, коли він до мене говорить, він вже не хвилюється, можливо, вже звик. Шкода! Що я повинна з собою робити? О Боже! Пошли мені вказівку, щоб я знала, що це правда, а не уява, те, що він мене любить. Я нічогісінько не маю. На репетиціях жваво, вправляються, співають, грають, балакають.

Чому Козуб не держиться чорного солов'я К., але приходить до мене? Думаю, для нього все однаково: він зарозумілий, гарний, добрий, розпечений мамин синок. Тепер я знаю правдоподібно, що буде він перший кадрили з Августою танцювати, щоб ним захоплювались. Вчора Ґеньо надіслав Зосі посилку, але чи надіслав він книжки і привіт для мене? Може, й ні, бо Зося нічого не каже? Не журюсь, Ґеньо залишається вільний. Я також залишаюся вільною. Я хочу такою завжди залишатися. Гра в театрі справляє мені багато приємностей. Це тому, що Козуб грає. Він дуже вродливий. Як живо це все в пам'яті. Я бачу, коли він виступає... і говорить: «... я люблю вашу кузинку Бабет Ґурле». Я також. Він: «Любов сімейна – теплувата вода, але моя – горючий спирт». А потім, коли він освідчується і я швидко йду через кімнату, він задержує мене: «Куди так спішно, моя люба дитино?». Потім кажу я: «У давні часи прясти було дуже благородним заняттям».

Він: «Але любов набагато благородніша».

Я: «Не завжди».

Він: «Але коли два серця, як наші, б'ються в один такт», – він сильно почервонів на цьому місці, і т. д.

Тепер для мене це дрібниця, це була тільки дитяча уява.

Ввечері.

Сьогодні хочу покінчити з моїми думками. Я дивачка і встидаюся цього. Він завжди хвилюється, коли я йому освідчуюся в любові, але це, мабуть, з інших причин. Ніколи, ніколи не був він такий облесливий, як сьогодні, і я справді його висміяла.

Він стає смішним, коли ходить сюди-туди по сцені зі зневажливою хворобливою ризкою біля уст і рідко удостоює мене своїм поглядом.

Сьогодні мені ясно в голові: чому могла я бути така дурна? Це ж було приниження для мене, що я взагалі ним цікавилась. Тепер поміняємося ролями. Сьогодні було спокійно на репетиціях. Багатьох бракувало. Кожний говорив свою роль байдуже, вульгарним тоном сміялися, що Козуб також мусить у чомусь виправлятися, що він точно приходить. Ні, він просто не хоче бути відсутнім. Ні, який він кумедний сьогодні, як ніколи ще... Пізніше прогулювався він з М. ...ми сміялися

над його хвилюванням. Гм, дивно, я дуже сердита на нього. Мавпа, молокосос, мені жаль його, бо він хворий, – і я маю таке дурне серце, що я у все вірю. Але М. накинута ординарно на нього. Я щаджу його, бо краще розумію. Все йому прощаю, тільки не те, що він видає себе наївним і зарозумілим, ні про що не можу з ним говорити.

24 грудня 1883.

Я вже, може, 20 разів з нудьги розкладала карти для нього і для себе. Біля нас обох стоїть любов. Він закоханий, я б дала голову, що він залюблений в Густу, але коли вчора говорили про їхнє катання на ковзанах, то він говорив байдуже, який він вже є, мабуть, він мав би цілком почервоніти. Отже, кінець. Він залюблений в іншу, не в мене. Інакше для чого таке поводження.

Він не менш чутливий, як я. Коли я при зізнаннях у любові не червонію, хоч він мені не байдужий, то чому він червоніє? Але ми побачимо, я досить дурна, щоб над цим роздумувати.

Макс склав останній іспит і поступає на практику. Він у когось закоханий! І тільки Августа, тільки...

26 грудня 1883, ввечері.

А тепер я можу на всьому хрест покласти, на всіх надіях, на грі в театрі, на всьому. Дитина Ар., директора театру, смертельно хвора і правдоподібно помре... Тоді М. не зможе грати, тоді всьому кінець. Боже мій, Боже, чому завжди ламаються мої плани? У наступних хвилинах раділа я на сумісне перебування з Козубом. Також не буду співати...

Сьогодні відбулося посвячення русинської церкви, і тому перебував у нас отець Устиянович¹. Сьогодні Геня, я і Юлька уникнули великої небезпеки – наші коні сполошилися. Хвилину перед тим, коли коні стали неспокійними, ми зішли, потім сани розбилися, а коні стрілою помчали.

Напевне, почую я завтра, що дитина мертва, а потім всьому, всюди кінець... О Боже, Боже, думаю, що я не байдужа

¹ Устиянович Микола Леонтійович (1811 – 1885) – український письменник і громадський діяч. Довголітній приятель сім'ї Кобилянських.

для Козуба. Була репетиція співу, він теж був, я і Дмитрунью. Потім була знову репетиція, його не було, я теж не була.

27 грудня 1883, ввечері.

Дитина померла, незважаючи на це, в театрі грають. Бур. взяла роль М. Що повинна я ще писати? Козуб не любить мене. Ні. Ох, як мені встидно, що я собі щось такого уявляла.

Йому ринула знову кров у обличчя, коли він під час гри сказав, що мене любить. Схвильовано блищали його очі, коли він говорив про свою любов до мене. Тепер приписую я це тільки грі... Він дуже зухвалий. Добре сказав Макс, що бачив це з його поведінки з Б. Тьфу, як мені встидно, встидно. Але йому залежало багато на тому, щоб він грав, щоб його бачили. Але хто, хто? Тепер я вже не вірю, що Густа... Я не маю тепер нікого – ні Зосі, ні Геня, нікого, тільки Макса. Я була в моїй ролі інколи більш уциплива до Козуба. Я ніколи такою не була, байдуже слово, тьфу.

28 грудня 1883.

Він зарозумілий молокосос, що чудово грає роль ледаря. Чванливий. Шкода дуже тільки його чудових очей. Раніше, коли ще М. грала, був він інакший, але тепер він вважає, що він Аполлон. Не знаю, що нового писати. П'єса великою мірою стала нецікавою, на репетиціях багато галасу, нудно для мене все до бридкості. Нікого я тут не маю, нікого. Але я дуже, хоч і в думці, принижувала себе перед Козубом. У нього нічого немає, крім гарного обличчя, одної пари манжет і модерної зачіски, а я була дурна.

30 грудня 1883 року, ввечері.

Сьогодні, власне кажучи вчора, одержала дуже гарного листа від Макса, в якому він мені також пише, що прочитав усі мої новели. Загалом дав дуже гарну оцінку й заохочує мене до писання. Боже, так гарно ще ніколи ніхто не писав до мене, як він.

Сьогодні ввечері відбулася остання репетиція. Завтра вистава. Мені вкрай цікаво, як удасться п'єса. На цих репетиціях нудьгую жахливо. Сьогодні пізнала я Козуба і як грубіяна.

Ф. сказала йому, що він тому не хотів грати свою роль, бо мусив тут оголосити свою любов і без взаємності. Козуб лежав, витягнувшись у кріслі. «Ох, Геню, це мені байдуже, це не вражає мене!» Це сказав він, так зухвало і грубо, що я мало не здригнулася, але я не дивилась на нього і не рухалася з місця.

Зухвалий, обмежений дурень! – він, я...

Я дійсно загралася, і я тепер задоволена, що це так склалося.

Між мною і Зосею немає гармонії й ніколи не буде.

1 січня 1884. Кимполунг, увечері.

Добрі вісті на 1884-ий рік. Так, дуже добрі. Вчора відбувся вечір з якого багато раділи, і за який я боялася, бо знала, що ніколи не буду грати з Козубом. Як мені почати описувати? Ми всі разом прийшли в казино. Звичайно, і Козуб був також, з вільно відгорнутим волоссям з чола він красиво виглядав, як ніколи. Момент перед виставою був для мене невимовно гарний. Я була збуджена, але не хвилювалася, спокійна, із сяючими очима. Врешті ми грали. Коли музика заграла – пішов мені мороз тілом. Я думала про Макса, його життя, його любов і про його повні любові листи, і здавалось мені, що я в цій хвилі гарна й незвичайна. Отже, ми грали. Я грала і співала чудово. Коли Козуб на сцені освідчувався, задержав він мене вперше рукою, згідно з приписом. «Дафна хоче утікати, але Аполлон задержує її», – вигукнув він при цьому, потім схопив мене за руку і сказав: «Чи такі ловці троянд створені для таких занять?» Я не знаю – його руки були холодні, без любові... Я маю дуже гарні руки, і це не можна у мене відняти. Ще перед виставою сказав він, що не має бажання грати, а на вечері переконалася я в тому. Цього вечора розмовляли ми декілька раз дружньо.

Ми кілька разів приязно й чемно розмовляли, тут і там сміялися ми, але... ми, ми – ні кроку не танцювали разом. Він мало танцював – майже тільки з Кохановськими, частіше з Ядвісею¹ і деякими жінками. Ні, він ні в кого не закоханий, це я також знаю; він тільки високої думки про себе. Дуже гарна, добра, чванлива дитина, яка повинна вживати «Беладон»,

¹ Ядвіся (Гедвіг) – сестра А. Кохановської.

щоб мати гарні очі. Я дуже багато танцювала, але не розважалася, мене знову глибоко й відчутно вразило те, що він не танцював зі мною. Навіть Б. надавав він перевагу. Якби я знала чому. Коли я відходила, подала йому на прощання також руку. Я подала йому руку тільки через те, що, мабуть, це був останній раз, коли ми були разом, грали і т. д. Він подав мені свою, попрощався дружньо й чемно: «Цілую руки, панно. На добраніч!» – «На добраніч!».

Прийшла додому без чуття, механічно роздягнулася і лягла. Спати я не могла, його образ все стояв і стояв перед душею. Тонке овальне обличчя, чудові очі та втомлена, болісна риска біля вуст...

Коли я буду колись злюща й без чуття, то звинувачувати-му Бога, чому дав мені тепле серце та гарну душу. Мене ще ніхто, ніхто не любив.

5 січня 1884, ввечері.

Сьогодні написав мені Макс, що він був з моїми новелами у Крамера. Він, Крамер, сприйняв їх з великим захопленням. Ох, всі листи від Макса чудові, я їх зберігаю. О, коли б я вже могла написати Крамерові, але як – він глибоко освічений, а я?

Я вирішила ходити на ковзанку. Вже сьогодні відбувся в Кохановських перший урок, потай звичайно. Я хочу зробити людям несподіванку, всі вони дуже мене просили, щоб я приходила, я всім відмовила – і раптом я прийду, якщо мій план не зламається, бо я ще й напівхвора. Ага! Недавно зустріла я Козуба, тобто він виходив з одної бічної вулиці, а я пройшла мимо. Він йшов повільно за мною. Правдоподібно, не хотів він, щоб ми зустрілися, і я навмисне пішла в бічну вулицю, щоб заощадити йому привітання, хай знає, що я для нього не добра.

7 січня 1884.

Що мені писати? Різдво було для мене мляве й нудне. О Боже, я багато думала про Макса, думала, щоб ми були разом... Що напише мені Крамер?

Я бігаю на ковзанах, сьогодні була вперше там між багатьма іншими. Козуб також бігає. Спочатку ковзалася я з ним і Ядвігою, було страшенно смішно, як ми всі троє попадали...

Це здорово, і тому я ковзаюсь. Крім цього, нічого мене там не приваблює. Але в мене черевики не придатні для ковзання – не маю грошей, боюсь, що не зможу навчитися.

10 січня 1884, ввечері.

Щойно повернулися від Зосі додому Юлько, Геня і я. Ми переодягалися: Юлько і Геня як селяни, а я у фрак з книжкою. Це виглядало дуже смішно. Були ми там якийсь час і добре сміялися, потім повернулися додому. Що ж маю я ще про себе писати? Вчора хотіла йти на ковзання, але брати не прийшли, хоч вони обіцяли. Та, проте, вони пішли, я страшенно злостилася, бо хотіла також піти. Пізніше чула, що Козуба не було, це подвійно розсердило мене, бо я була з Солонаром добре навчилася ковзати, а ці мавпи не прийшли. Я постановила не йти сьогодні. Вони прийшли по мене, але я відповіла дуже ввічливо, що не йду і т. ін. У Ядвісі виступили сльози на очах, вона зараз запримітила, що я не така, як завжди. Я не маю злоби проти неї, бо врешті вона не винна, вона жалкувала про свою помилку. Але Густо, почекай ти, мавпо, ти мене ще пізнаєш! Юлько закоханий в неї до безтями, і все лежить у моїх руках!..

Козуб звертається до мене вже «панно Ольго». Нещодавно написав Геню; Зося не хотіла мені сказати, що він їй писав, вона тільки сказала, що він тепер дуже засмучений, ту подяку, що я її склала для нього, не хоче вона більше йому вислати.

Від Крамера жодної вістки. Мамця¹ лежить хвора, її здоров'я не приносить взагалі мені ніякої радості. Боже, візьми все, тільки залиши нам матір. Ага, недавно відвідала нас Куца зі своєю матір'ю. Це значить дуже багато, негайно напишу про це Максові.

14 січня 1884, ввечері.

Я страшенно неуважна, відколи ходжу на ковзання, ледве прочитала разом 20 сторінок, а до цього всього мати дуже хвора. Боже мій, Боже мій, все забори, тільки залиши мені її. Що ми будемо робити без матері, а вона виглядає, як тінь.

¹ Мамця – Кобилянська Марія Йосипівна (1837 – 1906).

Я вже бачу: з мене не буде нічогосінько. Я не маю ніякого уявлення про «господарство», я нічогосінького не навчилась. Що я буду колись робити на світі? Макс написав нам всім листа, зокрема і слова до мене: «Л[юба] Ольго, ти написала мені багато й нічого, та, проте я завжди радію, коли можу щось прочитати». Юлько розреготався злорадним сміхом. На це написала я Максові короткого гострого листа, але зараз я жалію з цього, бо знаю, що тепер наступить між нами легке охолодження, та, як було сказано, я була страшенно роздратована.

Козуб живо цікавиться моїми успіхами на ковзанці. Ми обоє дружньо розмовляли. Сьогодні його не було. Ох, я не можу ніяк взятися за читання – тільки б мати була здорова.

19 січня 1884.

Мати дуже хвора. Немає також надії, що вона скоро встане. Я довго не була на ковзанні.

21 січня 1884, ввечері.

Слава Богу, матері краще, але не зовсім.

Новини такі: ми мали б дати українську виставу.

Священник, Юлько, Солонар, Зося, я і Козуб. Але хоч я дуже раділа, з цього не вийшло нічого. Козуб від'їжджає вже 27 цього м[ісяця] назавжди... У неділю, саме 27, буде вечірка, я не йду, бо мати хвора, хоч маю охоту піти. Тепер я б ще пішла, щоб бути з ним разом востаннє на вечірці. Я знаю, він не буде зі мною танцювати, але тепер, може й, танцював би.

Що нас колись на ковзанці спіткало? Я летіла з роєм дівчат (я була на чолі), і він з роєм дівчат (він теж на чолі). Ми мчали одне одному назустріч і, щоб не впасти, – це сталося мимоволі – він повис на моїй, а я на його ший. Це було смішно, ми сміялися, я швидко зняла руки з його ший, а він ні, і ми полетіли далі по льодові. Сьогодні не були ми разом на льоді. Він завжди починає зі мною говорити. Може й, краще, що я не йшла, бо я буду дуже нещаслива.

Недавно дістала гарного листа від Макса. Я хотіла б дуже-дуже одружитися з Генєм...

23 січня 1884, ввечері.

Отже, спочатку про вчорашній день. Ми пішли на ковзання, там був і Козуб. Але через те, що на цьому місці був поганий лід, мусили ми перейти на інше місце. Пан[на] Н. приїхала на санях, всі дівчата, біля 10-ти їх, сіли в сани. Козуб правив кіньми – ох, це було комічно: при найменшому повороті саней всі страшенно кричали. Ох, вчорашній день був гарний! Я багато з Козубом розмовляла... Він мені також сказав, що вже 25-го від'їжджає, я глибоко зітхнула – 27-го не буду на вечірці. Але він теж не буде... Це налаштовує мене дуже весело... Було дуже весело – Козуб намовив усіх хлопців, щоб вони, коли Б. падатиме, щоразу кричали разом з нею. Зчинився страшенний галас... А сьогодні було сумно...

Я була б не пішла, бо мати до всього мала ще сильні зубні болі, але я мусіла ще хоч однісінький раз побачити Козуба. Я хотіла принести матері краплі від зубів...

Ми, тобто я, Ёуста, Ядвіся, зустрілися зараз на початку з Козубом, йшли разом... Що ж мені ще писати? Був сильний вітер, який гнав мене і Ядвісю так, що ми не могли зупинитися, Козуб розпростер руки, щоб нас затримати, нас дуже гнало. Я штовхнула сильно Козуба і впала. Він впав також, і Ядвіга – це було дуже смішно. Сьогодні кожної хвилини хто-небудь падав, і було на що дивитися. Козуб ковзався багато з Ёустою – він її любить, це я знаю. Він мене шанує і поважає, – але більше нічого. Він любий і гарний, як ангел, а я надто розумна, щоб бути ангелом... Він йшов з нами, прив'язав Ёусті ковзани і хотів зробити те саме й мені. «Дякую, – сказала я, легко усміхаючись, – я вже сама собі прив'язу». – «Але ж я можу теж щось допомогти».

Я дозволила прив'язати ковзани... Мабуть, були ми сьогодні разом востаннє. Післязавтра він повинен від'їхати, і я сумніваюся, чи зможу його завтра побачити, хоч ми повинні йти на ковзання... Коли ми прощалися з ним, він легко поздоровив нас, а коли ми за ним оглянулись, бачила я його профіль, але він не оглядався. Це був гарний час, коли він був з нами. Я буду дуже шкодувати за цією малою, тонкою постаттю з елегантними рухами, з гарним обличчям, з напівхворобливим напівзухвалим виразом. Я чую, як він говорить моє ім'я: «О – ль – га».

25 січня 1884, ввечері.

Вчора була надворі страшна буря. Я пішла по Кохановських, щоб разом з ними піти на ковзання. Ми прийшли, але там не було жодної душі й льоду теж не було. Я ходила, щоб тільки ще раз побачити Козуба.

Сьогодні пішли ми знову. Я пішла заради нього, щоб ще раз побачити його перед від'їздом, але і сьогодні він не прийшов. Весь час була я незадоволена. Потім, коли ми поверталися, – мусили проходити повз пошту – сміявся піп і стукав у вікно до Козуба, якого вже було видно, я поздоровила його. Він швидко і дружньо відповів на поздоровлення. Він приступив ближче і спитав, де ми ковзалися – я вела перед у розмові – сказав, що він ніколи не подумав би, що ми можемо ковзатися. Потім вклонився легко. «Цілую руки», – сказав, ми відповіли на привіт, і він пішов. Сьогодні або завтра вночі він від'їжджає.

Я тішуся, що бачила його ще раз.

26 січня 1884, ввечері.

Сьогодні були ми знову на ковзанні. Було чудове ковзання. Я ковзалася також сама. Дарма дивилася я за Козубом. Він не приходив і не приходив, і вже не прийде.

Він поїхав сьогодні вночі. Була стомлена і млява без нього. Був же він для мене сердечно любий, тепер я бачу, – що ж мені тепер писати? Ця вся моя історія з Козубом. Спочатку не могла я його терпіти, потім подобався він мені, пізніше зловистив мене і був мені байдужим, на ковзанці ми помирилися, і він знову мені подобався. Він поїхав до Кіцманя, там є Міця¹, яку він, певно, покохає. Чому я не мешкаю у старому доброму помешканні, там я чула б була бодай поштовий ріжок. Бог знає, коли ми побачимося і чи побачимося?

27 січня 1884, ввечері.

Сьогодні вечірка. Я в незвичному настрої. Сьогодні думала багато про Козуба. Моя душа цілком зайнята ним. Незвичайне відношення до нього: я знаю, що я власне його не любила, а бідне серце чіплялося за нього, мов за соломинку, щоб тіль-

¹ Міця – Марія, сестра А. Кохановської.

ки жити. У серця жити – не означає любити, а саме моє серце мусило жити. У моїй пам'яті звучить пісня, яку ми завжди співали на репетиціях:

*Бліда королівна співає у синій морській глибині,
Ледь пальцями струни торкає, і линуть тужливі пісні
Про чисті озера у лісі, про неба блакитний кришталь,
Про дні в самотині й розпучі, про те, як минулого жаль,
Чудових травневих поранків, веселих дівочих забав,
Які вже навіки минули і слід за якими пропав...
І зойком озвалося море, неначе урвалася струна,
Мов пісня жалобна, тужлива доходить з глибокого дна...
Мов пісня жалобна, тужлива доходить з глибокого дна...¹*

Це було колись – а тепер? Він поїхав. Я мушу знову шукати. Сьогодні в моїй голові носяться Ґеньо й Козуб. Було гуркотіння екіпажів – вони всі їдуть на бал, молодість домагається свого права – оживає в мені охота до життя. По тім гнемося перед розумом, що я маю з цього? Козуба вже немає... всі вони порожні й нудні.

Сьогодні розкладала для мене карти і сказала, що біля мене постійно стоїть брюнет (якого ми за Ґеня вважаємо). Так, так, хтось думає про вас, він цікавиться вами, не з любов'ю, додала вона, щоб себе не зрадити, він далеко звідсіля. Це, це Ґеньо, я це знаю. Я хотіла багато дечого сьогодні написати. Юлько пішов на бал, тут спокійно – діти сплять, а я не можу писати... Ні, я йду читати, кого я тепер буду любити???

31 січня 1884, ввечері.

Як сумно – сумно те, про що я пишу. І я не знаю, чому я досі про це не писала. Ґеня мала в носі хворобу, і, як тепер виявилось, це рід раку. Страшно. До цього часу бабралися там. Три дні тому почав раптово гнити кінчик носа, власне те, що з'єднує ніс. Вирішили післати її до Кракова, до славного лікаря П. Саме сьогодні вона поїхала. Доки мусить ще гнити, що далі буде, коли лікар не допоможе? Щоб ніс не втратив форму, то краще хай би померла. Яке ж то життя – ходити покаліченою в такі молоді роки. Боже мій, Боже мій, і мати хвора й журиться – страшне горе в нас.

¹ Переклад з німецької Євгена Поповича.

Знову новина. Хочемо грати виставу, тобто священник, Юлько, М., я, Зося також повинна була грати, а тепер вона вже не зможе – старий заборонив їй. Ми наражаємося на найбільшу ганьбу – він недоумкуватий дурень зі своєю опозицією. Тепер вже вона не буде грати, я дуже сердилася, Зося також, що ж робити? Юлько поїхав з Євгенією далеко – аж до Кракова. Чи повинна вона з Максом їхати?

Що стосується моїх новел, які вже у Крамера, то вони лежать у нього, але це ще найменше... і... Все-таки Козуб був закоханий в Августу. Сьогодні довідалася я про це від Зосі, яка мені розповіла, що Ґеньо висить на старій любові. Питав у нас, які книжки прислати. Хай він собі їх задержить і свій пішле. Яка я бідна. Хитра невинність Августи, її люблять і чествують, а я – обдарована всіма здібностями, з душевними перевагами – я мушу вічно самотньо стояти, я мушу все для себе виборювати, випрошувати, а коли я що маю, то все мені до смерті противне...

1 лютого 1884.

Сьогодні надійшов від М. з Кіцманя лист, адресований Ґені. На конверті стояло: «Люб'язний привіт – Козуб». Привіт для мене, бо він Ґеню не знає.

3 лютого 1884.

Самі фатальні звістки! Цілком серйозно посварилася я з Зосею, вона страшенна дурепа, як і її батько. Мені нудно писати про причини. Можливо, що не буде нічого з нашим театром, які дурні-дурні наші люди, які недоумкуваті наші русини. Зося заявила, що відмовляється дружити зі мною, начебто вона була колись зі мною в дружбі. *Я нічого не втрачаю на ній, бо я трималася міцно з нею тільки для виду.*

Вчора написала я Міці листа замість Ґ[ені]. Чи Козуб пізнав мій почерк? Певно, ні.

3 лютого 1884.

Тільки-но пішла Зося. Я написала їй ввічливого листа у справі театру. Вона не відповіла, але прийшла до мене і про-

сила пробачення. О, простото, простото¹. З нею не хочу я більше нічого мати.

Нарешті відіслано листа-подяку Ґеневі.

7 лютого 1884, ввечері.

Тільки-но від'їхала Зося. Вона казала мені, що один кузен, який закоханий в неї, надіслав їй свою фотографію (я бачила цю фотографію), і що її колишній професор дуже багато допитувався про неї, і т. ін. Вона не варта любові, яку їй усі приділяють, а мною ніхто не цікавиться, тільки я стою завжди самотня, сама без любові й попиту. Макс зараз сказав би: твою цінність ніхто не може оцінити. Це так. Мене ніхто не знає. Це було порожнє уявлення з Ґеньом... Бог знає, де моя фотографія буде обертатися, можливо, її будуть критикувати, знущатися над нею... що мені до цього, він для мене більш нічого не значить. Можливо, я йому якийсь час подобалася, він взяв мою фотографію, але тому, що він людина хвилини, то давно мене вже забув.

Відколи мати хвора, я стала сухою, мій світ – це мій столик з книжками, більш нічого. Інколи думаю, як би привернути увагу Куци до Макса. Цікаво, чи Ґеньо на мій лист-подяку надіслав мені книжки? Як хоче, я маю що читати... Врешті, Макс постаріє вже для мене книжки. Козуб у листі М., адресованому Ґусті, написав так само – той привіт. Боже, допоможи мені, щоб ці важкі часи вже минули...

15 лютого 1884, ввечері.

Давно я вже нічого не вписувала... і тепер – тільки сумне... Боже мій, Боже мій, мати лежить все ще хвора... Боже, все забори, тільки залиши нам матір, дай їй знову здоров'я, вона виглядає, як тінь, тільки очі світяться. Інколи, коли вона тихим голосом говорить, гляну бистро на неї... можливо, що ця хвороба для неї вже смерть, бо їй не краще... А бідна Ґеня в Кракові – Боже, змилосьердсь над бідною молодою душею, за що страждає вона так багато.

Нещодавно Макс написав мені гарного листа. Ні, я не варта цього, я зневажлива грішниця, але я хочу для нього пра-

¹ Це речення написане українською мовою.

цювати... Кілька днів тому одержала Густа від Міці з Кіцманя листа. Схвильовано оглянула його, чи не було щось від Козуба написано. Так, було, бистро я прочитала: «Панам – привіт від Козуба» – я була цим обурена, для чого я мала передавати від нього привіт панам? Він може це сам зробити... На конверті Августи написав би він інакше, хоч на одному листі від М. написав він ті самі слова, що і в першому його листі до П. «З вдячним привітом». Я дуже сердилася на Козуба, але пізніше я ще раз взяла в руки конверта і прочитала знову. Що мені спало на думку? Там було написано не «Панам – привіт», а «Привіт здалека від Козуба»! Я зберігаю ці два конверти і дивлюся на них...

Ґеньо – погана людина... і він цікавився мною – це нарешті сказала мені Зося. Але я не хочу навіть дивитися в той бік, де мешкають Озаркевичі.

21 лютого 1884, ввечері

Сьогодні грала я мелодію зі старих часів, коли я ще любила Шторфера. Так, я його дуже-дуже любила, його і Степана... Любов до Степана зробила мене поважною і зрілою дівчиною, любов, власне пристрасть, до Шторфера зробила з мене набагато духовно розвинутішу істоту від інших, що жили за таких обставин і умов, як я. Я його дуже любила. Коли я тепер його згадую і дивлюся в його пристаркувате, солодке, холодне обличчя єврея, то нічого вже не думаю. Я була захоплена ним, наче демоном, і довго й твердо була в його полоні.

Коли я тепер думаю про себе, то я стала гіршою порівняно до тих часів. Найкраще почувала себе, коли писала оповідання «Доля чи воля»¹.

А зараз, о Боже, – я це обминаю – від того часу я нікого так не любила, як Степана і Шторфера... Не було нічого правдивого і благородного в любові до Аппеля, а Ґеня я не любила, його й Козуба, мені було б встидно, коли б я це назвала любов'ю. Тепер я аж ніяк не могла б любити Козуба... Що маю я тепер? Я до хрипоті кричу на дітей, замітаю, зашиваю і зашиваю, тільки ввечері читаю, може з одну годину. Це від того

¹ «Доля чи воля» – оповідання О. Кобилянської, написане німецькою мовою в Кімполунзі в період з 3 березня по 10 квітня 1883 р.

часу, коли мати хвора. У неділю, мабуть, піду на вечірку... Ні, нащо написала я, що піду, я ж не піду, бо саме в неділю я думаю про ті часи, коли любила Шторфера, про затишну зелену кімнату, коли я біля вікна стояла і за ним поглядала, як повільно він ходить. О Боже, я ніколи не буду щаслива, а зараз тим більш.

24 лютого 1884.

Я не йду на вечірку, хоч все там у кімнаті приготоване лежить. Матері стало сьогодні раптом гірше, а я – ох, що мені з цього? Але я знову люблю Степана, так, я вічно буду його любити, я люблю, люблю його. Боже, Боже, зроби зі мною кінець, але Бога немає, є тільки воля, але чому ця воля хоче, щоб я хотіла. Спішу вкласти в медаль фотографію Степана, а він, може, вже заручений.

25 лютого 1884.

Я була на вечірці, але писати про це не варто. Степана ношу в своєму амулеті. Степане, Степане, прийди до мене, хочу тобі щось сказати, що тільки ти повинен чути... Я люблю тебе тепер і завжди, знаю, що ти мені ніколи не будеш належати, що я не маю жодної надії, але я люблю тебе самовіддано, вічною любов'ю, глибоко, слів на це не маю!

27 лютого 1884, ввечері.

Власне, знаю про що писати. Так сумно, Боже мій, які важкі часи настали для нас і для мене. Мати хвора, не знаю, чи вона колись встане. Сясько¹ лежить хворий на запалення легень, я теж хворію, але що казати – я маю схильність до грудної хвороби. Сьогодні зимовий день, та не там у моїм старім домі, де я його пізнала. Там я багато страждала, Боже, я нічого, нічогісеньки не маю на цьому світі. Мої дні й молодість минають, а я сиджу, сиджу (я не маю на увазі, що я не одружилась). Жодної втіхи, жодної розваги. Що знову сталося зі мною, що моя вся душа прив'язана до Степана? Чи це є призначення, чи доля? О Боже мій, що буде з мене? Я пробу-

¹ Сясько – молодший брат О. Кобилянської Олександр.

джуюсь, відкриваю амулет і дивлюся на Степана. Я завжди думаю про нього. Чому я принаймні не живу там, – як гарно мусить там бути, дерева наче дихають. Ні, я сама винна, що люблю Степана. Я складаюся з двох «я»: одна добра, а друга зла. Я хочу Степана. Чому я його хочу? Я хочу тільки тому, що вища воля теж цього хоче, вона хоче, а я мушу, я нікого не люблю так, як Степана.

4 березня 1884.

Що ж писати? Тиждень я хворіла, мала дифтерію і сильне сіпання в обличчі. Ще й зараз маю. Я ледве ходжу – так ослабла. Слава Богу, матері краще, Сяськові теж. О, які важкі часи настали для нас, хоч би я не мала болів в обличчі. О, як це страшно. За одним заходом прочитала твори Марліт¹. Які божественні й гарні думки, мушу їх придбати.

Я не думаю вже так багато про Степана.

21 березня 1884, ввечері.

О Боже! Що я не пережила за останній час?! Після матері зліг Сясько на запалення легень, потім захворіла я на дифтерію і страшенне смикання в обличчі тривало 2 тижні, потім встав Сясько, а батько зліг, потім захворів Власько² на дифтерію у важкій формі. Я ж трималася мужньо протягом дня, тому й виглядаю, як тінь. Я могла б багато написати про той безвідрадний час, але для чого? Хіба що я знову вже на один рік стала старшою, і я зі стуленими устами й розлючена від болю повзаю від ліжка до ліжка, німа, наче статуя. Мати все ще хворіє. О Боже, щоб вона вже видужала.

Нарешті Ґеньо прислав книжки. При цьому відповів він мало, цілком не згадав про лист-подяку й не поздоровив мене. Не знаю, інколи дуже відчуваю потяг до цієї чудової родини, до Ґеня. Але я відчуваю проти них страшну-страшну злість, я не хочу потрапляти під дурні хвилинні почуття. Ні, я не хочу, вони всі фальшиві. Тепер вже відчутно весняний подих через все, інколи також через моє серце. «Так!» – хотіла б я іноді

¹ Марліт – німецька письменниця, власне ім'я Євгенія Іон (1825 – 1887).

² Власько – наймолодший брат О. Кобилянської Володимир.

бурхливо вигукнути від радості, щоб в наступній хвилині усвідомити й себе запитати: «Чому?». Нічого ж немає.

26 березня 1884, важливий день.

Вчора було свято, на якому зазвичай постять дівчата. Треба постити цілий день, не можна нічого їсти. Вранці також ні, а ввечері готують плачінту¹, яка складається з 3-ох столових ложок муки, 3-ох води і 3-ох чайних ложок солі. Це треба з'їсти перед сном, і вночі приснитися той, що повинен дівчину взяти. Ну, я постила до обіду, а в обідню пору починає тета лементувати й каже: «Всі, хто так робив, всі вони нещасливі, так, як і ви, це гріх і жахливо». Сказала мені так тета у своєму страхітливому настрої, а мати змушувала їсти – і я, дурепа, пішла й пообідала. Проте потім я вже нічого не їла і постила далі. Ми з Зосею спекли плачінту – о Боже, – сміялися і думали, що нам приснитися. Я пішла спати і снила – ну, люди добрі, вбийте мене – не знаю що. Я сміюся, сміюся, коли це описую, до того ж я дуже роздратовуюсь. Про те, що я снила, хочу написати.

Не знаю, як це сталося – я щось робила, чи що – там в стороні від мене хтось стояв високий. Але як він виглядав, хто був – не знаю. Генця щось говорила з ним про мене, а я думала, що це мусить бути він. Потім я прокинулася, знову заснула й снилось, що їздила в елегантному екіпажі й розмовляла з євреями. Це означає маєток.

До біса – я ж обідала, але ще нічого не втрачено, бо 6-го те саме русинське свято. Я спробую ще раз постити. Вранці розповіла я мамці свій сон. Мати слухала це з елеяною усмішкою, потім розповіла що й вона снила мене такою. Якраз, коли вона питала мене, що я снила, глибоко злякана сказала, що Стефан прийшов, а з ним жандарми.

При цьому я дуже злякалася. Ні, той, що мені приснився, не був Степан, врешті, я не знаю – постать була затуманена. Тета каже, що коли б я нічого не їла, була б його виразно побачила... Ні, о ви, всі добрі боги і святі, хай буде це Степан. Степане, моє солодке серденько, мій хрущику, моя пташко, моє найсвятіше все!

¹ Плачінта – пиріг (рум.).

Недавно була в мене Куца, у відповідній формі передала їй бажання Макса, вона йому прихильна, проте боюся, що не прийме його пропозицію.

Мене ще й тепер пече у шлунку ота плачінта. Я снила також, що випила 14 склянок води.

Ввечері.

Я була в Зосі, насміялася там, думала, що чорт візьме мене живою. Сміялася я з оповіді Зосі: дивно, вона нічого не снила – тільки свого батька, одного старого дядька й одного слугу, який вибивав килими. Я дуже сміялася, коли вона мені це розповідала. Пізніше говорили ми про золоті часи, коли Аппель давав їй уроки, коли він мене любив. Я живо пригадую: ми були в тій самій кімнаті, я стояла біля стола, навпроти, а пізніше, коли ми обидві почали хворіти, стояла я біля великого вікна за величезним олеандром, а він біля мене, легко притуливши ногу до відра, і дивився гарячими очима на мене, а я гинула... О, це був гарний, гарний час, який я, попри все, ніколи не забуду. Ні, тоді була я наївна, це можу тепер переконливо підтвердити. Наколи б не стався той скандал з попадею... потім... – цей гарний час був би, може, довше, довше потривав, і я була б лишилася його «цукеркою» і серденьком. Я хочу думати тільки про початок, а не про кінець, про затишну кімнату з багатьма великими квітами і про любого Аплічека. Лише він відповідав на мою любов. Було дуже гарно, нема нічого кращого, як любов між юною дівчиною і юнаком, коли вони потрапляють у пастку природи. Я тільки-но прочитала мій щоденник, часто мусила сміятися з нього. Я була тоді справді гарна, а тепер? О Боже, тепер така, як є, пасую тільки для Степана, а Їеньо мені глибоко противний. Я й сама не знаю чому.

28 березня 1884.

Я озлоблена на Макса так, що й писати не можу. Я роблю для нього в Куци все, щоб тільки його бажання здійснилися, я випередила його правдиву думку, а коли я дала волю моїй душі й від себе дещо написала – не одержала сьогодні ні слова у відповідь на це, він пише тільки про себе й Куцу. Я не хочу вдаватись у подробиці й писати про це, досить цього.

Я лише бачу, що не знайшла у брата того, на що сподівалася, – співчуття до мене, до моїх почуттів. Ох, що ж – були, є і будуть люди, які мене зрозуміють. Хвилину тому думала, що, може, краще було б, коли б я вийшла заміж, але й це ні. Ні, тоді була б я фактотум¹ в домі, я – недоумкувате серце – одне хотіла б мати – гроші і спокій. Коли б я мала гроші, то жила б самостійно. Тоді не хочу я співчуття, не хочу нічого, нічого. Навіщо накидатися людям із любов'ю? Оля² запросила мене до себе, щоб я розважилася. Думала цю пропозицію не прийняти, бо я тоді 2 – 3 тижні не була б дома і не могла б зустрічатися з Куцою й для Макса її виховувати, але тепер – ні, я маю обов'язки супроти себе самої. Чому я не така, як Оля або Густа: видно, Бог покарав мене, що подарував мені серце, повне любові, це незвичайне серце. Тепер нічого не хочу, тільки щоб я могла писати і щоб Степан сказав мені однісінький раз, що він мене любить.

Куди б я не зверталася, повна любові, скрізь і завжди розчаровувалася, я не знайшла ще жодної людини, яка була б такою, як я. Я зверталася до Олі, до Зосі, Натальці, до Олесь³ і Макса, до Геня і Аппеля, до Степана – ні, до Степана я не зверталася, любов до нього прийшла сама собою, і він завдав мені найменше болю, інші випереджували мене, відштовхуючи в забуття.

Я уявляю, як людська дитина стоїть самотно на березі ріки, ось приїжджає багато людей, парами й поодиночі. Декотрі усміхаються до дитини і пливуть далі, інші зупиняються, балакають, розважаються, і так триває весь час. Правда, деякі залишають солодкі слова і пам'ятки, щоб потім і не оглянутися, а бідна людська дитина стоїть, люди, радіючи, далі пливуть. А дитя стоїть все самотно й незмінно, щоб колись застигнути в любові. Це моя доля. О! Якби я мала гроші!

¹ Тут – слуга для всього (лат.).

² Оля – дочка письменника Миколи Устияновича, з якою довгі роки приятелювала О. Кобилянська.

³ Олесь – Олесь Ястшебський, кимполунзький знайомий О. Кобилянської (див.: запис про нього 6 серпня 1885 р.).

6 квітня 1884.

Насамперед відкликаю я все, що написала про Зося злого. Одне її признання моїй сестрі відчужило мене від неї, так я не хочу про... писати... я прощаю їй.

Недавно сказала мені Зося, що Геньо взяв мою фотографію, – так, як і я думала. Він знає, що я пишу, бо він сам одержав книжки Терлецького, щоб їх передати Натальці. Мені встидно, що він знає, але до Натальці відчуваю зараз ненависть і огиду. Вона винна, що моя новела – мій перший твір – не так написано, як би написав письменник, що вже багато писав. Вона комедіантка, яка тільки говорить, гарні слова теревенить, але нічого не робить. Ми ніколи не примиримося.

Сьогодні могла я постити, але я цього не робила.

8 квітня 1884, ввечері.

Вчора нарешті повернувся Юлько з Генею з Кракова додому. Хвала і подяка Богові, що їй краще. Місце, де не було великої рани, загоїлося, воно тільки дуже ніжне. Доктор Пісньонзик вилікував її. Я подвійно радію, що вона здорова, бо, по-перше, хай буде вона як людина щаслива, по-друге, – хай їй добро поводить, але я не можу її тепер так поважати й любити, як раніше, бо вона розповіла мені щось про Зося. Це незалежно від мене постійно стоїть як примара переді мною, я не можу дивитися в той бік, де я була поранена. Та це дарма!

Тепер тут так шумно, що я не можу спокійно, як раніше, читати. Не маю жодного куточка, де могла б я сховатися, щоб бути на самоті.

Я знову прочитала одне оповідання дорогої, святої Марліт. Мабуть, вже втретє, коли моя душа знівечена, тоді приносять їй гарні та благородні постаті й думки загублену гармонію. Боже мій, як страшно не бути вже невинним. Це правда, що мене ніхто не любить. Я не заслуговую на це. Проте хотіла б я бути щасливою, я також люблю так, як герої Марліт любили. Я хотіла б докласти зусиль, щоб бути доброю і добро робити. Я найщасливіша, коли можу прочитати щось. Я прочитала всі її твори чотири або п'ять разів, і чимраз вони гарніші... Я не хочу одружуватися, щоб мати спокій, і хотіла б одружитися, щоби бути щасливою. Я збираю гроші, щоб купити

твори Марліт, шию також покривало з матерії, яке хочу для цього продати.

Куца відмовила Максові, власне мені. Я йому про це написала, але відповіді ще не одержала, може, він злиться на мене. Краще було б, щоб він залишив її, вона недобра для жодної людини і сама нещаслива. Її сказав це тому на мене, що я мала б бути розумною, бо я пишу. Образ Її не затемнений.

13 квітня 1884. Німецький Великдень.

Вчора була я знову в церкві. Саме минув рік, коли я була разом з Зосею там, тільки з тією різницею, що тоді я усвідомила, що Аппель мене любив. Я знаю, це було як вчора: я повернулась раптово, наче від якоїсь своєрідної сили, і побачила пару гарячих, блискучих очей, які палко шукали мій погляд. Усмішку з моїх уст змело, я мовчала й дивилася на вівтар, і він вступив у мою душу й дивився, не спускаючи очей, на мене. Я не піднімала більше очей. Потім проводжав він мене додому, це був гарний час. Так, це було. Це знаю тільки я, Зося і він. Тоді ми мешкали ще у великому старому домі з чудовим садом, повним дерев і троянд, з приємною альтанкою. Мати була тоді ще здорова, і я не мала клопотів.

З того часу багато чого змінилося. Я пізнала багатьох, які, ймовірно, причаровували на одну хвилину мій розум. Потім переїхали ми звідтіля. Мати хвора, можливо, не буду я вже її мати від сьогодні за рік. Я живу тільки книжками, і коли промінь сонця впадає в моє темне серце, то це тоді, коли читаю Марліт, тоді я віддаляюсь від дійсності.

18 квітня 1884, після обіду.

Скаржся! Уже тут є також чистильник. Якраз тоді, коли я серйозно взяла перо в руки. Ох, Великдень минулого року й Великдень тепер – не хочу його згадувати. Не хочу думати – теперішній, наступний, хочу тільки писати, що я два дні аж ніяк не сама. Я працювала багато-багато, я в доброму настрої, я дівчина з худорлявим блідим обличчям. Я навіть краще виглядаю. І чому? Ох, хіба я знаю?! Вчора прибирала я кімнатку – все блищало в ній. Подвійні вікна відчинила, нарешті знову сонце весело сміялося, а я чистила й обтирала все, що

мені попало в руки. Я була в гарному настрої, думала про те, коли б він був біля мене, і багато-багато чого іншого. Сьогодні, коли печиво мені так добре вдалося, думала цілком гордо про мою майбутню домівку, на половину думала про Степана, а на половину про молодого професора, якого Юлько як свого товариша призначив для мене. Сьогодні гарний, ясний, привітний день, миттю знайшла я старий солом'яний капелюх, прикрашений першою червоною бальною трояндою, і полетіла в сад. Тут є також гарний, великий сад, тут знайшла перші фіалки – я їх при цьому прикладаю. Не знаю, чи написала я все те, що хотіла написати. Часто відзиваються в моїй душі нагло радісні крики, я хотіла б когось обняти, до серця притиснути, але, щоб цього ніхто не бачив, – так, потайки, Степана. Я б притиснула його сильно-сильно до себе, а потім я б звільнила його і скоро шмигнула б надвір, щоб він навіть не бачив мене.

Недавно, ввечері, була я знову дуже-дуже сумна, мені хочеться біля чийогось серця виплакати, але біля чийого? Мене ніхто не хоче. Подумки всіх перебрала: ні на чиїх грудях, тільки на грудях Степана було б мені добре. Я знаю: хто в його руках – той буде забезпечений і тому буде добре. А я? Горе мені! Я бачу, як день за днем чахне мати, батько – неспокійна душа – ми бідні, до того ж ще й двоє малих братів. Що, що чекає на мене? Царство Небесне? Це дуже велике й дуже маленьке бажання – мати Степана. І чому це бажання не може здійснитися? Я пишу тепер цей щоденник для моїх дітей, які вони будуть? Такі, як я? О, були б вони кращі! А коли в мене не буде дітей? Постать, яка мені тоді приснилася, була висока, струнка, але це не був Степан, не знаю, хто це був. Боже, хто знає, який буде наступний Великдень, може вже без матері... без матері.

21 квітня 1884.

Я сьогодні знову не я. Боже мій, ви, добрі люди, коли ви будете це все читати, не думайте про мене погано, що мої думки й почуття повні вічного суму. Чи я тому винна? Коли б ви могли заглянути в моє серце, ні, ви все одно не зрозумієте, я маю два серця, маю дві натури. Чому я не задоволена, як інші? Чому не маю спокою? Чому оминає мене веселе бут-

тя людства? Моя туга ніколи не заспокоїться, я страждаю, як романтики. Але ні, я знаю, що мені не вистачає тільки Степана. Вчора нудилася я страшенно між цими всіма мавпами, а коли вони пішли, то я найкраще була б плакала через себе, так боліло мене серце.

Цілу ніч думала я про нього, Боже мій, думала, що він мене любить, він такий добрий-добрий до мене. Страшно й жахливо тинятися між людьми незрозумілою, люблячи, не бути любленою. Інколи я така стомлено-лінива, що не можу надати своїм очам веселого виразу, щоб світ не знав, що мені бракує. Але – ні, вони думають, що я не виспалась, бо я допізна читаю. Я все люблю глибоко, невимовно, насамперед Степана, він моє життя, моя душа, я б хотіла мати від нього дитину. Я відчуваю, що, незважаючи на все, я була б благородна. Боже мій, коли б ця дитина була від Степана, я б збожеволіла від навали почуттів... Так мені поводитьсь... до того я дуже вразлива, Степане, Степане! Про що ти тепер думаєш?.. Я не можу собі це пояснити.

1 травня 1884, ввечері.

Не знаю, чи я вже записала те, що Ґеньо знає, що я пишу. Так, він особисто передав Н[аталці] у Відні мої новели. Але коли він знає і те, що сказав Терлецький – ця бездушна людина, то тисячу разів було б краще, щоб Ґеньо цього ніколи не знав. Недавно сказала нарешті мені Зося, що він взяв мою фотографію для себе, а кілька днів тому написала вона Наталці, щоб взяла мою фотографію від Ґеня й повернула. Вона вже одержала її. Я взяла цю фотографію з альбому, поклавши іншу таку саму. Я оглянула сьогодні цю фотографію, вона виглядає дуже стерта, сумніваюсь, що він її часто оглядав. Правдоподібно мандрувала вона з рук до рук по цілій «Січі», а Ґеньо хвалився: «Я її знаю, вона також пише»¹. Тепер, коли фотографія тут, – я зникла з його пам'яті, він дуже непостійний. Байдужою для нього я не була, це можу сказати.

Завтра вже від'їжджає Юлько, і Зося їде до Львова. О Боже, це буде страшно-страшно, й про Ґеня і Озаркевичів не буду

¹ Речення написане українською мовою.

нічого чути, бо вони переїжджають з Белелуї до Болехова, а я залишаюся закрита в горах і помалу старію.

11 травня 1884.

По обіді, надворі, в альтанці.

Для мене багато змінилося від того часу, коли востаннє записувала. Цілий тиждень лежала дуже хвора – мала сильну дифтерію. Сьогодні другий день, як я встала й постійно перебуваю надворі. І зараз прийшла я сюди, щоб писати. Після хвороби я дуже нужденна, ослаблена, бліда, жалюгідна, а кругом мене чудовий світ... Нашу садибу відділяють від лісу два великі луги, я чую, як співають численні пташки й кує зозуля, до того ж шумлять сосни, смереки. Тепер десь у лісі самотно грає на флейті хлопець. Це рідко коли тут чути, тільки внизу, на поділлі чути їх. У мені ворушиться глибоко-сумно туга-бажання. Кудись далеко-далеко піти звідси. Тут, у садібі, свята тиша, а я обіймаю рукою дерево або альтанку й бачу, як веселі комарикки біля мене мерехтять, напівголосно наспівують і танцюють. Дивлюсь непорушно на маленькі польові квіточки, потім на високі гори й темний, наче ніч, ліс. Мені хочеться плакати, плакати, кудись піти, щоб заспокоїти мою тугу. Але вона зростає, а я однаково самотня. Як часто хотіла б кинутися в зелену траву і взяти щось штурмом, а між тим звучить ритмічно: «Ку-ку, ку-ку, ку-ку», я усміхаюсь. Мені завжди пригадується вірш Шевченка:

*Закувала зозуленька
В зеленому гаю,
Заплакала дівчинонька –
Дружини немає.
А дівочі молодії
Веселії літа,
Як квіточки за водою,
Пливають з сего світа...*

Вже одинадцять років я тут замкнена, в цих темних горах, але я люблю їх, коли вони в темній зелені красуються, люблю їх, коли вони, повні сріблястих сніжинок, тремтять. Однак я б хотіла втекти в буковий ліс, до бабуні в доли, там всі, кого я любила. А коли б я там була, мене б тягнуло в інше місце, я

не мала б спокою. Я квітка, яку не можна посадити у спокійному місці, я неспокійна – туга мене гонить за марлітським світом, бо вона також живе в моїй душі. Як гарно, як чудово гарно тепер навкруг мене. Що ви думаєте про мене, коли читаєте це, чи ви ще квіти, чи вже ні?

Я хочу для своїх дітей писати... Чи ви оті квіти?

А що робить Степан?

У нас спокійно, Генця захворіла після мене, Юлько вже від'їхав, а я ходжу сюди-туди, броджу і плачу, і сердечно сміюся над гарним світом, над темними смереками. Під цими смереками гуляла я з Геньом. Я щоденно дивлюся на це місце, бо воно дивиться на мене. А ти, чванлива зозуле, куй далі, для мене ти нічого не викуєш...

18 травня 1884, ввечері.

Який чудовий день був сьогодні, Зося була в нас – вона цього тижня від'їжджає до Львова, вчитися до матури. Післязавтра я також повинна поїхати до бабуні в Чернівці і т. д. Боюся сказати «напевно» – а то не поїду. Сьогодні був гарний день, ми разюче багато сміялися, балакали, розважалися – Зося, Генця і я. Ми ходили то по садибі, то знову були в кімнаті. А в садибі, якраз під лісом, дуже гарно. І коли я побачила, що люба мати, якій, слава Богу, краще, виходить в садибу, то в цій хвилині відчула виразно, що я все ж таки щаслива, бо я маю матір – і яку матір! І доброго батька маю... Хто знає, коли побачимося з Зосею. Попри все, я її люблю, все їй простила, вона одна мене розуміє. Вона йде в світ, щоб учитися, а я залишаюся тією самою, але я щаслива, поки я в батьків. Можу сьогодні сказати: давно не було в мене такого спокійного дня, як сьогодні.

Ввечері робили ми з Зосею великі дурниці, сміялись, що аж сльози спливали по обличчі, і коли нарешті ми бажали одна одній доброї ночі, скакали зі сміхом по подвір'ї, і вкінці барабанили по шибках «на добраніч».

19 травня 1884, ввечері.

Я цей час у дуже поважному настрої. Сьогодні була ще в Зосі, потім вона мене проводжала, ми мало розмовляли, все, все, що ми хотіли одна одній сказати, втілювалося все в сло-

ва: «Пиши мені». Ми сердечно цілувалися, міцно трималися за руки. «Будь здорова!» – «Будь здорова!» – і кріпко-кріпко стискали руки. У кімнаті були всі наші й доктор¹. Ми нічого не говорили, вийшли надвір, ми йшли рука в руку. Ще раз: «Будь здорова!», а потім звільнилися наші руки від сильних обіймів.

Коли і за яких обставин ми знову побачимось... пощади нас, Боже!

23 травня 1884, після обіду. Думка.

Я лежу на траві в бабуні й хочу щось написати.

Не все я хочу зафіксувати й написати. Недавно дізналася я від бабуні таке: коли ми обоє сиділи разом в кухні, бабуня сказала: «Знаєш? Ми тебе посватаємо».

Я вражена засміялася: «З ким?»

Бабуня: «З Урицьким!»

Я сердечно сміялася, сміялася на повний голос, проте замовкла.

Він – син видатного вченого священника, його старший брат був першою і останньою любов'ю матері. Його батьки ставилися до матері добре, з братами та сестрами виховувалась вона разом. Його носила мати на руках. Він ще молодий, інженер і начальник пошти, має дім з елегантним умеблюванням, поле і сад... Він ніжна і добра людина – це єдине, що я, як мені здається, з певністю знаю. Ці справи не сходили мені з голови. Я думала-думала, ні-ні! Я ще не хочу виходити заміж, я вмію цінувати свободу, в якій живу.

Учора була в Чернівцях, сфотографувалась і познайомилася з Чеховським, другом Юлька, який призначив для мене «Дмитруня». Він гарна людина з любими, привітними очима... Так, ми б писали одне до одного. Дядько² сильно працює. Тут нічого такого немає, щоб мене зв'язати з Урицьким.

28 травня 1884, по обіді.

Була з батьками і Юльком у тети Шлапінської в Снятині, та про це іншим разом. Коли я йду до нашого помешкання, помешкання бабуні, через гарну зелену діброву, – о, як там чудо-

¹ Доктор – батько Софії Окуневської.

² Дядько – брат матері О. Кобилянської Станіслав Вернер.

во – хотіла б я найкраще лягти на траву між густими кущами ліщини, там лежати і мріяти... Як це по-дитячому. Мої думки сповнені Урицьким, я бачила також його дім з чудовим садом. Було дуже рано, коли ми повернулися зі станції, і я споглядала зі святим благословінням будинок, який високо й самотньо стояв між малими хатами, а великі темні вікна дивилися на мене, наче сумні очі. Мати показала мені будинок – вона ж любила це місце, там прожила вона свої найкращі роки, – я пильно поглянула туди. Як буде? Коли б це була моя домівка! Ні, я не думаю, як воно буде, я думаю, як би воно було.

Можливо, це він був та висока постать, яка мені приснилася. Я б охотою жила в цих сторонах, якби люди не були такі злі. Недавно пішли ми Юльком у ліс, я думала, що вступила до раю, все наспівувало, щебетало навкруг мене. Між тим дзвенів голос Юлька, який щось пояснював. Моя душа полетіла до Урицького і побудувала домівку миру й любові. О Боже! Завжди хочу тільки добра! А коли повертаюсь додому, до грізних гір, все, все пропадає. Я казала й кажу про хвилину, коли я стояла біля хреста на кінці саду, де дороги перехрещуються, де мені гарні картини мерехтіли в душі, наче тисячі комарів. «Хвилино, зупинися, ти прекрасна». О, так, – ти чудова, творець підніс мене. Я була сама посеред святої самотності. Боже! Чи ти є, чи тебе немає? Коли б я могла в цій хвилині задержати в душі ці слова, що я їх тут пишу... Але – ні, це неможливо. Тепер в кімнатці бабуні тихо-тихо, тільки малий годинник тіткає, я відчуваю, що вже завтра зникне між людьми все те гарне, що породила в моїй душі природа і її вигляд. Мені ж пророкували щастя. Більше не маю що писати і йду знову в сад, хочу прислуховуватись, прислуховуватись, хочу залишити тут свої мрії, хочу мовчати, – зрікатися.

23 червня 1884, ввечері.

Від учора я вдома. Була ще два тижні у Сучаві в Ольги Устиянович, і от я вже знову сиджу при моєму старому столі і вписую, як завжди. Поминаю побут у С[учаві]. Не хочу нічого про це писати, бо в моїй глибокій серцевій комірці знову дрімають образи. Як ви б повірили, що Урицький став моїм ідеалом, що я так гарно видумала домівку, оточену любов'ю і спокоєм. А я є та істота, що, порядкуючи і любовно господа-

ркуючи, походжає сюди-туди не як начитана (освічена), не як письменниця, а як його дружина – старанна, спокійна, не в рабській покірності, а помічниця і дорадниця, повна відваги і любові поряд з ним. Дядько каже, що він гарний, високий, сильний мужчина. Як би я виділялася пліч-о-пліч з ним...? Гарна струнка постать, з чорним, по-дитячому милим обличчям, з преповажним виглядом, з гарними, дуже плеканими руками. Що сказав би він на це? Така жінка не влаштовувала б його... Так, як би це смішно й не було, – він думає бозна про що, а я – дитячість, я мушу щось любити, про щось думати. Дядько сказав мені, що коли він зробив йому пропозицію одружитися зі мною, тому що я точно така, як мати, він вражено подивився на нього, але змовчав, а коли одного разу дядько знову згадав про мене, він знову мовчав. Чому він мовчав? Чи не хотів він дядька своїм «ні» образити? Але чому вони всі, зокрема він, обходяться з дядьком люб'язно і не хочуть його відпускати, коли він до них приходить?? Але ні! Я досить поважна, щоб нічому не вірити, і досить жінка, щоб мріяти. Чому я не маю правду писати, про що я тепер думаю? Думаю, що немає жодного гріха, тільки сильніше ворушиться жінка в мені, з її любов'ю і обов'язками. Так, я не знаю, як це сталося, що я подумала... як би це було, якби я мала дитину, як глибоко і палко хотіла б я цю дитину любити, поставити за мету життя добре її виховувати, щоб вона не мала таке невдале життя, як я. І, можливо, він любив би мене дуже. Мати має його фотографію, на якій міг би мати біля 20-ти років, тонке обличчя з буйним кучерявим волоссям. Я тихо й поспішно зачинилася в кімнаті, де був альбом з його фотографією. Раз! Альбом вже розгорнуто – я дивилася і дивилася. Отже, так він виглядав. Ні, я поняття не мала, згорнула альбом, мені кров бухнула в обличчя, і я шмигнула з кімнати.

Я тепер навіть не читаю охоче. Це моє нещастя. Навіщо сказав мені це дядько? Тепер буду голову ламати над цими дурними справами, з яких, як і зі всіх досі, нічого не вийде. Але я вже стомилася знову і знову протиставляти всім моїм надіям хвалькувате «моє», хочу хвилинку жити в уяві.

Минулого тижня був дядько у нас, але я була в С[учаві]. Батько судиться з ним й без серця і совісті вимагає від нього все його добро.

19 липня 1884, по обіді.

Довго я не вписувала і тепер не писала б, коли б мене не полонила божевільна ідея... Від останнього запису не думала я про Урицького, а вчора стрілило мені щось у голову, Бог зна що, наче тверда ідея, що він не сходить мені з думки. Що мені робити? До смерті нудьгую, не маю про що думати, навіть не читаю. Шиття набридло мені. Думаю про його дім, про життя з ним, хочу писати про себе як про третю особу. Він дуже-дуже любив її, а вона була для всіх добра, жила й піклувалася ним і господарювала, а він постійно піклувався її здоров'ям. Вона була дуже чутлива до холоду. Він жив тільки для неї, вже давно відклала вона книжки на бік, бо, коли вона вже пожертвувала своєю свободою, то ця жертва повинна бути корисною лише для оточення. Крім того, вона мала дитину, – чуєте, ви, люди? Божевільна... куди вона зарвалася – вона мала дитину. Але це не було так – від ранку до пізнього вечора мусила вона працювати, тонко плекані руки стали грубими, вона чахнула через обов'язки, турботи, піклування дітьми. Не була багата, а любов, про яку вона так багато мріяла, зникла після весілля ... чому, ради Бога, немає поезії в дійсності? Ні, я тільки уявляю, що він гарний і Бог зна ким є. Вона любила, бо вірила, що він такий собі герой із творів Марліт, а він був неотесаний, самолюбний, неосвічений, жив тільки, щоб їсти й спати... Що ж, хіба він не може бути таким? А я думала, там панує елегантність і витонченість. Ні. Та саме їх не було.

Не знаю, про що думати. Думаю, що я глибоко підупала, коли такі думки насуваються. З якогось часу я справді негарна, думаю не як дівчина й не як жінка, але як проста жінка, в грудях якої все ворухиться. Та, проте, знаю, що, коли б я одружилася і запрягла б себе в звичайне ярмо, я б була ні більше ні менше – машиною. Зося права, коли каже, що я артистична натура. Для мене немає одного серця, але багато, немає руки... немає спокійного, одноманітного родинного життя.

27 липня 1884, ввечері.

Сердечно дякую Богові, що мої думки просвітилися. Що мене вже не переслідує ідея-фікс. Я вже не блукаю, як отруєна, що через власні думки так низько впала. Почуваю себе знову молодою. Цим завдячую щиро улюбленій, поклону

гідній Марліт. Вже 6-ий раз прочитала я її «Таємниці старої мамзель» і зітхнула з полегшенням. О, та чудова, незаймана, благородна фея або свіжа, повна характеру Катруся Мангольд у творі Марліт «У домі комерційного радника». Так, це твір, в якому відживає пригнічена жіноча душа. Боже мій, куди я загналася? Що подумав би професор про мене або доктор Брюк, або його Катя? ... я ... страшенно ... проте я не можу собі купити ці твори, всі коштували б 25 фр[анків]. Вона дуже стара, якби я знала її адресу, я б їй написала.

5 серпня 1884.

Марліт зробила мене доброю, і я хочу їй подякувати. Хочу також написати новелу, в якій буду орієнтуватися на Марліт.

У неділю зробили їм величезну екскурсію верхи на Рарив¹. Нас було 14 осіб, з яких 9 жінок. Не пишу про те, що там чудово, я жажалася тих проваль, в які Юлько з Т. не мав відваги піти по едельвейс. Ми штурмом в'їхали в місто – це було дуже гарно – люди дивилися на нас, як на турецьке диво, але це було гарно. Зокрема, це мені подобалося. Живу тепер в чудному настрої. Завжди думаю про мої новели, які хочу писати. Характер свого героя хочу взяти з Дмитруня. До речі, він передав мені привіт.

11 серпня 1884.

Недавно написала я Марліт гарного листа-подяку і просила відповісти мені. Боже мій, може вона образиться? Тремчу від страху. Урицький вже давно вилетів з моєї голови. Марліт прогнала його. Зате самовільно хазяйнує в моєму серці професор «Дмитруньо». Ну й що? Мріяти не заборонено, я нічого більше й не роблю, але його треба любити, цього малого, худого філософа, який кожному наполегливо втовкмачує правду. Він гордий – цей маленький, рішучий, честолюбний і чутливий чоловік, при цьому запальний, як чорт. Юлько підносить його під небеса і призначив його для мене. Недавно, коли ми – я, Генця і Юлько – спокійно розмовляли про його любов до Густі і т. ін., раптом каже Юлько: «Знаєш що, Ольго? Зроби так,

¹ Рарив – одна з карпатських вершин в околицях Кімполунга.

щоб Густа була моя, а я зроблю, щоб Дмитруньо був твій». Я ж, дурепа, червоніючи темним полум'ям на обличчі, кажу (досить по-дитячому): «Добре, так».

«Ага, – каже Юлько, – я запрошу Дмитруня сюди на канікули. Але коли він тебе не покохає?», – і я була осоромлена на вічні часи, треба було мені цього?.. Коли ж йдеться про Чеховського, я тоді бистро відвертаюсь, щоб інші не бачили, як жар підступає до моєї голови. Але це також дуже по-дурному з мого боку.

Так, що хотіла я ще писати? Кузен Степана перебуває тут... професор, товариш Юлька. Але це людина, в жилах якої – риб'яча кров... Я тепер не можу майже нічого читати. Дні минають, ледве беру книжку в руки, вечорами розмовляємо – і так летить час.

12 серпня 1884, по обіді.

Мене опановують різні почуття. Вчора несподівано імпровізувала вечірку, на якій по-справжньому, понад усі сподівання, велично, добре розважалися. Кочинський був також там, він танцював зі мною дуже довго. Дивно, коли б ця людина бажала цього вечора піти на кінець світа, я ані одної хвилини не вагалася б піти з ним. Він негарний, і я не знаю його добре, він дуже високий і має мармурове обличчя. Там був також один дуже схожий на Гєня, і це мене вразило дуже приємно. Коли я повернулася додому й лягла спати, заговорили в мені сумні почуття. О, Гєньо! Я б хотіла тебе ще один, однісінький раз побачити... Аппель був теж там, він виглядає дуже погано. Б., здається, і надалі залишилася об'єктом його пристрасті. Для мене він байдужий, я поводжуся з ним з холодною гордістю.

Сьогодні сказали мені, що Гєньо з Зосою мали б прийти, але я в це не вірю. Ні, ні, це не може бути. Я б дуже раділа, коли б це була правда, я не можу своє захоплення описати, але ні, з цього нічого не вийде. Вчора поборювала я в моєму серці погану заздрість, бо Кочинський танцював з Г. кадрили і звертав більше уваги на неї, як на мене. Власне, він для мене цілком байдужий. Дмитруньо багато-багато розумніший за нього, але мене захопили зненацька почуття... Мій Боже, коли пригадую собі про Гєня, то моє серце і груди роз-

ширюються. Серденько моє дороге, та не один уже раз найті скаже, що тя люблю так гаряче – але ні – ти не прийдеш¹.

14 серпня 1884, ввечері.

Ґењо й Зося дійсно були в нас, я думала, що Ґењо гарніший, як він є. Ні, тепер ми собі не більш як пара добрих знайомих, які нудно проходять мимо себе. І жіноче питання не цікавить мене більш, ніщо. Інколи бажаю бачити мармурове обличчя Кочинського, але я його не люблю... я ж самотня.

15 серпня 1884.

Сьогодні були ми в Зосі. Ґењо хворий, має катар горла. Я мало розмовляла з ним сьогодні. Він дав мені книжки для читання.

Він мені байдужий, як і байдужа я для нього. Добре, що так склалося. Але чому не приходить Кочинський до нас? З охотою хотіла б я побачити його мармурове обличчя... Ок[уневський] знищить Ґењя, він його не вилікував.

17 серпня 1884, ввечері.

Сьогодні вранці зробили 32 особи екскурсію на Рарив, Кочинський також їздив верхи. Я дуже жалкую, що я залишилася дома. Після обіду прийшли до нас Кохановські, Зося і Ґењо, ми пішли на гору. Ґењо розважався весь час зі мною. Бідний, він має катар горла. Ввечері ми пішли зустрічати екскурсантів. Ґењо увесь час держався мене, а це, власне, було мені приємно. Ми йшли тільки вдвох. Весь час не впало між нами ні словечка, він держав перед ротом носову хусточку, і ми хоробро просувалися вперед. Коли ми прийшли до Зосі, хвилину постояли, потім сказала я, що йду додому.

Він хотів мене проводити, я відхилила його супровід і пішла після легкого потиску наших рук. Між нами обома панує приємний тон дружби, але ми не переступаємо його межі. Мене мучить думка, що Ґењо міг добре застудитися, і він напевно застудився, бо було холодно. Краще б я мала зубні болі, ніж би він застудився.

¹ Речення написане українською мовою.

18 серпня 1884.

Він не застудився, вчора були ми всі в садибі, зрозуміло, він також і Зося. Ми з Юльком привели їх. Їенью прийшов і цілий вечір розмовляв тільки зі мною. Дивно, коли я перебуваю в Зосі, мене опановує пристрасть глузувати над собою, і я видаюся там, наче дурепа. Ми з Їеньом поводимося так, наче не були знайомі, але це добре. Цим ослаблюється сила уяви. Ми посідали під грушею. Їенью прийшов із Зосою і Генцею, вони пішли прогулюватися. Пізніше прийшов Юлько і привів Кочинського. Не знаю, як це сталося, що Їенью встав і пішов, знаю тільки, що він кожний раз, коли проходив із Зосою і Г. мимо, дивився на мене. Кочинський розповідав, як відбулася екскурсія до Путни. Хвилину після цього ми повставали, я страшенно злостилася на свою так звану учительку, яка тиснулася до мене, коли побачила, що я товаришую з Їеньом і Кочинським. На щастя, вона залишилася пів кроку позаду, бо близько стояло кілька панів. У цім моменті зупинився Їенью з Зосою, які йшли переді мною, й ми знову пішли разом і вже майже не розлучалися. Люди готувалися до кадрили. Генцю запросив вже до кадрили Кочи[нський], я, Зося і Їенью сиділи на лавці. Зося просила мене, щоб я не танцювала, бо вона боялася, що сама буде сидіти. Їенью спитав мене, чи я хочу танцювати, я відповіла – ні, а він сказав: «Уявіть собі, що я танцюю з вами, і залишаймося тут сидіти». Ми всі трое залишилися на місці й пережили кілька чудових хвилин, сердечно, досхочу сміялися, критикували, розповідали, слухали. Коли кадриль закінчився, танцювали люди польку на толоці, а це була вода на наш млин. Потім пішли ми знову гуляти.

Пізніше, коли ми спокійно розмовляли при нашому столу, чую я раз: «Чи смію просити вас до другого кадрили?» Милий Боже, – злякана, я оглянулася, – тут стоїть височезний Кочинський і елегантно кланяється. Аж тепер я вагалася: що мені робити? Я ж раніше сміялася з тих, хто танцював, а тепер повинна йти танцювати. Переді мною сидів Їенью і дивився на мене. Я мовчала кілька хвилин, безпорадно дивилася на Зося, вона нічого мені не радила, і я піднялася й пішла з Кочинським. Дві хвилини після цього, як пізніше казав мені Їенью, запросив він до кадрили Густу – на жаль не були ми навпроти. Потім, коли ми з ним знову прогулювались, а Зося

танцювала з Юльком, спитала я його, чи не буде він сміятися з мене, що я пішла танцювати. «Я пішов за вашим прикладом і дві хвилини по вашому відході запросив до танцю Густу».

«Знаєте, – сказала я, – з іншим я б, напевно, не пішла танцювати, а з ним мусила піти».

«Маєте ви особливе глибоке побажання для нього?» – спитав він.

«Це ні, але я мусила піти з ним танцювати».

Ми багато-багато ще розмовляли, поки не попрощалися.

Цього вечора я бачила Еміля Попескула, гарного філософа з безладно розтріпаним волоссям – про нього мріяла я колись. Таке було наше побачення, але розмовляла я з ним ледве п'ять слів, довше не було можливості, він від'їхав наступного дня. Він став дуже гарним.

20 серпня 1884.

Я сьогодні більш ніж розбита... Вчора надвечір прийшли до нас Зося і Геньо прогулятися, ми усміхалися, коли побачилися, але ніхто з нас не був веселий. Цілий вечір були всі страшно засмучені. Геньо дуже простудився в саду і тому мало говорив, хоч і обмовився, що мав би багато дечого сказати. Ми цілий вечір ходили разом, він був дуже сумний – такого я ще не бачила його – і постогнував.

Чи це все було через хворобу, чи мав він, може, інші турботи? Я ніколи не була така мовчазна, як вчора. Коли ми прощалися, подав він, як звичайно, руку, потримав одну хвилину довше і потиснув її ... але не сильно... але так він ще ніколи не стискував. У цій хвилині звелось полум'я в моїй голові, блискавкою пронизало мої почуття, та я не дивилася на нього. «Добраніч»¹, – вимовила я тихо, і ми розійшлися. Через це я не могла цілу ніч спати. Не хочу його любові – хочу тільки його дружби, не хочу нічого мати з Озаркевичами, вони всі фальшиві й зарозумілі, Натальця найгірша, а він другий такий. Не хочу його любити і його любові не хочу, з усіх сил буду чинити опір, щоб він мене не любив. Хай насміхається з мене далі. Не можу їх всіх терпіти і його також хочу ненавидіти.

¹ Це слово написано українською мовою.

Чи я чванлива, що зі мною, що я так думаю? Чому не повинно бути між нами дружби? Але ні, вона буде далі існувати, коли я його незабаром побачу, він буде дивитися на мене своїми великими, поважними очима, і Зося буде допитливо дивитися – і я знову прийду до розуму. Дитячість це все було, може, тільки гра фантазії, а я роблю з цього довгу історію. Але я була б зневажливо слабосильна, коли б я його любила, а він, він дуже розсудливий!

21 серпня 1884.

Вчора в післяобідній час, пізно пополудні, покликав мене Ї[єньо] із саду – я була дуже-дуже схвильована. Дарма потирала я знову і знову чоло, дарма уявляла собі, що він тільки брат Натальці, – глибоке хвилювання тривало. Потім я увійшла, обличчя дуже спокійне й холодне, – це я знала, але мої очі, мої очі. Він сидів на кріслі біля мого ліжка навпроти дверей, швидко встав, коли я увійшла. Думаю, що він усміхався. Ми подали одне одному руки, так... легко... Я ледве що дивилася на нього, була така схвильована, що не могла тут довше залишатися, мене прямо щось гнало звідси. Зосі тут не було, він сам прийшов за книжкою для неї, і він був схвильований, – напевно, був. Але я не довіряю своїм знанням людей, і, можливо, він не був схвильований. Ми нічого не говорили, тільки коли Юлько розказував щось комічне, то він дивився на мене, і ми усміхалися. Ввечері пішли ми гуляти. Він знову йшов поруч зі мною. Але Зося мені не прихильна, це бачила я вчора. Коли Їєньо подав мені руку на прощання, це було, як завжди, – легко, без значення, Зося косила погано очима за моєю рукою і ледь доторкнулася до неї. Боже мій, вона може бути спокійна, бо він мене не любить.

Вчора повернулася я додому дуже охолоджена, я не хочу складати високу думку про себе, це була тільки фантазія. Між нами тільки дружба. Куди, куди, куди я потрапила? Через 8 днів він від'їжджає, а може, зрештою, і скоріше. Я ж залишаюсь гарненьким посміховищем дома. Ні, я не вірю Озаркевичам, вони всі, всі погані. Сьогодні він проїжджав мимо нас і глянув у наш бік. Це було тільки так, безперечно тільки так, мимоволі. Врешті, що я хочу від нього? Чи лю-

бить він мене? Накидає він, може, мені свою любов? Нічого того немає, тільки я то та, яка ...

21 серпня 1884, ввечері.

Сьогодні був знову Геньо. Що було мені?

22 серпня 1884, ввечері.

Коли я ще не збожеволіла, то я ще збожеволю. Ні, ніяке перо не може описати того, що зі мною твориться. Маю я Бога закликати, чи ні? Існує він, чи його немає? Вчора був Геньо в нас, ми багато жартували, сміялись, було ясно як день, що він мене не любить, я була також спокійна. Ввечері подав він мені руку на прощання і стиснув її знову сильніше, а я – ні.

Сьогодні прийшла Зося по мене. О, якби була ця хвили- на ніколи не настала. Він йшов з доктором попереду. Ввечері принесло нещастя Ко[хановську]. Зося висувала мене напе- ред – і він увесь час йшов з Густою та Ю[льком], і добре розва- жалися. До мене він не приходив і нічого не говорив, тільки здалека пожартував зі мною. Ввечері при прощанні подали ми собі холодно руки. Думаю, це було прощання між нами назавжди. Знаю, знаю, знаю: на що я нетерпляче чекала – на- стало, настало, він мене не любить, ні, ні, він мене не любить, він мене зневажає, ненавидить. Я для нього байдужа. Він мене не любить і ніколи не любив, ох, це смішна історійка. Але вона правдива, правдива і ясно-прозора, наче сльозина... А завтра він їде на екскурсію до Путни, а я залишаюся вдо- ма, хай він з Густою танцює кадрили. Гей, це весело, і я дуже весела, бо хвилину тому сміялася сама до себе – гарний сон мала я цієї ночі: високо під небесами летів чорний орел, він був поранений, він прилетів до мене, та я йому не допомогла.

Він від'їжджає, я залишаюсь, як і завжди залишалась, і буду роздумувати, поки з розуму не зійду... А сьогодні... Боже, що ти маєш з того, що так страшно мучиш людське серце? Тепер він мене не любить, але я люблю його, ще ніколи не було так гарно, як цього разу...

24 серпня 1884.

Сиджу на підлозі й описую вчорашні переживання. Я була з Кохановськими в Путні на екскурсії. Я просила їх взяти мене з собою – вони це зробили. Там був також Ґеньо. Увесь час розважалися ми, з ним танцювала я перший кадрили. Як це дивно – передучора мала я неописано страшну ніч, а вчора була я наче притуплена. Мене дуже тішило, що він прийшов. Моя істота була ще прив'язана до нього, але я була спокійна і весела. Та від сарказму не могла я утриматися. Він буде вважати мене злісною. Учора я дуже добре усвідомила, що він мене не любить, між нами панує дійсний тон дружби, але я боюся, що це не справжня дружба. Я недовірлива, не вірю жодній людині.

Увечері, коли поверталися, облив нас страшний дощ. Врешті, пройшов для мене цей день дуже приємно...

Ввечері...

З східною міною оповідав Юлько, що Ґеньо під час їзди відкрив йому своє серце і казав, що він мав би мати дівчину в Росії. Вона самотійна, багата, знає трохи медицину, розуміє його, і вона мала б бути його. Сказав також, що він зі всіма дівчатами про все говорить, тільки тему любові не порушує, бо він хоче бути вільним. І ще багато іншого розповідав він, а я слухала це все від Юлька і мовчала, бо що ж могла я сказати, вибухнути зі скаргами? Ні! Я думаю, що моє обличчя ніколи не опановував вираз відвертого глузування більше, ніж під час цього повідомлення. Ні, ні, не роби собі жодних надій. Ти його не очарувала, ні, не бійся, я це знаю, відповіла я холодно, і не роблю собі жодних надій. Вже два дні я не надіялася більше. Такі справи... я сміюся сама з себе, як могла я бути засліплена й уявляти, що він мене любить... Все, але взаємної любові не знайду ніколи.

Післязавтра їду в Димку – ще й це – я не зможу бути поблизу нього. А коли повернуся, його не буде вже тут або зараз вже від'їде... Така моя доля. Я мушу їхати, бо мати не може сама їхати. Ця подорож для мене – чортове задоволення: мене змушують чужі зобов'язання звальювати на свої плечі.

25 серпня 1884, ввечері.

Учора після обіду був Ґеґньо з Зосею у нас. Вони у нас ввечеряли і залишилися до півночі... Ми чудово розважалися, зокрема багато сміялися з екскурсії і критикували. Увечері вели цілком поважні суперечки, Ґеґньо говорить дуже гарно і цікаво, при тому виглядає чудово, легко запалюється і захоплюється, його великі вогкі очі світяться надприродно... і я прислуховуюсь, не пропускаю ні слова. Які мої очі – я не знаю, бо риси опановую цілком. Вона мусить бути напевно гарна і розумна ота росіянка, а русинка № 2, яку він держить про запас... і... о ганьба мені, що я, хоч і на хвилину, думала, що він мене любив. Ні, спочатку він цікавився мною, а тепер він звик до мене – і це все... Я цілком певно знаю, що, коли б я мала більше стосунків з освіченими чоловіками, то я часто ледве чи могла б любити... Така моя душа на все вразлива, чутлива, я маю фантазію – і любов готова. У хвилини, в яких думаю, що я його цілком не люблю, інколи переживаю пекельні муки, наприклад сьогодні. Він був сам у нас, я рідко бувала в кімнаті, де він перебував з Юльком. Він розмовляв зі мною байдуже, його карі очі дивилися на мене ясно і спокійно. Помилитися я не могла, до того ж потиск рук був легкий і слабкий.

Він гарно розмовляє по-українськи: наприклад, вчора ввечері, коли вони з Юльком сперечалися про те, що необхідніше – філософія чи природознавство. Юлько – небезсторонній філолог, а Ґеґньо – юрист. Він чудовий, чудовий, коли говорить із захопленням. Що думає та росіянка, коли він так говорить до неї, чи він любить її?.. Певно, вона розумна, багата і гарна.

Зося не вважала за потрібне повідомити його, що я від'їжджаю, – так мені здавалося. Він спитав мене, як довго буду я відсутня. Дуже боюсь, щоб він не від'їхав, поки я не повернуся. Потім просила я його, щоб він написав щось в альбом. Що думає Ґеґньо про мене? Цього я не можу знати, мій Боже... хоч би він тут лишився! Сьогодні після обіду пішла я до К[охановської], і він пішов зі мною, – мене дрож проймає. Між нами було дуже нудно... перед зимою, перед зимою пустинно буде навкруг мене, і ніколи, ніколи й слова не промовлять мої вуста, що я страждаю, і не наважусь показати іншим мій біль. Що допоможе мені це? Зимою буду писати. Марліт досі

ще мені не відповіла, правдоподібно, вона й нічого не напише. Мені сумно на душі, вже завтра повинна я від'їжджати, можливо, бачила я Ґеня востаннє.

28 серпня 1884. Димка.

Як на зло, сиджу в тій самій тихій кімнатці, серджусь, отруююсь – для чого взагалі я тут? Так я тут! Учорашню їзду не забуду все життя. Така вона була карколомна. Наступного дня по моїм від'їзді відбувся в К[охановських] домашній бал. Мене також запросили, але мій бал був зливою неприємностей для мене.

Зося дуже жалкувала, що я від'їжджаю, а Ґеньо? Він холодно запитав, коли я повернуся. Безперечно, він не думає так, як я думаю. На забаві він теж був... Я не буду його довго бачити, бо йдуть безперечно великі дощі.

Для чого я пропонувала свої послуги, щоб поїхати з матір'ю? Але мені навіть і не снилося, що там мав бути Ґеньо, тоді цікавилася я Урицьким. Він не такий освічений, як Ґеньо. Ніхто так не освічений, як він, а коли чоловік не має жодної освіти, тоді будь здоров! Світ для мене – вогонь і полум'я для письменства, що мені залежить на одруженні? І ще що? Але вкінці для чого? Коли б бодай Ґеньо мене любив, але й цього нема, нема нічого, нічого.

Завтра хоче бабуня з матір'ю поїхати у Г[либоку] до Урицьких. Я також повинна з ними їхати. Не знаю, чому, але це все сердить мене, і цьому всьому Ґеньо причина. Я тремчу від думки, що коли повернуся додому, скажуть мені раптом: цього тижня ми від'їжджаємо. І аж тоді буду я на правильному місці.

29 серпня 1884.

Ми були в Урицьких. Бабуня, мати і я приїхали туди. Мене зворушували чудні почуття, коли я їхала і вже здалеку бачила його дім. Стояв він на горі самотньо, гарно, і я дивилася кругом на село...

Який він? Який він? Я не зробила ні звуку про свою зацікавленість, бо бабуня і дядько вже заздалегідь робили мені натяки... Врешті ми приїхали до Глибокої, увійшли в сад з квітами, потім на сходи, тепер чула, як хтось ривком відчи-

нив усередині двері, потім ще одні, і на веранду вийшов він. Так, це мусив бути він... Поезіє, поезіє, де ти була? Отже, це він – летіло через мою голову, я оглянула його пильно – він, можливо, і не здогадався. Ми всі привіталися з ним. «Моя дочка Ольга», – представила мене моя мати, ми подали руки і дуже уважно поглянули одне на одного. Що думав він про мене? Бо я з першого погляду стала цілком спокійна й охолоджена. Переді мною стояв чоловік середнього росту, досить сильний і кріпкий, більш брюнет, поважно-спокійний, приємний. Обличчя могло б бути гарне, але не є таким, з довгою бородою він виглядає як професор. Потім рідке волосся... Це ніяк не на мій смак. Врешті – йду далі – він має сліпого брата, маму і слабовиту сестру, подругу молодості моєї матері, вона добра і благородна, я її дуже полюбила.

Безперечно, її уста не вимовили злого слова, вона повна чуття і ніжна, але тому що вона хворіла, не хотіла вийти заміж і так залишилася при матері. Вони всі мали багато нещастя, втратили батька, багатьох братів і сестер. Сцена побачення бабуні з Урицькою була дуже сумна, обидві не бачилися 16 років. Все це я проминаю.

Ясьо – так зветься він – придивлявся пильно до мене, а я говорила певно і невимушено, майже ні про що з ним не розмовляла. Нарешті мусив він піти до канцелярії, а ми, мати, я і Міцька¹, пішли в сад. Вона показала нам весь дім, сам Ясьо планував його і проводив будову. Там є 7 кімнат, але там немає елегантності, а для мене навіть затишку. Потім пішли ми в сад, там дуже гарно, Урицька має справжнє відчуття краси. Потім пішла мати в хату, а я з Міцькою у квітковий садочок, що перед будинком. Через одну хвилину прийшов Урицький, і ми говорили про байдужі речі. Коли я сходами йшла вгору, він залишився внизу і дуже пильно приглядався до мене.

Я вгадувала його думки: він, напевне, дивувався, що я така тонка і слабовита. Я була одягнена в довгий плащ-редінг, який облягає фігуру, що робило мене ще стрункішою. Ми думали однаково: я була для нього затонка, а він для мене затовстий. Весела річ. Потім піша я на веранду, вихилилася – ет, що... в цій хвилині було мені так добре на душі. Я почувалася моло-

¹ Міцька – Марія Урицька, родичка Ю. Урицького, чоловіка сестри О. Кобилянської Євгенії.

дою, життєрадісною, переді мною гарний світ, вільний, відкритий. Це був гарний момент. Обоє стояли внизу і дивилися на мене – він поважно і пильно, а вона з великою любов'ю – зі сльозами на очах. Ох, що ж мені з того?

Потім прийшли до нас бабуня, мати і його мати. Вони посідали, він приніс мені крісло. Коли я сіла, примостився він навпроти мене, і я замовкла. Загалом минув цей вечір приємно, сердечно говорили про старі часи – добрі й сумні, це було дійсно гарно, але я б не хотіла бути його дружиною. Я... я... повна поезії, а він? Я б швидко зів'яла і померла, це я знаю цілком добре. Нехай візьме собі якусь іншу, сильну, яка має практичний розум, з менш поетичною натурою, як я.

Потім попрощалися ми, ввічливо подали одне одному руки. Він має великі руки, власне, не великі, а товсті, такі, що моя рука зникла в його руці. Потім ми від'їхали... ні ...ні. Не хочу втискуватися між них...

– А як подобався тобі Яцько? – питала мене бабуня по дорозі, хитро усміхаючись.

– Ей, не подобався він мені, бо дуже грубий, – бабуня сміялася.

– Ей, синку, то він такий здоровий. Але як він дивився на мою Олюню. Коли ми сиділи на веранді, так дивився-дивився.

Я: – Та з чого? Саме так, а бабуня вже зараз.

Я сміялася, і тут обізвалася мати...

Бабуня: – Йо, йо, синку, та ж він мусив дивитися!.. і т. д.

Увечері розповідала бабуня дядькові: «Коли ми сиділи на веранді, він, мій Яцько, став навпроти моєї Олюні та так дивився-дивився... але він буде говорити...». Ми всі весело сміялися з цього. Я впорядковувала квіти, які мені Міцька подавала, дім на горі живо стояв перед моєю душею...

30 серпня 1884.

Я поїхала з матір'ю до Чернівець, там зустріла того, про зустріч з яким і не снила, саме Дмитруня. Ми розмовляли цілих дві години. Мати пішла з Максом у місто, а п[ані] Гр[ибовська]¹ залишила нас удвох. Ми говорили про патріотизм

¹ Пані Грибовська – мати дружини Максиміліана Кобилянського Анелі.

і про багато дечого іншого, про все можливе. Цього разу пізнала я його краще – він цілком такий, як зображує його Юлько. Одне правда – з нас була би чудова пара, він негарний, але по-чортівськи розумний. Я дуже хотіла б знати, яке враження зробила я на нього. Ми розмовляли між собою цілком невимушено, просто. Він сказав, що приїде наступного року. О Боже, чи це можливо, що він приїде? Вже не вірю ні в що... і хіба, хіба можна порівняти Урицького з ним. Я мало думаю про Ґеня.

Макс радів надзвичайно, коли побачив мене з Крамером. Справи маютьесь так: він прочитав новели і сказав, що вони непогані, що в мене природжена здібність, він усі ці новели покорегує, але, сказав він, німецька мова погана, видно, що я слов'янка. Я була цим зауваженням задоволена, бо коли Крамер каже, що це добре, то я рада.

Ми мали дуже неприємне повернення, дядько був підхмелений, сам правив кіньми, ми були наражені на всі можливі неприємності. Уже було пізно, коли ми повернулися. Мене хвилювали власні почуття, ніч була чудова, і я була в сумовитому настрої. Зокрема про Чеховського думала я багато, потім знову про Урицького і про Ґеня. Дмитруньо нападав, як і треба було, на Озаркевичів, висміював Зосю. Я не брала їх на захист, бо я вже давно її не поважаю.

Це була остання ніч, яку я проспала в Димці, Бог зна, за яких обставин я знову буду там. Вчасно вранці пішли до бабуні на каву і попрощалися.

4 вересня 1884. Кимполунг.

Два дні я вдома. Учора бачилася з Ґеньом. Спочатку прийшла Зося на уроки¹, а пізніше прийшов він. Був сам у кімнаті. Коли я увійшла – ледь вечоріло – ми по-дружньому привіталися, він говорив дуже невимушено, приступив ближче до вікна, притулився до нього, і я побачила останні сліди сильного рум'янцю. Я нічого вже не кажу, ми живемо в дружбі. Говорили багато про літературу, ввечері пішли гуляти. Ґеньо знову йшов біля мене. Пізніше зустріли ми К[охановських], і вільний, жвавий дух і тон, який між нами панував, щез, бо

¹ Прийшла Зося на уроки. – Юліан Кобилянський давав уроки латинської мови Софії Окуневській.

вони, [Кохановські], не мають розуміння для чогось вищого і взагалі не бачать нічого більше, як тільки те, що між чотирма стінами. Я із Зосею пішла вперед, ми багато говорили, між іншим спитала я Зося, що думає Геньо про мене. Вона відповіла, що він завжди з любов'ю говорить про мене. Чи правду сказала вона? Але я не думаю про Гєня краще, як раніше. Тут скрізь гарно, але мене тягне сильно до Димки, дуже хотіла, щоб ми там мешкали. Про Урицького також думаю багато, але не так, як раніше, – людина планує, а Бог керує. Але загалом було дуже добре, що я туди поїхала, анітрошки не жалію. 18-го від'їжджає вже Геньо.

8 вересня 1884.

Від останнього запису бачилася я щоденно з Геньом. Одного разу прийшов сам до мене, і ми обоє пішли в сад, дружньо розмовляли про різні речі, найбільше про літературу. Ввечері, коли ми йшли гуляти, – йдеться про останні вечори – приєднувався він більше до Гуси й Генці, але він майже нічого з нею не говорив. І як можна говорити з такою дитиною? Кінець кінцем я стою надто високо, щоб з дитиною конкурувати. Врешті, він мені дружньо прихильний, і не більше. Думаю, ніколи не назву його своїм. Учора поїхали ми – Кохановська, Зося, Геньо, Юлько, Г[енця] і я – до Доб[жанських] у Ватра-Молд[овіцу]. Г. і Юлько їхали з К[охановськими], а Зося, Геньо і я їхали окремо. Вранці заходив Геньо по мене. На жаль, не їхали навіть чверть дороги разом – екіпаж Кохановської трусило, і я хоч-не-хоч мусила поступитися їй місцем. Кінець нашій забаві. Зося сердилася, Геньо хотів зі мною у другий екіпаж сідати, але мусив залишитися в першому. Коли приїхали до В[атри], нудьгували страшенно. Після обіду поїхали К[охановські], я, Юлько з Геньом у монастир, потім піднялися на гору Лунку. Там разом співали, час пройшов дуже приємно. Коли ми повернулися додому, до Доб[жанських], застали вже там Б. з мамою, кузенком й іншими знайомими. Ми сміялися, розмовляли до вечора. Увечері танцювали. Я танцювала з Геньом дуже багато, два рази мазурку, коломийку і т. д. Геньо мені дружньо прихильний, це можу сказати я, але любити – це вже ні! Я скоряюсь долі, що мене не буде любити жоден мужчина, якого я поважаю. Він

сидів біля Зосі й Б., а коли я пізніше підійшла, почула, що він говорить про мене, як про добру його подругу, що мене дуже приємно вразило. Коли ми пізніше грали гру – одна з них «Я люблю тебе», то я кинула йому носову хусточку з необхідним словом: «Я люблю тебе». «Чому?» – мусив він питати. «Бо ти розумний»...

Коли пізніше кинув він мені хусточку: «Я люблю вас» – «Чому?» – «Бо ви освічена». Ніхто не здогадався, що я сказала правду – він тільки поважав мене. Пізніше, по вечері, попав він у квітучий настрій і не відступав вже від Б. Боже, змилуйся над нею, скільки він їй всього наговорив. Вільніше не можна поводитися з дамою, як він це зробив. Мене дуже сердила ця простацька дівка. Чому вона має втручатися між нас? Він уже висміяв її, проте вона буде хвалитись: «Озаркевич розмовляв зі мною, я божественно розважилась». Ми шалено танцювали і робили з Зосею небесні жарти, танцювали разом, як чоловіки при кадрилі, вдавали граціозних. Та досить... Вечір не міг бути кращим – мене і Зосю захопив шал танцю, не знаю вже, неприборкана веселість у всьому – це були ми, Бог зна коли я ще буду так веселитися. Чому промайнув цей вечір так швидко, чи тому, що був приємний?! Наступного дня, тобто вчора зранку, була я поважна і стомлена. Інші були захоплені розважанням, а я гризла себе і не знаю чому. Пізніше надійшов Ґеньо. Дуже заспаний, спокійний, і нічого не згадував про минулий вечір, зі мною теж не говорив нічого. Потім попрощалися ми і від'їхали. Він сидів знову з Зосею і Ґенею, а я знову з К[охановською] і Ю[льком]. Що думав собі Ґеньо, коли під час їзди я оглядалася за ним? Його обличчя було дуже серйозне. Чи він встидався? Зося сердилася на нього, що він пив і з Б. розважався.

Вчора прийшла Зося з Ґеньом до нас на каву. Чорт приніс і Чічку – ми розмовляли мало. Ввечері пішли гуляти. Перед виходом просила мене Зося, щоб я поводитись з ним дружньо, бо він встидається. Я обіцяла.

Потім пішли ми гуляти. Ґеньо поруч зі мною. Спочатку йшли ми з Зосею разом, пізніше – самі... Ми розмовляли багато про різні речі, а потім зійшли на наші звичайні теми й літературу. Він обіцяв мені надіслати книжку. «Справді, ловіть мене на слові», – сказав він поважно і далі розповідав. Та ми мусили прощатися, бо інші квапили нас...

9 вересня 1884.

Дуже мені встидно сьогодні: Геньо був сьогодні в нас по газети, я навіть не виходила, і йому нічого не дала. Мати вже післала йому деякі. Пізніше сказала мені мати, що це були польські газети...

Я дуже встидалася: що буде він собі думати, що я не хотіла йому дати. Батько теж сердиться через ці його газети. Геньо дав мені книжки, він сам не читав другої частини, а дав мені, а від нас він не має навіть газет. Мені страшенно соромно, соромно.

13 вересня 1884.

З часу останнього мого запису ми щоденно ходили гуляти і божественно розважались. Геньо завжди йде поруч зі мною, і ми говоримо майже тільки про літературу. Передвчора ввечері ходили тільки Зося, я і Геньо гуляти. Ох, це був незабутній вечір! Ми говорили багато про різне. Я мушу тисячу разів визнати, що він незвичайний, інтелігентний хлопець. Потім говорили також про любов. Він сказав, що відчуває до когось симпатію, але не міг би ніколи, так як в романах, сказати: «Я люблю тебе». Потім він спитав, яка моя думка про Сафо Д., я йому сказала і додала: «Хто знає, може, ви іншої думки?».

Він: «Я не думаю, щоб наші думки не збігалися». Ми вели божественні розмови. Згодом говорили про жінок, він сказав, що йому треба жінки, яка могла б захищати його ідеї, захоплюватися ними і для них працювати. Потім сталася пауза. «Чи правду я кажу, панно Ольго?» – спитав він впевнено. «Звичайно». Маю тільки те заспокійливе усвідомлення, що він мене поважає, і встидаюся, що мріяла про любов. Він завжди обіцяє прислати мені книжку з В[ідня]. О, цей вечір був гарний, але тривав коротко. Я хотіла вже йти додому, але він і Зося просили, щоб я ще залишилася, я не перечила. Геньо перебрав від мене звичку вставляти в розмову слова: «Отже, яке» – і це йому так подобається, що він користується ними у відповідних і невідповідних місцях. Він сказав, що заведе це і в «Січі».

Це дрібниця, але я горджусь цим, бо це єдина пам'ять про мене. Коли прощались, потиснув він легко, дуже легко, вага-

ючись, мою руку, а Зосині очі дивились допитливо на наші руки... жодної небезпеки... я горда – він мене любить.

Вчора пішли знову гуляти. Але цей вечір не пройшов для мене гарно. Біля Зосиної хати ми зупинились, Зося пішла по щось. Ми говорили байдуже, між тим запитала я, коли він від'їжджає, «20-го, – сказав він, – від сьогодні за тиждень».

Я: «Тепер наступного тижня?» – він дивився своїми очима на мене...

Чи дивились вони завжди так, чи тільки тепер, в цей момент? Раптом хотів щось сказати, потім погладив вуса, відвернувся, а я усміхалась вимушено і шукала його очей. Потім надійшла Зося, і ми пішли далі. Дитячість, уявлення, я його не любила, я тільки звикла до нього, тому тремчу від болю розлуки, бо ця розлука, можливо, буде вічна. Тепер я дійсно не маю надії на побачення, але можу з гордістю сказати, що я придушила в собі любов від того вечора, коли приснився мені орел... Не люблю його більше так, як раніше, не хочу мати жодної справи з Озаркевичами, нічого, нічого, тільки одного мені жаль: він нічого не записує в мій альбом, а просити його не можу...

Вчора була я мовчазна, стримана, нарешті почав він про якусь героїню з роману говорити, яка приносила квіти своєму полоненому братові. Цю героїню назвав він, жартуючи, своєю нареченою.

«Вона буде мені теж приносити... Ні, ні, – поправив він себе. – Мені, мені будете Ви, панно Ольго, приносити...» На це відповіла я йому щось жартома. Потім говорили з Зосею про різних знайомих дівчат, а в нього їх так багато, що він мене цілком-цілком забуде, коли звідси поїде. Потім питав він мене нетерпляче, чому я така мовчазна. «Що з вами, панно Ольго?» – питав він любо і наївно. Ні, ні, Ёньо, ти не той, який ..., а я не та, яка ...

Коли ми прощалися, подали одне одному руки. Кілька секунд тримав мою, потім, коли я подала руку Зосі, чекав він біля мене, щоб ще раз подати йому руку, але я боялася Зосі. «На добраніч!»... «На добраніч! Будьте завтра інакшими, бо завтра є те, що...» – сказав він весело.

Так, сьогодні є те... що... на честь Зосі мали вечір. Мали б прийти Ко[хановські] й ін., а я сьогодні хвора і змучена... Що буде, коли він від'їде? То я мушу його забути. Коли я інколи

бачу, як він поруч біля мене крокує зі своїм витертим, назад посуненим капелюхом, з великими очима, хвилинами спрямованими на мене, то я майже не вірю, що він справді є тут... Це тільки фантазія, але це є дійсно правда... це він – Ґеньо.

13 вересня 1884, ввечері.

У кімнаті тихесенько, швидко вискакую з ліжка і пишу. Юлько відпровадив дівчат, які тільки-но пішли. Вечір минув абияк... більш нічого. Думаю про Ґеня, про його голос, його сміх звучить у моїй душі. Від сьогодні за тиждень не буду ніколи більше чути. Він дуже розумний. Він підняв записку, на якій, не думаючи, написав моє ім'я.

Але він мене не любить. Нічого собі не уявляю, недарма говорять, що я мала б бути розумною.

15 вересня 1884.

Сиджу знову на підлозі в тиші й пишу. Як мені сьогодні на душі – це тільки Бог може знати, описати я не можу. Вчора пішли ми на прогулянку – Зося, Ґенця, Юлько і я. Ми обоє не могли говорити, бо Юлько розмовляв з ним. Але коли вони в запалі розмови – власне, тільки Юлько – кілька кроків були попереду, то Ґеньо оглянувся за нами і чекав, щоб далі йти зі мною. Коли я це пишу, я глибоко поважна і сумна. Сльози напливають на очі. Бог знає... Так, пізніше пішли Зося і Ґенця наперед, бо вони мали одна одній щось сказати, а я залишилась з Ґеньом і Юльком. Цілий вечір говорив Ґеньо з Юльком, бо вони сперечались про теорію Дарвіна, але Ґеньо майже завжди звертав слова до мене. Він говорив дуже гарно і переконливо. Я йому вірила. Я також прихильниця теорії Дарвіна. Між іншим радив він мені прочитати книжку «Соціологія» Спенсера і говорив багато про нього, – про се, про те, про його інші твори... Пізно ввечері прийшли ми додому. Коли прощалися, потиснув він кріпко-кріпко мою руку, – це пронизало мене, як блискавка. Не знаю, чому мене електризує, коли він сильно стискає мою руку. Пізніше, коли ми після кількох слів знову подали одне одному руки, то він ледве доторкнувся, чи навмисне?

«Будь здорова, Зося, – сказала я, – приходь завтра знову». «Так, так», – відповіла вона. «Так, але приходьте й ви до

нас», – сказав він швидко. «Зося має уроки»... «Це нічого, приходьте». «Так, так, я прийду»...

«Отже, доброї... доброї ночі».

«На добраніч».

Його... його... де була добра ніч. Бачила уві сні, що йшла з ним попід зеленими вербами, Юлько йшов теж поблизу... я була втомлена, раптом кликнув Ґеньо: «Може б, ми пішли на кілька хвилин вперед?» «Ні, ні», – сказала я. Не встигла сказати «де» – він вже був біля мене. Я ставала більш обесиленою і сіла раптом під дерево, кажучи щось... я думаю це було: «Я не можу більше»... Він стояв ще хвилину, потім я бачила, як відбувається в ньому внутрішня переміна – мене охопило передчуття. Він швидко присів біля мене і сказав квапливими навальними словами, що він мене любить, але він не хоче в буденний спосіб, як Ю[лько], присягатися в любові і вірності... Я на все погодилася... і була щаслива-щаслива. Боже, в Твоїм Царстві яка щаслива була я. Це була правда – він мене любив. Потім йшли ми кудись разом – це було так природно й оманливо, і я думала, що ніколи вже не буду переживати такі щасливі хвилини, як ці.

Потім снила я далі і прокинулася. Перша думка... був він... Мені стало сумно, холодно, немов від льоду. Це ж не була правда... нічого... нічого... Боже, як страшно!

Я дуже зворушена! Нащо снила я це. Думаю про нього з глибокою, щирою любов'ю, як ніколи перед тим. Я схвильована, нетерпелива – сні не говорять правди, вони протилежність дійсності... Я знаю, коли ми пізніше побачимося, він подасть мені легко руку, трохи поговорить, відвернеться і забуде мене... Що це напало на мене, чим провинилася?.. Через тиждень він від'їжджає, вже зараз у п'ятницю... Що мені робити?

Він прийшов увечері. Присутніми були В. і Г. Ми не розмовляли самі, правда, коли він щось говорив, звертався майже тільки до мене, його очі сяяли, але вони завжди такі, коли він трохи схвильований. Коли ті від'їхали, пішли ми троє – Зося, я і він – гуляти. Був пізній вечір, нічого особливого ми не говорили. Він вивчав мене за моїми розмовами, я знала, що це так буде... Потім, коли ми хвилину чекали на Зосю, яка пішла у свою хату, просила я в нього книжок, які він мені обіцяв.

«Глядіть, пане Геньо, як буде Вам можливо, пришліть мені Золя».

«О, певно!»

У подальшій розмові – нічого особливого. Ми попрощалися – потиск рук був сьогодні холодний... Я прийшла додому – це був мій сон...

Наступного дня я мала піти до Зосі...

17 вересня 1884.

Учора була я в неї. Там були К[охановські] і К...о, які вони нудні, великий Боже, які нудні.

Учора говорив він спочатку зі мною, а пізніше звертався він майже тільки до Генці. Що кому сталося? Він не міг бути більше байдужим до мене, як вчора. Говорили про любов.

Ох, сказав Юлько, коли хтось учиться, не може він думати про такі дурниці.

«Чому? – втрутився він дивно. – Можна добре учитися і при тому любити». Не встиг він закінчити розмову, налетіло на його темне обличчя глибоке полум'я. Я шукала його очей... і наші очі зустрілися... його очі сяяли глибоко, схвильовано... Я не могла на нього довго дивитися. Він відпровадив нас додому, а Юлько К[охановських] – цього, очевидно, він хотів. Так сталося, що Геньо хотів йти поруч зі мною, але випадково пішла я в середину, а він не міг йти і залишився на краю. Потім йшов він поруч з Г[енцею]. На прощання стиснув легко мою руку.

Я збожеволію, коли він від'їде. Він ніколи сюди більше не приїде, я загину, я мушу мати поживу для душі й серця. Що буде зі мною? Що буде зі мною?..

18 вересня 1884.

Вчора, під вечір, знову прийшли Зося і Геньо по нас, щоб йти на прогулянку. Геньо знову йшов поруч мене, ми пішли по К[охановських], Генця пішла до хати, а ми залишилися, посідали на лежачу балку. Геньо біля мене... взагалі ходили ми цілий вечір разом... Коли К[охановські] поверталися додому, ми обоє пішли вперед, він розповідав мені про великих критиків – Белінського, Писарева, Лассаля. Взагалі говорив він до мене дуже повчально, говорив про себе, про свій пе-

ріод бурі й натиску. Раптом сказав він: «Коли я не надішлю вам книжки скоро, то не думайте, що я про це забув. Я надішлю їх вам пізніше. Можливо, пізніше, ви вже прочитаєте... бо знайте, Золя і Спенсера читають у нас багато...»

«Добре, – сказала я, – коли пересилка справляє вам незручності...» Та він не допустив, щоб я закінчила слово, і раптово перервав мене: «Але ж прошу вас». Мені було встидно, що я зробила заперечення... Були також паузи, коли не знали, що сказати одне одному – він був «той, який».

Пізніше йшли ми разом зі всіма, говорили про одруження. Геньо сказав, що його дружина мусить бути ліберальна, не сміє його мучити господарськими справами, не потребує бути гарна, повинна його розуміти, і багато-багато іншого говорили ми. Вчора, можливо, був останній вечір, коли разом розмовляли. Ще один день, і я залишусь одна, цілком одна... Він дружньо потиснув мені руку... Він глибоко запалив у мені охоту до писання, я багато навчилася від нього, дуже багато...

19 вересня 1884.

Учора були ми теж разом, але не йшли далеко гуляти, бо Г[уста] була в нас, а Зося боліли зуби.

Про жіноче питання висловився він так: «Коли жінки з найвищої аристократії і з буржуазії самотійно діють і можуть після смерті своїх чоловіків утримувати себе, то жінки з середнього стану мусять бути такі освічені, щоб вони могли самі себе утримувати. Його ідеї про одруження ліберальні. Його правда, я погоджуюся з ним. Це, думаю я, є ідеї Шеллі¹ і Жорж Санд, які тепер не можна реалізувати, бо народ не освічений. Про мої писання не можу з ним говорити – не складається, мені встидно, хоч коли б трапилася нагода, я б з ним говорила... Писанням я надзвичайно захоплююся. Це ідея, для якої я живу, крім цього, я нічого більше не маю. До одруження з іншою особою, як не з освіченим русином, я відчуваю огиду. Що в'яже мене властиво з цими Озаркевичами,

¹ Шеллі Персі Біш (1792 – 1822) – англійський поет. До оповідання «Вона вийшла заміж» О. Кобилянська взяла такий епіграф із його «Королеви-чарівниці»: «Природа щедро, без різниці, наділила всіх однаково доброю волею, щоб людина володіла землею і щоб її розум знайшов форму, яка здатна перетворюватися, служила б людині».

що я вірю їм, як богам? Я ненавиджу їх, так, ненавиджу, але кожне їхнє слово для мене вирішальне. Думка, що член цієї родини вже у вівторок залишає К[имполунг] робить мене невимовно злиденною. Його поїздку з Зосею перенесено на вівторок, ще кілька днів усміхнеться мені щастя. А потім – будь здорове, ти, гарне життя! Я жахаюсь, що я буду так далеко від нього. Він надішле мені книжки, які поверну їх йому, – і всі зв'язки між нами навечно розірвано. Коли я не одружуся з русином, то я пропаща душа, для них не зможу я нічого створити, навіть мої діти не будуть мати права бути русинами...

20 вересня 1884.

Учора пішли ми до Зосі, щоб вона і Їеньо йшли гуляти. Коли ввійшли – чую, що Їеньо поїхав до Дорни¹... Боже, це були також тільки лічені дні.

Ми обидві з Зосею пішли гуляти, звичайно, і К[охановська]; Зося розповідала мені, що Їеньо мав би сказати: «Спочатку то ми ще були симпатичні, але тепер я то таки не можу витримати»². У мене точно так само: мене завжди силують з ними розважатися від млявості й нудьги, – я повинна забаву з Їеньом залишити і спішити до них... Нечувано!

Ми з Зосею говорили про жіноче питання, про Полянського, його любов до неї, потім про Чеховського і його одруження зі мною. Так, я не смію з іншим одружитися, як тільки з русином, інакше – я пропаща душа. Зося сміялася, коли я їй сказала, що я б погодилася укласти розумне одруження з Чеховським. Вона сказала, що я не могла б цього зробити, не могла б такою бути, і вона сердечно сміялася з мене. Безперечно, її правда, але вона думає, що я закохана в Їеня... То чому ж вона так думає? Потім говорили ми про мої писання. Вона сказала, що з мене, безперечно, щось буде... Взагалі говорили ми дуже багато про цікаві речі... проте біля мене не було нікого, і на душі було порожньо, не вистачало витонченої постаті...

О Боже, – чого ще – у вівторок від'їжджає вже він з Зосею, цілком певно, тепер – вчора, тобто у п'ятницю – ми не бачились, сьогодні він ще не прийшов, до того ж паде дощ, а

¹ Дорна – курорт на Буковині.

² Речення написане українською мовою.

завтра їде він на храм до Фрумоси, чорт знає для чого. У понеділок – може тільки на хвилину... і ніколи більше!... Більше нічого не маю писати...

23 вересня 1884.

Що ж мені писати? У неділю поїхав він дійсно на храм до Фру[моси], а мені моторошно на душі. У вівторок мав би він від'їжджати, отже, залишилося тільки однісіньке побачення. Для чого він туди поїхав? Я заздрю всім, з ким він буде перебувати. Минула неділя, в понеділок довідалася від Зосі, що він їде в середу, – тобто завтра. Зося, можливо, зостанеться. Вчора, під вечір, прийшов він нарешті з Зосою, щоб піти на прогулянку. Мене боліла шия, я мусила взяти хусточку. Наше побачення відсвяткували ми дуже просто. Він сидів на звичайному кріслі біля мого ліжка, я прийшла, ми подали одне одному руки, усміхаючись. Він був дуже млявий, стомлений, видно було, що він був трохи під хмелем. Потім попросив дати йому газети. Коли ми пішли гуляти, йшов знову поруч мене і розповідав, як там було, як він танцював, що аж руку йому спаралізувало. Говорили про буденні речі, потім ми повернулися, біля дому Зосі попрощалися. Я подала йому руку, він говорив з Г[енцею] про альбом і не помітив моєї руки, я опустила її. Потім попросила тихенько Зося, щоб вона його попросила написати щось у мій альбом, бо я сама не хотіла його просити. Зося обіцяла. Коли ми розмовляли з Зосою, подав він мені руку. Кілька секунд держав її, аж поки я не вклала свою. Потім він мені ще раз подав руку, легко стиснув. Я знаю, він буде сердитись, що мусить щось мені написати, але це не має бути власний доробок. Сьогодні останній день нашого побачення. Вчора говорив він так, наче б хотів знову приїхати в Кимп[олунг]... Ох, Боже! На це я не чекаю.

23 вересня 1884, після обіду.

Сьогодні чудовий теплий день. Сонце світить так ясно, а легкий вітер несе жовте мертве листя від їхньої домівки.

Сиджу сама в садибі, усвідомлюю задоволення дійсністю, все-таки світ гарний, а життя дороге. Дивлюсь на високі гори з темними соснами і смереками, які тихо шумлять. На цій горі, під цими смереками проходив він сьогодні багато-багато

разів. Він ще тут, хоч його немає близько мене, але я знаю, що він тут. Це заспокоює мене, так, сьогодні він ще тут, я бачила його. Мені страшенно соромно. Я пішла в садibu з метою читати Дікмана. Мене привабили в альтанці між деревами дві жердини для гімнастики, я пішла всередину і почала гойдатись. Потім, не знаю, як це сталося, я поглянула і... о милий Боже, я стала червонішою від блузи, яку носила, – по дорозі йшов повільно, наче б хотів зупинитися, Їеньо і придивлявся до мене. Підняв капелюха – ох, він сміявся, сміявся, це я цілком напевно знаю. Я відповіла на привіт, не знаючи, що зі мною твориться, він ще придивлявся, потім повернув на дорогу, яка веде на гору. Через пів години він повернувся. Я ж осталася далі в альтанці і читала, бачила, коли він повертався, але не дивилась на нього, мені було соромно. Чи він бачив мене? Можливо! О, який гарний сьогодні день. Гарний тому, що він ще тут. Завтра в цю пору його вже не буде, і не буде вже так гарно.

24 вересня 1884.

Коли це пишу, я глибоко зворушена, може, я ще ніколи не відчувала так велично і благородно, як тепер: знову Їеньо... Є той, який...

Вчора під вечір прийшли обоє до нас, Їеньо приніс альбом, я подякувала і поклала його вбік. Кілька хвилин ми були самі. Він говорив дуже байдуже, а я була трохи схвильована. Говорили ми нецікаві речі, потім сказав він, що сьогодні мусить від'їжджати. Я була дуже збентежена і легко почервоніла, а він був спокійний і спокійно дивився. Ні, він ніколи мене не любив, і мені знову було соромно. Потім пішли ми гуляти. Я поруч з ним. Було нудно. Юлько був з нами, тому розмовляли про цілком буденні речі. Зося була в поганому настрої, бо вона з ним не від'їжджала. Це був останній вечір.

Пізніше – о, яка радість! Довідалася я, що він від'їжджає сьогодні пізно вночі з поштою. Небесні хвилини – отже, ще сьогоднішній день. Потім згадала про альбом. Який вірш написав він там, може Шевченка, а може, своєї власної композиції? Ми говорили про розумні справи... про державну економіку, про Спенсера і т. д. Потім провів він мене і Ю[лька] додому, Зося залишилася дома, Ї[енця] також. Він провів

мене і Ю[лька]. Ми подали одне одному руки і попрощалися. Я не могла зразу заглянути в альбом, аж коли Ю[лько] вийшов, я швидко відкрила його і читала:

«У моєму житті знаходив я мало, дуже мало людей, які би прагнули цілком рішуче підвестись понад звичайний рівень тих, що тиняються по широкій військовій дорозі. Ці люди, їх небагато, були для мене завжди відрадою і стимулом, коли ледарство і безглуздя приводили мене до відчаю. Ти належиш до тих небагатьох людей.

*Шпільгаген¹, „У строю”.
Кимполунг, 23 вересня 1884.
Євген Озаркевич».*

Моє серце билось повільно-повільно, отже, це написав він мені. Цього я не чекала, я була горда, внутрішньо горда, це написав він мені. «Читайте Шпільгагена „У строю”», – так говорив Лео до Сільвії. Я дуже довго думала над цим, а потім вирішила просити його, щоб він інколи писав до мене. Я добре все обмірковувала... О, я хочу його просити, щоб він зрозумів, що я роблю це щиро, без потайних думок. Боюсь, що ми не будемо самі, йде з нами Юлько – то все пропало. Я твердо вирішила просити його – не хочу його змушувати – тільки б він не сердився. Боюсь, що ми не будемо самі... Сьогодні, сьогодні останній день.

25 вересня 1884.

Учора, 24-го, прийшли завчасно по обіді Гєньо і Зося. Вночі він від'їжджає, прийшов до нас востаннє...

Я думала про своє рішення у справі листування, але ні – він говорив зі мною байдуже – це неможливо. Що міг би він сказати на це: «Та що ж я буду писати?». Ми говорили про різне, він розповідав про Відень, про Дікенса і багато дечо-

¹ Шпільгаген Фрідріх (1829 – 1911) – німецький письменник-реаліст. О. Кобилянська до другої частини повісті «Людина» взяла такий епіграф із твору Шпільгагена «Завжди вперед»: «У мені живе любов до свободи і непохитна рішучість не дати нікому себе поневолити, ніколи не схилити своєї голови, коли проти цього протестує моя совість; жити так, як сам життя я розумію, і йти лише тим шляхом, що його собі обрав, яким би він важким не був, не даючи нікому ніяким підлецуванням, ніякими погрозами звести себе із цього шляху».

го іншого. Настав вечір. Він розмовляв з батьком про політику, час від часу кидав поглядом на мене, потім говорили про Шевченка, він цитував одне місце з його творів. «Власне, учора читав»¹, – його погляд впав на мене, він почервонів. Він хотів учора саме щось написати для мене і з цієї нагоди прочитав відомий вірш. Я знала про це все, ми розуміли одне одного. Коли ми залишилися самі, присів він на крісло біля мене і розповідав про Франка, Терлецького, про те, як їх було арештовано. Я прислуховувалась до кожного його слова – це ж був останній вечір. Я не пропустила жодного слівця, яке він вимовив. Під час вечері було дуже приємно. Нас було п'ятеро: З[ося], Г[еня], Ю[лько], він і я. Юлька і його пригощала я достатньо чаєм і забула на момент, що він через одну годину від'їжджає, мусить назавжди від'їжджати. Моє рішення про листування розвіялося. Це абсолютно не було можливо. Після довгих балачок – могло бути біля одинадцятої години – піднялася Зося і він. Про свою поїздку він сказав: «Коли дядька не буде, то я не можу сьогодні їхати». Доктор повинен повернутися з комісії перед від'їздом пошти... коли б він був повернувся, то післав би по Г[еня] і Зося. Ми думали про різні припущення. Мені здавалося, що він не поїде, я стояла збоку і придивлявся до нього – чи я вже не буду більше його бачити? Сьогодні був він стомлений, сонний...

«Будьте здорові», – звернувся він до мене і подав руку.

«Будьте здорові», – сказала я, кладучи свою руку в його. Ледве потиснули ми руки – байдуже-байдуже, неначеб ми вперше бачились, таке прощання я не уявляла собі. Юлько сміявся і сказав, що він ще і завтра з ним побачиться і попрощається. Так розійшлися. Я думала тільки про нього. Г[еню] був моє все, все...

Через чверть години поїхала пошта. Чи він поїхав? Навряд чи поїхав, він, мабуть, спізнився, а може, все-таки...

Однак на таке прощання я не сподівалася. Чому не могли ми піти сьогодні гуляти?.. Було б склалося все гарно... а так... таке моє щастя.

¹ Речення написане українською мовою.

26 вересня 1884, день пізніше.

Вчора зранку були мої думки сповнені Ѓеньом. Чи він тут, чи поїхав? О, яке погане, байдуже було прощання. Я була втомлена, втомлена, багато думала про сумне. Потім пішла за чимось до кухні, і тут сказали мені, що Ѓеньо не поїхав. Милий, милий Боже! Адже побачу його ще раз. Я передчувала це. Може, сьогодні буде можливо, щоб ми самі були і щоб я його попросила писати до мене. Я дуже раділа, при цьому декілька разів читала те, що він мені в альбом записав... «ти належиш до небагатьох людей». Це наповнило моє серце і розум, наповнило гордістю, це була моя розрада; поштовх для майбутньої духовної праці. Повільно смеркало, з нетерпінням чекала на них, приступила до вікна. Скоро після цього пройшов хтось попри фронтів вікна – це були вони... Я це знала... Тепер проходили вони біля мого вікна. Я усміхаючись дивилась на Ѓеня, і він відвернув голову від Зосі, і його погляд впав на мене, ми сміялись одне до одного. Він вклонився і пішов сміючись далі. Я вибігла їм назустріч – які безмежно любі були вони обоє мені.

«Не смійтесь з мене, що я ще тут, – сказав він мені, подаючи руку, – але сьогодні їду вже цілком певно, вчора запізнився».

Я, жартуючи: «Як можете ви собі щось таке думати?» Ми говорили про різне, сиділи візаві, він говорив майже тільки до мене, я прислуховувалась до його слів, дивилась у його миле обличчя з великими сірими очима... Він розповідав про театр, обіцяв розпакувати свою валізу, щоб відомі книжки мені передати. Звертався тільки до мене... Чому хвилювався при розповіді? Його голос звучав глибоко і тремтів, очі потемніли, потім присів він біля мене. Думаю, що Зося стежила за мною, – і що з того? Я глибоко його любила... Сьогодні був він фактично у нас востаннє. Потім прийшов доктор, ми пішли вечеряти. Ми обоє сиділи візаві, він говорив із запалом, його очі сяли надприродно. Раз подивилася я на нього, наші погляди зустрілися, тепер побачила я, що його зіниці стали буквально великі. Ми відвернули погляди, яка самовпевнена була я... Потім, як і вчора, принесла я йому та Юлькові чай...

Я говорила мало. По вечері пішли ми знову в мою кімнату й знову сиділи разом, балакали багато і довго – до одинадцятої години. Доктор вийшов раніше, а вони якийсь час зали-

шалися в нас. Потім встав Ґеньо, Зося за ним, а за ними ми, вони одягалися.

«Но, Ґеню! Коли ми побачимося?»

«Но, чоловічку, як не умеремо, то незадовго, може, у парламенті»¹, – жартував він...

Я стояла осторонь і дивилася на нього, він теж жалів. Раз зустрілися наші погляди, я стала нараз глибоко поважна, мої ноги тремтіли. Він приступив до матері, попросився, потім до Ґ[ені], а тепер до мене: «Будьте здорові», – сказав він півголосом і подав мені руку. Я сказала те саме, але дуже тихенько. Ми подивилися одне на одного глибоко поважно і потиснули кріпко руки – це було дуже коротко – і все минуло. Потім пішов він до Юлька – вони пішли. Юлько і я проводжали їх на ганок, Юлько світив лампою. Він стояв вже надворі, відкрив парасоль – падав дощ. Юлько щось казав йому, але він повернув своє обличчя до мене. Погляд, звернений до мене, був повний і глибокий. Погляд був призначений для мене. Ми дивилися одне на одного. Ще один привіт – і він зник у темряві ночі. Юлько перешкодив мені бачити його ще раз.

Що можу ще писати, про що я все думала? Це був останній раз, це я знала... Чи візьме він мою фотографію. Дурне – він її не потребує.

29 вересня 1884².

Для мене почалося зовсім інше життя. Відколи Ґеньо від'їхав, хтіла-м багато разів що писати, але не могла-м, по-неже не могла-м ані одну хвилюку сама бути. Нині пишу. Була-м на другу днину по обіді Ґеня у Зосі. Ґеньо не казав мене більше поздоровити, лишив мені ще якісь книги до читання, фотографію мою не взяв – ні, так мені ся бодай здає, на що йому її, Боже, так то все інакше, як я собі думала. Я неустанно на него гадаю, в день і ніч, а він? Ні, то не можу від него само жадати. Он має інші гадки, як любов... Гадка одна, яка тепер душу мою пригріває, – єсть: бути русинков цілов душов. Хочу й мушу ся по-руськи порядно научити, від тепер лиш по-руськи хочу писати, аби-м раз могла в своїм язиці ділати. Були для мене не раз і страшні хвили. Не раз як вийду

¹ Речення написане українською мовою.

² Далі кілька сторінок написано українською мовою.

до мого покою та й гляну на то місце, де він завше сидів, – то лиш затисну зубами та й протру чоло – смішно! Що мені се таке набило в голову, що він мене любив...

Надворі неустанно дощ. Хмари сумно летять, а гори такі неприязні, ох, цілий світ мені не милий! Зося учера щось споминала за одно віче, котре має бути зібране з самих женщин, казала, що прийде до мене, – та й що, може, і мені дадуть про яку річ говорити. Ох, який образ викликав той виговор в моїй душі.

Буду ся з цілого серця інтересами женщин займати... для чого, для чого я так далеко від світа?

Мені так трудно висловитися по-руськи, здається мені, що ніколи не буду уміти.

1 жовтня 1884.

Сиджу – думаю – та й не можу ніц видумати... На Ѓеня гадаю багато, читаю майже цілу днину, Ѓеньо, певно, уже цілком за мене забув, якби я була єго просила до мене писати, то би завше помежи нами якась зв'язка духовна була, хотя й ми розлучені, а так попрощалисьмо ся та й на віки; не маю жадної надії з ним видітися. Ѓого родичі тепер ще далі одійшли з Белелуї... Нераз гадаю, що він мене таки трохи любив, що я ему не була цілком обоятна... а може...

Писала-м до Олі учера, най ся учить по-руськи, я буду писати, а она най толкує, та ж то одна моя надія. Колись Чеховський писав до Юлії і казав мене поздоровити, він один, котрий мені Ѓеня годен заступити, але з того ніц не буде, я якась така заклята.

2 жовтня 1884.

Що нині за красна днинка! Одна, одна в моїм житію?! Лиш хвилька, бодай одна. Учера Зося мене просила, щоби я до неї спати пішла. Я пішла. Мені так ся серце било, я хтіла ся переконати, чи Ѓеньо мою фотографію взяв... Говорилисьмо много й одверто, відтак щось ся змовило за милість... Я розповідала за Юлька, як він єї любив, а оттак я за Дмитруня щось спімнула. Я сиділа на софі, Зося ходила по хаті, я власне щось замовкла за Дмитруня, а она каже (по-німецьки): «Знаєш... я... я хочу тобі щось сказати».

Я: «Кажі».

Она: «Ні, не можу сказати, ні, не хочу, бо я не хочу, щоб ти так думала, що я хочу щось від тебе довідатися».

Мене щось стисло за серце, і оно так стало поволеньки бити – одна, однісенька гадка потрясла цілу мою душу – та гадка, властиво, моє чувство, було «Геньо», мені ся голос змінив.

«Зосю! Прошу тебе, скажи...»

Она одвернулась та й каже якомсь так певно:

«Думаю, що Геньо одружиться з тобою».

Она замовкла, – я уже давно мовчала, в хаті так тихенько стало, мов би ангел пролітав крізь хату... Зося далі зачала ходити, а я так несміло, дрожачим голосом питаю: «Думаєш, що я йому подобалась?»

«О, так, дуже – він же поважає тебе... Так, так...»

Я мовчу... Ох, Боже, – то преці правда.

«Коли він з тобою одружиться, – тягне Зося далі, – то ми будемо споріднені, не інакше». – Я мовчу, не могла ся питати, чи мене таки любить. Очевидно... Як м'я так поважає, то, може, і любить, а може, таки ні. Може, то Зосі лиш так здавалося, але ж бо знов так она говорила з таким певним напругом...: «Він сказав, що він тобі пришле книжки».

Я: «Так, він обіцяв, але може, він забуде?»

«О, ні, він не забуде».

На тоє я Зосі зачала оповідати, як я Генья хтіла просити, аби він мені часом писав, і як я гадала, що Зося то за зле найде, і як то ся скінчило.

Зося казала, що то дуже добре, що я єго не просила, понеже я би-м у него много стратила, бо він ще в тім закладі до забобонних лічить, хотя й він у теорії дуже ліберальний, що то для мене щастя, що-м не просила...

Яка я єї вдячна була... А ще щось казала Зося, що він на другий рік знов приїде – яка ж я того вечора щаслива була. Геньо! Геньо! Тож я тобі справді не обоятна?

То би могло правда бути? Я ся більше Зосі нічого не питала, не спала майже цілу ніч... мені цілий час шуміли слова в устах:

«Думаю, що Геньо одружиться з тобою».

Рано глянула в альбом, там моя фотографія стояла ненарушена, він її не взяв... для чого? Ні, коли так, то не любить, то всьо марно, Зосі лиш так здалось... Не можу всі гадки списати,

которі душу мою обманюють. Це не вірю, у праці я з Озаркевичами ніц мати не хочу, не вірю, хоть душа плаче, хоть ся щось в серцю рвет, не вірю... солодко лиш спімнути... але не хочу вірити. Чи пошле книжки? Чи напише що? Може, вже і забув за мене, а я дурію, то, мабуть, найпевніше буде од всього.

3 жовтня 1884.

Трохи, трохи мені легше, вітер чоло гаряче мені обвіяв, якось запізнилась, але ще мені страшно на душі, не можу написати, дивуюся, що м ще не здуріла, бігме, що дивуюся... ні, а то руське так ми обридло, що не можу далі писати – він прецінь русин...¹

Нема нічого гіршого, як сумнів заволодіє душею, і то такою душею, як моя. Моя сила душі ніколи не падала так низько, як від тих двох нещасних днів, коли Зося сказала мені ці нещасні слова: «Я думаю, Ёньо одружиться з тобою». Чи я божевільна, що я уявила собі, що він нібито сказав це їй з метою, щоб вона мені це переказала. Так, це я собі уявила, не хочу в це вірити, бо це буде моїм нещастям. Як і сталося вже від двох днів – день і ніч переслідувала мене думка про Ёня, думка, що він міг би це сказати. І навпаки, коли Зося сказала це по власній її комбінації, то хай буде на її совісті моє страшне страждання, вона не має поняття, які бурі виликало це в моїй душі...

Сьогодні вночі не могла я ока стулити – чи це правда? Чи це правда? Один голос підказує: «Вір!». Інший: «Бігме, не вір!», – і я не хочу вірити, і я б могла Зосю запитати: «Казав він, що любить він мене?» Але я скоріше умру, ніж це слово через уста пропущу, для цього я надто горда... Сьогодні була тут Зося і розповідала, що вона одержала з Белелуї листа, що аж післязавтра поїде він до Відня. Натальця поїхала в справі жіночого питання до С[таніслава] і додала, що вона сьогодні дуже щаслива і що вона має мені щось показати... Я божевільна – чому я знов думала про Ёня? Ні, ніколи, здається, не було мені так огидно як тепер в любові до нього. Я не хочу, все-все заворушилось в мені, я не хочу, але чортівське серце, я не хочу, щоб ти мене любив, я не хочу. Думка, що він, може,

¹ Далі щоденник знову писано німецькою мовою.

вже забув, і я в сумнівах пропадаю, змушує мене потрясаюче засміятися. Ні, ця думка допомагає мені тримати голову високо. Все ворухиться в мені, все і проти нього, проти всіх з Б[елелуї], проти жіночого питання, бо Н[аталья], його сестра, цим займається, проти русинів, бо він один з них. Я не хочу з Озаркевичами нічого мати, не потребую книжок. Нехай Зося теж поїде, бо вона нагадує мені про нього, я ненавиджу його, страшно ненавиджу. О Боже, після його від'їзду стала я вже невимовно розсудливою.

Я була спокійна, ідея, для якої я тепер хотіла жити, – це писати по-руськи.

З Чеховським хотіла я одружитися. Раптом кидає Зося в моє серце страшне слово, в мені запалюється вогонь – я люблю його, як жодну людину до цього часу. Тут підкрадається сумнів, і я пропадаю, не можу ні спати, ні їсти, ні пити. Про читання нема й мови. Не хочу також писати по-руськи альбом, бо цим пригадується мені він, а я хочу його забути. Хочу вирвати надію з серця, всі уяви-сни знищити, хочу бути розумною. Хай візьме собі свою москальку або ту з Відня, не хочу я нічого мати з О[заркевичами], абсолютно нічого. Коли він приїде нарік, у що я не вірю, звичайно, то я буду холодна, буду говорити тільки про літературу, але любити я не буду, або... так... але не хочу нічого про нього знати... дурниці. Як могла я сьогодні думати, що щось від Ґеня було для мене – це, мабуть, фотографія П[олонського] для Зосі. Я страшенно страждаю і боюсь захворіти, але я не хочу нічого собі уявляти. Я ніколи не знала Ґеня, ніколи не любила, а він мене теж не любив, ніколи про це не говорив... Це база моєї боротьби проти всього... і я переможу.

Увечері.

Тільки-но я довідалася, що він ще в Б[елелуї], і в поганому настрої. Боже, допоможи мені нести моє горе, бо я зламаюсь під тягарем зречення.

3 жовтня 1884, увечері.

Я перечитала також і щоденник з минулого року. Ні, це не я, що все так недолуго описала. Я не жорстока, може, лиш притуплена, – скрізь там читається явне безглуздя.

Сьогодні я спокійніша, але набагато-набагато постаріла. Все для мене дуже нудне, я пересичена життям, погано, що я не можу читати, а вчора ввечері – Боже, винагороди Зосю... що вона мені те сказала... бо хоч я вже не вірю, в мені є щось, у що я інколи вірю. Я маю сильну волю і могла б це знищити, але вірити – притаманне людській натурі. Я стомлена, стривожена, стара, а душа ридає інколи у великому болю... чогось зректися, від чогось відвернутися, що невимовно дорого і бажане... це страшно... Моя душа ніколи не була така порожня – не мати навіть жодної, жодної надії на гарне життя і любов... сумно. Він не приїде нарік, потім їдемо в Димку. Що я буду там робити? Яка моя доля? Врешті, чого нарікати? Життя в мені наче завмерло, я порожня. Правда, коли читаєш ці слова, що, наче мертві, лежать, то глибше й не задумуєшся. Ет, що! І перегортаєш сторінку. Але коли обдумати як воно є, коли рано втрачаєш любу річ, всі мрії, все... коли відкидаєш найменшу думку про особу... о, я переконана, – ви б інакше думали. На хвилину перерву, бо не можу навіть правильно писати.

Моя душа так тісно пов'язана з Геньом, що думка з ним не жити – моя загибель. Що буду я робити? Тепер я цілком, цілком поламана... Першого дня, коли Зося мені сказала: «Я думаю, що Геньо одружиться з тобою», цього для мене було досить, щоб збудувати з ним нове найкраще життя... Як важко, невимовно важко тепер відсторонити, вбити, прогнати кожну думку. Цього не може бути – ми не призначені одне одному, він ніколи не прийде. Це неправда. Я не можу описати мої муки, але... Я не знаю, що ще маю писати. Як би не було – слова лежать мертві на папері... я нічого не можу думати. Ще страшніше гризе мене в душі думка, що він там веселиться, що вже забув мене, і я сиджу тут стомлена, притуплена, безсила і страждаю. Я думаю, що якби в цій хвилині світ наді мною завалився, я б з місця не рушилась – так може бути. Нічого мене не радує, нічим не можу захоплюватися, але що ще й читати не можу. Для мене немає розваги, ні з ким не можу навіть про це говорити, подвійно відчуваю кожне здригання болю. Боже, хай я умру. З Геньом відкрився для мене новий світ, а тепер це все заслонено, наче б я про той світ нічого не

знала. Чому я не можу плакати?¹ Може би, мені легше було... затискаю зуби і мовчу, ах, ні, то я його ненавиджу... Я прецінь з Озаркевичами нічого не хочу мати – не бійся, серце, не будеш з ними мати, то був послідній, послідній раз.

6 жовтня 1884.

Приходжу до переконання, що страшенні небилиці дотепер писала, уже час перестати... Учора зачала Тургенєва читати «Батьки і діти» – то страх розумна книжка, мені так як би хто якусь опору з очей здіймив, читала-м до пізної ночі, а відтак зробила-м собі цигару, запалила-м лампу та й дала гадкам вільну волю. Зрозуміло, що вони насамперед до Гєня полетіли. Ні, але я все при тім стою, що хочу Гєня забути. Шукаю та й шукаю, щоби щось найти, на що би думка своє бажання сперла, але всюди порожньо. Дмитруньо мене не візьме. Як підемо до Димки, то там нікого, нікого нема, з ким би чоловік поговорити міг, хіба до Макса поїду, то одна моя надія. Отсе я собі вигадала, тимчасом буду читати, щоб не удуріти, та й ще ся учити, а потому я так постаріюся, що Бог мені допоможе борше умерти.

Хто знає, де ми ся з Гєньом будемо видіти, може, де на якому балу або на якому товаристві, він мені представить свою жену, чи то буде москалька, чи та друга з Відня, він буде такий щаслив, – она також, о, я знаю, я буду цілком спокійна, лиш, може, ще трохи зірітуюсь, але й то пройде. Оттак поверну додому, посумую трохи, плакати не буду, скорше сяду та напишу що на нього. Так я довго, довго собі думала! Боже, якби я щось ділати хтіла, не раз якийсь такий дух мене перейдеть – летіла-м би у світ казал-м би людям, що не живють всі як повинні, всі, всі забобони хотіла б я подолати. Вони ще сплять, даються од старших топтати, а то для того, що то так завше було, бояться навіть погадати, що могло би інакше бути. Гєньо мене розумів, мені якось так є, що ми обоє для себе уроджені, а обстоєтельства нас розлучають так, бо уже розлучили, а он ще таку натуру має, що борзо забуває – я не хочу ані на крок єму наперед перейти!? Боже мій, що мене так до них тягне?! Ні, я уже

¹ Далі кілька сторінок написано українською мовою.

знову починаю... мене ніхто не розуміє, крім Зосі, а я її раз таки й недооцінювала, а она ліпша для мене, принаймні дотепер – мені ворожили, щоб я ся од білявої дівчини стерегла, може то вона? За Ґеня не боюся, ми й так не зійдемося.

Я страшно грошей потребую... на книжки, та що з того, що потребую, коли нема, затого є такі, що мають, котрі ніц не розуміють.

Ага! Ще щось – най ся Ґеньо не боїть, я ся єму не буду на-тручувати, он може гадав собі, що як мені лиш раз покаже, що він мене любить, то я зараз до него на віки пристану, та й он не буде вільний? Ой ні, голубко, ні, – Юлько мені казав, що ти єму таку раду давав: ніколи не говорити з дівчиною про любов, інакше будеш зв'язаний. Як я собі то пригадую, то все оно в мені бурить, то мене страшно образило, чо він тое казав, ні, я з ним не хочу ніц мати...

9 жовтня 1884, ввечері.

Уже-м спокійна, – лиш часом, як собі погадаю, що для чого он так, а не інакше [сказав], то так ми жаль стане, але то ніц, я лиш так поволі собі то відмовляю, а пізніше буде все добре. Читаю много, майже кожда вільна хвилька на тое одложена. Правда, що лиш серце порожне чує потяг до науки, бо тота самотність мусить ся чимось виповнити, але, крім того, мені ніц іншого не лишається. Нового не знаю ніц. Колись ту ходилисьмо з Зосею на spacer, змовилися, припадком, за Ґеня, спиталася, чи певно приїде: казала, що казав, що певно. Я не вірю, коли ж он зможе приїхати, коли лиш один місяць буде мати ферій, а як приїде – то й від'їде, а я ся лишу – як тепер. То Зося буде ся мати з чого сміяти, а для мене буде добра наука. Чеховський вже професором з Р[адівцях], он мене за кождий раз каже красно поздоровляти, може приїде до нас на другий рік – який тому кінець буде?

10 жовтня 1884.

Моє життє – сама злість. На цілім світі нема слабшого (що про духовну силу) женщины, як мене, якби-м сама, то би пів лиха, а так Зося ту[т] та й все мені нагадує ба на Натальцю,

ба на них всіх. Учора вичитала-м в газеті, що у С[таніславі] зав'язалось товариство літературне женщин – она також при том, она єго сестра, котру я так люблю. О, ні, того я не забуду, що она мої новели висміяла, не прочитавши навіть цілком. Певно, она не знала, як я її повірила з цілов душов, тож то гріх висміяти для того, аби другі не гадали, що таке дитинство лише їй ся подобало. Такі вони всі. Лиш то моє нещастя, що я жодну душу на світі не маю, котра б мене розуміла, яка така ненависть мене опанувала напроотив них всіх. На якого лиха мені Ѓенью книжки обіцяв післати? Най їх собі тримає, я їх не потребую, та й Зося най собі геть іде, она мене ще запрягла до якоїсь дурної науки за юнців та атенців. Що мені з них прийде? Я лиш час трачу, я ненавиджу таку мертву науку, тепер уже запізно душу приковати до мертвих наук, для мене особливо не стосується таке бельферовання¹.

10 листопада 1884.

Я дуже-дуже давно ніц не вписувала – не мала-м коли, тай таки не було що. Насамперед мушу спімнути, що вийшла новела Натальціна дотепер добра, але не пише вона так, щоби я її не могла п[е]релетіти, мене страшно злість пірвала, читаючи ту писанину! Всюди она та й она. Я знаю, она буде тая, котора Ѓєня... Що они мене обходять? Я [зі] страшним жаром кинулась на читання книжок. Я хочу справді писати новелу. Я так ненавиджу тих Озаркевичів з глибини серця, я таки не хочу з ними ніц мати, вони мені так збридли, збридли, що годі мені виказати – они найгірші, але я ся утримаю і без них.

Юлько уже перед тижнем од'їхав, але мені лише того вечера сумно стало, а відтак прийшла робота та й жаль пройшов.

Я на Ѓєня дуже мало гадаю, цілком зимно, бо і як же інак? То вони всі однакові, а він її брат. Яка я дурна була, що я лиш хвильку одну про него інакше думала... ні... я єго не люблю – видіти не буду та й забуду, добре, що книжок не посилав, що сам руку до забування подає... он їх (?) таки не пішле... правда. Я не раз умираю на ту гадку, що они всі читають, образуються, а я тут так сиджу... Як я справді зрішуся писати, то не стану на заді, если не буду – то хочу все, все забути, от

¹ Тут – автоматичне, бездумне заучування чого-небудь.

так лиш здалека буду Натальцю подивляти, сама буду жінок Урицького...

Учора я багато о тім з мамцьов говорила, вона дуже за тим, та що він дуже добрий чоловік. Я стану господарству учитися, буду діти добре виховувати – та й ціль мого жіночого життя буде сповнена. Я ся чогось цілком до тої думки призвичаїла. Їенью мені в дорозі не буде стояти – не приїде... О, відтак я їх не... ненавиджу...

Наталичко, Наталичко, чому я тебе ненавиджу? Ах! Як я тебе ненавиджу, а отколи твою новелу читала-м, то ще гірше, тому що ти мене скривдила! Чому ти не сказала Терлецькому, що то моя перша робота.

Чому ти навіть її до кінця не хтіла прочитати? Для того би Терлецький згавив, а ти ся встидала далі тим займати, гарно – уже й забула, а ти не знала, як мені в душі виглядало, з яким повір'ям, з яким чувством я мою першу роботу тобі дала... Ви мене висміяли, я ані словечка од вас не дістала... то була критика, то мене мало поучити, на котру дорогу я мала вступити? Як довго жити буду – скільки собі то пригадаю, то кров мені до лица ударить, але Озаркевичів любити – любити... ні, того не зможу. Зося чо[го]сь ся на мене дує. Та най ся дує... мені все одно, я уже попрощалась з ними навіки. Я уже буду Урицька¹.

Нараз стало тихо, тихесенько. Я відчула нараз порив до писання, сідаю і пишу. Що ми тільки що зробили: Зося повернулася з Їенею з прогулянки, я запалила лампу і привітала їх словами, як жінки вітаються, коли вони довго не бачились і мають багато чого сказати одна одній.

Я: «Ах, пані, пані, як я радію, що вже прецінь вас, пані, раз побачила, а те, їй-богу, пані, й так цілком забула на мене, а я хоч би...»

Зося бистро перериває мене: «Ей, пані, пані, а пані думає, що я маю час приходити? Аж сьогодні трохи вибралася, так з тим господарством простудилася». Я (бистро): «Я ж хіба не знаю? Пані думає, що я, коли не ходжу цілий день, то діти кричать, то чоловік кличе, я вже, їй-богу, так опустилась, що вже три дні не чесалася».

¹ Далі щоденник знову писаний німецькою мовою.

Зося (бистро): «Пані, а я, їй-богу, я вже цілий тиждень ані не чесалась, ані не милась, так що мій чоловік недавно казав: ей, Зосю, йди помийся і почешись, бо тебе можна до стіни приліпити».

Я: «А я, дорога пані, – о Боже, та то людина не може й розказати» і т. д.

Цей театр тривав пів години. Генця висміяла нашу балаканину. Але що ми їй не говорили – насамперед скарги, потім піднесені похвали, потім сварки і багато-багато чого, я не можу це описати. Мати кличе вже до вечері, а я якраз маю тепер повну поезії ідею, боюсь, що поки я її схоплю, вона відлетить, Зося попрощалася, а я сіла, щоб писати комічні речі, раптом спало мені щось на думку, і я пишу про це:

Сонце хилиться до заходу. Хмари – злегка сірі видаються здалека, наче позолочені по краю, чудова тінь. Хочеться все і все глядіти на них, як вони нерухомо, та, проте, линучи, просуваються над землею. Але очі, засліплені золотим промінням сонця, опускаються, повіки на хвилину закривають зірки очей, потім, відкриваючи їх, дивись далеко навколо себе...

У садибі, де різні овочеві дерева, закутані в чудову зелень, вже багато-багато років відстоюють своє місце, – суковаті гілки вільно тягнуться вгору, свobodно пнуться не стоптана і ще не скошена трава, ховаючи між тонкими стеблинами тисячі квітів. У садибі панує глибокий святий спокій, але повсюди дихає життя. Тут і там тремтять трави, і тихо, ледь чутно шелестять поміж листям незчисленні комарі, мерехтять і гудуть у повітрі. Нараз перелітає в цьому життєвому натовпі пустотливий метелик, махаючи направо і наліво гарними крильцями, тремтячи сідає на квітку, яка легко і ледве помітно хитається і допускає непостійного гостя... Слухай! Щось шелестить, але не рухається, будь цілком тихим і дивись вниз – може, через 5 кроків вилетить щось знову з трави. Ось воно, тут лежить малесеньке пташеня – це волове око, яке ледве оперилося, воно відпочиває від свого сміливого вчинку, воно вперше вилетіло зі свого малюсінького гніздечка, що на темно-зеленому лісовому горіховому куші, до великої старої яблуні. Хвилинку сиділо там, цікаво позирало навколо себе, ховалось кілька разів, злякане шарудінням однісінького сухого листочка, що, тремтячи, падав біля нього. Потім підстрибнуло воно, ще хитаючись, ближче, дзьобало своїм чудовим

дзьобом сюди й туди... і повернулося додому. Але не могло долетіти до гніздечка, ні, ще було далеко, маленьку хвилину треба було відпочити. Воно знову полетіло в траву. Власне кажучи, це бідне, ніжне створіннячко впало, залишила раптово його сила, і воно лежало безпомічно у високій траві – тихо, ледве дихаючи. При найменшому шарудінні його малесеньке сердечко сильно тьохкало, а в додаток – страх. О, ти солодке, солодке сердечко... Там, на лісовому горіховому куці, на гілці, що зі своїми листочками вільно вгору росла, сиділа мати і щебетала та цвірінькала, очевидно, підбадьорюючи маленьке дитятко. Вона стрибала по листочках, полетіла до своєї дитини, повернулася, знову щебетала і цвірінькала. Потім вмовкла, почувши шарудіння, легко повернула голівкою в один бік і другий, потрясла крильцями і знову полетіла до свого дитятка. Воно піднялось, збило крильцями і полетіло за матір'ю. Тільки п'ядь руки до гніздечка... здавалось, сили знову залишають дитятко, воно... воно з цвіріньканням збило злякано крильцями свого маленького тіла. І мати цвірінькала, ще раз кружляла. Зі стомленим напруженням сили дитятко розмахнуло маленькими крильцями – і сіло в гніздечко. Стара все ще цвірінькала, а молоденьке стрибало спокійно в гніздечку і почувало себе під покривалом зеленого листя і струнких гілок безпечно.

Проміння сонця знизилось, золоте обрамлення хмар поступово зникало, ставало все тихіше-тихіше, піднявся легкий вітер, листя шаруділо, літали і гуділи в повітрі хрущі, а там, на куці, глибоко в гніздечку заховані бились два малюсенькі сердечка. Там також панувало життя.

15 листопада 1884, ввечері.

Мене зворушують чудні почуття. Досі співала я колискову пісню, яку сама скомпонувала. Вона гарна. Ходила сама сюди-туди по кімнаті, різні думки насувалися мені в голову. Надворі лежить вже скрізь сніг, смереки окутані також вже легкими срібними сніжинками. Не знаю, чому я між смереками думаю про різдвяне деревце. З різдвяним деревцем зв'язуються знову багато думок.

Мій щоденник порожній, дарма будете ви шукати тут, можливо, «порядних» думок або ж вищих ідей. Ні, про це не

буду тут писати, хочу викласти тільки мої почуття і життя серця, для духовного життя відведено інші аркуші. Наприклад, завтра повинна Зося від'їжджати, і хоч вона мені багато не допомогла, порожнеча буде подвійна. Правдоподібно, буду змушена цілком на книжки покластися. Боже мій, думаю і відчуваю так: що допоможе мені, що я розширюю свої знання? Моє серце порожнє, все більше ворухиться в мені голос жінки. Я вже не дитина, я хотіла б любити і бути любимою – і тут думаю, наприклад, про вечір в Урицьких... У деяких хвилинах хотіла б дуже бути його дружиною. З ним я б спокійною була, спокійно ходила б по світі. Всі любили б мене там, а його сестрою – цією святою – о Боже, як би я нею піклувалася, все лиш добре їй робила. А його бідна, добра мати, що безмежно багато пережила... А для нього, думаю, я б собою пожертвувала, я не є та, яка я є, я погана, не така, якою повинна бути.

Геньо мені цілком байдужий, не думаю більше про нього, а коли пригадую собі цю родину, то мою душу пронизує наче жалом. Власне, покликанням жінки залишається виховання і провід дітей, жінка залишається помічницею чоловіка. Я не проти жіночого питання, яке дасть багатьом незабезпеченим жінкам працю-заробіток і більш нічого. (Була пауза – я говорила з мамою і Генею). Так, я знаю, коли б я була в Урицьких, я б такою була, якою я повинна бути, життя з Геньом – це була б боротьба, він як легка гілка, схоплена в грі хвиль. З Чеховським – могла б щось створити в галузі літератури, він також надійний в житті. Однак тепер, в цей час, сильно тягне мене до Урицьких, може, тому, що моя мати належить до цієї родини, яка її дуже любить, і тому, що мати їх добре знає, а також Яся. Недавно, ввечері, сказала мені мати, коли ми про це багато говорили, і я спитала матір, чи вона б хотіла, щоб я вступила в їх круг, мати відповіла: «Я б дуже хотіла, бо ти до них пасуєш, знаєш до всього пристосуватися, а вони знову дуже делікатні».

З того вечора я багато думала про нього... Я знаю, коли я одружусь, то я вже стану розумнішою... Тільки, щоб ми були здорові, а моїм любим, добрим батькам подаруй, Боже, життя; Боже мій, як люблю я їх. Мамуню, мамуню, я тебе страшенно люблю і татка також.

Нині-м Зосі сукню ушила, а вона мені навіть не подякувала¹. Але подяки, пане добродію, подяки я не бажаю.

16 листопада 1884.

Ніколи не можна обрахувати, як скоро може статися нещастя. Вчора були ми всі веселі, а сьогодні?.. Сам Бог знає... Вночі раптом захворів батько на печінку, батькові зараз дуже погано. Він нині роз'їжджає на призив новобранців і тепер мусить, але він не може. Для нас необчислима втрата, бо це однісіньке джерело, коли ми можемо щось постарати. Коли це все обірветься... Ми ж маємо багато видатків! Життя дуже мізерне; для чого існує взагалі світ і життя? Можливо, це має якусь мету для богів?

Майже б вірили б у це, якби вони існували. Але життя буває також комічним.

Увечері, того самого дня.

Тільки-но пішла від нас Зося, ми попрощалися. Завтра від'їжджає до Львова, щоб ставати до екзамену на атестат зрілості... За яких обставин ми знову побачимось і чи побачимось? Про Ґеня – ні слівця, бо ми не були самі, і немає потреби. У мене порожньо на душі. Які ми будемо, коли знову побачимось? Я постарію.

Батько ще хворий, йому не краще. Боже, Боже, зжалься. Не можна інакше просити, як тільки серцем і почуттям. Мені порожньо на душі. Зося – останній засіб зв'язку між мною і Ґеньом – поїхала... але я не для нього, не хочу нічого з ними мати.

17 листопада 1884, вечір².

Ах, яка я нині незадоволена! Та чому? Питається, чому? Багато єсть на тоє відповідати... От, перше – отець ще слабкий, грошей не маю, а потом якось ми так нудно. Гніваюся, куди ся оберну. Що я властиво хочу, чого бажаю? Виділа-м нині сестру Стефана, як їхала верхом на гарнім коні, так

¹ Речення написане українською мовою.

² Запис цього дня зроблений українською мовою.

красно, вольно. Она має всего, чого лиш бажає, має маєток, ах, таж має всьо. Ах, я властиво, заздрісна – я ся віпитувала сама себе, чи я щасливіша од неї, але ні, она має братів, Стефан – он раз далеко допроводить, здавала-м ся мені таков нендзнов опротив них. Ввійшовши до мого маленького бідно урядженого покою, стало мені нудно, та що мені з того, що тільки читаю та учуся, маю уже 21 рік, але не можу сказати «бавилася», не раз, ах, не раз молодість хоче конечно свою власть перемочи над всіма мудрими гадками та закиданнями розсудку, не раз хотіла би-м ся кинути в житні забав, але як? Вся одповідь однака – нема грошей, та я не хочу много, я лиш хочу бодай 2–3 рази ввійти в товариство письменних людей, не раз, але лиш не раз трохи погуляти... та й назад вертати до своєї бідної кімнати. Ба, але й того не можу вибажати... життє бридке, але що ж доброго сказав Гете: «Не досліджуй твою внутрішню долю, життя – це обов'язок, хай би це була тільки хвилина».

Добре, що «обов'язок», але для чого «обов'язок»? Най мені хто докаже, що моє життя єсть більше добро, як нежиттє! І взагалі, для чого єсть людське життє – оно, властиво, не має жодну мудру «основу» – чи «підставу»? Всі люди бідують один для другого, – такі дурні, що страх, бо як ся подивити, як представити ціле життє людськості – то воно зовсім «дим». Як би хоть щасливі були, то не кажу, – але так – ні, то од Бога не було мудро чоловіка створювати, ему мусило щось особисто на тім залежати, бо в посліднім случаю не було би то сотворене властиво дурницею, запевно улєкшало, може, людське сотворіння будьто яке божественне бажання. Але що уже тепер поможет над тим застановлятися? Жиемо та й годі!

20 листопада 1884.

Я хочу щось написати, але не ображайтесь на мене. Я як людина може, ніколи не думала благородністю і краще, як сьгодні. Я сьгодні дуже-дуже добра, цілком не така, як звичайно, мною володіють чудні почуття – я хотіла б на кілька хвилин... мати дитину, мені здається, що я б упала на коліна і Бога молила, щоб дав мені дитину. Я дуже-дуже люблю її, не хотіла б нікого на світі мати, як тільки дитину любити. Хоті-

ла б з Чеховським одружитися – він був би добрий, і я була б добра-добра, це цілком не така, як я є. Їєня не хочу, тільки інколи, коли пригадаю, як ми разом гуляли і здавалося, що ми завжди будемо разом йти. За цією хвилиною я б плакала, що вона вже минула, але ні... не за Їєньом... Чеховський також любив би мене... а за дитиною я божеволію...

Бідний Чеховський – його батько помер.

О Боже! Яка ж я сьогодні, і, може, повинна я завжди такою бути? Боже, подаруй мені дитину!

25 листопада 1884, ввечері.

Сьогодні закінчую я свій рік. Як швидко все пролетіло. Я, проте, багато не пережила, багато вчилася, але мало що знаю... Ні! Які б не були сумні та веселі хвилини, що я пережила, вони були гарні, і я була щаслива, і буду завжди вважати себе щасливою, поки будуть жити мої батьки. У Бога нічого не хочу просити, тільки здоров'я і життя для моїх добрих батьків, братів і сестри. Щодо іншого, то час збігає для мене бистро. Я читаю, вечорами неймовірно боюсь, як ніколи до тепер, Бог знає, що сталося з моїми нервами. Інколи відчуваю потребу розмовляти з Їєньом, але тому, що його тут немає, то я думаю про своє... і думаю.

5 грудня 1884, ввечері.

Немає нічого нового. Щоденно бігаю на ковзанах, де проходить мені час приємно. Читаю не дуже багато. Вчора читала в «Ділі»¹, що Натальця і ще троє жінок заснували товариство, 8-го ц. м. приїдуть або повинні прийти всі добрі патріотки-русики до Станіславова. Тут відбудуться наради, лекції і т. д. Я прочитала статuti товариства, вони досить порожні. Спочатку була дуже захоплена, написала до Ольги листа і хотіла разом з нею післати 8-го на адресу товариства

¹ Вчора прочитала в «Ділі». – Мається на увазі повідомлення в газеті «Діло» про заснуване Н. Кобринською в Станіславі (нині Івано-Франківськ) 1884 р. «Товариство руських жінок», що ставило перед собою завдання прилучити інтелігентних жінок до літератури і популяризувати нові суспільні ідеї. Програма товариства і засоби, з допомогою яких вона мала втілюватися в життя, як переконує запис у щоденнику, не зовсім задовольняли О. Кобилянську.

поздоровлення. Сьогодні я охолола і відкликала це. Хочу написати новелу, яку, можливо, поміщу в газеті, що мали б видавати жінки цього товариства. Я не можу записатися членом цього товариства, я далеко і не могла б там працювати, бо я пишу для інших. Те, що я пишу, належить тільки рус[инським] жінкам. Грошима не можу допомогти, бо не маю навіть 5 кр[ейцарів] на лист.

Шкода, що Гєня не можу бачити в цій хвилині. Коли б він коли-небудь в моїх очах на хвилину падав, то це тепер. Чому він не придержується невимушеної обіцянки? О, я маю що читати, але чому не дотримує слова? Тьфу на силу волі такого характеру. Натальця добре схарактеризувала чоловіків у своїй новелі, вона добре написала. Тепер я поважаю її, все ж таки вона працює, творить. Хоч з цією пошаною змішується неприязнь, проте я її поважаю.

Я починаю любити людей, але немає нічого на світі, що б мало відтінок щастя, навіть і любов – ні.

12 грудня 1884 ввечері.

Що ж хотіла я писати... Так, минуло досить багато часу, відколи я востаннє записувала... В Станіславові засновано русинське товариство жінок, звичайно, на чолі Натальця. Я була цим дуже захоплена і тепер ще також, але «приліпитися» до цього товариства я не можу, бо я далеко живу й по-руськи не знаю. Я почала задуману новелу писати. Весь час заважали мені дівчата з їхньою порожньою балаканиною, забирали мені дорогоцінний час. Пізніше має прийти Юлько, і я цілком не зможу писати. Бігаю багато на ковзанах – це для мене добре, але витрачаю багато часу,

На Андрея займалися ми «ворожбицтвом». Я загадала про себе і Гєня – і два горіхи по-дурному торкнулися один одного. Мені було це дуже приємно, з Чеховським не найшло жодного разу. Вчора повторювалася ця гра з Гєньом, але на завтра з Чеховським не вийшло ні разу. Мені жаль його. Я хотіла з ним одружитися, з ним я могла б спокійно жити.

Гєньо ще не прислав досі книжки. Ореол, яким була колись оточена ця славна постать, зблід через власну провину. Зося теж нічого не пише. Я поринула в стару ненависть до всіх них... Я знову нікчемна.

14 грудня 1884.

Вчора зворушив мене цілком незначний і ледь помітний випадок – я одержала листа, адресованого мені. Почерк мені цілком невідомий. Я почервоніла. На ріжку написано: «власноручно передати», дивлюсь на поштовий штамп – тут стоїть «Глибока». Лист був від Урицького. Може, він пише до мене, пронизало мене наче блискавка. Але зараз я вже знала, в чому справа: дядько написав до матері й до мене, а адресу написав Урицький, бо дядько не пише добре по-німецьки. Дивлюсь знову на адресу. Написана вона гарно, без багатьох викрутаків, сильним чоловічим почерком, і гарно запечатано його власною печаттю, він думав про мене? Дурниці. Я з головою, повною суперечностей, могла б йти за ним, як дитина. О, тоді я не була б більше я. Але я не можу їх усіх терпіти. Геня просто ненавиджу. Чеховського поважаю сердечно-щиро, а Урицького... не знаю. Я мусіла б бути не я або була б такою, якою повинна бути.

19 грудня 1884, ввечері.

Я знаю, яка я істота! Чи самотність і роздуми з самою собою зробили це? Я думаю про речі, які я протягом двадцяти років мала час обдумувати. Деколи плакала б я кривавими сльозами, що я вже не дитина, як Густа.

Сьогодні вранці вийшла надвір і дивилася на гори, гарні, винятково гарні, пнуться вони до неба, окутані глибокими масами туману. Це видовище надзвичайно зворушило мене, насильно тиснулися сльози на очі. Бистро повернула в кімнату... Ох, ні, коли б я менш самотня була і більше користувалася духовною розвагою, то з мене б не вийшло «заперечення»... Я ще раз подивилася на гори... і раптом вибухнула плачем.

Чому Геня не посилає мені книжки? Мій Боже, я ж нічого більше від нього не хочу, тільки книжки, і так втратила я віру в нього. Колись була я високої думки про нього, він наче факел світив на моє буття. Інколи в уяві пишу листа до нього, але вона тільки дзеркало моєї душі, потім хотіла б, щоб він поглянув на ті туманом окутані гори, по яких він ходив.

20 грудня 1884, ввечері.

Дмитруню, Дмитруню, як жаль мені, що я тебе втрачу, я хотіла б принаймні тебе як друга мати... пішли мені один-однісінький міцний привіт...

29 грудня 1884.

Я давно вже нічого не вписувала. І що писати? До огиди нудно і скучно бути на самоті. Я почала нову новелу писати, але вона повільно йде вперед, бо в мене мало відповідного часу, до того ж у мене ніколи немає доброго настрою. О Боже, боюсь, щоб мене не схопила тутешня духовна течія, читаю безперервно і всіх їх ненавиджу.

Страшно бути самотнім, нікого не мати, щоб думку свою висловити, книжкою обмінятись. Страшно. Чому немає тут хоч однісінького розумного чоловіка! А дівчата – ягнята, ягнята – до зречення.

Коли я нагадую про Ґеня – то тільки з безжалісним глумом та іронією, про всіх них... а Зося з доброї приязні не написала до мене ні однісінького слівця. Ну що ж, має, мабуть, мало часу для мене, але для божественної Натальці вистачає... врешті, для мене – хай вони всі помруть. До того не можу їм нічого дати, як тільки ненависть.

Мене мало що може тепер настроїти лагідно і ніжно, хіба природа. Тут дуже часто буває гарно. Недавно виїхав Солонар до Дорни. При прощанні ледве стримував сльозу, а діти зворушливо ревіли і хлипали, і в мої очі втиснулася самотня зухвала сльоза. Благослови його Боже, він порядна людина. Діти видаються мені наче сироти без нього, і я дуже турбуюся, що ніхто не буде їх добре навчати. Я не маю ніякої охоти до будь-якої домашньої роботи, бо я ніколи не маю задоволення. Так, це правда: життя – це фарс, повний лиха і дурниць. У моїм серці немає сяйва променів сонця, моя душа захмарена, я страждаю на жалюгідну хворобу. Пожвавлене, духовне життя може мене вилікувати, але хіба я знайду це тут?

31 грудня 1884, Новий рік, вечір.

Від болю голови я напівбожевільна. Що ж мені ще писати? Як буде від сьогодні за рік? Не пішла навіть до церкви – а то

завжди була. Що ж буде? Всього хочу – тільки щоб сиротою не остатись. Два роки тому були ми обидві з Зосею і Аппелем у церкві... Як билось моє серце і його, його насамперед. Я стала полохлива і тиха, як серна, коли він вступив у мою душу і втопив свої чорні очі в моїх... а тепер я ненавиджу їх усіх, вони для мене нічого, нічого, а я – черепашка, яка по морю плаває. Я всіх їх перекреслюю, а, проте, хотіла б на чийось грудях виплакаться і відпочити. Степан недосяжний, Шторфера ненавиджу, Аппеля жалію, а Ёньо?

3 січня 1885, ввечері.

Тільки-но переглянула свої старі щоденники, вони всі мені дуже подобаються. Не диво – тоді я була також добра. Тепер можу оцінити, з якою сильною пристрастю любила я Шторфера, він своєрідно, але рішуче впливав на мене. З цієї причини почала я тоді писати... Ні, такою любов'ю з моєї сторони ніхто не зможе похвалитися. Так любити можна тільки раз. Моя пристрасть тривала повні два роки, і не мала з його сторони ні однісінького слова для її живлення. Коли б він був трохи прихильніший до мене, він був би, певно, довідався про мою любов; вона була «не по-людськи» страшенно сильна і могутня. Але що час не може зробити? Сьогодні проходжу байдуже мимо нього, неначе жодна людина не проходила мимо або позаду мене.

Хочу про нього дещо написати. Він постарівся більше через хворобу, як роками. Він, без сумніву, ніколи не одружиться, чого я колись невимовно боялась. Від провадить велике холостяцьке господарство, своєю спекулятивною єврейською головою керує він всіма. Його брат-купець дере шкіру з людей. А він сам? Робить не краще. Любити ідеал так, як я, – він ледве здатний, інакше він був би одружився. Коли я тепер холодно обдумую, що коли б я була з ним одружилася, то була б тепер на повних 20 років старша, як я є, стирчала б між горшками і мисками, бо він хворобливий. Можливо, мала б вже дітей. Яка стара, стара і нещаслива я б стала, та, проте, коли б тоді ще раз представили мені всю жажливість, то я б з радістю все була б прийняла. Це була справжня любов.

Я не можу більше так любити, а коли б – то я б мусила пропасти під могутністю такої пристрасті, це понад людські

сили. Що таке почуття до Геня або до Аппеля в порівнянні до цієї любові? Тільки одне сміховисько. Дивуюся сама, як моя 17-річна душа могла це здійснити. Тоді зламалася я під цим тягарем, а сьогодні оглядаюсь спокійно, з усмішкою, на ті часи – майже хотіла б, щоб вони повернулися.

4 січня 1885.

Сьогодні увечері приїхав Макс на Різдво. О, невимовна радість, не сподівалися бачити його на Різдво, яка утіха. Батько цілком розплився, із зворушення та радості мати не може говорити, я і Геня ходили усміхаючись, надмірно тішимося, діти із задоволенням смакують карамельки, що їм приніс Макс...

...Звідси чую поцілунки, – бідний батько. Так, але чим він може радіти, як не своїми дітьми. Макс розповідав багато випадків і запропонував один з них батькові розв'язати. Батько не міг розв'язати і переклав цю справу на завтра, але я із-за плечей Макса вискочила зі своєю думкою: «Злодійство».

Батько: «Ні!»

Макс: «Саме злодійство».

Тут батько мене цілував, тулив до серця, дивуючись гостроті мого розуму.

Батько: «Він юрист, а ти?»

О, блаженний сьогоднішній вечір!

Я думаю про Геня, про Чеховського не знаю нічого, до Урицького летіли мої думки тільки один раз.

6 січня 1885, Святий вечір.

Вже по Святій вечері. Я сама прикрасила по обіді ялинку, бо Геня з Максимом і дітьми пішли до Н. Сиджу тут зручно і знову пишу про те, як діти – Сясько і Власько – бурхливо веселились біля деревця. Думала багато про Чеховського, але Макс не приніс мені вістки про нього. Ох. Макс – такий розумний і красивий. Ми говоримо про мої новели. Крамар поїхав до Дорни, він має там уроки, але коли тут буде вечірка, то він, може, приїде, тоді зможу з ним поговорити. Я згадувала йому і про теперішню новелу, яку почала писати – він давав мені деякі поради. Він дуже-дуже мене любить, і я горда за нього. Сьогодні затишний вечір, я радію, що маю моїх добрих батьків. Вчора батько і Макс цілували

мені руки, осипали мене ніжностями, як ще ніколи. Я відсвіжилася, відколи є тут Макс...

11 січня 1885.

Тільки один тиждень проминув, відколи я писала, та проте цей тиждень багатий на події, спогади тощо. Макс спав зі мною в одній кімнаті. Ми балакали разом до пізньої ночі, він дуже розумний, в нього сила характеру, дивлюсь з гордістю і здивуванням на нього! Він мене страшенно любить, з його залізних обіймів я ледве могла вислизнути. Про мій здоровий розум не міг він висловитися словами і накінці дістала я ім'я «ти чорт в людській подобі», також добре.

Він розповідав багато про Анелю – це дочка його господині з Чернівців, про паню Грибовську. Я знаю її і сердечно люблю. Його очі підозріло спалахували кожний раз, а також підозріло і тоді, коли її ім'я проходило через його уста...

Одного гарного пізнього післяобіддя, коли сутінки почали розправляти свої крила, сиділи ми спокійно на софі в моїй кімнаті, він і я. Потім говорили щось про одруження. Пома-лу, тремтячи й неспіливо, вимовили його уста, що він вже ознайомився в пані Грибовської. Вона добра дівчина, має трохи майна, але на це звертав він мало уваги, він спитав у матері і в мене поради... Ми нічого не мали напроти. Я не можу це дослівно передати, бо ми говорили багато і довго, але я дивилась на нього з глибоким зацікавленням.... Він був одним з тих чоловіків, які ніколи не цікавилася жінками і які не допускають, щоб жінки підносилися на висоту, бо вони на їх нещастя є жінками. Анелія, свого роду «Лілі» Гете, прив'язана до нього великою любов'ю. Вони до пари одне до одного, як рідко хто, він знає її вже 14 років. Благослови їх Боже!..

Ввечері, коли я ще не пішла спати, лягла я біля нього, він обняв мене і тихенько розповідав мені про неї. Він не може навести жодного її недоліку і думає, що вона така як є і що вона любить квіти, а я ні. О, ми розмовляли до пізньої ночі про неї. Я вже давно лежала в ліжку і прислуховувалась до нього. Мої думки летіли то до Чеховського, то до Ґєня.

Вчора чи позавчора ми знову говорили про неї, він хоче поступити до нотаріуса в Сучаві, і якщо він там (бо він мав би наступного дня від'їжджати) залишиться, тоді заручиться

з Лілі, бо вона мусить внести для нього заставу. Як тільки буде для нього вільне місце – отже, щоб обидві сторони були задоволені – відбудуться заручини, потім напише він до батьків... Ми сиділи біля стола мовчки.

«Коли б я мусив в Чернівцях до нотаріуса поступити, то, незважаючи на це, мушу з панею Грибовською і Лілі говорити».

Я: «Дійсно так, – справа ясна...»

Він затулив обличчя руками:

«Боюсь, щоб я не зробив дурниці», – сказав він пошепки... Я не могла його неправильно зрозуміти і дивилась на нього.

Хіба це можливо: він – і дурниці?

«Добре давати поради, – сказав він, – але бути самим собою».

Я не знала нічого порядного йому відповісти, але чи є чоловік або людина у світі, яка б інакше думала? Боюсь, що немає... Було б цікаво заглянути в глибину душі чоловіків...

Учора ввечері він вже наполовину спакував речі, просила я матір, щоб вона поговорила з Максом про Чеховського і про мене, й взагалі, якої думки Макс про Чеховського. На середині його розмови увійшла я в кімнату і чула, як Макс описував його характер: він страшно запальний, пристрасний, непоступливий, гордий, чутливий, обережний, чесний, добросердечний, дуже зважає на формальності й на думку світу...

Пізніше оповіла мені мати, що Макс сказав, що це було б велике щастя для мене, коли б ми одружилися, але Чеховський ніколи з ним про це не говорив, може з Юльком, але на Юлька не можна покластися, бо він перебільшує... На гроші він не зважає, але на освіту і т. д, Макс думає, що Ч[еховський] буде дуже елегантно одягати свою дружину, всі бали відвідувати і підтримувати стосунки зі світом. Щоденно мусить бути чистий комір і манжети, при цьому він педант і точний як всі філологи. Крім цього, він нічим більше не турбується, і його дружина може робити, що вона захоче, навіть це знаю, що він з їжею не перебірливий.

Наступної ночі Макс від'їхав диліжансом. Як звичайно, ми побажали одне одному багато щастя і говорили про дрібниці, а я, зокрема, мусила для Анелі підшукати едельвейс.

Завтра або післязавтра довідаємося, чи Макс залишиться в нотаріуса, чи ні. Скільки від цього залежить!

Ми з матір'ю спали цю ніч разом, багато говорили ще про Макса, Анелю і Чеховського. Мати дуже його любить, і я знаю, що найбільше її бажання – бачити нас одруженими. Я сказала матері, що він мені цілком байдужий – я не казала правду, бо я його люблю, – і ще сказала я матері, що не покладаю жодних надій на нього, і в разі, коли б він прийшов до нас, для мене був би це дуже неприємний час, бо всі дивились би на мене і думали, що я хочу йому подобатись і т. д., – дурниці – а найбільше Юлько і Геня. Мати сказала, що про це ніхто не потребує знати, тільки я і мати, що... ох. Що... досить, як Юлько і Геня про це знають.

Потім вирвалося ще й про історію з Геньом.

«Я думала, що Геньо одружиться з тобою», – обличчя матері не могла я бачити, бо вона лежала вже в ліжку, але вражена, мабуть, вона була досить з того. Я розповіла матері все.

Мати сказала, що Зося щось такого не могла придумати, бо вона ніколи такою не була. У цей момент була я схильна те саме думати. Потім продовжувала я розповідати, що я була б у це повірила, але вважала розумнішим не вірити в те, що Геньо це сказав, і що я довго мучилась і не оволоділа собою, аж поки все поступово не осілося і не заспокоїлося. І що тепер Геньо для мене цілком байдужий. Далі я сказала ще матері:

«Нехай мамця для мене ще це зробить і не думає, що я роблю собі якісь надії на Чеховського або на Геня, бо Чеховський для мене байдужий, а на Геня й того менше. Мамця може бути переконана, що я нічого собі в голову не набиваю, що я вже вибила собі з голови, що Геньо міг би зі мною одружитися».

Мати: «Я не буду ніколи думати про тебе щось такого, бо-м переконана, що ти не робиш собі ніякої надії, не можна надто добре і надто зле думати. То людина думає так, а то раптом вибухне щось з іншої сторони – та й...»

Я: «І все ж таки, хто подобається мамці краще: Чеховський чи Геньо?»

«Знаєш, я не можу сказати ані так, ані сяк – я дуже люблю Чеховського, він розумний, делікатний. Врешті, як і у світі буває, і Геня я дуже люблю – він такий відвертий, розумний, але бачиш, трохи шалапут».

Я: «А все-таки – котрий?..»

Мати: «Геньо... але боюся, щоб біда не сталася, бо родина тих Озаркевичів – то вони всі такі, а то він ще такий молодий і так смалить...»

Я: «Я також це зауважила, але він має дуже добрий характер...»

Мати: «Бідний Чеховський, також зазнав лиха на світі».

Я: «Це вже правда, Чеховський певніший для життя, але мені більше подобається Геньо».

Так ми довго розмовляли вночі.

О, щоб я знала, як Чеховський думає про мене!..

Я живо уявляю собі його і Геня з його любим «єгипетським» обличчям і великими карими очима. О, обидва вони мені дуже любі, коли б вони обидва мене хотіли, то я не знаю, котрого я би вибрала – моє серце біля Геня, душа – біля Дмитруня... Тихо... кров бухає мені в обличчя, коли подумаю, що Чеховський прийде і не схоче зі мною одружитися, а Геньо зовсім не прийде. Коли б я почула, що Дмитруньо з іншою заручився, тоді я б ... О Боже, Боже, чим це закінчиться? Хай це добре закінчиться, для всіх хочу бути доброю...

Як це все далеко. Чех[овський] готується до іспиту – там багато дівчат, Геньо у Відні, а я цілком забута. Але я! Я не хочу бути забутою, я хочу – що я хочу? Не хочу нічого мати з Озаркевичами...

Що робить бідний Макс? Може, він не одержав посаду і сидить сумний та зламаний, Боже, допоможи йому...

17 січня 1885.

Макс не одержав посади в нотаріуса. Нікчемний єврей випередив його. Що він, бідний, буде робити? Сьогодні довідалася від Ядвіги, що Густа «дуже формально» ненавидить Юлька. О, Ісусе Христе, яке безглуздя! Але я сказала їй, що тільки один Юлько мріяв про неї і що вона після десятих років інакше буде про нього думати...

А найголовніше те, що вона мені сказала: «Чого ти уїдливо говориш про Густу, чого ти хочеш від неї?» Справді маленькі гадючки хочуть зі мною війну починати? Я мала б ущипливо про неї говорити? Я ж завжди була за тим, щоб Юлько одружився з нею... до того я дотепер горнулася? Але ганьба, афери, скандал!

18 січня 1885.

Я справді вже не знаю, якими словами починати писати, я загину без душевної розваги з людьми «nota bene». Що допоможе мені, що я все і все читаю. Скоро можуть і мої очі відмовитися служити. Тепер не знаю, що я є. Над новелою вже не працювала, не маю бажання.

Сьогодні говорила знову з Яд[вігою] про історію з Юльком. Маю справу з двома пропалими невинностями, її незнання роздратовує мене, а Я[двіга] у своїй впертості докоряє мені, що я своїми розмовами з Густою відбираю їй віру в людство. Добрий Боже, чи повинна я тепер викинути свої думки і пізнання, які я високо в лісі між смереками збирала. Люди бояться мене. Ні! Це не люди, вони тільки тепер в процесі розвитку «бути людьми», а я ходжу поміж них, наче між нежиттєвими статуями. Коли я підкоряюсь дурним почуттям і стукаю в статую, то з неї звучить пустий голос, а я далі шукаю сміючись... Як мрію я про освічену людину.

Сьогодні вночі приснився мені Дмитруньо. Я була в садби, він підійшов до мене, взяв мене за руку і повів у альтанку, там ми посідали і довго балакали. Пізніше – це було вже в кімнаті – стояв він, я і Анеля біля стола, на столі була записка, в якій було написано, що він зі мною одружується. Дмитруньо прочитав її з явним задоволенням.

«Чим це кінчиться?» – спитала його Анеля.

«Добре, дуже добре»...

Через кілька хвилин взяв він капелюх і плащ і, звертаючись до Анелі, сказав: «Гляньте через це вікно, он та маленька хатина, де світиться світло, туди я йду. Там є те, що я шукаю [наречена] – я не буду так робити, як Макс, на любов я нічого не покладаю»...

Я дивилася спокійно на нього: «Йдіть, але не приходіть більше»¹, – були мої єдині слова... Але чи він пішов, я не знаю. Я не можу зносити таке життя без цілі, яким я живу. Раз думаю про Ґеня, то знову про Чеховського... знаю тільки, що коли б один або другий читали мої думки, обидва відвернулися б від мене. Дмитруньо – напевно. Боюсь думати про Ґеня, не хочу роз'ятрювати стару рану і сумніви, які я болюче вилікувала власною рукою. Коли Дмитруньо прийде і мене

¹ Речення написане українською мовою.

візьме – це буде гарно, і моє щастя, коли Ґеньо прийде і мене покине – тоді не хочу більше вірити жодному слову мужчини. З Озаркевичами не хочу нічого мати, хочу Дмитруня...

30 січня 1885, ввечері.

Довго нічого не вписувала. Цілий тиждень дуже боліли мене очі, я була дуже нужденна, бо я нічого не могла читати. Кілька днів працюю над новелою... Від Ґеня ніякої вістки, від Зосі теж ще не маю відповіді на мій лист. Жила письменницькими ідеями. Часом бачила уві сні Ґеня і розкладала карти. Недавно вразив мене малий, ледь помітний своєрідний випадок, а саме: маю звичку класти свій перстень, який я ношу, в скриньку в шафі й механічно беру його звідти, коли хочу його знов одягати. Недавно відчиняю шафу, беру, не дивлячись туди, перстень, засуваю його на палець і дивлюсь на руку... Гм – я здригнулася – перстень матері лежить на моїм пальці... «Ігі! До чорта», – промимрила я про себе жахаючись і бистро зняла його... У моменті я знала, що сталося... Я чистила перстень матері, і коли я повернулася з гостин, сховала, мабуть, свій перстень до маминого, а перстень матері поклала на його місце. Але як я не побачила? Я ж завжди дивлюсь. Цей випадок розповіла я матері, і вона, усміхаючись, сказала: «Ну-ну, гляди – то якийсь знак»... Я теж, усміхаючись: «Щоб це тільки на добре пішло»... Як скоро і монотонно минув час.

Сьогодні перед обідом була я ще спокійна... Чверть години пізніше одержала я листа від Олі [Устиянович], в якому вона пише, що Ясько приходить сюди як священник, а вона приїде пізніше, літом, з його молодого дружиною. У першій хвилині я підстрибувала з радості по кімнаті: Олечка, дорога, єдина Олечка приїжджає, єдина благородна подруга, яку я своєю назвати можу. Кілька хвилин пізніше спало мені на думку, що якби Дмитруньо і Ґеньо сюди приїхали... Оля гарніша за мене, дуже начитана, дуже розумна... вона дуже небезпечна для мене. Проте вона достойна їх, може, більше достойна, як я. Хай бере кожного кращого, розумнішого, тільки цих двох хочу я мати. Я багато страждала, мене ще ніхто не любить так, як я люблю або як я заслуговую. Оля благородна – коли б вона це знала, вона б не приходила. Зник мій спокій. Я більше начитана, як вона, може, навіть розумніша, Оля благо-

родніша, наївніша. Я більше зроблю на цьому світі, коли б і не писала... Я більше личила б Ґеньові чи Дмитруньові, як вона... Але вона гарніша, миліша... Олечко, Олечко, подивись у моє серце і не проклинай мене. Тужу вже за спокоєм. Яке нудне моє життя, пропаще. Це тільки я можу... змовчувати. Чим це кінчиться?..

Яка я є... Я нічого не хочу мати з Ґеньом, Озаркевичами і боюсь за них. Ох, як я їх любила, поважала їх.

Наталочко, до твоїх грудей хочу мою шумну голову приставити... Дмитруню, навчи мене розуму, Ґеню, полюби мене!¹

21 лютого 1885.

Пройшло дуже багато часу і подій, я стояла і стою між ними як самотня смерека, яка надіялася на визволення з цього життя. Юлько приїхав, і Ясько Устиянович теж прийшов сюди як панотець, а влітку приїжджає Оля до нього і залишається до 1-го вересня. Так, я пишу вже цілком відверто і не приховую, що я з дня на день все більше люблю Ґеня, не можу без нього жити. Люблю його не дитячою любов'ю. Боже мій, люблю безупинно, замість того щоб з дня на день більше ненавидіти його. Думаю, наче божевільна, про нього... Книжок я ще не маю... О, скільки мала б ще писати. Юлько і Ясько пішли на хвилину в місто, і я маю спокій... Була два рази хвора і лежала в ліжку. З іншої кімнати долітав до мене голос Яська, і раптом здалося мені, неначеб це був голос Ґеня, і два вечори Ясько був для мене Ґеньо. Не знаю, що буду робити, коли він не приїде, і що я буду робити, коли він приїде і мене покине. Але ні, коли він приїде... але ні – тут виринає переді мною Оля – я не хочу, я вже ненавиджу її. Ґеньо належить мені. Не знаю, чи буде хтось насміхатися наді мною, хто, може, знає мій душевний настрій. Я завжди душевно могла справитися з моїм оточенням, але я була самотня і незрозуміла, ніхто мене не любив, але я була розумніша й поважніша за інших, і коли мене хтось любив, то це був боягуз, жодного з них не хочу бачити... Потім пізнала я Ґеня, він єдиний мужчина, який мене знає, але його натура, як та хвиля, яку поривають її супутники. Моя душа сплелася, наче могутнє полум'я, з його душею.

¹ Абзац написано українською мовою.

О, я вже не дитина, моє кожне поодиноке почуття очищене любов'ю, тепер можу це сказати з розумом: цього разу – це любов... і я глибоко нещаслива, що я мушу сама собі в цьому признатися. Чому закинула мене доля сюди між цю грубу неосвічену юрбу, і я броджу по цій темній галереї, даремно роблю зусилля найти освічену, духовно споріднену душу?! Мало того, що я її не знаходжу, ні, ця груба чернь топче мене ногами, я ненавиджу їх усіх, усіх. Я навіть більше скажу – мені більше подобається освічена зла людина, як неосвічена, яка разом з товпою кричить «так» і разом з товпою кричить «ні». О Шекспіре, святі твої слова, коли ти сказав, що зневажливим приладдям є та людина, що не має власної думки і завжди робить те, що інші перестали вже робити.

Недавно відбувся тут концерт, в якому брали участь: я, Ґеня і Юлько. Ґ[еня] грала концертну п'єсу Мендельсона, я з Юльком співала дуже гарний російський дует. Підлі боягузи, мені стає гаряче від обурення, коли пригадую собі цей вечір... Наша пісня була апогеєм п'єси, а нам відповіли тільки коротким «славно», бо ми русини і таку пісню співали. Коли я співала, на моїм обличчі був вираз зневаги, і гордим кроком зішла я зі сцени... Між цим підлим набродом знайшовся один румун, який через чистий патріотизм свистав під час нашого співу. Зневажливі тварини, черв'яки, які плазують з боягузливості. Спочатку танцювала я кілька разів вальс, ніхто мене не запрошував до першого кадрили – не визнавали за потрібне, хоч я, як і інші учасники, – румунські члени, – багато сприяла для загальної розваги... Звичайно, я вже з власної волі не танцювала ні кроку. Після 12-ї години ми пішли. Я не хочу згадувати тут про те, як Кохановські робили чолобитню румунам, всім подякували, тільки нам ні, а потім для примирення з румунськими попами танцювали гору. Для чого писати про це?! Всіх їх, всіх зневажаю, і не знайшлося жодної дівочої душі, яка б зрозуміла наш вчинок, зокрема мій. Богу дякувати, що я між ними не мусила довше залишатися.

З цілим серцем зверталася я до Ґеня – ніхто не знав, як погано почувала я себе в шовковому одязі і з усмішкою на вустах. Звуки музики роздирали моє серце, ті, хто танцював, кривдили, ранили мене. У душі простягала я руки до Ґеня – він повинен мене визволити з цього пекла... Та дарма. Думка про нього підтримувала мене – а тепер він мене руйнує.

Два дні пізніше

Спокійно в мене і навколо мене так, як давно вже не було, Юлько і Ясько поїхали до Суч[ави], Ясько за своєю дружиною, а Юлько має там в театрі виступити. Я радію, що я знову сама, страшенно люблю самотність... А тепер до старої пісні... Я дійсно, як божевільна, над якою фантазія бере верх. Сьогодні вночі приснився мені Ґеньо. Не знаю, дотепер трималася мужньо, але 2–3 тижні я вже не та сама, я навіть не стараюсь відмовитися від нього. Це немислимо, я не можу, люблю його справді і правдиво. Цьому винна Зося, це я їй ніколи не прощу. А коли хтось хотів би знати, з якою надією я його влітку чекаю, той визнав би мене божевільною. Зося не згадує в листі ні словом про нього – я ж нужденна хотіла б себе одурманити, розвіяти, але я не можу. Юлько називає це «надосвіченність». Так недавно Ясьо ганьбив Озеркевичів і Геромею, назвав їх емансипантами, а Ґеня і Льоню – фанатиками. Я захищала їх, бо я всіх їх люблю і не допущу, щоб про них погано говорили. Серце ламається, коли пригадую літо і що Ґеньо й Оля будуть тут. Хай вона не приходить, хай ніхто нам не заважає. Він теж скаржився, що не може бути зі мною наодинці. Я гину без духовної розваги, без знайомства з освіченими людьми. Найкраще мені тоді, коли я цілком сама, замкнута і пишу або читаю. Книжки від Ґеня переслідують мене. Як старіють примари... Їх немає.

1 березня 1885

Не хочу вже скаржитись і впадати у відчай. Що то вічно скаржитися і нарікати. Коли б Ґеньо або інша розумна людина знали про це, вони б сміялися наді мною, назвали б слабосильною і пристрасною в любові. Тьфу, мені самій обридли ці нісенітниці. Кілька днів читаю книжку «Про діалектику душ» Фейхтерслебена, там написано про іпохондристів так: вони або надто розглядають своє горе, або уявляють собі це. Я належу до перших, а там сказано, що при сильній волі можна бути самому собі лікарем, – і я не хочу стати жертвою поганої і дурної хвороби – як мерзненно. О, яка слабосильна була я, що я собі тільки не уявляла... Сила уяви і чутливість назавжди залишаються моїм нещастям, але тому, що я знаю причину, не хочу бути душевно хворою...

Від того часу, коли я сама дома, працювала я над своєю новелою¹. Інколи з неописаною мужністю підбадьорюю себе і з охотою пишу, а інколи думаю, для чого це, для якої мети?..

Я хотіла б дати це Ґеньові прочитати, я ж люблю його більше, ніж Дмитруня, набагато більше, але все те й хоть би про людське око і заради манери, які не залишаються без впливу на людину...

Сьогодні приснилося мені, що ми з Ґеньом зустрілися, він щось розмовляв зі мною, раптом схопив мою руку і потягнув її до своїх грудей, до того ж говорив до мене з любов'ю і ніжно.

Потім ми обнялися, приблизно так, як я з Максом це роблю. Пізніше пішли ми гуляти на гарну зелену толоку. Кожний раз, коли Ґеньо доторкався до мене, пронизувало мене, наче блискавка, я здригалася наче наелектризована. Коли я вранці прокинулася, була я справді сумна, що це був тільки сон, але я не впадала у відчай, не ламала собі голову, як звичайно. Крадькома пронизало мене почуття огиди. Я ніколи не хочу думати, як раніше. Хай буде, що буде, тільки одне щоб не сталося, що він приїде і мене покине. Краще, щоб він не приїжджав.

2 лютого 1885, ввечері

Сьогодні розповідала мені Ядвіся один сон. Вона пішла в чуже місто, зустріла там дівчину, яка несла дитину. Ядвіга взяла в неї дитину і допомагала нести цю дитину. Потім пішла в будинок, що був збудований осторонь, на горі, з воротами з ґрат і хвірточкою. Треба було перейти подвір'я, щоб прийти до входу. Кімнати були великі, Ядвіся запримітила дивні красиві килими. Потім пішла вона в кімнату і на велике своє здивування побачила мене. Все це належало мені, і я мешкала тут. Далі – нічого не знаю. Читаю з великим інтересом Фейхтерслебена, я хочу і буду здоровою, але ще одне, що я не можу – не думати про Ґеня.

¹ ...почала працювати над своєю новелою. – Мова йде про оповідання «Образок з життя Буковини», написане німецькою мовою в 1885 р. у Кімполунзі; в рукописі дата – 24 травня 1885 р.

Сьогодні був у нас інженер Шінделарж. Він вже старший пан, геніальний мужчина, якого рідко тепер можна знайти, до того ж учитель рисунків. Авторитет, людина, яка здійснила надзвичайні подорожі. Батько заставив мене показати йому мої рисунки, я їх йому показала. Перед тим як поглянути у мій зошит¹, він сказав: «Панно, я суворий і гострий критик, гнівайтесь або ні, це кажу цілком одверто». Потім він переглянув мовчки зошит: «Панно, – ви талант, тут є геніальність, чому ви не приходили де мене, чому ви не прийшли до мене рік тому? Вам нічого не бракує, лише керівництва, я переглянув зошити холодно, цілком холодно. При вашій геніальності ви потребували б тільки три місяці».

Він одержав високу посаду в Чернівцях. А коли дістав телеграму, першим його вчинком було прийти до батька і поділитися з ним цією вісткою. Тільки в 11-ій чи пів дванадцятої він пішов. Він подорожував по Америці, Африці і т. д. Маю глибоку пошану до нього. Виглядає він як великий, сильний п'яниця, і така геніальність!..

Мене зворушують власні почуття, я б кричала від болю і каяття, чому я не пішла до нього рік тому, коли він мене запрошував, перш ніж він бачив мої рисунки... Тоді почала я писати, малювання було для мене байдуже, я кинулась на іншу галузь. Я не загину – це зробило мене нараз здоровою. Тепер Їеньо – не найвища мета... Діяти, діяти хочу я, я вже не буду душевно хворою. Мій Боже, тільки один вечір побула я з освіченою людиною і почуваю себе зміцненою. Любий старий мужчина від'їжджає звідси, чому він не залишається тут? Але це краще для нього. Однак він хоче купити в Димці господарку і разом з нами господарювати... дай Бог нам тільки здоров'я... Але ні, у всякому разі я не загину... не хочу... Ще від учора пригадую собі один вислів Їеня: було це з самого початку, коли він розповів Зосі, що я просила його записати в мій альбом, як можливо, щось із власної думки, то він сказав Зосі: «Коби она знала, як мені ся не хоче»²... Тепер, в кожній хвилині, я міцно придержуюся цих слів. Коли його образ

¹ ...мій зошит... – Записи з малюнками О. Кобилянської зберігаються у фондах ЧЛІММК.

² Речення написане українською мовою.

хоче мене зненацька захопити. І хоч він кінець-кінцем інакше думав, ох, яка я обурена... Я забула досі це... Ні, Геню, я щось значу... тільки мої знання не кристалізовані, але «нічим» я не є. Ти повинен просити любові в мене... ти повинен...

9 березня 1885, ввечері

Так, що ж хотіла вписати? Я тільки ще сьогодні сама, завтра прибуває Юлько з Сучави, і кінець моєму читанню і писанню. Останнє завдає мені болю, але коли сиджу над зошитом, то це таки рухається вперед. Сьогодні, після довгої перерви, знову в садибі, йшла, як звичайно, тою самою дорогою. Яка різниця між тоді і тепер? Я усміхнулася. Він досі ще не надіслав книжки, все ж думаю чимало про нього, але не хворобливо, як звичайно. Шкода, що Геньо не має характеру: коли він піддається впливу поганого товариства – він загине, він якраз не має волі.

Батько обіцяв купити мені дамське сідло. Коли ми переселимося в Димку, я буду їздити верхи (про це я його сама просила). Щоб ми вже туди переїхала... Тішусь цим, як дитина, – буду верхи їздити... Живо уявляю я собі це: насамперед туди – до бабусі, потім назад – до чудово гарного лісу, де була раз з Юльком, потім – до Глибокої з листами на пошту. Може він вже одружився – думаю про Урицького, – а я не одружуся... Живо відчуваю це, вітер буде прохолодно віяти в моє обличчя, міцно-твердо буду сидіти на Таярі, заохочувати його до все швидшого бігу, підганятиму. Ми будемо одне одного дуже любити – я і Таяр... Я віддамся господарству... я це знаю. Читати, господарювати, верхи їздити – це буде змістом мого життя, писати не буду, бо я не хочу бути дилетанткою, до цього почуваю огиду. Тішусь, як дитина, їздою верхи – ох, дуже-дуже... До того часу буду знати, як закінчиться справа з Геньом. Але я не хочу з іншим одружуватися, я буду дуже сильна, з твердим серцем. Я тепер це відчуваю. Кров бунтується в моїх жилах, коли уявляю, як я буду вперед летіти... і я буду «він» – цілком певно... З половинчастими людьми, спотвореними людьми, не хочу мати жодних стосунків. Я вже давним-давно перегнала це середовище. Від того часу, як я тільки думаю про їзду верхи, я стала здорова і свіжа, й розумною стану. Коли я буду цілком-цілком здорова? Ох, Боже,

Боже! Яка розкіш летіти полями, дібровами... і я буду – «він». Їеньо не вміє їздити верхи, а я можу і буду!

11 березня 1885, ввечері

Сьогодні вночі прибув Юлько з Сучави. Він чудово грав у театрі, його серце знов заповнене Олею. Він розповідав, що Оля мала б познайомитися в Радівцях з Чеховським і що вони один одному дуже сподобалися, зокрема, він їй, і я не сумніваюсь, що й вона йому. Я була спокійна, коли Юлько це мені говорив. Вона – русинка, хай одружується він з нею, я вже давно знала, що коли вони познайомляться – вони мене... Врешті, Чеховський зовсім не приходить до нас, він не має часу... Хай щастить Олі з ним, коли вона не хоче Юлька.

На душі в мене тиша і смуток, радо хотіла б блукати на Таярі полями, лісами, це може б заспокоїло. Я знаю – природа благотворно впливає на мене. Сьогодні, між іншим, говорила я з матір'ю про Їеня. Я сказала, що мені в цій хвили неприємно, що тоді довірила матері цю «дурницю». У мене, власне, така натура, що все в мені стає на диби, коли я принижена і це хтось бачить, але мати відповіла на це так гарно, що на моїх очах виступили сльози. Так, мати вірять у призначення, а я ні! Я трактую цю справу, як хворобу душі, яку я у всякому разі і за всяку ціну вирвала б з корінням з серця. Ох, я не можу, бо я надто самотня. Я сказала, що я ніколи не прощу Зосі, що вона мені те сказала. Для чого це було? Мати сказала, що Зося саме відчула потребу поділитися цим з тобою, знаючи, що ти не візьмеш собі це до серця... Чи це сказала вона? Мій Боже, чи є на широкому світі хоч одна людина, яка б, коли їй роблять надію на здійснення її найлюбішого бажання, принаймні хоч раз не подумала би, що це може бути здійснено?

Де є така людина? Ніхто б мені не повірив, як охоче хотіла б я позбутися цього бажання, але самотній, такій, як я, без прихильних мені душ, – це важко, важко. Мати посилається на призначення і каже: «Що тобі вже раз призначено, від того не втечеш».

Може, але я в таке призначення не можу вірити. О Боже, коли б я могла над цим усміхнутися.

Недавно, передвчора, здається, став Окуневський повітовим лікарем, він питав батька, чи йому залишитися тут, чи

піти до В[ідня]. Коли він залишиться тут, – то в мене є надія на побачення, поїде він – тоді ... Я не вірю у призначення, я вірю у випадковість. Думаю... думаю, яку, власне, мету життя вибрати б мені, я ж не одружуся з надзвичайно освіченим мужчиною в моїм розумінні – *nota bene*, на зразок Ґеня. Що ж мені робити? Куди звернутися? А я хочу, хочу тільки щось позитивного зробити, в напрямі думок я страшенно самотній.

Я йду, звернена в себе. З тутешніх відвідин повертаюся додому більш стомленою, як була раніше. Що буду робити в Димці? Господарювати? Для чого? Щоб мати, а коли буду мати, то щоб знищити?.. Я хочу вище рости, – це мене не задовольняє, хочу мати дітей, щоб їх виховувати...

Юлько мучить мене своєю любов'ю до Ольги і скаржиться, що вона його не схоче. Він скаржиться голосно, а я тихо мовчу, інколи протискується крик на мої вуста, а досягнувши їх, раптом замовкає. Чоловіки кажуть, що вони мали б мати більшу силу душі і витривалість, як жінки і т. ін. Що важче – витривалість в нещасті і горі, чи витривалість над книжкою?

21 березня 1885.

Нашвидко пишу знову... Мало можу працювати з новелою, бо Юлько весь час удома. Окуневський, правдоподібно залишиться лікарем у Вижниці, в травні буде вирішено. Потім – будь здорова, Зосю, будь здоров, Ґеню, ми побачимось востаннє – до моїх страждань ще й це. Гірко тільки те, що не можна вирвати з серця надії і гарні картини... інакше...

23 березня 1885.

Не маю й хвилини спокою, щоб написати щось людського, а над новелою не можу абсолютно працювати.

Нудно навколо мене, самотньо – самотньо живу серед моїх добрих батьків, братів і сестри, вони всі не можуть мені допомогти. Вже давно пора, щоб сталася катастрофа – щоденне вимітання кімнати, прибирання, постійне читання, тут і там невдала писанина не задовольняють мене, зроблять мене кінець-кінцем дійсно хворою. Тутешнього товариства не вистачає мені, не можу з ними разом аплодувати, тому мовчу або вимушено усміхаюсь. У що ж мені вірити? У вірність мужчини, у слово мужчини, в Боже судження і долю, які походять з

неба? Смішні, нудні речі,.. Інколи хотіла б, щоб іскра поезії завмерла в мені, тоді почувала б себе набагато щасливішою...

Мене охоплює гаряча, невиразна, неописана туга. Коли я інколи гуляю з Юльком у садибі – це в квітні – і свіже гаряче повітря, повне запаху, струменить з високих гір, охолоджуючи моє обличчя, все і все прокидається «щось» в моєму серці, все і все пролазить: «я б хотіла на уста». А що я хочу? Я б хотіла, щоб я нічого не хотіла...

Юлько і Ґеня кажуть, що я погана, зокрема останнє паралізує мене у їхнім безумстві. Я ні до чого не байдужа, до своєї зовнішності також. Інколи зупиняюсь біля дзеркала і дивлюсь на себе... Моє обличчя худорляве, мале, жовтуватобліде, навколо очей завжди похмуре, очі тяж сумовиті. Тьфу, яга я погана. А що мені з того? Дивно, що я ще ніколи, ніколи не думала, що я така погана. Ґеньо не буде мене любити. Коли він мене не любить, то це не є причина мого уродства... Пишу до Зосі гарячі листи, але на те, що пишу, ніколи не зважають. Одержую дуже далекі, інші думки для читання. Це сердить мене, не маю буквально жодної душі, яка б розуміла мене з моєю любов'ю, моїми болями, моїми думками, ідеями, моїми фантазіями, я страшенно самотня... Недавно писала мені Зося, що вона дуже нещаслива. Вона має мету перед собою, її багато люблять, чого ж вона хоче? Що ж тоді мені казати? Вона ні словом не згадує про Ґеня, не знаю, що це таке. Майже з певністю знаю, що Озеркевич від'їде в травні або пізніше, Ґеньо і Зося не прийдуть, а я навпаки думаю зухвало і відкрито, страшно. Я мушу за щось чіплятись, моментально ненавиджу його, зневажаю, коли б він був надіслав мені книжки, це не була б ще пропозиція на одруження. Негідник, чи не вірить він в жіночу гордість? Інколи думаю про Димку, Глибоку. Коли їду верхи і холодний вітер віє в моє обличчя, думаю про Урицького, про його сильну, міцну постать, про його самотній дім на горі, про дитячий страх і слухняність, які опановують мене в його присутності. Знаю, там я б спокійно-спокійно спала, я цілком не була б «я». Можливо, що воно так і буде.

30 березня 1885

Вчора написав Макс мені листа про те, щоб я сповістила батьків, що він хотів би на Великдень заручитися з Анелею. Батько був зворушений і замислений, мати так само, Ґеня і

Юлько лаяли Анелю і Макса, а я заступалася за обох – це були знову його думки. Дай Боже, щоб Макс пізніше не жалкував щодо цього кроку, у всякому разі я б хотіла бачити дружину Макса більш інтелігентною, але чоловіки всі-всі одинакові.

Учора ввечері увійшов у мою кімнату батько, і ми говорили про це. Потім осталась я з Юльком, він, як завжди теревив, про свою «любов», а я зіперлась до стіни і снувала свої думки. Це були сумні думки. Я уявляла собі, що ми з Їгнєм пішли самі гуляти... і я сказала йому, що я дійсно багато разів думала і бажала й завжди дуже хотіла, щоб він побачив засніжені гори. Так, я хотіла сказати про те, як я сама зимою ходила гуляти, потім хотіла я йому сказати про мою тугу за духовною розвагою і бесідою з ним. Все хотіла я йому сказати, і як часто-часто моє серце сумне і повне, і те, що мене ніхто не розуміє. Далі думала я про те, як якимось чином довідалася, що Їгньо мене любив, але не міг одружитися зі мною, бо в мене не було грошей... У хаті було тихесенько, Юлько читав у ліжку, а я стримувала крик тривоги в душі... Боже мій, Боже мій, – гроші, гроші, не знаю, як це сталося – я почала страшенно плакати: чому така моя доля, що я є така, і що вона така, як вона є. Так, потім сказала я Їгнєві, що я з тривогою чекала на здійснення його обіцянки у справі книжок, і що мене глибоко-глибоко ранило те, що він не дотримав слова. Що ж мені робити, коли я його люблю глибоко, незгладно. Тепер немає навіть виглядів побачитися з ним, і мовчки зношу все... Думаю тепер про Димку, щоб віддатися господарству. Ради бога, – я мушу для «чогось» жити. Я читаю багато-багато, і все вище-вище злітає мій дух, а я все нужденніша і нужденніша.

Увечері.

Сьогодні дістала листа від Зосі. Між нею і Полянським сталося непорозуміння. Вона їде до Б[олева] до Озеркевичів на Великодні свята. Їгньо вже приїхав туди, він дуже добре живе із Зосею, я сьогодні їй туди написала, бо вона просила мене про це. Я ненавиджу Їгня... небагато бракує, і я буду його зневажати.

4 квітня 1885, ввечері.

Завтра Великдень. Сьогодні була я в церкві на «Воскресіння», але для мене не було це гарно, я була сама, в оточенні

людей, яких не можу терпіти, а Зося далеко звідси. Я знаю, там, у Болехові, не думає сьогодні жодна душа про мене, а я думала про Зося і Геня... Рік тому багато чого я не знала, зате за один рік я багато буду ще знати... Передусім дякую Богу, що моя дорога, єдина мати, яка рік тому хворіла, живе, тільки-но проходила вона біля моєї кімнати – легкий, тонкий крок – Боже, щоб а чула ці кроки багато-багато років, Боже, залиш мені це найвище добро... і батька також.

У Юлька сьогодні великий день, його домашні роботи прийнято, але ми посварилися, він мене образив, вже цілий тиждень не розмовляємо. Він сказав, що я допустила, щоб Макс одружився з Анелею з метою не зіпсувати з ним стосунків, висміяв мене, що Шторфер – це мій ідеал і т. д. Не можу собі пояснити, як це спало йому на думку, але горе тому, хто порушує це хворе місце – моє серце. Це дуже-дуже вразлива рана. А що буде за рік від сьогодні? Я найкраще хотіла б встрибнути в який-небудь зелений ліс.

Великодній понеділок – нічого...

11 квітня 1885, пізно після обіду.

Сьогодні охоче хотіла б вилити моє ціле серце, моє нерозумне, капризне серце з його примхами і бажаннями...

Я стомлена, повіки опускаються, не можу навіть спокійно писати, бо вона ... страшенно мене переслідує і гонить. Я вже не знаю, що я хочу і що я хотіла писати... Але геть, геть з цим, не досить того, що моя думка змучена, мала б я ще й ці аркуші заповнювати тим, як вона мене катує і переслідує. Мені жаль, що я так зробила.

Два дні перед Великоднем прийшли до нас два молоді сілезці-брати, один з них сліпий. Старший настроював фортепіано, а молодший, той, що бачив, ремонтував їх. Обидва блондини, малі, з чесними рисами, зі справжньою німецькою манерою говорити, вони працювали в нас майже 3 дні, ввечері пили чай і розповідали про різне. Які незвичні були вони обидва, молодший – який благородний характер, яке пожертвування для свого бідного сліпого брата! Бачу його, з якою любов'ю спочивали його чесні німецькі очі на обличчі нещасного, це були гарні очі і чоло, повні характеру, непохит-

ності, твердості рішучості. Густе біляве волосся хвилеподібно спадало на гарно сформоване чоло... Я дуже-дуже стомлена, пізніше – більше.

Наступного дня, після обіду.

Сьогодні ще гірше зі мною, я слабосильна до знемоги – про причину пізніше, хочу писати далі про сілезців. Вони бідні, ми їх дуже гарно прийняли і пригощали, вони багато розповідали про тамтешні обставини, було вже пізно ввечері, коли вони пішли. Думаю, що їх звуть Лорени. У Великодній вівторок повинні вони були вже від'їхати. У Великодній понеділок бачила я їх ще раз, коли проходили рука в руку твердими кроками – прямо, вільно – бідні вони. Я шукала обличчя молодшого, воно було, як завжди, поважне, вільне, горде, рішуче і відважне. Який чудовий характер мусив це бути, благородний, з пожертвуванням для свого бідного сліпого брата. Тільки 22 роки мав він й мужньо боровся за своє і братове існування, батьків, думаю, в них не було. Раннім ранком у Великодній вівторок бачила я молодшого, коли він поспішно йшов у місто, правдоподібно, за повозкою. Більше я їх не бачила, – вони задумували поселитися в Кронштадті¹.

У Великодній вівторок поїхала також мати до Димки, і я залишилася саме на господарці. Маю дуже багато роботи... варити, Геня не може допомогати, вона хвора, але вона стежить за мною і погано поводитьсь зі мною – не хочу нічого про це писати.

У середу по обіді залишилась я цілком сама вдома, приступила до фортепіано, щоб хоч раз заграти. Раптом приходить Марія і кричить: «Панно, тоті два прийшли»². У першій моменті здавалось мені, неначеб вона казала: «Дурний д[у]х увійшов», – а я дуже боюся перед ними, – вона крикнула: «...тоті два». Я біжу до дверей, відчиняю їх, а там стоять ті два брати, про яких я догадувалася, що вони вже бозна як далеко. Вони питали – саме молодший, – чи фортепіано в поодиноких місцях не розстроєне і що вони прийшли, щоб ще раз перевірити.

¹ Мається на увазі румунське місто Брашов в Трансильванії.

² Речення написане українською мовою.

Я, глибоко збентежена, попросила їх увійти. Сліпий присів, а з другим говорила я про настроєння фортепіано домовласника, про яке він мені згадував, він спитав, чи не може піти зараз до нього, я післала його туди і залишилася зі сліпим на самоті. Ми розважалися. Потім повернувся його брат, ми сміялися, жартували – він надзвичайно тактовний, це він знову проявив. Ми говорили про різне, сліпий сидів біля фортепіано, я оперлася на фортепіано, а молодший стояв навпроти мене, ми спокійно розмовляли. Я не знаю ні однісінького юнака, який би дорівнював йому – він Вальдемар у «Вінета» Вернера, тільки не такої велетенської постаті. Він схилився на фортепіано, щоб ще щось оглянути – його голова знаходилась в безпосередній близькості біля мене. Я спокійно дивилася на кучеряве волосся. Пестливо падало на нас проміння сонця, ми були цілком самі. Тут прийшов батько, і вони попрощалися на цей раз назавжди. Я подякувала їм за ласкавість.

«О, дуже прошу», – сказав він.

«Коли ви колись прийдете в Кимполунг, то заходьте до нас».

«О, так!» – сказали обидва в один голос. Вони попрощалися.

Я дивилася їм у слід. Пізно ввечері бачила я молодшого, коли він йшов поспішним твердим кроком у місто. Наступного ранку вони поїхали. Ввечері думала я багато про цього юнака – як по-жіночому виглядав він порівняно до Їєня, я не залюблена в нього, але він першій «змужнілий» чоловік, якого я вважала за ідеал.

Варіння і смаження мене дуже підкосили, після обіду виглядаю, як смерть, бо перед тим «насмажилася». Ні, не можу більше, хоч би й хотіла, не маю для цього здоров'я. До того захворів Власько, майже цілу ніч вартую біля нього. Я тепер сама хвора, шия мені болить, плентаюся сюди-туди. Одруження і господарство не для мене, в одному відношенні подібна я дуже до матері – в піклуванні про дітей. Що робить тепер мати? Вона, мабуть, в Урицьких, як тоді, у такий самий день, тільки дерева не такі зелені. Що робить Урицький? Ні, хочу залишитися з матір'ю так довго, як тільки можливо. Так добре в любої, дорогої матері.

Знову сиджу у своїй маленькій чистенькій кімнатці і пишу... Я сама, Генця і Юлько поїхали у Ч[ернівці]. Нарешті, нарешті я сама, сьогодні весела і поважна, але не похмура і смутна. Вікно широко відчинене, квітневе повітря вливається у хату, якщо нахилитись, паде твій погляд на високу могутню гору з тисячами зелених смерек – любо на душі. Найкраще, так найкраще, хотілося б обійняти весь світ, тому що все починає зеленіти, привітно сяє сонце, пташки співають, і все настроєне весело.

Маю багато і мало що вписувати. Насамперед про те, що Окуневський, мабуть, залишиться тут, що Зося вже у червні приїжджає сюди і що, можливо, і Натальця приїде цього літа. З останньою зв'язно безліч думок і ідей. У першій хвилі, коли я це почула, налилась ціла моя душа обуренням і ненавистю, не хочу нічого з нею мати до діла, а потім мало-помалу, в моїй пам'яті склався сприятливий її образ. Є хвилини, в яких здається мені, що я належу до неї навіки, мене сильно тягне до неї, до Геня. Ні, не до Геня, я його не потребую, сказав же він: «Коби она знала, як мені ся хоче стихи робити»¹. Хай він пише вірші, але не для мене, а для своєї старої «любки», якоїсь панни «Цизі». Ні, для мене хай не пише. Книжки хай також їй посилає, мені їх не потрібно, і нехай не приходять. Зрештою, ні, хай все-таки приходять, що мені це шкодить? Буду трохи розважатися і більше ніякого діла до нього, буду стерегтися його, як павука.

Якось, це я також мушу написати, – склала собі, видумала, що Натальця приїжджає на прохання Геня, щоб зі мною познайомитись. Потім сама себе лаяла за це. Що ж мені робити, що дурні думки так складаються, але вони складаються і інакше, наприклад, коли я, завдяки добрій волі батька влітку буду верхи їздити – це може буде після обіду – він, Зося і Натальця підуть гуляти, а я раптом в їзді наскочу на них галопом, добре їх перелякаю, легко і гордо поздоровлю їх і поскачу галопом далі. Це буде моя гаряча помста. Ох, щоб так сталося! Я не боюся падіння коня – ох, ох, щоб так сталося!

Що ж мені ще вписувати? Хіба те, що я хочу всіма силами працювати над новелою, щоб її закінчити до приходу їх

¹ Речення написане українською мовою.

обоїх, а інколи схоплює мене гаряча-гаряча туга, напів по Натальці, а напів по ...

Але дурниці. Я питаю себе, що я кажу... Так, я кажу: їздити верхи.

8 травня 1885.

Я цілком хвора, все маю биття серця, страшенно-страшенно нервова, вигляд зелений і мізерний... Коли буде цьому всьому кінець? Переписую мою новелу начисто. Боже!.. Щоб Їньо і Натальця вже раз прийшли – думка, що вони могли б і не прийти, не знаходить місця в моїй душі, я помру, коли він не прийде... Я ж... я люблю його, люблю невимовно. Нерви і серце винуваті, що він сниться мені майже кожної ночі. Не те щоб я в ці сни вірила, але після цього мені завжди сумно на душі. Я люблю його ще більше... У дійсності він не заслуговує на це.

Нап[риклад] сьогодні приснилося мені, що він гаряче-гаряче пригортав мене. Коли я прокинулася, я відчула ще раз цей притиск...

Інколи хотіла б, щоб мене хтось пестив. Не батько і не мати, але Їньо або Степан. Я б хотіла притиснутися сильно-сильно до нього тільки на одну хвилину, а потім піти. Він навіть би й не знав, коли це сталося, і жодна людська душа не догадувалася б. Чому прогнав мене Бог від людської любові? Дарма – я загину, коли Їньо не приїде, а коли він приїде і мене залишить?.. Я ж маю серце, серце маю. Я гину тепер, коли ще батьків маю, а що буде пізніше, коли я сама залишусь, може, на ласку братів. Тоді хочу найкраще вмерти!

Я знаю, коли Їньо приїде, я себе спитаю: що зі мною?.. Спочатку буду встидатися, потім сміятися, а потім умру з горя.

21 травня 1885.

Сьогодні, пів години тому, поїхала мати до Димки, а батько на комісію, звідки поїде також до Димки. Я цілком сама вдома, тільки з дітьми. Я геть хвора, безперервно маю биття серця. Окуневський оглядав мене і виписав медикамент, але це нічого не допомагає, він сказав, що це нервова хвороба, що я й сама знала, та мені не краще. Мене нічого не тішить.

Ґеньо для мене також нудний, Зосю я просто ненавиджу за її мовчання, для мене життя не має жодної майбутності. Може, купить мені батько сідло в Чернівцях, тоді б я на, хвилину раділа, а в тім... День у день несу Таврові (наш кінь) цукор, пещу, пещу, цілую його, розповідаю йому всякі речі. Мила тварина любить мене... єдина, хто мене любить. О, щоб я могла вже й верхи їздити!.. Сьогодні прочитала в одній книжці, що я істерична, але це в мене від потрясіння душі. Два рази була я на горі, але я стомлююсь, коли піднімаюсь, майже знемагаю. Боже! Що сталося зі мною, і це дурне почуття зробило мене такою... Свою новелу не можу навіть закінчити, начисто переписати... Як це буде?.. Як це буде?..

27 травня 1885.

Я дуже хвилююсь, мені нічого не пишуть з Димки, не знаю, що там робиться. Чи батько купив мені сідло, чи ні? Тільки-но проїхала верхи Н. Понад все на світі хотіли я раніше за неї проїхатися верхи в Кимполунзі, а тут вона мене випередила, люди будуть говорити, що я її наслідую.

Я все ще сама. На серце мені не краще, Окуневський вже не приходить. Зося зробила письмові роботі до свідоцтва зрілості, але про це довідалася я від чужих людей – от що значить добра подруга. На мої два листи, що я їй ще перед Великоднем вписала, не відповіла вона ані словом, а її батько бігає по людях, про яких він переконався з того, як вони з ним поводяться і його висміюють, а він розповідає їм про свідоцтво зрілості, а до нас ... гей ... вінець впав би йому з голови, – тільки часописи знає він від нас брати і не повертає. О, ці божественні люди! Про Ґеня думаю дуже гордо – все ж таки дивуюся з його «геройства розмовляти»! Він справжній племінник свого дядька. Думаю багато про нього також з любов'ю, але, коли я його побачу, не буду його любити. Геть хотіла б я звідси між чужі, зовсім чужі люди. Я ненавиджу кожен погляд, який мені трапиться.

Тепер, увечері, сміялась я сердечно. Ясько Устиянович, якого дружина поїхала з матір'ю і батьком, просив мене тільки-но, щоб я позичила йому 98 фр[анків], при цьому він пише, що «коли так, то він прийде завтра після обіду, щоб по-

дякувати, а коли ні, то мене запрошено на обід у п'ятницю». Ні – пробач мою «безсромність».

Я посилаю йому ціле моє багатство – 48 фр[анків] – і прошую його на каву й на обід. От які ми багаті люди!.. Він надзвичайно здивується, коли побачить замість 98 фр[анків] тільки 48, але вони від серця.

Моя новела вже закінчена, зветься «Картина з життя Буковини». Я не дуже напружено працювала над нею, я недбала, а часто затоплюють мене думки.

31 травня 1885

Учора ввечері повернулася мати і батько. Сідло вже замовлено і цими днями повинно надійти, о, щоб воно вже було тут! Але що з того... Таєра, мого коня повинні тепер забрати? І ще щось: Макс заручився з Анелею Грібовською. Потім, між іншим Г. надіслав мені фотографії Степана і його двох тутешніх сестер Ґені й Кеті. О, він [Степан] дуже гарний, все і все дивлюсь на нього.... Ні, хай він не приходить сюди, інакше помру, досить, що моє серце через Ґеня хворе. Мені на серце не краще, хай він його виліковує – я дуже хвора, нічого не читаю, нічим не радію – лише б я могла верхи їздити!

2 червня 1885, ввечері

Ґеньо телеграфував сьогодні Окуневському, що старого Озеркевича знову вибрали депутатом до рейхстагу, що мене радує і отруює – чому якраз його батька, батька брех[уна]... Не можу його терпіти, ненавиджу його. У них є така жилка, Зося ще гірша, бо вона багато обіцяє, ненавиджу брехунів і хвастунів.

Мені справляє приємність, коли можу побігти до стайні і погладити й попестити Таєра, він не оббріхує мене, кладе свою любу головку мені на плече та дивиться на мене своїми розумними сизо-темними очима. Я тепер дуже млява і не думаю як слід. Я б убила Ґеня – о, це не ідея – йому багато бракує, щоб він був, як Степан. Буду носити фотографію Степана, він мені нічого не обіцяв і ніколи мене не оббріхував.

7 червня 1885, ранок

Я сиджу між соснами і смереками, беззвучна тиша навколо мене, а моя душа переповнена Ѓеньом, повна-повна. Була вона порожня?.. Ѓєнечку, я люблю тебе, люблю тільки тебе одного. Я на тебе ся не гніваю¹. Я не хотіла тебе ображати, – це тільки так вислизнуло через мої уста.

Сьогодні вночі приснилося мені, що ми посварилися. Він був ревнивий на Кочинського (того з обличчям мариніста). Ѓєнечку, люблю тільки тебе невимовно, а ти фальшивий, і чого ти сюди приходиш?

Ось тут – два кроки нижче – проходить мисливська дорога, по котрій ти часто ходив... Чуєш, Ѓєню? Я тепер кликала тебе, це прийшло, вагаючись через мої уста, мені було встидно, а потім ще раз голосно в ліс: Ѓєню... – тільки відлуння розляглося, – ти не чуєш мене? Твої вуха заткані фальшивістю? О боже! Небо сміється, птахи співають, беззвучно, тихо живуть дерева, а я стою поміж ними сама із записною книжкою в руках і пишу як дурень. Але я не плачу... Чому немає тут твоєї душі, Ѓєню?

8 червня 1885.

Ми – Ѓуста, Ядвіга, Герман, Куця, Ѓізеля, Іда і я – зробили прогулянку на Анджел², там можна побачити «морське око». Ми поїхали, у В[атру], мали прибути Іванко і Марія³, які їхали в навантаженій підводі до Димки. Коли ми зупинилися, пішла я їх шукати і зустріла на дорозі...

Ситуація була неприємна. Розпалене обличчя Іванка дивилось безпомічно на мене, і Марія дивилась безпорадно на мене. Кобила страшенно брикалась, ставала на дибки, скакала і не хотіла рушити з місця... Бідний Таєр, якого я ще в дорозі пестила, потягнув, але кобила страшно противилася. Вони, бідні, не могли собі ради дати з нею. Я дала їм деякі поради, але кінь йшов, брикаючись... Мені було досить цього. Пізніше, коли ми поїхали, сподівалась їх ще побачити і

¹ Речення написано українською мовою.

² Анджел – гірське село поблизу Кімполунга.

³ Іванко – Чоп'як Іван, парубок із села Димки, був їздовим у Кобилянських. Знайомство з ним послужило О. Кобилянській до написання новели «Людина з народу». Марія – служниця в сім'ї Кобилянських.

запропонувати розвантажити драниці, які вони везли, але я їх не бачила, з болем і напруженням дивилась за ними – і справді – там, на горі, стояли вони знову. Я була, як отруєна, – що ж вони, бідні, будуть робити? Як їм бути? Іванко був безвідрадний... Коли я побачила, як кобила дико брикається і ті безпорадні обличчя, – мені було так на душі, ніби я повинна там залишитися, щоби мене коні розтоптали. Кінець розваги. Я була схвильована, наче розбита.

Ми пообідали в Добжанських у В[атра]-Молдавіца. Там познайомилася з інженером Серглером. То був гарний німець – високий, твердий, як залізо. Гарне, повне думок чоло, безладне, легко кучеряве густе волосся, темно-біляве майже гарне обличчя, квітуче, здорове, дуже поважне, усміхається по-дівочому. Такого мужчину я ще не бачила. Говорив дуже мало, але завжди влучно. Я була спокійна, біля тамтешньої копальні нафти. Після обіду поїхали ми до А[нджело], щоб побачити прокляте мною «морське око», і повернулись нарешті після неприємних балачок Ядвіги, яка хотіла переночувати в одного єврея, а не в Д[обжанських], на ніч. Я їхала попереду з Вандою. Вже був пізній вечір, нас зустріла п[ані] Д[обжанська] з Серглером... Потім поїхали ми всі додому, він гарний і сильний, приємно було дивитися на нього... Він спритно зіскочив з воза і хотів допомогти мені зійти, але я вже зійшла, і він легко доторкнувся моєї руки. Ми, всі дівчата, спали з одній кімнатці, в якій він мешкав, тільки одна стіна відмежувала нас від нього...

Наступного дня поїхали ми в монастир... Потім зібралися в залі, мене штурмували, щоб я грала, і я грала якусь гарну сумну мелодію. Незважаючи на баяндраси дівчат – дівчата шепотіли і сміялися: грай, Ольго, грай! – було тихо.

Я здогадувалась про щось, серце билось бистріше, але я грала відважно і гарно. Потім почула я дзвін годинникового ланцюжка, але я не поверталася. Дівчата замовкли, а він – це був Серглер – присів біля мене, біля фортепіано... і я продовжувала грати. Він нічого не сказав, взагалі він говорить дуже мало, потім ще про щось розмовляли. Зараз по обіді поїхали ми всі з ним до копальні нафти. Там піднялися на вершину гори, де було джерело. Гей, який він гарний і сильний в темно-синьому костюмі з гарним капелюхом на кучерявій гордій голові. Свіжий і здоровий стояв він на вершині гори, він був

чудовий, коли він підтягав кожну з нас легко, мов граючись... Місцями ми відпочивали... він біг на стрімку гору. Ох, коли б я була така здорова, як він. Прибувши на місце, провів він нас до нафтової криниці, опустив відро і з силою витягнув його. Краплі поту лились з його гарного чола. Потім розповів і пояснив нам цю справу, потім запаливав нас усіх, сам крутив колесо машини і дійсно старався про нас. Біля цього сильного мовчазливого німця зіщулилися Ґеньо і Степан, я серйозно захоплювалась ним. Він хотів ще динамітом стріляти, але це йому не вдалося. Потім сходили ми вниз, він знову побіг наперед і допомагав нам пройти через вибоїсті місця. На одному місці побіг він блискавично з дівчиною, потім, усміхаючись, чекав він на мене, але я не хотіла з ним так дико і швидко бігти. Я б могла ще й удар серця дістати. Він зрізав деякі зелені гілки, які я по-дурному взяла і зберегла. Потім переходили через кладку – він по черзі перепровадив нас усіх. Він був дуже гарний, гарний для мене, я упивалась ним. Після кави ми від'їхали... Він стояв між Д[обжинськими], як гордий дуб, я подала йому руку, ми поїхали. Він нас не проводжав, як інші, залишився на веранді, я не могла утриматися і оглянулася ще раз, він сидів на веранді і дивився за нами, за всіма дівчатами, але я була глибоко зворушена. Слава Богу, що є ще люди, окрім Ґеня. Я задоволена, що я мало думала про нього. Порівняння Серглера з ним немислиме. Прийшовши додому, почула від матері, що Окуневський казав їй, що Натальця з Ґеньом мали б під'їхати. Я одержала сьогодні листа від Зосі і її фотографію, але я байдужа, моя голова все ще переповнена Серглером... Я буду здорова, як він... зветься він Ернст, і я думаю... але не його титул вільного пана наповнив мою голову. Його горде, енергійне єство, його мужність сп'янили мене, я знаю, що, коли б він наобіцяв комусь щось, він свого слова не зламає. Я його не скоро забуду, інколи дзвенить його голос у моїх вухах... Так ... коли я сходила із стрімкої гори повільно, обережно, з ледь розпаленим обличчям, стояв він нижче – інші пішли наперед, я поглянула на нього, і він усміхався по-дівочому. «Це мусить бути», – сказав він, і під руку пройшли ми одне важке місце... і вже не побачу його...

Приїде, напевне, Ґеньо? І як це буде? Я мало думаю про нього і не нав'язуюсь йому. О, я радію, що Серглер так мені подобається.

10 червня 1885, ввечері.

Я знеохочена і засмучена, тож усе гуде в моїй голові впереміж... Серглер, Ѓеньо, гроші, злидні, сідло, «Лаокоон» Лес-сінга, досада, злість, відчай, любов, гаряча любов. Сьогодні прислала мені Ѓенця мої новели, вона каже, що я пишу екзальтовано, проте добре, і щоб я продовжувала писати. Нецікаві речі, це я, напевно, не буду скоро робити... Далі знову Юлько замишляє помститися Олі, яка нехтує його почуттями і робиться гордовитою... дурна гуска. Я пораджу йому одружитися з Вандою Добжанською, якщо тільки Серглер не одружиться з нею... Дурниці, він не виходить мені з голови. Хвала Богу, що я його не побачу, він – одна з постатей, що їх описує Марліт, – божественно. Достатньо буде, коли скажу, що навіть Степан зникає перед ним, а Ѓеньо перед Степаном.

Що таке душа? Думаю, що це любов.

Моє сідло і костюм для верхової їзди лежать на пошті, лиш по-дурному грошей немає, щоб їх викупити. Чому одружується Макс з такою неінтелігентною дівчиною, як Анеля? Це мене дуже засмучує. Я страшенно розсіяна, не можу нічого читати, нічого не з входить у голову, бо в ній застряла темно-білява голова Серглера, з його льодяно-холодними сірими очима і дівочим виглядом, гарна, здорова, міцна, як залізо, постать. Господи! Який він сильний – чогось такого гарного я ще ніколи не бачила. Його гарна хода, тихий крок, тихий, приємний голос. На[приклад], і зараз звучить мені його голос. (Ми стояли навкруг нього, як учні, а він нам пояснював): «Тут б'є вгору нафта з глибини трьохсот метрів, тут вона виливається» і т. ін. Вимова в нього не дуже виразна, він із Франкфурта. Отже, німець... люблю тільки чесних, гарних, незвичайних людей.

Іванко щасливо приїхав.

Приїде Ѓеньо? Вже запізно – я не люблю його більше.

11 червня 1885, друга година по обіді.

Я щось писала, нараз чую, що хтось верхи проїжджає. Дивлюсь через вікно – хтось високий, сильний, в темному костюмі. Блискавка прошибла мою душу – Серглер. Я гаряче почервоніла. Я могла його бачити тільки здалека – точно такий капелюх, як його, і ніхто не може так гарно верхи їздити,

як він, він мав би бути добрий вершник – ерго, це він. Поїхав він верхи через гори. Тепер буду мати про що думати протягом цілого дня, бо я трошечки призабула його ... ні, не так скоро забуду його.

19 червня 1885, вечір.

Далеко на заході ясне почервоніле небо, неначе хоче відкритися. А втім, воно оповите хмарами, тільки на заході світить воно. Темні могутні гори з їхнім верхів'ям гостро відрізняються від фону червоного неба. На верхів'ї гори стоїть висока, струнка, міцна смерека, незламно відстоює вона своє горде місце – нерухомо. Чудово дивитися на неї, я простягаю до неї руки... Ернсте Серглере, це ти?..

19 червня, 1885, вечір.

Недавно була в мене Ванда Добжанська, вона багато розповідала про Серглера, який саме тепер перебуває в Ч[ернівцях], можливо, він поїде на виставку до Будапешта. Найбільше подобалася йому І. Р. – вона ж дитина, ні більше, ні менше. Не знаю: Ванда нічого не згадувала про мене, можливо, він нічого і не говорив. Я забула там свої гриби, і він сказав, що буде для мене кращі шукати, розповідала Ванда. Дурниці... Я дуже раділа з цього, можливо, що ми все ж таки побачимося. Коли б Ґеньо був такий мужній, як він, але я люблю Ґеня, коли забуваю про його невиконану обіцянку. Чи приїде він? Ні!

Вчора, після довгої муки і турботи через гроші, одержала нарешті сідло. Не знаю, коли буду виїжджати верхи, бо ще немає всіх придатків. Мій верховий костюм дуже гарний і елегантний, темно-зелений, його купила мені мати. А сьогодні одержала я листа від Ґенці з Глибокої, в якому вона мені секретно довіряє, що вона заручилася з Юльком Урицьким, молодшим братом Яська. Я не вважаю, що це заручення дуже розумне. Він – звичайний машиніст, вона слабосильна, не може багато працювати, ерго це безглуздя. Це єдине, що я хотіла б заперечити. Я роблю плани заручити її з Ясьом. Юлько пише, що Чеховського запрошено до нас. Хай приходить, мені все-все байдуже. Я вже не така, як була раніше, мене вже нічого не турбує. Від багатьох нужденних турбот і любові ста-

ла я егоїсткою, в крайньому разі (я б змінилася, коли б пішла між інші люди)... Читаю тепер надзвичайно мало.

21 червня 1885, вечір.

Зося здала матуру.

Я змучена, зламана. Спати хотіла б я принаймні тиждень. Серглер, Ѓеньо – вони мучать мою потрясену душу, але я їх не люблю. Бідна Ядвіся – він завдав їй також болю, хоч вона нічого мені про це не говорила. Чому я не Ванда? Чи прийде Ѓеньо? Він не мав сили душі, і я не знайду в ньому опори.

2 липня 1885, ввечері.

Гарний сьогодні день – *pota bene*, що стосується погоди. Не читаю дуже багато, не працюю дуже багато, була на шляху стати по-справжньому буденною, часто ходила в садибу, придивлялася, як Іванко складає сіно в копиці, розмовляла з ним багато про коней. Щоденно 2–3 рази ходжу в стайню, мого їздового коня немає, а той, що тут є, захворів, окрім цього, бракує деякого приладдя до сідла. Все йде страшно повільно, батько не має грошей. Не знаю, коли буду їздити верхи, може, навіть і тоді ще ні, коли Ѓеньо буде тут, а чи буде він тут? Зося вже давно здала нещасний іспит зрілості і перебуває у Б[олехові] в Озеркевичів. Звичайно, не писала до мене ні словечка – добра вдача, вона має також в собі краплі крові – все, тільки не дотримувати обіцяного. Не думаю про жодну дружбу, мене не задовольняє одна людина, що мені починати з одною людиною? Недавно була в мене Оля і Маля¹, вони поїхали до Дор[ни]. Бідна Мала хвора, але все ще дуже гарна – і все-таки запевняє, що краще виходити заміж... Оля для мене цілком байдужа. Недавно, тобто вчора, написала я одну сторінку завдовжки – «Поезію в прозі» про пристрасть. Коли б я була красива, я б могла її представляти.

5 липня 1885, ввечері.

Нічого особливо втішного, батько хворий. Сьогодні одержала від Зосі листа, в якому дуже просять Ѓеню, щоб вона

¹ Маля – Марія, дочка письменника Миколи Устияновича.

взяла участь в концерті, який організовує жіноче товариство. Мене дуже гаряче запрошує також приїхати до Б[олехова] для розваги, тому що вона без мене не може розважатися. Звичайно, я відповіла їй зараз, сьогодні, що про це не може бути й мови, бо немає грошей... і що це спало їй на думку? Про Їеня – ні звуку, о, ні, я бачу, що він не приїде. Я віддалася своєрідному настроєві. Верхи їздити все ще не можу, бо немає ще деякого приладдя до сідла. Найкраще почуваю себе в стайні, біля коней, і годинами можу розмовляти з Іванком. Боже, в якій темряві живуть ще люди, які вважають селянина за інше єство, ніж вони самі. Але селяни, народ, мають почуття, характер. Інколи, коли я маю щось ввечері в кухні робити, а Іванко мене питає або щось розповідає, дивлюся з радістю на гарячі схвильовані очі, на його біле, необпалене чоло... часто відчують вони благородніше – в цьому я переконана.

15 липня 1885

Довго я нічого не вписувала. О Боже, що ж писати? Від Зосі я не маю ніякої вістки, я знаю... для мене прийде страшна самотність.

Кохановський як урядовий радник переїжджає в Чернівці. Мені тільки Августоньки жаль. Цієї любові, чистої, солодкої людини, вона була для мене набагато краща, як я для неї. Проте, я була тільки ревнива для неї, інколи буваю я, як чорт, але в душі притискаю її сильно-сильно до серця. Ні, такого ангела, як вона, я не знайду. Вона читала в моїм альбомі вірш, якого я присвятила Їеньові й собі. Сьогодні ввечері, коли ми обидві пішли гуляти, розповіла я їй дещо про Їеня, і так цей чарівний ангел знає тепер, як стоїть справа зі мною. «Це було б чудово», – крикнула вона... Так, це було б чудово – навалю вихваляє це в мені, воно деякий час спало... Їеню! Коли я часто засуджую тебе безжалісно, – ти повинен це знати – це є лицемірство... я люблю тебе. Боже, Боже, чому не чуєш ти мого стогону!? Ні, краще, коли ти ніколи-ніколи його не почуєш, добре, що ти мене забув, ти знайдеш кращу за мене. Проте я злиденно висихаю, коли думаю, що ти міг би не приїхати або не хотів би приїхати. Це неможливо, для мене немає любові, а без любові...

19 липня 1885, ввечері.

Мене безжалісно схопило і сильно тримається багато-багато думок про Ґеня, про любого, любимого Ґеня, а він не приходить. Зося не пише ні слова, я б її роздерла і пожалілася Ґеньові на своє горе. Але чи турбує його це? Коли б я могла побачити Серглера або когось іншого, щоб тільки могли не любити Ґеня. Боже, ти не міг мене інакше покарати, ніж поклавши цю любов в моє серце. Я нужденна, апатична, проте люблю його безмовно, глибоко.

Ґенця вже приїхала, також Міня¹, сестра її нареченого. Мені однаково, що вона про нього говорить, вона поводить-ся зі мною образливо. Вона мені байдужа, мої очі шукають Ґеня... Зося мала б приїхати наступного місяця, але чи він приїде? Мені стає так холодно, як лід, коли подумаю, що він міг би не приїхати, і що ми вже навіки розійшлися. Безбожне слово! Природа мстить-ся сама над собою, я б кинджалом прокололася. Не скоро буде така душа, як моя.

27 липня 1885.

Все ще немає ніякої вістки від Зосі. Вона погана і не заслуговує на почуття дружби, такого егоїзму, як у неї, треба пошукати, це граничить з гидотою, а доля карає мене і шпурляє проти таких. Чому не можу я собі навіяти, що Ґеньо не приїде і що він мене не любить, чому мусять мої почуття бути йому підвладні?.. Нудні, сумні часи на мої 20 років, жаль мені за моєю молодістю, ненавиджу Зося, зневажаю її, пекельних мук бажаю їй. Недавно вийшла я надвір... зірка, яка падала, повільно спускалась, а я по-дитячому думала, що Ґеньо одружиться зі мною... Це безсоромність зі сторони Зосі, що вона не відповіла на мій останній лист. Ні, в мене немає подруги, і я її не потребую.

Юлько вже дома, він млявий і не мужній. Сьогодні повинен Олесь прийти, гарний хлопець, першою його любов'ю була я. Ґеня, Альбін- Коч[инський]² теж є тут, але вона чван-

¹ Міня Урицька з Глибокої, сестра Юліана Урицького, майбутнього чоловіка Євгенії Кобилянської.

² Альбін-Кочинський Євген – сусід Кобилянських у Кімполунзі.

лива. Боже, чи не має на цьому широкому світі такої людини, як я, з якою я б могла разом жити, хай би це була й жінка?

6 серпня 1885.

Багато і нічого не залишилось від того часу... Юлько вже давно дома. Тоді ж були в нас якийсь час два професори, Чеховського не було – хай він залишається де хоче. Від Зосі і Гєня жодної вістки, напевно, її й не буде.

Коли думаю про Зосю, то стаю на диби від обурення, про Гєня не хочу нічого думати, видно, що вони рідня...

Що ж ви, дорогі люди, думаєте? Олесь є тут, Олесь Ястшибський, молода ідеальна людина, першою любов'ю якої я була.

Коли ми знову вперше побачилися, він подав мені радісно із сяючими очима руку: «О, як живете, панно Ольго?» Все те саме тонке вузьке личко з властивими лагідними очима, які інколи, гаряче жаріючи, горять ... Він завжди весело збуджений, коли приходжу я. Недавно, коли я поверталася після верхової їзди (бо нарешті я їжджу верхи), він був у нас... Він прибіг до воріт, голосно поздоровив мене, відчинив ворота і тримав коня, коли я сходила. Він мені дуже подобається, і для мене велике задоволення, що я ним володію. Вчора пішли ми разом на гору, і я подумала, що коли б він міг би потрапити в спекулятивні тверді жіночі руки, то я б плакала. Вчора сказала я йому:

«Сьогодні ми всі йдемо дружньо разом, а років через десять ми не будемо знатися, ви, пане Олесю, станете великим паном». Він: «Через десять років я не стану великим паном, але коли ви огрядною станете, то я вас не впізнаю». Густа, дорога, перебила нам розмову. Одним словом, вона цілком у нестямі, що мусить від'їжджати. Одну душу маю я, яка постійно мене любить, – і це Густа. Я завжди буду її любити – цього солодкого, милого ангела, часто мала я злобу проти неї, але вона на багато-багато вища, як Зося.

Сьогодні не будемо бачитися з Олесем... Ми добра пара друзів. Що мені особливо подобається в ньому – це те, що він як син вищого судового радника [Ястшибського] цілком не зарозумілий. Борони його, Боже, від поганого товариства...

У неділю має відбутися екскурсія до Путни, саме туди, де рік тому, ми були разом з Геньом. Цього року буду самотньо дома сидіти ... Ядвісі, Густі і самому Олесеві було б приємно, щоб і я там була ... Він тепер вже студент і хоче стати доктором.

16 серпня 1885.

Багато і нічого. Від Зосі і Гєня ще жодної вістки. Дотепер провела час досить приємно. Одного разу пішли ми з Ядвігою, Густою і Олесем гуляти на гору і скалу, але про це, думаю, я вже згадувала. Я їжджу верхи, що мені до цього часу добре вдається. Недавно прийшов Олесь до мене і просив, чи я з Юльком не поїхала б верхи. Звичайно, я з утіхою погодилась. Після обіду заїхав він за нами – і пішло ... Було дуже гарно, коли ми всі троє разом їздили верхи. Моя Жабка і коник Олесів чудово трималися разом. Гей, як видивлялися люди на нас і особливо на мене! Я вперше їхала верхи через місто – це йому в догоду, бо він мене по-дитячому про це просив. Ох, це було дуже приємно. Того самого післяобіду прийшли Добжанські до нас. Серглер був також тут, але не повертав до нас. Ввечері був факельний похід на честь Кохановського, який як урядовий радник переїжджав до Чернівців. Увечері бачилася я також з Серглером – він бачив, як я їжджу верхи, ми обмінялися кількома словами, зі мною він дуже байдужий, і я вже не захоплююся ним, тобто я не хочу. Факельний похід був чудовий, потім всі пішли до Кохановських на подвір'я. Я була провідником наших гостей. Серглера також. Ми всі стояли на веранді. Відбулись промови, на які відповідав Кохановський, а я була дуже зворушена. Наступного дня заходив Серглер неодноразово на кілька хвилин до нас. Але я не могла з ним ні слова говорити... Може колись, коли буду у Ванди. Ага, відбулася екскурсія до Путної, але для мене не було там нічого, я була там тільки з батьком, не танцювала, бо бідна Мінця Мушенська (моя кузинка) померла.

Там був і Серглер, але ми не мали нічого спільного між собою. Шкода, він мені дуже подобається. Я поминаю дещо, від'їзд Кохановських також, але одне мушу згадати: що ми на горі страшенно промокли, відколи живу, дощ ще мене так не прав. Вчора була в Кохановських, Олесь і дівчата дуже раді-

ли, ми розважалися по-дитячому, але чудово, в подробиці не буду вдаватися.

Ми з Олесем бавились у залюблених, були сутінки, ми раз по раз запалювали сірники, щоб поглянути одне одному в очі... «Я стаю добрим, коли я разом з вами, і дитина, як ви...» Ядвіся має маленький фотографічний апарат, яким не можна робити фотографії, але він може дуже добре зарисовувати особи. У ньому ми обопільно розглядали себе. Потім одягнули ми Олеся в сукню – як би виглядав він, як дівчина? Я просила фотографію Олеся, а він мою, але він не мав фотографії, а я б не хотіла охоче дати свою... Коли подумаю, що років через десять не будемо знайомі, мені жаль-жаль.

Захоплюються моєю їздою верхи. Деякі люди кажуть, що я чудово сиджу на коні, інші, що я краще їду верхи, ніж Кета, – ну, що я краще сиджу, як вона. Так, але вона міцна на коні.

Що буде, коли всі поїдуть, а Їеньо не приїде.

21 серпня 1885, ввечері.

Рік тому говорили ми обоє з Їенем і гаряче дивились одне одному в очі, а сьогодні?

Сама сиджу і пишу. Мати з Їенцею і Міною Урицькою пішли, батько і Юлько сплять у моїй кімнаті, я біля Власька, який хворіє. Я незадоволена. Боже, я не така «щасливо» нещасна, як рік тому. Про Їеня тут ні слуху і про Зося також. Зглянься, Боже, на мою бідну душу, яка укладає з нею дружбу. Я просто ненавиджу укладання дружби, бо всі вони фальшиві. Коли б Зося знала, хто вона для мене, – а також через Їеня – я не хочу їй лестити і лицемірити, я ненавиджу її.

Завтра роблять люди екскурсію на Рарив. Олесь і Кохановські також, я ні, бо мені неможливо ... Недавно після обіду був він у нас, запрошував нас обох... Я відмовилася, а він залишився в нас на каву. Я маю велику приємність дивитися в його гарячі, збуджені очі – він завжди цілком моєї думки, і цілком «я», я люблю його, цю ідеально чисту юнацьку душу. А я? Я нуджуся. Шкода, що коня нема дома, і я не можу верхи їздити. Боже, чого тут немає Їеня? Але, щоб мені серце зламати, хай залишиться він там, я не можу його любити, я не можу його ненавидіти...

23 серпня 1885.

Його ще й досі немає. Я знаю, що розсудливо нікого не любити, бути розумним. І я б могла це. Але любов гарна, і я її люблю. Сьогодні, після обіду, знову був Олесь у нас, він часто приходив до нас. Шкода тільки, що через три дні він виїжджає до щоб вже ніколи не побачитися. Я нікого так чисто не любила, як цього ідеального хлопця. А я йому теж подобаюсь, про це говорять його сині очі, які, коли дивляться на мене, стають гарячими, і це я знаю... Післязавтра мали б ми їхати до Ватри-М[олдавіці] до Добж[анських], точно, як минулого року з Геньом і Зосею, але цього року не буде вже так, як минулого. Радію, що Олесь і Серглер будуть присутні.

Тепер переглянула я щоденник, той період, коли тут був Геньо. Було гарно... А як тепер, і як буде далі? Мені було б дуже приємно, коли б Геньо і Олесь бачили, як я їду верхи, та це минуло, і ніколи те повернеться.

26 серпня 1885.

Годину тому повернулися ми з розважання у Ватра-М[олдовіці] від Добж[анських], а саме: Ядвіся, Густа, Юлько, Олесь і я. Букви танцюють мені перед очима, я сонна і змучена, бо цілу ніч ми не спали, лише танцювали й дурницями займалися... Не було нас там багато, але цілу ніч танцювали ми дуже багато, Олесь був вчора чудовий, я його так люблю, що була ревнива до нього. А тепер про поїздку туди. Їхали ми на гарбі, о Боже, що за жарти і сміхи! Я мушу лише повторити, що це було безконечно приємно, найбільше смішне було те, що Олесь з Ядвігою і Густою цілу дорогу на дрімбі грали, а я страшенно сміялася. Ми міняли багато возів, пили воду, нас захопив і дощ, поки ми зі стриманим сміхом не прибули до Доб[жанських]. Там розважалися ми досить добре. Звичайно, не так, як минулого року в присутності Гєня, але Олесь був там... Він дуже відрізнявся від інших своєю тонкістю. З Серглером танцювала я дуже мало, а говорити – то вже цілком не розмовляла з ним... Тільки один раз, коли ми з Густою і Олесем в самотньому куточку по-тихоньку і спокійно розмовляли про майбутні часи, і я оголосила дорогій Густонці свою любов до неї і обдарувала її таємним поцілунком. Підійшов він раптом до нас, після того, як він

весь час розважався з Б., і спитав, легко усміхаючись своєю своєрідною манерою, Ґусту, чи вона не боїться лоскоти. І, це питаючи, поклав раптом руку на її рам'я, і коли вона майже голосно закричала, звернувся він нараз до мене з таким самим питанням і мав намір здійснити ту саму процедуру. Я зі швидким відмовним жестом бистро піднялася і холодно відповіла щось на зразок: «Прошу до мене не доторкатись». Він сміявся своєю манерою – напів по-дівочому, напів вільно – і сказав своїм франкфуртським акцентом Юлькові, що панна сестра страшенно боїться лоскоти. Потім присів він біля Б., що сиділа біля мене, і розважався з нею, у той час, як я афішувала химерну, зневажливу міну і сіла знову на старе місце. Він цілком не такий як марлітський герой, сьогодні переконалася добре в цьому...

Під вечір грала і співала я з Юльком.

Олесь стояв коло мене біля фортепіано і дивився своїми гарячими очима на мене, він ніколи не буде знати як благородно і чисто я його любила, не буде знати зокрема на цьому вечорі... Який він ніжний, витончений, і яка я ревнива до нього. Маленький букет, якого він мені при котільоні подарував, зберігаю на пам'ятку...

Ми не лягали спати і перебували пів ночі без сну, потім пішли Кохановські, Олесь, я, Ванда й інші до монастиря. При сході сонця гуляли, співали, розмовляли, а повернувшись, зробили ми Серглерові та Юлькові котячий концерт, бо вони пішли спати. Ми влаштували пекельний галас і сміялися, страшенно сміялися. Потім, ні, ще до того, заглянула я у вікно в кімнату Серглера за Юльком. Кілька хвилин перед цим говорила я з Серглером і не думала, що він у своїй кімнаті і, стукаючи злегка у вікно, крикнула: «Юльку, вставай!» Потім дивлюсь на ліжко, що навпроти вікна, і бачу – там лежить дійсно Юлько, але він не спить, він сміється. Я придивляюсь йому і – о небеса, – це не був Юлько, це був Серглер, який з легким «бурмотінням» сміявся до мене. Один стрибок – і я опинилася біля гурту, який мене чекав і, сміючись, прийняв мене. Дві години пізніше сиділи ми на возі і поверталися додому, всі невиспані, але із сяючими очима. Я і Ґуста сиділи навпроти Олесь і Ядвіги, Олесь навпроти мене. Він обережно клав свої ноги біля моїх, коли всідав. Мої очі заплющувалися все більше і більше, моя стомлена голова, розтрясена

возом, спочивала то на колінах Олеся, то на колінах Ядвісі. ... Все було чисте і гарне, любе базікання Ёusti звучало для мене по-ангельському, Боже, як добре я почувала себе між ними. Я все дивилася в обличчя Олеся, – у це тонке, інтелігентне обличчя. Я була з ним останній раз. Завтра від'їждєє він. Раптом старалася я розумно думати, що це так і повинно бути, що людина завжди мусить прощатися із щастям і приємними хвилями. О Боже, Боже, Боже, тільки б він знайшов таку гарну, благородну душу, як він сам. На кінці виправ нас порядний дощ, при чому Олесь з Ёустою займалися дурницями. Потім попрощалися ми. Звертаючись до мене, він сказав: «Я прийду до вас ще завтра, щоб попрощатися». «Приходьте, приходьте», – просила я його. Дружній кивок головою, один погляд – і я побачу його завтра востаннє. Він не приїде сюди, бо й Кохановські від'їжджають. Боже, зведи нас ще раз у житті. Я хочу додати його в мої молитви. Ёеньо – це цілком інший світ. Хочу вмерти.

27 серпня 1885, після обіду.

Отже, Олесь був на прощання. Ми багато говорили, запросили його до Димки. Мені жаль його, це було прощання на ціле життя. Де ми ще побачимось? Ми легко розійшлися, два рази подали собі кріпко руки, він сказав: «До побачення», а я: «Будьте здорові!» Юлько пішов до нього ще раз, я передала привіт, може, Юлько принесе привіт від нього??? Тепер спадають мені на думку мимовільно слова одного поета: «О, хто має друга, хай кріпко його держить, бо світ бідний на чутливе серце».

Пізніше, по обіді.

Юлько передав мені останній сердечний привіт від нього. Його вже немає тут.

28 серпня 1885, ввечері.

Важкий, важкий був для мене сьогоднішній день. Цілу ніч снівсьє мені Олесь, ми обоє йшли на гору, потім я загубила його і залишилась сама. Одне мені пригадалось, що я хочу тут зауважити: коли ми були в Добжанських і сиділи разом з Августою й Олесем, сказала я до Ёusti, що коли ми не одру-

жимосся, то залишимося обоє разом. Олесь кепкував і сказав, що вона вийде заміж.

«Я даю тобі руку, що я не вийду заміж», – любовно сказала Густа і подала йому руку, в яку він і свою вклав.

«Я даю вам також мою руку, що я не одружуся», – сказала я насправді серйозно і подала йому мою праву. Він, усміхаючись, простягнув свою руку, щоб вкласти в мою, але раптом задержався і відтягнув її.

«Чому не хочете мені руку подати? – спитала я. – Ми ж не б'ємося об заклад, щоб щось загубити».

«Ні, але», – він ухилився від відповіді, а я, усміхаючись, опустила руку. Я наче божевільна за ним, а також за Густонькою.

30 серпня 1885.

Олесеві!

*Мене ти покидаєш? Коханий хлопче мій!
Нехай по всіх дорогах, серед усіх завій,
Як сили боронитись, бува, не стане вже.
Нехай тебе незмінно
Мій ангел береже!*

*І хай лиш він не каже, як я живу в журбі,
Як день і ніч конаю від туги по тобі,
Прощай і будь здоровий! Кінь під вікном ірже,
Нехай тебе довіку
Мій ангел береже!¹*

Герц

«Олесь любить тебе, як люблять мужчину, бо ти цілком інша, як другі», – сказала мені недавно Густа, коли ми про нього говорили, а я давилась в далечінь і легко усміхалась. Чи любив мене колись мужчина, як жінку? Я була надто дружня.

Стефцьо² тут, мій любий брат Стефцьо. Він гарний, гарний, але шкода, що він солдат.

¹ Переклад з німецької Євгена Поповича.

² Стефцьо – Кобилянський Степан Юліанович (1866 – 1940), брат О. Кобилянської, офіцер австрійської армії, художник-аматор, частина його художньої спадщини зберігається у фондах ЧЛІММК.

5 вересня 1885, ввечері.

Стефцьо дома. Він чудова людська дитина, Боже, Боже, дай йому здоров'я. Він багато-багато осягне. Він на останньому році, наступного року буде відбір... і він як старшина залишить Вінер-Нойштадт. Він має надзвичайний талант до рисування, він, наприклад, намалював влучно бабусю, матір й інших. Я його дуже люблю – буде тихо і сумно, коли він поїде.

Тепер про себе... і про кінець. Зосі ще немає тут, про неї не чути ні звука. Ѓеньо не приїде, це я знаю. Прощай, гарний сон! А Зосі ніколи не прощу, що вона одного вечора встромила в моє серце пекельне жало, я її зневажаю, добре казали мені всі циганки: «Бережись перед блондинкою!»

Ще сама не знаю, за що мені чіплятися, яку мету мого життя плекати.

*Не раз у мене в серці загиблий звук бринить,
І вилитися в слові він прагне хоч на мить.
Та ба! Немає пісні, в якій би він ожив,
Хіба як я вмирав би, він тихо затужив¹.*

Роллет

Така моя доля. Тепер нічого не маю, все, що я любила, – пішло або іде.

Сьогодні їздила сама верхи, і мені приємно на душі... Олеся немає, скоро поїде і Ѓусточка, другий ангел мого життя. Я не можу навіть помститися комусь за таку свою долю.

15 вересня 1885.

Стефцьо поїхав вже кілька днів тому. Боже, як жаль мені його було, я навіть плакала ... Чому так мало людей таких, як він? Знову тихо й нудно. Юлько нудний і одноманітний. Мало читаю, даю уроки Сяськові, навчаюсь на «господиню». Хочу вийти заміж, але не за Ѓеня, він хай не приходить, не потребує його. Коли б Зося знала, як я її зневажаю, вона б уникла мене, її все ще тут нема. ... Ні, Ѓеньо не може мені голову

¹ Переклад з німецької Євгена Поповича.

завертати, я ненавиджу його, він слабосильна людина, балакун, хвастун, словесний герой. Я щаслива, що можу їздити верхи, люди мені заздять, але визнають, що я чудово сиджу на коні... Так, краще любити коней, ніж мужчин, фальшивих хвастунів. Коли б мені Бог допоміг здійснити мій план, я була б щаслива! О Боже, чому не маю тепер, тепер підтримки в моєму задумі, але мені ніхто не може допомогти...

21 вересня 1885

Для тебе, дорога Ґусто, хочу тепер все написати, але ти не повинна мене залишити, коли дечого незнайомого повстане перед твоєю душею і вирве мене з твого серця.

Я добра і зла, гарна і погана, гаряча і холодна, але більше нужденна, як щаслива. Уяви собі гарну довгу квіткову грядку, посередині якої літом і зимою тягнеться чорна убивча смуга, тінь від неї падає на всі квіти, а під тою чорною смутою палач... О Боже, я і сама не знаю, чому така моя душа, дорога Ґусто. Інколи «я» цілком не «я», а може, це якраз «я», а я думаю, що це не «я»!

Знаєш? Від того часу, як ви від'їхали, мені розповідали, як ви плакали, мені тужно і темно на душі. Я також була дуже хвора, цілий день почувала себе погано, була дуже стомлена і зламана. Як дивно, що вас тут немає, тебе тут немає. Скільки б я тебе тут не розшукувала, все не знаходжу. Мені здається, що я цілком апатична. Для мене це не новина, це в мене часто буває.

Вчора відвідав нас новий староста, Ортинський зветься. Старий хвастун, має, може, 43 роки, високий, худий, скоріш гарний, як поганий. Коротко кажучи – старе обличчя з гострими синіми очима, в окулярах, говорить швидко і дотепно. Стародавня людина – не курить, не грає в карти, любить музику і мав би багато книжок мати. Гарні книжки! Коли ми всі разом сиділи в кімнаті, і я йому приглядалася – холодному, байдужому – блиснула мені думка, яка прокралася в мій мозок, що я одружилася б з ним. Ти вважаєш, що це комічно? ... Я ні ... Краще носити важкий тягар, смертоподібне життя, ніж таке життя, тобто їсти і пити, щоб жити. Я хочу для когось жити, мати обов'язок, я хочу щось мати. Так, Ґустонько,

я хочу вийти заміж за нього, він не такий старий, як Врубель¹. О Боже, чому не маю я сили всіх мужчин ногами розтоптати, на смерть хотіла б я їх всіх постріляти. Та проте я інколи добра і думаю про гарне-гарне тихе домашнє вогнище... Але тоді завжди виникає Степан... Мій Боже, старі люди також тихі, тому було б добре, коли б я, може, одружилася з Ортинським, але ми не маємо нагоди разом зійтися... Вчора по обіді були в нас нестерпні гості. Як чужа ходила я поміж ними. У моїй душі сяяли сині очі з окулярами. Я думала ніжно і добре, неначе гарна жінка, але я не любила нікого-нікого.

27 вересня 1885, ввечері.

Нічого немає нового, дні минають швидко, однамнітні і нудні. У мене тільки одне бажання – верхи їздити ... Цього останнього тижня я щоденно їздила верхи, це для мене задоволення, яке ніколи не набридне. Коли сиджу на коні, я вже не та сама, підганяю коня, найкраще хотіла б я летіти, летіти... Недавно вдарила я Жабку, вона вдарила задніми ногами і спробувала скакати галопом. Я сиділа міцно в сідлі, закусила зуби і сильно задержала її... Коли б Ёньо був проходив тоді біля мене, я б залишила коня галопом скакати, щоб його скоріше проминути або щоб похвастатися, що я їду верхи, а з чистої пімсти, думаю, була б я полетіла. Усі кажуть, що я дуже гарно їду верхи, це одноголосна думка панів і багатьох жінок, які бачили вже сильних вершниць. Я тим дуже горда, тільки жаль, що цього не буде бачити Ёньо. О Боже, це правда, правда, що ми ніколи вже не побачимося, і що ми не призначені одне одному, ніхто для мене не призначений... а може, все, тільки не чоловік з прекрасною душею... Краще, щоб він не приходив, ніж щоб прийшов і мене залишив. Хочу мати багатого чоловіка, який міг би постарати мені книжки і коні. Любила я досить.

Скоро повинна приїхати Зося, я не вірю вже їй. Тебе, солодка Ёusto, лісова квітко, тебе, ангеле захисту, тебе бракує мені – ти наскрізь невинність.

¹ Врубель Йоганн – викладав у Чернівецькому університеті старогрецьку й латинську мови.

29 вересня 1885, на горі в лісі.

Біль і злоба погнали мене сюди на гору і в ліс, під ті самі смереки, під якими я колись сиділа, надіючись. Надія – це отрута, спокуса, геть надію!

Тут ще все незмінне – ті самі зелені смереки, тільки я стала інша – нужденніша, бідніша, обдурена. Чому обманює мене світ, і чому я себе саму обманюю? Або навпаки – чому я даю себе обманювати? Перший раз у своєму житті я ненавиджу, але це не є ніяка фраза, що я тут пишу. Перший раз глибоко і сильно ненавиджу Зосю, Геня і Натальцю, вона скоро приїде... Але насуваються величезні дощові хмари, і я спішу додому.

(Дома)

Вона приїжджає сама, ця погана, брехлива. Їхнє зубріння мені ніколи не імпонувало, бо вони характером нижче мене стоять. Натальця, основний член жіночого товариства в Стан[іславові], збирає матеріали, упорядковує їй надісланий матеріал, щоб потім могли видати «альманах». Моя гордість і упертість стають на диби, коли думаю їй послати новелу для перечитання або для перекладу. Я її не потребую. Геня – теж ні. Я вже насичена по береги, я вже задихаюсь від їхньої брехні. Я не можу описати те, як презирливо ставлюся до Зосі, проте я мушу підтримувати з нею знайомство... Добре прорікали мені: «Бережись перед блондинкою»... Це вона.

Тепер охоче хотіла б одружитися з багатим чоловіком, який міг би тримати коней для мене. Я любила достатньо, тепер вважаю ганьбою любити мужчин... Боже, зглянься на мене, до того ж і коней немає дома, і я не можу їздити верхи. Читаю Шпільгагена «Проблематичні натури» – чудовий твір. Саме рік тому позичив мені «брехун» також твір Шпільгагена «У строю».

6 жовтня 1885, ввечері

Зося вже цілий день в Кімполунзі, в мене ще не була, як звичайно це раніше робила. Я не тужу за нею, бо я її ненавиджу, ненавиджу страшенно.

Все ж таки була Зося 6-го увечері. Від того часу бачились щоденно, вона не стала зарозумілою. Та незважаючи на все, я їй не вірю, вона не впливає на мене добре. Інколи видається вона мені заяложеною з її Натальцею і з цілою родиною Озеркевичів так, що мені бридко стає. О, як шкодую я за тобою, ти мій любий ангеле, – Густо! А з Геньом справа мається так: цього року був він тільки один тиждень на канікули дома, і не бачився з Зосею... Про посилку книжок він їй згадував, але Зося казала, що це якось дивно виглядає у нього, слова або обіцянки не придержуватися, а я відповіла, що це багато для мене значить. Боже, коли б вона знала, який нудний став він для мене... Він тепер у Відні і приїде 1 жовтня 1886 р. додому, а до того часу, коли Бог подарує батькові здоров'я, я давно вже буду в Димці. Бідний батько все ще хворіє, Боже, це також черв'як, який гризе наше серце, а таких черв'яків є багато. Наприклад, Сясько вчить 2-й гімназійний клас дома, бо немає грошей післати його до Сучави, він слабо вчиться, лінивий, не знаю, що буде далі.

Зося сказала мені, що Натальця просила мене, щоб я написала для «альманаху», який мав би тепер виходити, і в якому буде розміщено тільки праці жінок, – алегорію¹ про свободу, любов, життя і силу, але те саме, яке вона вже читала. Я з охотою це зроблю, та мушу відверто сказати, що ці всі речі мене дуже мало турбують. Я ненавиджу цих всіх благородних захисниць, бо Натальця сама перша між ними. Я вдосталь насичена ними.

Шкода, що «Проблематичні натури» Шпільгагена вже закінчила. Мені здається, наче Шпільгаген писав цю книжку для мене, вона така чудова, якої я давно не читала. Освальд і Ольденбург. Натура Освальда така, як моя, а Ольденбург був нещасливий, як і я. Це зробило на мене надзвичайне враження, я не можу наважитись взяти іншу книжку в руки. Знову і знову думаю над тим, чому мусив Освальд вмерти? Для мене це страхітливе, не можу позбутися цієї думки. Так, я виписала багато його думок, хочу їх взяти до серця, бо вони розумні і горді.

¹ Ідеться про новелу «Видиво», написану німецькою мовою 1885 р. на прохання Н. Кобринської для альманаху «Перший вінок» (1887).

20 жовтня 1885.

Що ж мені писати? Інколи опановує мене божевільне бажання – відпочити на грудях Степана від усіх страждань і мук, виплакати і створити гарну, затишну, спокійну домівку. Це все приховую глибоко в грудях і прикриваюсь іронією, гордістю і ученістю, але моє внутрішнє цілком інше, я маю гаряче-гаряче серце, адже мені призначено самотньо жити до кінця мого життя...

27 жовтня 1885.

Сьогодні вночі мала я дивовижний сон. З думкою про Чеховського і Степана пішла я спати. З Юльком говорили ми про Дмитруня, я його високо ціную, бо він дійсно людина, яку треба поважати, шанувати. Зараз він у Чернівцях, охоче хотіла б з ним зустрітись. Я заснула, і мені приснився сон. Було це на забаві у п[анства] Н. Я була з Г[енцею], нараз, я не знаю, як це сталося, встав Ортинський і повів мене до столу... Ми сиділи разом одне біля одного, він обняв рукою, наче охороняючи мене, мою талію, а другою рукою міцно тримав мою руку. Його рука була витончена і тепла... Потім появилася Г[енця], сіла між нас, а він, незважаючи на неї, тримав мою руку далі. Потім просив її, щоб вона вийшла... А коли вона пішла, присунулися ми одне до одного, і він ніжно обіймав мене. Не знаю, як це сталося, що я пішла на гору, і що він став на мою сторону і допомагав перейти вибоїсті місця, подавав руку через потічки, полегшував хід по стрімких горах, а пізніше, коли він щось писав, я весь час була з ним, то моє ім'я вийшло замість інших слів. Мені так було добре і надзвичайно на душі, він був мені милий, цей старий мужчина в молодечій постаті.

3 листопада 1885.

Чому не писала я так довго? Тому що не було нічого доброго, не багато бракувало, і я б, може, вже ніколи нічого не писала в житті.

Жабкою не можу їздити верхи, бо вона в останніх материнських днях, отже, передвчора ми з Юльком взялися ознайомити мене з молодим конем, яким Юлько завжди верхи

їздив. Зося і Геня також прийшли в садибу. Я сіла на коня і проїхала кілька разів по садибі, нараз добряга починає ставати на дибки, і поки я добре замітила, зі свистом вибиває задніми ногами, і я полетіла на землю. Слава Богу, мені нічого не сталося, тільки дуже потрясена і великий палець лівої руки вивихнула, більше нічого.

Найбільша моя турбота – це те, що батькові з дня на день гірше. Він завжди на комісіях і хворіє. Боже, боюсь, що ми недовго будемо мати батька між нами. Борони нас, Боже, перед цим нещастям. Коли я це пишу, твій батько, Олечко, лежить, може, вже в труні, бо він дуже хворий... О, ти благородна душа, як болить мене серце за тобою.

Крім цього, немає нічого нового. Із Зосею я в тих самих відносинах, що й до цього часу, про Геня вона не говорить нічого. Повинні альманах видавати, в якому буде поміщено тільки праці українських жінок. Натальця запросила мене також написати. Саме сьогодні прочитала Зосі цю дурницю, це алегорія на свободу і т. д., і мені добре вдалося. Зося хоче її перекладати. Більше не маю що писати, хіба те, що хотіла б вже в Димці мешкати. Я не знаю чому, але від одного часу люблю своїх батьків, як ніколи, а з Юльком регулярно займаюся пустощами.

13 листопада 1885.

Саме тепер перелистувала свої старі щоденники. Аппель любив мене дійсно, а я його. Бог знає, що він робить, і де він тепер є – у Чернівцях чи у Відні? І як багато-багато змінилося, я стала тепер поважною, а була наївна по-дитячому, проте це був гарний час. Тепер борюся за жіноче питання, вже написала алегорію про життя, любов, свободу і силу, Зося буде її перекладати, вона мені дійсно вдалася, і є дуже гарна. Друга, остання, новела надто велика для альманаха. От, було б краще, якби люди менше критикували. Я б хотіла, щоб Натальця приїхала... Я тепер змінилась, і мої думки на майбутність також. Тепер можу сказати, що нікого не люблю, моє серце спить для Степана, тільки не хочу, щоб воно билось і для Геня. О Боже, чому він такий вітрогон? Врешті, він мені цілком байдужий. Буду з батьками мешкати в Димці, буду господарювати, писати.

26 листопада 1885.

Писати? Вчора закінчила я 22 роки мого життя, народилася я 26 л[истопада]¹ 1863 р. Так, я вже стара, і як я прожила це життя... Боже, жалію тільки за молодими роками, які ніколи-ніколи не вернуться, одне можу сказати, що я багато-багато любила.

Вчора була з Зосею на дилетантській виставі, цього разу я не грала, і на танці ми не залишалися. Була також Ванда Дожж[анська] і Серглер. Я дуже зраділа, коли його побачила, ми не говорили і не привіталися, але я бачила його, а він мене. Коли ми з Зосею виходили (всі інші залишилися на танці), зійшовши вниз у кімнату готелю, де завжди сидять гості, яке було моє здивування, коли я побачила в кімнаті самого Серглера. Він бистро встав, усміхнувся до мене по-дівочому, як у Марліт, ступив один крок до мене – і я, і він мимовільно зупинилися. Він щось спитав мене, чого я не зрозуміла, і замість відповіді подала йому руку. Це неначеб мені невидимий дух порадив. Він стиснув її кріпко і сильно, потім спитала я його, чому він не йде нагору... Це відбулося швидко, Зося спішила до дверей, і я мусила піти з нею, хоч з охотою була б з ним говорила. Я сподівалася, що він прийде сьогодні до нас, але він не приходив... Він такий гарний, цілком інакший, як інші. Які скучні і нудні всі русини проти нього, який, наче здорове молоде дерево, був пересаджений з пралісу між напіввисохлі дерева і отінював їх своїми зеленими гілками.

5 грудня 1885, ввечері.

Час минає досить швидко. Ясьо у нас, він пакує всі свої речі, всі без винятку, бо він переїжджає до Заставної. Маринця вже в Сучаві. Я читаю багато добрих книжок. Вчора писав Чеховський Дмитруньо, що він з великою охотою був би приїхав до нас на канікули, але це було неможливо, бо йому часу не вистачало. Я знаю, коли я читаю його листи, стає мені якось чудно, він мені дуже милий, з ним разом було б мені легше жити. Тільки про жінок думає він по-старому, що вони тільки для куховарства і... Але я показала йому правильну до-

¹ Ольга Кубилянська народилася в ніч з 26 на 27 листопада 1863 р., в метриці день народження – 26. Усталилась дата – 27 листопада.

рогу. Сьогодні поїхала Генця з батьком до Ватра-М[олдовіци], до Ванди. Цікаво, що вона про Серглера буде розповідати? Він мав би на Новий рік в театрі грати, я також охоче хотіла б при цьому бути, але люди не дадуть мені ролі, бо я тепер не хотіла грати... О, я б дуже хотіла з Серглером пококетувати, коли б він мене полюбив, його б висміяла, бо всі вони мене сердять, вони всі брехуни. Зося чомусь сердиться на Геня, вона каже, що він справляє їй великі клопоти, чорт з ним! Я не знаю, як могла я бути дурною через нього, він цього не вартий.

На Андрея, у грудні 1885.

Вчора ми із Зосою зробили собі ворожіння. Я опустила себе з Чеховським, з Геньом, з Серглером, з братом Геня, з Ортинським і Степаном, але жодного разу не зійшлися тремтячі світельця в горіховій шкаралупі. Уві сні бачила й старшого брата Геня... врешті, це все тільки забава.

Ходжу з Зосою завжди увечері гуляти, надворі чудово. Нещодавно гуляли, зупинились і дивились на гори, як вони височіють з тисячами засніжених смерек. Місяць був легко завуальований і дивився на землю, що розляглася в зимовому одязі, також поодинокі зірки... Мені буде дуже жаль за цими горами, вони тисячу раз кращі зимою, як літом. Я одержала деякі відомості, які хочу тут викласти: Геньо зробив боргів на 200 фр[анків], ціле літо він танцював, нічого не вчився. Зося довірила мені це. Вона зустрічалася з ним на початку минулої зими. З її розмов було видно, що ніхто з них і звуку про мене не згадав... Коли пригадаю собі, яка я була добра для нього... і як я страждала... мені більше не жаль себе... це було добре. Чому я ще вірю мужчинам? Вони гірші від псів – всі, всі, всі. Кілька днів тому повернулася Генця з Ват[ра]-М[олдовіци] від Ванди, де була в гостях. Вона багато розповідала про Серглера, казала, що він дуже дотепний мужчина, страшно глузує, зокрема, що жінки бігають за ним... Я хочу ризикнути і піти в це пекло... Хай він тільки наважиться думати, що я за ним бігаю... Дійсно, їду ради нього, але не для того, щоб його мати, адже він заручений, але, щоб втолкувати йому інші поняття про жінок. Я хочу йому сподобатись, одружуватись нам не треба. Я знаю, що незважаючи на те, що я погана, можу подо-

батися, бо я, як той чорт, я люблю колоти в осине гніздо, яке мені діло, що думають про мене? А про кого думають добре??

Зося не має поняття, як я зневажаю Їеня. Якось спитала я її, чи вона хотіла б мені бути родичкою, вона відповіла, що так, бо я дуже розумна.

1 січня 1886, ввечері. Кімполунг.

Вже довго-довго я нічого не вписувала, немає часу і нема що. Вчора ми з Юльком грали в театрі, але на танець ми не залишались.

Мати хвора. Я нічого не хочу, тільки щоб мої батьки були здорові і довго жили. Я читаю багато і захоплююся жіночим питанням, бо я прочитала Стюарта Мілля. Що буде від сьогодні за рік, тільки Бог знає, я не маю іншого бажання, тільки б мої добрі батьки жили довго-довго.

У січні 1886, ввечері.

Я пишу нашвидкоруч, тому що ні хвилинки не буваю сама. На Різдво була в нас Зося, тобто на Святий вечір, наступного дня було в неї велике товариство, між ними і Ортинський, про якого я тут вже згадувала. Він мені дуже подобався, бо він дотепний, тонкий, добрий і дуже освічений. У мене тепер настрої – ні більше, ні менше – одружитися. Моя голова повністю набита жіночим питанням, тож я тільки про це думаю, але з Ортинським я б хотіла вже завтра одружитися. Це нічого не шкодить, що він вже немолодий. Учора вперше прийшов до нас на клаку його парубок, високий, молодий юнак, мені здалось, що це він сам.

Мати нездужає, має багато турбот, до того ж я сама хворію на биття серця.

На наш Новий рік, 1886, ввечері.

Учора прийшли до нас селяни і під вікнами поздоровляли нас з «бугаєм». Я відчувала себе, як вдома. Надворі лежав сніг на землі, Іванко напоював біля криниці коней, світло ліхтаря впало на голівку Булавки... Коли буду знову їздити, і що буде через рік від сьогодні? Я б хотіла бути в Димці і писати, і творити для жінок, про одруження не думаю... Коли ми були

на Різдво у Зосі і сиділи біля стола – я з Шторфером візаві – я була холодна-холодна. Коли він багато разів дивився на мене, байдужі були ми. Боже, як невимовно любила я його.

Тиждень перед 1 лютого 1886.

Учора був у нас малий чайний вечір. Було мало гостей, між ними і Ортинський. Ми нічого не говорили, хіба що при подачі страви. Йому дуже подобалося, коли ми з Юльком співали дует «По ріці...»¹. Він гарна, елегантна, світська людина, причому добросердечний, чим і прославився вже. Він також малює. Шкода тільки, що він короткозорий... Він мені дуже подобається, я б хотіла бути його дружиною. Я б читала і писала, а він корегував би написане. Моя голова була цілком зайнята ним, коли я пішла спати, і тому бачила я його у сні, що він тільки зі мною розважався, питав: «Де ми зустрінемося?» І він мене любив-любив і казав, що я якраз така, як його мати. У мене сьогодні похмілля і манія любові, завтра буду знову розумна, буду читати і думати про жіноче питання, я ж не хочу одружуватися, хіба тільки з багатим і освіченим.

4 лютого 1886.

Я зрідка записую, а що писати? Читаю дуже багато, хочу писати тільки для жінок. Мала вчора велику втіху. Сясько здав іспит і залишається там. Скала, а не камінь, впала мені з серця. Якраз одержала листа від Густоньки. Боже, цей ангел тільки один на цілому світі, більше не маю нікого. Недавно була ми на міщанському балу, я не хотіла танцювати. Пізніше бачала й Ортинського, який прийшов, щоб нас привітати, він наскрізь інтелігентний, і я його дуже люблю. Багато жінок ламали собі голову над тим, чому я не хотіла танцювати, а яке мені діло до цього? Живу не для себе, а для жіночого питання, я також не вийду заміж.

¹ Дует «По ріці». – Мова йде про пісню російського композитора О. Є. Варламова «По реке по широкой». Серед його творів є обробка українських пісень, зокрема «Їхав козак за Дунай», яку часто співала своєму батькові маленька Ольга. Запис пісні «По реке по широкой» та її переклад німецькою мовою, здійснений братом О. Кобилянської Юліаном, зберігається у фондах ЧЛІММК.

9 березня 1886, ввечері.

Минуло багато-багато часу, він приніс мені більше смутку, як звичайно. Але я нікого не люблю так, як мого їздового коня Жабку й Іванка, який його доглядає. Інколи схоплює мене туга за їздою верхи і за Іванком, я хочу піти з товариства до стайні... Мені також добре на душі, коли я цілком сама гуляю, і смереки, легко засніжені, з тугою дивляться на мене... Тоді мені нічого не потрібно, крім грошей.

Мені добре, коли я їжджу верхи... Від того часу, тобто відколи я востаннє писала щоденник, була я на єврейській театральній виставі, де гарно грала бистрицька музика. Там був і Ортинський. Коли ми поверталися, йшов він за нами. Циба йшов під руку з Гелею, а він провадив мене під руку. Була гарна напівхолодна зимова ніч, він запросив нас (звичайно) з ввічливості, на бал, який мав відбутися два дні пізніше, і просив не відмовити. І тут я подумала про те, як гарно було б це, коли б ми належали одне одному – старий інтелігентний чоловік і я. А сьогодні я знову нічого не хочу, тільки грошей, грошей. Мені дуже вони потрібні, з тієї причини, що я вступила членом товариства жінок, яке складається з 12 жінок. Кожна мусить внести 25 фр[анків], батько обіцяв мені їх дати, але він їх не має.

Мені голова сохне, і я не знаю, що маю робити. Я безталанна, і таку ж не скоро знайти. Я написала до дітлаха ... Валерії, щоб вона мені допомогла, але вона мені відмовила. Дай Бог, щоб вона до кінця життя мала стільки, скільки я маю тепер. Я пережила страшну ганьбу, коли мій лист було відіслано в тутешню громадську канцелярію разом з відмовою.

Зося каже, що мій «Привид» мав би подобатися, люди назвали його прогресивним, але, тому що він спрямований проти влади і релігії, бояться його прийняти до друку, бояться, щоб не конфіскували...

Мене просили, щоб я написала маленьку новелу, я її написала, але знаю, мені не щастить. Одну новелу післала я і Зося до Львова для «Зорі» – правдоподібно, і тут буде невдача...

Ніхто не є такий нужденний і жалюгідний, як я. Ніхто не є такий поганий, тільки серце Густі належить мені.

Я була на вечірці й танцювала дуже багато, про вчорашнє розважання мовчу... Мене приваблює кінь і Іванко. Моя лю-

бов і мої почуття перейдуть на звірят. Зося довірливо сказала мені, що Ёньо веде дуже безладне життя. Ціле літо нічого не вчився, наробив безліч боргів, головню для пияцтва... Хто мені прихильний? Ёстонька, мій кінь і, може, також селянська душа. Яка моя майбутність?

29 березня 1886.

Не знаю для чого я зродилася – щоб жити і взагалі пережити такий день, як сьогоднішній? Але я думаю, що це не буде довго тривати, й цьому буде кінець, смерті я не боюся.

Сьогодні зранку посварився Юлька з батьком. Загалом він дуже грубий, він і почав сварку. Батько лаяв нас усіх, при обіді не сидів разом з нами і казав, так би мовити, що відмовиться від нас усіх. Боже мій, неначеб ми всі, окрім Юлька, провинилися. Зараз після обіду казав відвести мого коня до міста, щоб його продати. Про мене – мені вже все однаково. Чи мала, може, досі щастя?! Відтепер також не буду його мати. Чому я маю жалітися на цей світ? Він сам по собі гарний, але жити в ньому – для мене... жити... Написала Зосі, що виступаю з товариства...

1 квітня 1886

Буря частково вже вщухла. Батько примирився з нами, кобилу не продано, але я набагато-набагато постаріла. Кожного разу після бурі урочисто обіцяю не одружуватися і почуваю себе на два роки старшою. Пишу дуже рідко, життя одноманітне, безрадісне. Бачу тільки нестачу грошей, нужду, вічні скарги, Боже мій, чому так важко жити? Але коли подумаю, що інші ще більше нужденні, як я, – тоді мовчу. Що я, властиво, хотіла ще написати – от, пригадала: тоді, коли батько на нас усіх сердився, прочитала я при перегляді одної української газети відозву дирекції театру, якій потрібна була дівчина для вправління у грі і співі, щоб потім поступити в театр.

Ѓеня написала від мого імені до дирекції, запитала, яка платня, писала, як я граю і співаю. Мені відповіли, що приймуть, і, як не буде зперечення батьків, дожидають мене. Звичайно, я про це батькові нічого не говорила, бо це була б, напевно, нова війна... Ѓеня має виходити заміж, і я не можу залишити матір, яка часто хворіє і з любов'ю прив'язана до

мене. А також і батько хворобливий, сварливий, дратівливий, що було б тут без мене? І я відповіла, що батьки заперечують, тому відмовляюся від свого рішення. Я відповіла дуже чемно, зазначаючи, що я не покидаю думки поступити на сцену. Я багато загубила, дуже багато, але тепер буду вчитись співати, щоб колись все-таки піти на сцену. Хто знає, які часи настануть, і що вони принесуть? Сясько вчиться погано. Боже, з усіх боків страшна нужда, навіть читання не йде мені в голову.

Не знаю, звідкіля інколи це приходить, що я думаю цілком по-юнацьки, але це рідко... погано, монотонно... Люблю коней, легко мені на душі, коли з Іванком розмовляю. Але його візьмуть, правдоподібно, для війська саме тому, що він коней любить і мою Жабуню чисто обходить... Добрий, інтелігентний хлопець. Чому говорять, що мужики завжди залишаються мужиками? Це неправда... Наприклад, Іванко – тямущий, добрий, скромний... Інколи, коли сиджу на своєму старому чорному фотелі і дивлюся на подвір'я, садибу і на високі гори, він приваблює моє око – він поганий, має на диво гарне біле чоло з бровами Мефістофеля, увечері світять його карі очі, неначеб у них вогонь палав – він сильно крутить колесо від криниці, його енергійна постать ніби вилита з бронзи... Я б хотіла бути такою як він і на хліб заробляти так, як він... Це було б для мене набагато краще, як інтелігентній дівчині.

8 квітня 1886. Димка.

Я вже тут... Страшно нудьгую. Була в бабусі, вона стара, дуже стара. Мені тут дуже подобається, тільки б помешкання порядно відновили. Тут зовсім-зовсім інакше, як там, удома, між високими горами. Але там також гарно. Коли я тут, мене тягне туди, але тільки до гір...

Подорож була досить приємна. Боже, Боже, що за нісенітниці описую тут... я порожня – це абсолютно не для мене. Можливо, завтра поїдемо в Глибоку...

Тільки-но мусила сильно сміятися. Я післала Іванка з листом до Глибокої і при цій нагоді просила купити мені тютюну. Потім запалила сигаретку і курила, читаючи книжку «Історія жінок» Юнга. Звичайно, я мала намір дати й І[ванкові] сигаретку – ми завжди даємо йому вдома, тобто не я, а

Юлько. Я сиділа і курила, Іванко увійшов до кухні, напився води – я вже в душі сміялася – його багатирські кроки наближалися вже повільніше, і його сильна постать увійшла, вагаючись, до мене. О, як його обличчя глибоко почервоніло, а очі палали, я знала, за чим він прийшов... «Панно, прошу мені одну цигарку дати». Я засміялася, встала і подарувала йому трошки тютюну. Він був такий збентежений, що я почервоніла, як і він. «Але тут не файно, панно», – сказав він, глибоко збентежений. Я йому щось відповіла... Соромливий дурний мужик...

Увечері.

Сьогодні сказала мені Аниця, що Іванко любить нашу Марію, хоче з нею одружитися. Марія ж сестра Аниці. Марія добра господиня, тільки дуже вульгарна. Не знаю, чому мене це в першій хвилі схвилювало – що ж, це добре, я ж не дитина, і знаю, у чому справа... Мені спадають на думку різні гадки на майбутність...

Дядько був сьогодні в нас, як звичайно, підпитий. Від усе ще фантазує про мене і Сяхо Урицького, як про майбутнє подружжя. Він завжди говорить з Сяхом про мене, а цей каже: «Коли б вона тільки хотіла».

Зрозуміло, що дядько тільки уявляє собі, що Сяхо мене хоче. Врешті, мені однаково. Нізащо в світі не хотіла б я тепер одружитися ні з ким, ні з ким. Моя натура не для одруження. Саме тепер говорила я про це з матір'ю. Самітньо билося досі моє серце і далі буде битися... Завтра іду з матір'ю до Урицьких. Далі не маю про що писати, хіба тільки про те, про що я вже часто писала... Серце померло, світ порожній, надворі тихо-тихо, на широкій сільській толоці лежить тільки небо з тисячама тремтячих зірок.

9 квітня 1886.

Годину тому повернулися ми від Урицьких. Там було дуже нудно. Сяхо був теж, ми ледве обмінялися кількома словами. Ні, я б ніколи не хотіла з ним одружитися, ніколи. Коли подумаю – ніколи, хай буде, що мусить бути. Потім схоплює мене туга до розриву серця. Він, певно, одружиться зі вдовою, з якою мав флірт ще за студентських часів. Місяць тому помер

її чоловік. Сьогодні на ніч поїхав він до неї, не прощаючись з нами. Його мати не здогадується, яке насіннячко жінка, як ця названа, приведе він додому. Я би пропала, коли б із ним одружилась... Зрештою, чи мені одруження на думці?...

14 квітня 1886. Думка.

Я була також у Чернівцях, бачилася з Максом і Анелею, обоє ніби добре пасують одне до одного, але вона неосвічена, богзна, я б з охотою дала йому іншу жінку, наприклад, Ядвісю. Відвідала я також Ґустоньку, Боже, як це ангелятко раділо, а її мати цілувала мене з утіхи. Була там тільки коротку хвилину, бо мусила відходити. У Чернівцях багато шуму – я ж тишу люблю.

Мабуть, завтра від'їжджаємо зовсім. Бідна бабуня хвора і слабосильна, богзна, чи я ще її побачу. Чим це закінчиться? Дуже хотіла б, щоб ми сюди переселилися.

**Кінець квітня 1886,
або один день після приїзду в Кімполунг.**

Ми приїхали додому вчора ввечері. Був чудовий вечір під час нашої їзди, тихий, ясномісячний. Одного разу ми зупинилися, мати злізла, а я сиділа на возі і розмовляла з Іванком. Ні, ні, і в такій простій душі, як у Іванка, багато поезії. У той час, як коні спокійно стояли, і ми чекали матері, почули ми нараз на тутешній альпійській вершині трембіту. Це була проста мелодія. Іванко, точно як і я, затаїв дух, щоб прислухатись до солодких сумних тонів, коні насторожили вуха – люди і звірята на хвилину були одна душа...

Сьогодні ходила вже з Зосею гуляти. О, тут чудово, але мене сильно тягне до ветхої хати на великому, безмежному сільському пасовищі, до маленької бідної хатини, до старенької бабуні. Там була я щаслива, дуже щаслива, – звичайно, як дитина.

Післязавтра повинен Іванко свататися до бранки. Його сяючі очі стали злегка вологими, коли я про це з ним говорила. Із своєрідним задоволенням дивилась я на його похилену голову з сильно загорілим обличчям і ясним білим чолом Мефіста. Приємно дивитись на нього, на чудову сильну постать з легко вбік скромно похиленою головою.

Що подумало б «панство» про мене, коли б знало, що я тут пишу. Я спокійна, мені сьогодні гарно на душі, я дійсно розсудлива, і вже давно привикла, що мені нічого не треба... Пригадала – в Димці пересадили з Іванком два деревця каштана. Чи кожне з них буде мати життя? Чи не посохнуть вони тому, що моя рука торкнула їх?

24 квітня 1886, ввечері

Завтра Великдень. Я була, як і минулого року, на «Воскресінні». Доля для мене мало змінилася від минулого року, дякую Богу, що мої батьки ще живуть. Тривожуся своєю майбутністю: батько слабосильний, говорить часто про смерть... Не знаю, що будемо робити, хата в Димці не реставрована, не знаю, куди ми переселимося. Інколи я дуже суха, інколи насуваються гарні думки – також про любов, але тільки хвилинами. Мені 21 рік, як буде наступного року? Щоб тільки батьки жили, і все буде добре... Я невимоглива, мені досить один раз в день їздити верхи і з Іванком розмовляти. Проте рідко коли так тверезо думала, як тепер.

Зося поїхала до Озаркевичів до Болехова на Великдень. Цікаво, чи мою новелу приймуть до альманаху? Постараюсь порвати зв'язки з Озаркевичами. Зосю зневажаю – вона груба, безпощадна, егоїстична, чванлива людина.

Великодній вівторок, 1886.

Сьогодні останній день свят, вони минули для мене приємно. Нікуди не ходила, тільки верхи їздила. Іванко старанно помив Жабку, мені було гарно і вільно на душі. Вчора був у нас Ортинський, випадково не було батьків вдома, тільки я, Юлько і Геня. Ми розважалися досить жваво – він не такий, як досі був. Я багато разів була в кухні, мені приємно дивитись на Іванка, він такий гарний. Ні, не гарний, але незайманий, скромний, сильний, чистий, чисто одягнений, з новісіньким капелюхом. Але таких, як він, небагато. От, пригадала – батько постарався про його звільнення з війська. Для мене ця історія була дуже приємна, бо він сильний парубок, думаю, як слуга. Макс має намір наступного місяця вінчатися з Анелею. Юлько сказав, щоб Макс запросив на весілля Чеховського.

Правдоподібно, поїду з батьками, мені б було приємно, коли б він прийшов, хотіла б з розумним чоловіком слово заговорити. А насправді дуже хотіла б йому імпонувати і запаморочити голову, бо він каже, що жінки є тільки машини до розплоду дітей... Він має до нестями закохатися в мене, але я маю намір повернутися спеціально спиною до нього... Він не може утримувати коня для мене. Я хочу жити, а не служити, мені тепер всі чоловіки набридли... Останнім часом я дуже мало читала.

8 травня 1886.

Знову сиджу в Димці і пишу. Безперестанно паде дощ. Я напівхвора від того часу, як я з дому сіла на віз. Їзда була жалюгідна. Іванко мало не замерз від дощу і вітру. Потім обкутали ми його в непромокальний плащ. Я все ще напівхвора і не знаю, коли цьому буде кінець.

Зразу після нашого від'їзду приїхав до нас до Кимполунга Юль Урицький і заручився з Генцею... Кажу їм: «У добрий час!» Правду кажучи, я до всього цього байдужа. Я б дуже хотіла мати сильного верхового коня, батько, правда, подарував мені Булавку, але я так багато вислухала за неї, що мені найменша втіха зіпсована.

Я охоче сиділа б у Димці і господарювала, при чому читала б і писала, якби можливо, але так, як тут виглядає... Мушу сказати, що я не можу дуже захоплюватися селянами, інша річ... якби вони були всі такі, як Іванко... він дуже уважний і чуйний.

Мати має намір завтра поїхати в Глибоку, я з великим бажанням хотіла б прочитати щось Шпільгагена, щоб, принаймні, щось гарного узнати, коли вже не можу побачити.

10 травня 1886. Димка.

Передучора, під вечір, прийшов до нас з Ясьом і сестрами Юль Урицький, наречений Гені. Я бачила його з розумними, живими очима. Не розумію, як могла вона закохатися в нього до безтями... Ми не могли довго розмовляти між собою, весь час мучив мене Ясьо своїми очима. Вчора зранку – я якраз зачісувалася – приїхав Юльо самий, він прийхав, щоб мене відвезти додому до Г[глибокої] і приніс мені букетик фіалок.

Ми розмовляли цілком відверто, сердечно, як пара добрих знайомих, а тому, що тут немає окремої кімнати, де я б могла робити зачіску, причісувалася я в його присутності. Це було непристойнї... Не знаю чому, але жінки, які стоять на чолі достоїнності, засудили б мене. Потім поїхали ми разом, мати сіла пізніше в нашу повозку. Юльо був весь час до мене дуже уважний і хотів, щоб я у всякому разі там залишилася. Звичайно, я не залишилася, він подарував мені ще один букетик фіалок, потім попрощалися. Ієня буде мати дуже доброго чоловіка, але боюся, що вона буде груба до нього – потім «прощай» гарне щастя.

14 травня 1886, ввечері. Думка.

Тепер тут чудовий місяць – травень. Я все ще тут і ходжу скрізь сама. Книжок до читання не маю, тому йду то до бабуні, то в садибу гуляти. У садибі рясно цвітуть дерева, аромат приголомшливий. О Боже, чому він дурманить тільки мене.

Вечори напрочуд гарні. Тут хотіла б я назавжди залишитися, повітря тут лагідне, ніжне... в мене ж артистична натура.

Коли б я цілком сама жила в лісі, думаю, я б полюбила мужика. Інколи люблю Іванка, інколи страшенно не можу його терпіти і серджусь на нього, що він нічого не розуміє і як селянин так і одружиться з селянкою. Його тітка розумна й інтелігентна жінка, і я радію, коли її бачу і з нею розмовляю. Недавно розмовляла з ним і жартома, сказала, що візьму його на мою господарку, тому що я не буду одружуватись... Він був неждано здивований і сказав: «Добре, панно, я буду у панни служити». Через одну хвилину промовив він: «А я, панно, не буду ся женити»¹. Я знаю – це тільки так, легко сказано, але мені було дуже приємно, що він це сказав...

Сьогодні були ми в садибі цілком самі, я притулилася до квітучого дерева, а він стояв біля іншого, і ми розмовляли. Він спокійний і скромний, легко попадає в збентеження, дуже обурюється проти несправедливості. Це в ньому мені дуже подобається. Якось-то, розмовляючи з ним, я легко почервоніла, він стояв навпроти мене – і теж почервонів. Так, я дала йому сигарет, це роблю я поважно, ласкаво і поспішно.

¹ Мова Іванка передана українською мовою.

Сьогодні ввечері дивилася я на нього зі страшною жадібністю. Він журився, що кінь не хотів тягнути, він цілком загорілий, тільки чоло біле, інколи воно вологе, коли він приходить з поля змучений. Він гарний, коли відгортає темне волосся з чола...

Коли б я була селянкою, то він любив би мене, але тому, що я панна, – це й на думку йому не спадає. Хотіла б бути тільки один момент селянкою, щоб могли йому сказати: «Я тебе люблю»¹. Одружитися з ним я б не хотіла, бо я люблю вигоду, я хотіла б залишитися. Недавно написала фантазію про себе й Іванка («Голубка і дуб»)² і подарувала її Густі, вона була в захваті. Я хочу цю новелу й тут також написати і дати заголовок «Йоганнес».

26 травня 1886. Димка

Тільки дев'ять днів, як я повернулася в Димку, а позаду мене поганий, тяжкий сон. Юльо прийшов до нас і хотів повести мене в Глибоку, але сталося так, що я мусила їхати до Чернівців до Макса. І от поїхали ми разом в одному купе 2-го класу, говорили мало, якимось дивно дивилися на нас люди. Потім приїхали до Чернівців, Макс познайомився з Юлем, вони сподобалися один одному дуже. Незадовго після цього Юльо знову прийшов, і ми всі – він, Макс і я – дуже добре розважалися. Наречена Макса і її мати дуже вульгарні, я глибоко встидалася, як вони обходилися з Юльом. Тепер цілком добре розумію Геню, чому Юльо їй подобався. Ми запросили Юля на весілля Макса, яке мало б відбутися через чотири дні. Він обіцяв прийти в день вінчання, але вінчання було перенесено через жданий дозвіл на неділю. У суботу увечері приїхав верхи Юльо. Батьки були вже також тут. Він залишився тут до 12-ої години ночі. Грібовська подала дуже скарадну вечерю, мені було страшенно-страшенно встидно...

¹ Ці три слова написано українською мовою.

² ...написала фантазію про себе й Іванка («Голубка і дуб») – О. Кобилянська цю новелу не переписала до щоденника. Під назвою «Людина з народу» вона зберігається у фондах ЧЛІММК, №1336; на рукописі вказана дата та місце її написання – 11 травня 1886 р., Димка. Як видно із запису, остаточного заголовка на цей час ще не було – то «Голубка і дуб», то «Йоганнес». Очевидно, пізніше письменниця і назвала твір «Людина з народу».

Полегшало мені на душі, коли я побачила Юля, бо там було все грубе, вульгарне.

Бідний, бідний Макс, куди він потрапив? Рано ми від'їжджаємо, я сподівалась побачитись ще з Юльом, але з цього, мабуть, нічого не вийде. Отже, Юльо не був на весіллі, яке відбулося наступного дня. Боже, цей день був для нас всіх важкий-важкий. Вінчання відбулося в кімнаті. Коли я його з Анелею побачила між швабською грубою зграєю ненажер, думала, що серце розірветься надвоє, і я дуже плакала, було дуже-дуже сумно.

2 червня 1886. Кімполунг.

Ось я вдома, між горами, на батьківщині. Але зламана. Проте хочу ще далі писати про Чернівці. Після весільної ночі поїхали ми до Белелуї, до Сингалевиців – вони споріднені з нами. О, такі милі і добрі. Вони хотіли мене силоміць затримати, але я мусила додому, бо в серпні весілля Гені, і я маю шити. Сингалевиц мені дуже сподобався, хоч він вже й немолодий, а його 19-літню дочку дуже люблю, може, ще колись поїду до них. Тепер я вдома, Мені було приємно, коли знову побачила Іванка, він приїхав по нас на станцію – любий, добрий хлопець. Люди хотіли б мене засудити, вони і сказали: «Остання», вона до безтями закохалась в мужицького хлопця. Де ж мені знайти правду, як не в чистій природі? Я не люблю його, тільки я спокійна в його простій присутності. Сьогодні поїхав він до Димки і скоро не повернеться – все те, що я люблю, того тут немає. Мого коня, якого тримали для мене, забрали, бо він багато їсть. Ха-ха! Нічого не належить мені, тільки мій жалюгідний біль.

Учора писала мені Зося, що мою новелу прийняли до друку, але її буде змінено, бо вона подібна до новели, яку написала Кобринська. Все-все стало в мені на дибки, аж Зося злякалася і заспокоювала мене, що дуже-дуже мало буде змінено. Я хочу ще їй сказати, що я не бажаю, щоб мою новелу було прийнято зі співчуття. Сама Натальця просила мене написати для альманаху... Боже, чому я все ще маю справу з Озаркевичами. Тепер не можу їх всіх терпіти. Коли я була в Белелуї, я бачила всі ті «освячені місця», по яких бродив і Геньо. Я невиджу його.

Коли узнали, що Геня заручена, то скрізь говорили, що й мене треба видати заміж. Дурні ви, люди, я не поважаю всіх молодих чоловіків. Усі вони жалюгідні, всі вони грошові ненажери, єдиний мужицький хлопець з чесною, відкритою душею викликає в мені більше поваги, як ви всі, безхарактерні негідники... Що ж я робила б, коли б не взялася за писання? Страшно. Від цієї думки я сивію. Господарювати в Димці? Для чого господарювати? Щоб щось мати? Навіщо мати? Боже, навіщо? Щоб тільки мати? Всі говорять, що подружжя гарне. Краще, як неодруженим залишатися. Вони говорять фальшиво. О Боже, коня немає і не буде, Іванка теж немає, і мого спокою немає. Моє щастя? Ні в чому не маю щастя, ні в чому, навіть у вирощуванні квітів, не кажучи вже про реалізацію ідеї...

Коли ми їхали додому, сиділа я з Іванком на передньому сидінні, ввечері мені хотілось дуже спати, а він боявся, щоб я не впала. Одного разу коли я біля нього тихо і беззвучно сиділа, нахилився він до мене і дивився в мої очі, чи я не сплю. Мені стало гаряче і холодно. Це робив він кілька разів, потім говорив до мене, щоб я не заснула. Так, я люблю його, бо він є правда... О, не лякайтесь, мої читачі, одружитися з ним я б не хотіла, бо він мужчина, як і всякий інший, а я ненавиджу мужчин.

10 червня 1886, ввечері.

Плачу сльозами болю і обурення, коли це пишу. Хіба не маю я що їсти-пити? Мені живеться добре, що ж мені ще треба? О Боже, мені потрібні пара стін, кусок хліба, кінь – і буде спокій...

12 червня 1886.

Що я хочу писати? Нічого, тільки те, що я дуже стомлена. Що робить Іванко в Димці, як там велика толока? Страшно тужу за батьківщиною. Знаю, що завтра вранці він одягнеться сніжно-біло і піде до своєї тітки, милої, розумної, інтелігентної жінки, яка виховала його, тому що він сирота.

Що робить моя Густонька, цей ангел правди? Мені сумно на душі, читаю тепер знову про жінок, не хочу відмовитися від ідеї працювати для жінок. І чому ж би? Тому що славна

Натальця з гордістю гуски змінила мою новелу? Мого обурення ніхто не може зрозуміти, і саме цю новелу, яка цілком захопила Густу. Не можу її терпіти, а Зосю тим більше. Ми тільки на вид не розірвали відносин, але наші серця – протилежні полюси. Вона має тепер Гр... як сусідку, мене вона не потребує, а я потребую тільки її книжок.

Коли я буду вже в Димці? Коли буду мати гарного коня? Я б хотіла вийти заміж за старого поганого чоловіка, який би тримав тільки коня для мене. Я їх дуже люблю, більш як людей. Всі чоловіки мені байдужі, навіть Степан. Коли б він стояв переді мною, був би для мене байдужим. Я вже дожила до того, що думка про них мене стомлює.

Що робить Іванко? Чи полив він мої смерічки і мої каштанові деревця, які ми разом садили?

17 червня 1886, ввечері.

Недавно була я з Зосею і Генцею у церкві при вінчанні. Вже раніше я чула, що Аппель перебуває у Кимполунзі в Б. і дійсно заручений з Б. Ввечері в церкві бачила я його, як він став цілком біля Б. Раз зустрілися наші погляди. Його очі гарячі і сяючі, мої – дуже-дуже холодні. Я прийняла поважну міну, знаю, що він ще дивився на мене. Він мене не любить, а я вже давно байдужа – це я знаю, але він буде завжди цікавитися мною, бо одружується з Б. не з любові – на це даю свою голову – вона має гроші, і це все. Боже, Боже, коли пригадаю, як ми обоє полум'яніли, скільки я через нього терпіла – людина може страшно багато зносити – тепер я холодна і дуже поважна, мене тільки книжки і кінь можуть привести в екстаз, все – тільки не чоловік. Я горджуся цим. Моя душа страшенно голодна, вона хоче поживу мати. Мені день – час закороткий, я б ночі використовувала для цього, але в мене мало фізичної сили.

Вчора до нас прийшла Маля Устиянович. Вона їде в Дорну на купелі, бо вона з часу одруження хворіє. Вона сміється з мене, коли кажу їй, що я не буду виходити заміж. Я мала серце в душі також для чоловіків. Геньо був останнім, якому я ідеально вірила, але це все дряхле, нужденне. Тужу за Іванком і кіньми.

Чверть години пізніше.

Я переглянула мій старий щоденник з того часу, коли ми з Аппелем любилися. Це пронизало мене сумом, Аппель любив мене дуже-дуже. Тепер бачу це зі старої писанини. Я була дуже дитяча, але це було гарно, й це треба признати. Тепер він упав бездонно глибоко, шкода, що він не взяв собі інтелігентну жінку. Я була б з ним дуже нужденна, бо я давно перевищила його дух. Він став цілком іншим, але мені жаль його...

25 червня 1886, ввечері.

Тужу за Іванком. Моя «цюпонька» знову вдома, в стайні, кожну хвилину я біля неї. Тужу, страшенно тужу за Іванком. Одне дивно: Зося... ні, не звихнена, але завжди дуже хвилюється, коли Василь, новий наймит, заходить до кухні або коли вона сидить поряд з ним на передку і він навчає її правити кіньми. Вона тепер також захоплюється кіньми, а раніше вона ніколи не звертала уваги, коли я говорила про їзду верхи або про мою бабусю. Я завжди захоплювалася їздою верхи, кіньми, завжди. Мені Іванко набагато, багато більше подобається, як Василь Зосі. Іванко не зіпсований і для нас, думаю, відданий. Василь дуже гарний і елегантний. Ми із Зосою дуже схожі, і тому ми б одружилися, коли б я або Зося була чоловіком. Зося не може твердо дивитися в очі Василя.

Я маю м'яку, а все ж тверду, манеру заставити Іванка багато чого зробити, і він слухає мене. А я гаряча, але ніколи не забуваюсь. Зося дуже пристрасна.

26 червня 1886, ввечері.

Саме недавно ми – Зося і я – говорили про тілесне життя між чоловіком і жінкою. Говорили дуже холодно. Звичайно, не треба забувати, що чоловік чи жінка завжди повинні бути людиною. Як чоловікам важко приборкати почуття, що ними часом оволодівають, так само відчують і жінки.

Я сказала, що я не буду потребувати цієї «слабості» тому, що я духовно працюю і що я взагалі. У мене не така натура. Зося говорила протилежне.

За два дні я вже не та сама, і мене зненацька захопив, як і раніше, Степан. Я уникаю людей і бачу перед собою тільки Степана, живу з ним його життям, його стражданнями і радощами – як пара людей, які незвичайно глибоко любляться – я б ніколи не могла розповісти словами того, як гарно я собі це уявляю, я думаю про все, звичайно, ідеально і чисто морально. Я не можу це цілком описати, тільки скажу, що коли натуралістично чоловіка і жінки в мені зворушуються, я шукаю захисту у Степана. Це триває пару днів, потім я знову здорова.

18 липня 1886

Іванко тут. Учора ввечері приїхав. Я була перша, що вибігла проти нього. Сясько теж приїхав. «Добрий вечір, панно»¹, – сказав він. «Як ся маєш?»² – відповіла я. Потім поцілував він нас усім руку. Я старанно приглядалася йому, шукала якихось слідів на його обличчі... і, думаю, знайшла їх. Його біле чоло з мефістофельськими бровами і його каштанове волосся ніколи не видавались мені такими гарними, як вчора і сьогодні. Він чудесно збудований, пишно, старанно одягнений. Я пішла до стайні подивитись до коней, говорила з ним довго і багато. Він сьогодні безмежно уважний до мене, почистив гарно мого коня – на жаль, не могла їздити верхи – він все вичитує мені з очей. А кажуть, що в селянській душі немає почуття... Так, він чудовий молодий дуб... але для мене ніколи не буде такого... ніколи, ніколи.

8 серпня 1886, ввечері.

Я в дивовижному настрої... сні – не марииво. Я бачала уві сні кожної ночі майже два тижні підряд чоловіка, і то чоловіка – вищого урядовця з його поважною дружиною і п'ятьма дітьми, він хворий на серце, поганий, виглядав жахливо. Снила, що ми обоє любилися. Він живе в нашому старому домі, і мене особливо цікавила ця родина, вони живуть саме там, де ми. Вони відвідували нас, ми нічого не говорили. Вона мені дуже подобалася, виглядає гарно і квітучо, а він має повні жаги губи, негарний, хворобливий, бідний він. Не багато бра-

¹ Речення написане українською мовою.

² Речення також написане українською мовою.

кувало, і були ми б мешкали навпроти. Там у нього грають у шахи, підтримують знайомство з ним, але я переконана, що, коли б ми жили навпроти, були б ми познайомились, і я б грала з ним так довго в шахи, поки... Так, поки... поки не полюбила б його, але одружитися – нізачо в світі. Я вже люблю цього поганого слабосильного чоловіка, сні – вина тому, напишу маленьку новелу про цей зв'язок.

Тепер я сама вдома і дуже багато працювала. Завтра приїде, може, мати з Генею і Юльком. 28-го ц[ього] м[ісяця] відбудеться вінчання Гені. Зося у своїх рідних, три дні в мене Маля Устиянович. Коли дивлюся після сходу сонця на захід, де лежать ті голі гори з самотніми високими семереками, обгортає мене туга за любов'ю, я не тільки хочу любові, хочу вільної любові.

7 серпня 1886, ввечері.

Давно не могла вписувати. І що писати? Тепер хочу написати, що з Божою поміччю, через тиждень відбудеться у нас весілля, потім остануся сама, тоді зможу також писати.

Не знаю, як це сталося, що я завжди бачила у сні Грігорчу, що ми любилися... І тепер він не сходить мені з думки, і зараз дуже шкодую, що коли б ми були мешкали навпроти них (там, де старий Д.), то цілком певно були б підтримували з ними стосунки, і що між ним і мною було б щось склалося. Я маю певне передчуття. Я бачила його тільки кілька разів, він страшно виглядає через свою хворобу на серце... У всякому разі напишу щось, що ще дрімає в глибині моєї душі. Сьогодні мої думки переповнені Степаном, я хочу гаряче і глибоко любити, але не одружуватися, бігме, що ні. Я так привикла до цієї думки, що мені не жаль, що залишуся на самоті. Недавно Грігорча з дружиною і дітьми були в горах, я страшенно сердилася, що мене там не було. Ввечері пішла я навмисно гуляти, щоб наш любий дім побачити, де він тепер живе. Ми зустріли їх, до них приєдналися інші К. я їм заздрила...

Я люблю фантома, якого я сама придумала, не людину, погану і хвору.

22 серпня 1886, ввечері.

Сьогодні були ми на горі, де, як звичайно, зібралось велике товариство. Минулої неділі були Грігорчі вже там, я... я не знаю чому, але я всім там присутнім заздрила, що вони бачили Григорчів. Сьогодні погнало мене туди, щоб їх там застати. Його там не було, тільки вона з дітьми, і я дійсно розмовляла з нею. Вона мені дуже сподобалася, вона дуже гарна, гарна і спокійна, сумна і поважна, вона нещаслива.

1 вересня 1886.

Геня вже одружилася і від'їхала зі своїм чоловіком. Це було тихе весілля, але гарне, як слід. Була пані Урицька, а також Міня. Я бажала їй всього найкращого, але вона буде багато нестатків переживати. Фортепіано Геня взяла з собою, не знаю, що буду робити без нього... Тепер вдома тільки Стефко і Юлько, Макс з Анелею вже від'їхали. Завтра мусить і мати від'їжджати, а я, замість того, щоб читати, мушу варити і багато працювати. До цього часу я також багато працювала і спокою не мала. Дядько п'є і пиячить страшно, його неможливо у Димці залишати. Іванка тут не було, не було і Зосі, взагалі її тут немає. Стефцю і Юлько пішли сьогодні на Рарив. Я сама зосталась.

3 вересня 1886, ввечері. Кімполунг.

Мені дуже страшно, і не тільки через відсутність Гені й фортепіано, але також через відсутність любимої матері, яка сьогодні вранці випроводила Сяська до Сучави і їде далі до Димки, де вона побуде один місяць, в мене немає слів, щоб описати те, як тужу я за матір'ю, мене болить щось у серці, а через кімнату, де стояло фортепіано, не можу ходити – його ж там немає. Я справді хвора від болю, кожний нерв болить мене. Я б хотіла плакати, але встидаюся, хоч Стефко – моя єдина утіха – є тут, але це ж не мати. Я мушу багато, дуже багато працювати і сама варити, я наче мумія, бо не можу нічого читати...

7 вересня 1886, ввечері.

Я стомлена, виснажена, зламана – машина, яка прибирає, варить і обслуговує.

Сьогодні писала мати з Димки, що Іванко захворів на секретну хворобу і поїхав зі своєю тетою до лікаря в Чернівці. Я дуже засмучена – він порядний незайманий хлопець, але тому, що він не рафінований, потрапив він у руки злої жінки і готовий на ціле своє життя.... Тепер лежить він у лікарні бідний, сам-сам, це так страшно. Ця звістка зробила мене хворою, і взагалі є багато турбот – треба багато платити, не знаю, що далі буде, – я щаслива, коли ввечері йду спати і можу спати як камінь... О, мені тепер страшно.

25 вересня 1886, ввечері.

Оберігай тебе, Боже, – це було надто гарно.

Оберігай тебе, Боже, – це не повинно було бути...

Стефцьо вже поїхав сьогодні вранці. Тужу і сумую за ним. Ми обоє жили дуже добре, він розповідав дуже багато про свою академію; він уже лейтенант, має службу в Чернівцях. Матері все ще немає. Ненця пише сумні листи, бо Юля цілий день немає, вона сама дома. Мені важко без матері. Я роблю найгрубіші роботи, виглядаю дуже зле. Я не придатна для таких робіт – так воно вже є... тужу за фортепіано.

Недавно спитав мене Стефцьо, коли я з ним і Юльком спокійно розмовляла, чи я не обдарована поетично і чи пишу. Говорили і про те, чи не хотіла б закінчити середню школу. Пізніше розповіла я Стефкові, що пишу. Ввечері читав він «Вона вийшла заміж» і «Видиво». Він дуже хвилювався і довго не міг спати. Вранці сказав він одверто, де я помилок наробила, на що треба звертати увагу при писанні, заохочував мене до писання і висловив думку, що він пішле одну з моїх майбутніх новел його другові Швайгертові для оцінки. Цей друг має брата, університетського професора. Тихим бажанням Стефця є, щоб я з ним одружилася... Я усміхалася і думала... Стефцьо сказав, що він, можливо, як університетський професор приїде до Чернівців. Я вирішила відвідувати в Чернівцях українські лекції, коли я там буду, щоб опанувати українську мову. О Боже, в мене стільки роботи і багато навчання. Мені уже 22 роки.

6 жовтня 1886, ввечері.

Цієї ночі мала я дивний сон. Стара сліпа ворожка пророкувала мені з руки і сказала: «Багато нещастя в любові, але кінець діло хвалить». Пізніше зустріла я її знову і спитала, чим це кінчиться. Вона відповіла: «Я ж вам кажу: ви одружитесь через три місяці з одним, який читає на кафедрі лекції».

Я: «З університетським професором?»

«Так».

«Швайгерт зветься він?»

«Так, Швайгерт».

Пізніше прийшла я в чужий дім, повний людей, між ними помітила військового з книжкою в руці – блондин і гарний – книжка мала заголовок: «Історія цивілізації Європи», написав Швайгерт.

Нараз ми розговорилися, він показав мені чотири фотографії. Він чи не він... фотографії представляли мене і його, друга фотографія – три гарні хлопці – наші діти, третя фотографія – тільки він і хлопці, про мене говорив він як про померлу.

Потім сіла я на осідланого гарного верхового коня, якого він проводив рукою. Страшно, страшно високо була, величезні скали, високі й могутні... Я співала любиму пісню Артура Швайгерта «Між горами – синє озеро»:

«Тює-тює, гаю-гаю».

Знизу відповідав мені гарний голос:

«Тює-тює, гаю-гаю».

Було дуже гарно, і я прокинулася.

Я змучена і нездатна для господарської справи, я пропадаю.

18 жовтня 1886, ввечері.

Юлько поїхав до Гені. Я сама дома. Зося тут. Вона така, як і завжди... Про Геня не хочу нічого писати, хіба те, що я злилась, що відчувала до нього симпатію. Інколи думаю про Швайгерта. Я б хотіла бути дружиною такої освіченої людини, як він. Читаю багато, я б дуже хотіла бути «кимось», щось створити. Боже, Боже, мої літа пролітають безупинно, як струмок, а я ще не втішалася життям, нічим, абсолютно нічим.

Я не спроможна щось свіжого написати, завжди турботи, завжди сум – це мій щоденний хліб. Хто мене визволить від цього? Хочу написати новелу, Стефко хоче післати її молодшому Швейгертові для прочитання. Я зненацька хвилююся, боюсь постаріти, думаю про те, що наступного місяця мені 23-й рік, а я не була ще ні однісінького разу на гарному розважанні.

11 листопада 1886, ввечері.

Мені жахливо на душі... думаю, що дістану скоротечні сухоти – або скоріше сухоти дихального горла... Маю катар горла, сухий кашель, регулярно в обід і ввечері гарячку... О Боже, Боже, Боже, чому повинна я вмерти, я хочу жити, хочу любити, хочу працювати для жіночого питання. Думка, що я дістану скоротечні сухоти, з'їдає мене.

Я повинна їхати до Ватра-Молдавіци. Цікаво, як гостина відбудеться, я ж їду на довший час? Хотіла б знати, як поладнаю з Серглером. Мені болить серце, я цілком змучена, цілком зламана.

27 листопада 1886. Кімполунг.

Учора був мій день народження, а я аж сьогодні повернулась з Ватра-Молдавіци від Ванди Д[обжанської]. Як проходили там дні, як ладнала з Серглером? Можна було б багато і мало про це розповідати. Коли я приїхала, лежав він хворий у своїй кімнаті. Два дні пізніше – ми з Вандою саме повернулись додому з прогулянки – застали ми його в кімнаті, він чекав нас. Сміючись, ми привіталися. Він ще блідий, його чудова «грива» впала мені знову в очі і його високе біле чоло... Ми обоє злегка хвилювались... Він луцив горіхи, свою увагу звернув на мене. Увечері говорили ми про жіноче питання, він противник цьому... Наші погляди на релігію однакові – ми обоє ні в що не віримо. Увечері при світлі займалися ми а Вандою дурницями, він нам придивлявся і сміявся разом з нами... Коли я пішла спати, моя голова була повна думок про нього.

Другого дня, тобто 20-го, я сиділа (це було передобіддя) з Вандою і розповідала їй щось з великим захопленням. Вона стояла біля відчинених дверей і кликала прислугу, раптом

вона захихикала. Я подивилася, не знаю чому, через проріз дверей і помітила усміхнене обличчя Серглера, його все ще хустиною обвиту шию. Він сміявся до мене. Потім сказали ми одне одному «Доброго ранку», подаючи руки. Коротко після цього ми сперечалися – гадаю, знову через жіноче питання. При обіді сиділи ми навпроти і не могли дивитись одне одному в очі, так само і при каві. Зараз по обіді поїхав він верхи до своєї копальні нафти, а ми обидві з Вандою лягли на софу і весь час базікали, аж поки він не застукав нас зненацька. Потім присунув він крісло до нас і – ох, це було дуже приємно – ми не могли добре дивитись одне одному в очі... Він мав чудову постать і сильну, міцну, як смерека. Увечері, або скоріше в сутінках, грала я пісні – я знаю: пісні граю я гарно, – а він прийшов у зал, і хоч він це ніколи не робить (тому що він її дуже любить), сів біля Ванди і слухав, як я граю. Коли я перестала грати і пішла разом з ним в освітлену кімнату і глянула йому в очі, мене наче прошив електричний удар: його сині очі стали цілком чорні, гарячі, як і мої. Не знаю... боюсь, що вони були такі, як і його, бо ми не могли довго дивитись одне одному в очі. Потім спитав він мене, чи я вмію грати в шашки. Коли я заперечила, то він навчив мене і допомагав мені, як я грала з Вандою. Ми сиділи на краю стола близько одне біля одного, і коли ми під час гри подивилися одне одному в очі – ех, Боже! Одного разу поставила я, з допомогою Ванди, його в тупик. Він поглянув на мене і сказав: «О, панно, що ви зробили? Я ще завчасно потраплю у вашу пастку». Неначеб я цього хотіла... Проте я не байдужа для нього, це я знала... І от прийшла нещасна вечерея – я знов сиділа навпроти нього... Це сама гра очей... У нас змінювалися фарби. Він казав, що має гарячку (ще від болю шиї), але не пішов після вечереї, надовго залишився з нами. Приніс газети, і ми обоє читали, потім подали одне одному руки «На добраніч».

Він цілком неначитаний, молодий, запальний, палкий до жорстокості, гордий, впертий, хитрий, невіроломний, чутливий, відвертий, натура, що закохується.

Третій день. Перед обідом він був зайнятий, а по обіді мав би від'їжджати верхи... Але ні, він все-таки від'їхав і повернувся аж увечері, може, він був удома? Напевно не знаю, думаю, ще він допомагав Ванді пересаджувати олеандр. А я обрізувала сухі пуп'янки... Декілька разів, коли ми були самі

в залі, ходили ми поміж великими квітами і мовчали з гарячими очима.

Не раз, на диво спокійно, розмовляли. Моє хвилювання, скоріше, страшне биття серця, стихало. Потім настав обід – о, нестерпно – знову обличчя до обличчя, – просто можна здуріти. Я очей не відкривала, він також – і ніхто навкруг нас не здогадувався.

Однієї суботи, гадаю, сміялися ми з нього дуже багато. Він дуже чванливий, щохвилини дивиться в дзеркало, поводить-ся ще як хворий. Під вечір твердив, що має гарячку, незважаючи на це, не пішов у свою кімнату, і лежав, як розпечений хлопець, навпроти стола, за яким ми сиділи. Я більше ходила, як сиділа – і чи був припадок, чи настрій його, що він не лежав в одному положенні, а часто його змінював і...

Увечері приніс він газети, він знає, що я їх охоче читаю, хоч я й словом про це не згадую... Потім поділилися ми числами газети... Одного разу прочитала я моє число раніше за нього, він оглянувся і, сильно настрашений, підсунув мені свою газету. Це було так смішно, що Ванда голосно розсміялася... Ми залишилися байдужі... У неділю приніс один знайомий, неначебто його друг, шахівницю, після обіду я його вчила в шахи грати, а перед тим осталися ми обоє наодинці в кімнаті. Він сидів біля печі, я сперлася на малий столичок біля нього, ми мовчали. Він був блідий і гарний... я... я не знала... у мене тремтіли всі нерви... Я була дуже слабосильна, тільки тиша була для мене нестерпна. Я взяла польську книжку, яка наводила на мене нудьгу, і сказала: «Я читаю цю книжку й читаю і нічогісінько не йде мені в голову»... Я поглянула на нього. «Чим наповнена ваша голова?» – і в цю хвилину, коли ці слова вислизнули з його уст, стали його чорні очі розпечено гарячі, легкий рум'янець покрив його обличчя, а також і моє, я повернула це в жарт. Хтось увійшов, і нам перебив. Серглер неосвічений і цілком неначитаний, але ця неосвіченість на диво пасує йому добре. Пізніше навчала я його в шахи грати. При першому турі ми легко хвилювалися, але не дивилися одне на одного, він міг добре опановувати себе. Пізніше стали жвавіші, жартували. Потім грала Ванда, і ми проходжувалися в залі мовчки, уникаючи одне одного. А після вечері – о, та сама нестерпність! – він потер сильно чоло і казав, що має гарячку. Я уникала його поглядів, хоч я відчувала, що його

погляди спочивали на мені, раптом він встав і відійшов на кілька секунд в кухню. Всі говорили про його гарячку, але я не вірила в це – чому не пішов він по вечері, коли він був хворий? Потім приніс він газети. Саме цього вечора було те, коли він злякано підсунув мені газети.

Наступного дня, в понеділок, не бачила я його до обіду, тільки коротко перед обідом з'явився він, і ми грали в шахи. Він надзвичайно скоро навчився гри – грає вже так, як я. Після обіду мав від'їздити верхи, але надумав далі з нами добре розважатися і залишився... Ми обоє стали спокійніші – це моя заслуга. Коли я його бачу перед собою з білявою «гривою» – вираз, який дає йому задоволення і потіху – з його білим чолом, хтивими устами і з постаттю Геркулеса, то завжди думаю, що в нього нічого нема, до того ж він гарячий до грубості, неотесаний, страшенно навальний. Того самого вечора, на якому ми дуріли, наче діти, посварився він з Вандою, а на мене дувся. Ми пішли в кімнату Ванди, а його залишили самого в помешканні. Коли він йшов у канцелярію батька Ванди і проходив мимо нас, кинув на нас гарячий лютий погляд... Я люблю його в дикості і грубості... По вечері грали ми знову в шахи, були схвильовані і погано грали. Я не могла дивитися йому в очі, а він мені, я грала препогано, він також, він зробив фальшивий хід.

«Ви думали тепер цілком про щось інше», – сказав він.

Я німо притакнула головою.

Пізніше пішли ми з Вандою спати. Ми з Вандою страшенно сміялися з нього, він робить і каже щось такого комічного, що ми аж дістаємо спазми від сміху. Раз вдалося йому випадково побити мою королеву. Коли я йому це сказала, він зовсім несподівано, напівжартома, напівповажно схопив мою руку і сильно нею потряс – ми обоє сміялися.

Знову, іншим разом, коли він поїхав до своєї нафти, і ми ще перед від'їздом витворяли жахливі дурниці, назвав він мене Ксантипою, а я його німецькою потворою... Ми з Вандою стояли перед ліжком, а він шпурнув нас, як пустотлива дитина, на ліжко і з бурею полетів через кімнати... Потім з'явився ще раз у своєму німецькому плащі, ми смикали його порядно за волосся... Потім пішов він.

Ванда почувала себе не зовсім добре і лягла, а я читала книжку, але мої думки були біля цього дикого німця. Потім

лягла і я на софу і дрімала, спала і стояла на варті. Ванда потихеньку ходила по кімнаті і... раптом, так, раптом, наче буря пролетіла через зал в нашу кімнату, гарячий рум'янець облив моє обличчя, я бистро схопилася, наче одурманена, розплющила очі і побачила напівусміхнене, напівнастрашене обличчя.

«Ради бога, панно, спить!» – сказав він. Але це пролунало скоро, я ще не могла порядно дивитися, а він прийшов з шахівницею і сів біля мене. Ми грали потихеньку, сварилися, раз доторкнувся він моєї гарячої руки своєю, як лід холодною рукою, а коли він прийшов з С., дивився на мене... Я мусіла сміятися.

Увечері, здається, прийшов якийсь пан... але ми все ж грали в шахи і послали його геть, бо, як Ванда жартуючи говорила, сидіти довше як до 10-ої шкодить красі. Одного разу посварився він знову з Вандою, яку він, зрештою, любить, а іншого разу порушив він ідею одруження. Але вона його не хоче, вона відмовила йому, сміючись, я теж сміялася...

«Но! – крикнув він. – Тепер будете мати з чого плітки робити, коли повернетесь в Кимполунг, ви всі однакові...»

«Думаєте, що я дорівнюю всім вашим дотеперішнім знайомим... я вже давно піднялася над плітками...»

«Дійсно?» – він подивився на мене...

«Звичайно!» – я була лиха і не дивилась, і не говорила ні слівця. При вечері тільки раз злетів мій холодний погляд на нього, потім взяла я книжку і читала. Він взяв також книжку, сидючи навпроти. Під час читання я розсміялася, потім ще раз. Він спішно прийшов до мене і дивився в книжку, потім він спитав мене щось. Я не дуже хотіла йому відповідати, «бо властиво я лиха на вас», – сказала я.

Він пустотливий, дикий хлопак, без манер, природа в природі, і важко на нього злитися.

Ванда запалила в нашій кімнаті лампу. Я пішла до неї, потім прийшов він сказати нам: «На добраніч».

Я приступила до нього:

«Чому сказали ви, що я буду плітками займатися?»

Він злякано витріщив очі і чухав своє кучеряве волосся.

«Ох, дивись!» – кликнув він по-своєму.

«Чому ви це сказали? Чому?» – строго, владно веліла йому, хоч мої очі сміялися з нього.

«Я сам не знаю чому – ви інколи такі, як мале чортеня».

Я: «Глядіть, цей раз я вам прощаю, але іншим разом ні».

Він сміявся великодушно і з любов'ю дивився в моє обличчя, я не встигла ще й озирнутись, як він погладив пустотливо моє обличчя.

«Знаєте, інколи я боюся вас», – сказав він. Ми з Вандою сміялися, а він попрощався з сердечним: «На добраніч». Одного разу – це було в перші дні мого прибуття до В[атри]-М[олдавіці], перед обідом – Ванда причісувалася, а він йшов через зал. Я не знаю, чи йшов він у кімнату Ванди, чи зовсім виходив, бо я грала на фортепіано, коли я перестала грати, пішла я в кімнату Ванди і... він сидів, підперши голову рукою, на кріслі, і прислухався... Коли мене побачив, глибоко почервонів, а його сині очі стали нестерпно гарячі. Я також легко почервоніла. Які були мої очі – я не знаю, напевно, такі, як і його.

«У вас болить голова?» (це був час, коли він мав гарячку), – спитала я.

«Так», – відповів він збентежено. Я приступила до письмового стола, взяла книгу віршів (це була його книжка) і пішла.

«Чому ви відходите, панно?»

«Я не хочу вам заважати, може, ви ляжете...»

«О, ні»... Але я мовчки пішла в зал і сіла на маленьку софю й хотіла читати. Та де там – буря звіялася в моїй голові і серці. О, ледве я присіла, прийшов уже він, присів біля столичка і мовчки пильно дивився своїми гарячими очима.

Я читала автоматично щось в книжці, потім розповідала йому дещо про Шевченка, про його чудові вірші. Він прислуховувався мені, потім нам хтось перебив, і ми розійшлися.

Я не можу детально все пригадати, бо в моїй голові поплуталось строкато впереміж усе, та одне я знаю – мій зовнішній спокій заспокоїв його гарячі почуття і думки... Ми день за днем ставали спокійнішими, ми скоро вгамувалися.

Був останній вечір. Наступного дня в 4 години ранку повинна я від'їжджати з Г. Д[обжанським], батьком Ванди. Цілий день не було його дома, прийшов аж ввечері і застав нас у темній кімнаті. Ми мирно подали одне одному руки – він був дуже милий, потім ми всі троє посідали за стіл. Я допомагала Ванді при ручній роботі, він пив каву. Потім спитав він щось паню Д[обжанську], коли вона вже була майже біля

дверей. Та відповіла йому щось – це було в справі його підводи, бо він також мав їхати. Відповідь його не задовольнила, він скипів і сильно grimнув кулаком по столі. Ванда строгим голосом поставила його на місце. «Ви мусите завжди заступатись за вашу матір», – перервав він сильно її слова. Вона знову сказала щось йому, потім покликали її в кухню...

Ми залишилися самі, він був ще дуже роздратований і сказав: «Панно, сьогодні востаннє заграємо в шахи».

«Так»...

Він скаржився на паню Д[обжанську], я сказала, що він дуже поривчастий. Він попросив пробачення, сказав, що стара Д[обжанська] не може його терпіти, і що він через стару не зможе одружитися з Вандою, хоч він її дуже любить.

Ми довго розмовляли... Нас часто переривали. Я сказала йому, що це не добре, що він такий запальний, що він цим хвилюється, а це для інших боляче. Він став ніжним, підписав в альбомі свою писанину, потім прочитали ми разом вірш Лермонтова, грали по вечері ще одну партію в шахи. Потім пішов він на кухню, чи, може, зовсім пішов, але буквально через кілька хвилин повернувся і підійшов прямо до мене:

«Панно, може, я вас завтра не побачу, то будьте здорові!». Ми подали одне одному руки, іншим він не подавав, як це звичайно робив, тільки холодно сказав: «На добраніч» і пішов.

Я прокинулася о 5-ій годині. Чверть на 6-ту йшли ми сходами вниз до повозки. Чи я ще його побачу? Мені жаль від'їжджати. Я ж там розвеселилася. Чи побачу ще його? Я відчувала, що позаду мене хтось йшов сходами, і коли я була вже внизу, то хтось потихеньку сказав: «Доброго ранку, панно». «Доброго ранку», – відповіла я. Він стояв збоку. Було темно, і я не могла бачити його обличчя, і я поїхала... Він також повинен їхати зі своїм начебто другом, якого я, зрештою, часто в його присутності висміювала. Скоро він нас наздогнав, але все ще було темно. Потім наздогнали ми їх. Одного разу, коли наша повозка зупинилася, а він проїжджав, крикнув він до мене, чи я добре сиджу. Потім ми ще раз бачилися, усміхнулися одне до одного... і... не більше...

Я не запрошувала його до нас, хоч він на останньому вечорі здалека спрямував думку на це, не знаю чому... Вони мене запросили ще раз приїхати, я обіцяла, але, богзна, чи це

здійсниться. Боро́ни боже, – це було б надто гарно... Боро́ни тебе боже, – це не повинно бути. Мені було страшенно сумно на душі, коли я приїхала додому, – пусто, порожньо, – нема Серглера, немає веселих жартів. Турботи з презирливими і змученими обличчями у вигляді листів зустріли мене. Так, саме вчора, – я приїхала в суботу 27-го – читала я з Серглером, що життя, коли холодним розумом обдумати, є жалюгідне нещастя і дурниця. О, стільки лиха і дурниць! Мені було страшно... Ні... ні... життя без любові – це жахливо... Геть зі всіма філософами, де немає почуття, там немає життя, – є тільки комедія і фарс.

Того самого пообіддя бачила я його, коли він повертався. У мене була Зося... Потім пішла я до неї, вона так гарно грала Шопена, що я гірко заплакала, що ж я винна в тому, що моє серце повне смутку? Чому не любить мене жоден мужчина довго? Чому я залишаюсь для всіх тільки подругою? Ванда ж не краща і не благородніша за мене. О, – я надто розумна для них! «Ви, як милий чорт, інколи боюся вас», – сказав він чистосердечно. Хіба мої очі чортячі? Їуста ж казала, що вони глибокі і бархатисті. Так, тому він не міг в них дивитися, – це я знала з першої хвилини. Для нього я не була жінкою, тільки другом, який стояв духово нарівні з ним, і якого, «поважаючи», не треба обіймати. Так ведеться мені у всьому... Я для них не з дурних. Що ж робити? Залишити про любов думати? Ох, я це не можу, Боже, я... я не можу з моїм серцем.

Увечері були ми в Б., де грала бистрицька музика. Увесь час я сиділа замаскована. У мене боліли очі від плачу. Навпроти мене сидів Григорча зі своїм попелястого кольору обличчям і гарячими смертельно сяючими очима, він все і все пильно дивився на мене. Серед галасу я сиділа німа, як швейцар. Потім нахилився він до свого сусіда і запитав, хто я... Я думала про свою новелу... він теж наштовхнув мене написати її, що я і роблю. Він недовго сидів навпроти мене – мусив уступити місце одній пані... Я думала про Серглера... Про те, як був би він відрізнявся від усіх них зі своєю сильною духовою постаттю, зі сліпучо-білим чолом... гривою, яка йому пишню пасувала.

Повернувшись додому, я лягла в ліжко й дуже-дуже сміялася і плакала.

12 грудня 1886.

Серглер був тут у Кімполунзі вже два рази. У мене він не був, правда, я його жодним словом не запрошувала. Сьогодні вранці сиджу біля вікна і хтось високий, у такому знайомому німецькому плащі проходить... Це був він... Після обіду пішла я з Зосею в місто. Я була елегантно одягнута – так, що це мені самій подобалося. І ось між багатьох людей йде один... Поглянув на мене тільки секунду, потім пізнав мене, ми, злегка усміхаючись, поздоровались. Можливо, ми були б і розмовляли, але Зося була при цьому, так що ми тільки бачилися. Мій Боже, чому він не приходить до мене – цей дикий, грубий, любий германець в гарною гривою і крикливими словами...

Сьогодні Андрея, і ми з Зосею надумали собі ворожити. Я з Серглером опустила на воду, і ми зійшлися. Колись буду я сміятись, що я така дитяча. З Вандою він не зійшовся.

15 грудня 1886.

На Андрея бачила я його уві сні, а сьогодні вночі також... Я була знову у Ванди, і ми знову зустрілися. Я була в його кімнаті, ми не помічали одне одного. Потім, не знаю, як це сталося, я грала, а він співав. Згодом пішов він в іншу кімнату, пізніше пішла і я туди. Ми дивилися одне на одного, і в його очах спалахнув вогонь гарячий-гарячий, а в мене також. Хтось мене покликав, і я пішла. Сьогодні чекала я на Ванду, а також на нього, але вони не приходили... тільки Густа написала мені чудового листа і післала мені плащ.

20 грудня 1886, ввечері.

Я страшенно сердита. Ванда була тут і розповідала, що Серглер хвастася перед нею, ніби я при прощанні увечері потиснула йому дуже сильно руку, і що не було б важко мені запаморочити голову. Ванда добре йому підговорила – мавпа! Він страшенно чванливий і забув, що він перший до безтями закоханий в мене. Незвичайне його німецьке чоло і волосся сподобались мені ментально, але руку я йому ніколи не тиснула, ніколи, це не моя манера. Зрештою, він мав добру причину набрехати Ванді. Він думає, що, може, вона зараз же

закохається в нього, я б хотіла цього. Можливо, поїду з Зосею по Різдві до неї, хочу йому показати, що я вже цілком байдужа до нього... О, ти, німецька бестіє. Правда, він не скаже: «Так, вона мені подобалась, і я не міг спокійно дивитися в її очі, а гарячка, яку я щовечора мав, коли сидів навпроти неї і дивився в її очі...», він не скаже, що це було від серця.

21 грудня 1886, ввечері.

Юлько знову дома, блідий, змарнілий, без настрою. Ми холодні одне проти одного, бо він лаяв мене перед Стефцьом, а цей взагалі дозволив собі напоумляти мене щодо жіночого питання.

Справді, життя – жалюгідний фарс, повний нужди і дурниць. Геня смертельно хвора, знову ніс. Стефцьо боїться війни. Макс живе нужденно, бабуня лежить на смертельному ложі. Сясько вчиться нижче всякої критики – погано, дома немає грошей... Чи мені сміятися, чи плакати? Я смертельно змучена. Я б хотіла поринути в довгий сон. Думка, що Серглер хвастається, наче він міг би запаморочити голову, страшенно мене хвилює. У його грудях ніколи не жило почуття, лише гаряча кров котиться в його жилах, бо він молодий... він став раптом для мене байдужий, тільки одне хочу йому сказати, що моя голова, як ніколи, кріпко сидить на в'язах, що я злорадно сміялася, коли він гарячкував. Я сміюся – Густа правду казала, коли писала: «чому ти все відкидаєш?». Кінець прийде сам по собі. Це все сталося, скоріше настане... ох моя гордість... він трясє, повний невдоволення, своєю гривою!

26 грудня 1886.

Замість того, щоби бути у Ванди, сиджу гарненько дома... А за все це можу завдячити Зосі. Мав ще їхати також Б. і В. Зося з охотою хотіла їм імпонувати, а тому що вони не їхали, втратила раптом Зося бажання до їзди. Окуневський, її батько, мусив неначеб від'їздити і нібито не було коней. Але я... я знаю це дуже добре, знаю її думки: «Ольга буде весь час у шахи з Серглером грати, а я буду нудьгувати...». Б. і В. не були тут, щоб їм імпонувати, а я злюся... Я хотіла ще тільки один раз побачитися з ним і одну партію в шахи зіграти... Ванда, напевно, сказала йому, про що я її просила, що він на

останньому вечорі мав би зробити на мене погане враження. Не хочу, щоб він хвастався перед Вандою, що мої очі були іноді «гарячі». Що подумають вони про мене, що ми не приїжджаємо? Цілу ніч бачила Серглера уві сні – чи він чекав на мене? Думаю, що так. Тепер, у цій хвилині, коли пишу, сидять вони, певно, у Ватрі-М[олдавіці] за вечерею. Хто сидить на моєму місці? Може, Кета? Вона мала б бути там. Саме тепер, перш ніж я почала писати, перелистувала я аркуші цього щоденника і читала про мою першу зустріч з Серглером, він мені дуже подобався, дуже-дуже. Він теж боявся мене, як чортка, він витріщав свої гарячі очі на мене, він любив мене.

30 грудня 1886, ввечері.

Про що я хочу писати? Насамперед про неї, про чудову, казкову природу, про гори, які мовчазно і могутньо пнутья до неба, покриті зеленою пеленою туману, про зелені молоді смереки, що тужливо простягають руки до неба або вниз до людей за любов'ю. Ні, не до людей. Вечір. І ось місяць, вислухавши їхні благання, сходить понад густо залісненими горами. Напівскам'янілий, ніжним світлом оточений, дивиться він мовчазно на землю, дивиться на гори, самотню дорогу, по якій я броджу і з захопленням та з пристрасно-люблячим серцем пильно дивлюся на нього. Місяць... певно, від бачить мене... бачить справа і зліва маленькі хатки, маленькі сади з чорними нужденними деревцями. Повільно падають срібно-сніжні промені і беззвучно покривають гори, смереки, хати, дороги, тільки мене не покривають вони. Моє серце... воно знову і знову прокидається і прагне любові... А мої думки, їх не можна стримати, свobodно летять вони до Серглера, цілують його високе чоло і гриву, захоплюються ним, як він стоїть високий і сильний при вікні і дивиться в долину, замкнену темними горами і дикими деревами. Туди я дивилася завжди з тугою, а моє серце було ним переповнене. Завжди здавалося мені, що його постать там з'явиться. І він прийшов з цієї місцевості... але ввечері... тоді билося моє серце жвавіше. І він прийшов, а разом з ним цілий ліс і бажання до життя. Потім подав він мені руки... Один раз – були сутінки – стиснув він їх сильно.

О, поезіє! А любов, краса, природа... вони всі тебе не знають. Не знаю, чому я завжди думаю про Гейне: «Самітньо на півночі стоїть смерека на голій горі...»

Він уже знову мріє на небі, блідий, тужливий. Бідний він, хотів би на землю, але не може, з болю закутав він своє бліде обличчя покровом туману, щоб вона, невдячна, не бачила його сліз... Моє серце подібне до нього, тонами болю тремтить воно, бо не може знайти подібного до себе, хоч пристрасно бажає і хоче. Пристрасно бажане не приходить, а тут приходить один, сильно його стискає його, дає йому ляпаса, і воно замовкає, бідне. Потім дає кусник хліба, і воно заспокоюється і тільки здригається в останній годині... Це я.

Макс хоче, щоб я вийшла заміж за його друга, благородного поганого дивака, а саме за Лепшого... Він був багато років тому в нас, тоді я, здається, любила Шторфера. Він мені байдужий, та мені жаль його, проте я не скажу «так». Він учитель у міській школі в Чернівцях... Боюся одруження... О Боже, чому так скоро можна перестати жити, а я, я... не бути свобідною, завжди варити, щоденно в Чернівцях бігати на базар. Купувати в пилу і спеці їжу, нічого зеленого не бачити, не мріяти, не любити, хоч і нещасливо, не бігати в стайню до коней, не їздити верхи... Ні, я вже вирішила сказати «ні»! А між цим виникає кучерява голова Серглера з чудовою поstattтю, я б хотіла мати гарного чоловіка, перед яким я б не відчувала огиди.

Стефцьо післав мені фотографії своїх товаришів, між ними Швайгерта. Я знаю, колись, по багатьох роках, буду, може, жалкувати, що я не одружилася з Лепші, але я не хочу, незважаючи на його благородний характер, не хочу його. Я два дні і цілу ніч думала про нього, тепер я його не хочу. Так, смійтеся з мене... Я й без того божевільна, смійтеся: я хочу з Швайгертом, з університетським професором, одружитися, якого я бачила уві сні... Я, власне, не знаю, де ми зустрічалися... Однак... коли не з ним, то з Серглером, незважаючи на його хтивість і пристрасть, або з кимось, кого буду любити. любити так, як я знаю, – з цілим запалом, ох. Я знаю... Для мене буде страшно залишитися старою дівою, для мене, з гарячим бурхливим серцем, але я не можу інакше, я цілком не хочу зустрічатися з Лепші. А потім, наприклад, я одружуся з ним, маю дітей і хочу, щоб мої дочки студіювали, не чекали на одруження... а він не буде мати засобів, або на випадок

війни мусить він йти – не хочу бути вдовою чи мати каліку, краще сама залишусь нужденна, як з дітьми.

Не можу тепер працювати над моєю новелою, через те гублю я надзвичайно багато... Тепер могла б я гарно писати, але мені заважають, я не маю спокою. Стефко хоче дати мою писанину Швайгертові для читання. Я тремчу від обурення і не можу тепер писати, коли він сидить зі мною в одній кімнаті, заглядає і кепкує. І тут міг би хтось писати? Я – ні. Я нерозсудлива і обміркована, я тільки повна почуттів і хочу, щоб вони жили, хочу бути свobodною – чи нужденною, чи ні... Ліс, місяць, смереки – вони мій чоловік, я не хочу насильно бути спокійною, це не життя. Що це за життя, коли воно не вирує і не горить? І навіть коли б я поранила чоло на кожній смереці – я хочу в ліс...

31 грудня 1886, ввечері.

Знову новий рік. Цілий довгий рік. Як він пройшов – оглянися і читай. Дякую Богу, що маю моїх батьків, і хочу просити, щоб він мені й далі їх залишав. Крім цього, не мала б я нічого вписувати, хіба те, що падав сильний сніг, і гори окутані туманом, коли йду гуляти. А саме сьогодні – бачу чудове синє небо, тут і там висять понад горами сірі хмари, вони ж наполовину окутані могутнім сірим туманом... Смереки позирають, вони гарні-гарні зі сніжинками на гілках. З провалля віє вітер, як з котла, мене тягне туди. Хотіла б кинутися в таке провалля, цілком покритись масами туману, часто хочеться простягнути руки до таких смерек в горах, які дорівнюють гарній казці: візьміть мене! У вас – любов... Тихо, святково, спокійно лежить все. Що буде за рік від сьогодні? О Боже, щоб я тільки була свobodна... Проте, мабуть, буде війна.

3 січня 1887.

Ніколи не думала, що буду, як перше, вписувати таке жалливе. Боже, коли ти існуєш, то чому немає в тебе жалості? У бідної Генці дуже хворий ніс, ми боїмося найстрашнішого. Страшно бути такою калікою, до того ж бути колись такою красивою, як була вона. А бідний Юль... яке Різдво? Такі нещасливі не були вони ніколи, краще хай би померла, ніж має бути такою нужденною.

12 січня 1887, ввечері. Кімполунг.

Сиджу знову і хочу писати, але це дивно, що це я... Так, це я, а я маю силу гіпнотизувати, я вже два рази пробувала на Юлькові. Він мені потім сказав, як його розбудити, яка система підходить спеціально для нього, – я зазнала багато страху, поки його розбудила. А коли я його, за його словами, пробудила і він після мого категоричного, тихенького, але глибоко сильного «Прокинься!» розплющив очі, побачила, що я це зробила передчасно, бо він був у страшенному хвилюванні, я мала невимовний страх з нього... І все ж таки я маю страшну силу, проте це усвідомлення не заспокоює моєї душі. І що мені з цього? Ця сила й так потім пропаде. Можливо, я ще раз буду Юлька гіпнотизувати, може, я спитаю його щось про мою долю. Ми обоє багато про це говорили, Юлько хоче, щоб я ще раз це зробила, він хотів би знати, які питання дістане він при іспитах, але я не маю справжнього бажання.

Я хотіла, щоб Серглер думав про мене. Я думала про нього з нелюдською силою, бачила його уві сні. Чи і він мене бачив? Він мусив бачити мене уві сні... Мені чудно на душі, що я не звичайна людська дитина... Боже, щоб тільки не було гірше!

Власько дістав від бідної Генці механічну іграшку (подібну на ті від годинника з курантами), коли він на ній грає, то я ледве стримую сльози. Ці солодкі тремтячі тембри, вони сильно зворушують мою бідну душу, і кожний з них торкається сторінки її болю, потім звучить з її глибини чудова смертельно ніжна мелодія, яка зливається з дзвонами старого годинника з курантами. Тоді виринають барвисті, впереміж, як престара казка, чудові, ніжні тони. Нагадують усіх, кого я любила і які мене любили, і тих, що мене не любили.

25 січня 1887.

Отже, це було так. Я була з Зосею на вечірці. Ванда не мала б прийти. Я і Зося не одягнулися для танцю і, прийшовши туди, почули, що Добжанські все ж таки прибули і зупинилися в Т., а також і Серглер. Я вже не мала спокою, все дивилася в глибину залу, аж поки раптом не побачила високу, любу, сильну, міцну постать, уперте обличчя, кучеряве, непокірне волосся... Мені стало гаряче і холодно, я сиділа в першому, він в останньому ряді, в тому самому напрямі, що і я. Я оглянула-

ся і, думаю, наші очі зустрілися один раз, я пішла до Ванди і пані Добжанської. Мої очі не шукали його, я боялася. Після вистави гуляли ми всі троє – Ванда, Зося і я – в залі, і він побачив мене, наші погляди зустрілися, він не поздоровив нас, тільки дивився. Потім ми посідали, а він стояв з кимось недалеко біля дверей і довго-довго дивився на мене, а я на нього. Пізніше відвернулася я – те саме уперте обличчя, ті самі очі. Під час вистави стояв він між іншими сильний, як дуб, він не аплодував... О, який гарний-гарний був він. Не знаю, чому він не приходив до мене, щоб привітатися, можливо, тому, що Зося була зі мною і не залишала мене ні на хвилину. Я часто проходила мимо нього і не дивилася на нього. Раз присіла я знову біля Ванди, а Зося біля мене, він прийшов до Ванди і говорив з нею про щось, і знову мусили ми мовчки дивитись одне одному в очі... Він стояв переді мною.

«Як вам живеться, панно Кобилянська?» – спитав він мене.

«Добре», – усміхнулася легко.

«Недавно бачив я вас уві сні, – сказав він, усміхаючись. – Коли б ви знали як... ви б мені видряпали очі».

«Можливо», – сказала я, усміхаючись. Можливо, він був би й розповів сон, але Ванда перебила його, може, це й розумно – він, певно, розказав їй про сон. Може, вона не хотіла, щоб Зося чула про це, а мені стрілила, наче блискавка, думка в голові, що я хотіла, щоб він мене бачив у сні. Я її не питала, бо це б упало в очі, вона розповідала, що він від того вечора не був вже такий навальний. А коли я спитала її, чи був він дуже у відчаї через її від'їзд до Чернівців, то вона відповіла: «Думаю, що ні».

Пізніше запитав він Ванду, чи вона не хоче напиться води, і мене також. Ванда пішла, а він спитав мене, чи я не хочу води... Коли я притакнула, то він пішов, щоб воду принести, але повернувся і сказав, що її важко дістати і знову пішов, кивнувши головою, щоб і я йшла.

«Принесіть воду сюди», – просила я... і аж сьогодні спадає мені на думку, чому він хотів, щоб я йшла з ним.

Потім приніс він мені воду, я напилася, легко подякувала, а він сказав: «Це зроблено охоче». Потім сів біля мене і дивився на мене збоку... в очі, але це були знову ті гарячі очі, гарячі. Я думаю про хвилювання взагалі, бо на вечірках ніхто цілком

не є спокійний, за винятком моєї душі, яка подібна до Гейне, має на серці іронію і плач зі сміхом.

Він сидів ще хвилинку біля мене – не пригадую вже, які нудні слова ми говорили – потім він встав і пішов. Він нічого не знає про поведінку і ввічливість... Ми повинні були піти додому тому, що ми ще вдома це намітили. Я дуже-дуже хотіла ще залишитися, та проте через мої уста пройшло слово «ходімо». Я насміхалася в душі з того, що ми постановили не залишатися на танці – випадково були цього разу добрі танцюристи. Та яке мені діло до них усіх, коли він, він був тут... він. Я б голосно сміялася, і всі були б сміялися разом зі мною, що я хочу, скоріш мушу, піти, бо ми по-дурному так постановили... Але потім ми все ж таки залишилися... Це було б неприродно.

Вальс я не танцювала, тільки польку, але він мене не взяв, а іншу. Пізніше прийшов він до мене – ми танцювали. Під час танцю сказав він мені: «Ви танцюєте легко...» Ми танцювали легко-легко, але ця люба, сильна постать не буде мені належати. Незважаючи на все, я б вийшла за нього заміж, бо я його люблю і завжди дивлюся, де виникав блондин з упертим обличчям і любими косими монгольськими очима. Більше він не танцював зі мною, але наші погляди часто зустрічалися. Після цього ми пішли. Я із задоволенням була б залишилася, мені безмежно жаль відходити, але я сказала «так», коли Зося сказала, щоб уже йти.

Я була горда до глибини душі.

Коли ми одягалися, побачила я його між іншими в їдальні, і ледве що побачила його, а він вже стояв біля мене.

«Ви хочете йти?»

«Знаєте, вже пів на першу», – сказала я нехотячи м'яко.

І що з того? Дурниці – повинна я була йому сказати? Потім допоміг він мені і Зосі одягнутися, хвилинку постояв, придивлявся мені і попрощався, руки ми одне одному не подавали, і я його більше не бачила.

Наступного дня була Ванда в мене і розповідала між іншим, що він мав би сказати, що йому найкраще танцювати з нею і зі мною.

Я охоче була б спитала її і про дещо інше, але ми не були самі. Вона від'їжджає на цілий місяць. Думаю, що не буду в неї більше. А що ж тут дивного? Я ніколи не мала щастя.

Де я була б подумала, що я зустрінуся з таким мужчиною, як Серглер, і що буду його любити? Коли я вчора в тихих сутінках розповідала Зосі про його недоліки, його любов, то він їй сподобався, (зрештою, він для неї дуже-дуже несимпатичний), а коли я їй розповіла, що він розказував Ванді про рукостискання і про закручення голови, то вона назвала його підлим. Вона не знає, що я його любила, і я люблю ще цього підлого – гаряче, глибоко.

Вони всі не розуміють його, тільки я його розумію. Отже, Серглер – останнє ім'я, яке стоїть на останньому аркуші. Яке ім'я буде в другій книжці?

II.

26 січня 1887, ввечері. Кімполунг.

Учора ввечері і сьогодні ввечері... там той щоденник і цей щоденник... Так вчора тоді сиділа я ще з гарячим обличчям над останніми аркушами старого щоденника і писала гарячими словами про мою любов до Серглера, а вночі я гіпно-тизувала Юлька на його прохання, бо він хотів знати, які питання він одержить при екзамені, я приспала його і спитала між іншим:

- Любить мене Серглер?
- Ні.
- Але він любив мене...
- Ні, – повільно і голосно билося моє серце.
- Отже, що це було?
- Порив?
- Що ж мені робити, щоб він мене любив?
- Нічогоісінько.
- Не маю жодної надії?
- Немає жодної...
- Чому ні?
- Бо чорні очі і сірі очі ніколи не можуть любитися.

Я затулила своє холодне обличчя руками. Сиділа і прислуховувалася, як мертво серце билося, а воно билося і б'ється і буде завжди битися. Я не плакала, і жоден мускул не здригнувся в моєму обличчі. Я нічого не знаю – тільки одно: людино, не спокушай богів...

Юлько не на все давав відповіді, бо він надто сильний, але говорив він про себе без моїх запитань, я сиділа біля нього на дивані і байдуже прислуховувалась:

– Вона поводитьсь цілком пасивно... З ким ти проходиш по кімнаті? Ольго!

Я: – Дивись, хто там є.

Він: – Він сидить при столі і пише.

Я: – Хто він? Як він виглядає?

Він: – Не бачу, він повернений спиною.

Я: – Він блондин?

– Не бачу, бо він сидить і пише, і в кімнаті темно.

Я думала про Серглера, Серглера, Серглера і знову про Серглера. Мій Боже, я сиділа зламана, і глибокий похмурий сум охоплював мою душу.

Через хвилину продовжував Юлько сам про себе?

– Ти гуляєш знову з ним, Ольго? – І знову, через хвилину. – Що за кинджал лежить біля тебе? Кинджал!..

Це все, про що я довідалася, на мої інші питання не одержала жодної відповіді.

Боюсь, щоб він не пішов на війну, яка мала би вибухнути. Горе, горе, коли він, бідний, впаде... Одного разу сказав він, що його ліжко оббите цвяхами, а біля мене лежить кинджал... Стефцю! О, ти маєш сьогодні важку ніч...

Потім я розбудила його. Що було в цей час учора, а що є сьогодні. Мені дивно на душі – чому сказав він, що Серглер не любить мене? Він мене не любить. Я це й сама думала. Мене дроз проймає, коли подумаю, що чорні і сірі очі ніколи не любилися, і це був тільки порив. Але я не хочу в це вірити. Сірі й чорні очі все ж таки любилися, і багато з них одружилися. Коли подумаю, як він у неділю серед інших стояв, – міцно як смерека, з похмурим упертим обличчям, гарячими щоками, з іскристими очима – як лев... сильно стискаю губи, щоб з болю голосно не закричати, що він мав би належати іншій, іншій. А що мені робити з моїм серцем? А як я? Він з тисячами предиких недоліків, зі своєю хтивою натурою – хочу все терпіти, також його хтивість хочу зносити, хочу його приборкати, але хочу йому належати, щоб його сильні руки обняли мене, хочу бути його жінкою... Я не боюсь, мені буде добре, бо я люблю його!

Зневажливо сміялася сьогодні з себе. Як часто писала я, коли моє серце належало мені: «Я не одружуся, не хочу». І чому ні, коли любиш? Що таке життя, як не сукупність чутливості і душевного пориву? Що таке життя, коли воно не прикрашене любов'ю? Дурна. «Була любов завше дурістю», – лається жебрак, який ніколи не любив! А Серглер все-таки любив мене, вона ж охопила його.

Що це було, коли він сидів біля стола навпроти мене з розпеченими щоками і гарячими очима, підпираючи рукою

свою горду голову, дивлячись на моє схвильоване обличчя? Я не могла довго дивитися в його очі, які гаряче палили, мої очі загорілися, і я їх опустила. І чи не була це любов, як одного пообіддя погнало його з роботи додому, і він зненацька застукав нас обох, Ванду й мене, напівлежачих на дивані... Потім присів він біля неї, а його очі несміливо полетіли до мене. І чи не було це почуття, коли ми знову одного разу там сиділи – Ванда посередині з дамською дошкою на колінах – він грав з нею, а його очі дивилися гаряче на мене, і ми читали казку про любов.

Глибоко налякані вмістом, опустилися наші вії над аркушами, на яких тремтіли живучо-золоті букви. Це не був порив, це не був порив. Я тужу за ним... Серглер Ернст, ти, солодкий, упертий леве. Чуєш? Ти не чуєш. Ти ніколи мене не почувєш. Зося назвала тебе підлим, бо ти, у твоїй нікчемності, хотів затаїти твою любов перед Вандою. Ти не підлий, я знаю тебе краще, як інші. Ванда каже те саме про тебе, а вона має сірі очі, і ти маєш сірі, ти її любиш, а вона ненавидить тебе. А я... стою тут з моїми темними очима сама-самотня і із самотньою любов'ю, як та окрема висока смерека на далекій горі на заході. Одного разу простягнула я руки і тужливо крикнула: «Ернст Серглер, це ти?» А сьогодні прикриваю моє стомлене обличчя рукою і не можу плакати...

31 січня 1887, ввечері.

Сьогодні бачила я знову високу самотню смереку, яка стояла на горі далеко на заході і різко відрізнялася від червоного неба. Я знаю, хто ця самотня, сильна смерека, солодка, горда в холодних присмерках. Коли я стояла надворі, мене сильно тягнуло до нього в його сильні руки, щоб вони в гарячих обіймах задушили мене на смерть. Хочу, щоб його уперта, з гордою гривною голова однісінький раз нахилилася наді мною. Хочу дивитися в його палючі, вогнисті очі... Що допомагає бажання, щоб він мене інколи бачив уві сні? Чи він думає про мене? Бог знає, коли я знову з ним побачуся. І я його висміюю – вдома, перед всіма, і я висміюю всіх тих, що вони такі недоумкуваті і не мають поняття, що я ніколи не любила його так гаряче, як в моменті, коли я його висміюю. Його постать горда і сильна. Ніхто не може дивитися так гордо й

уперто, як він. Мою любов могли б все-таки назвати хтивою, це, може, неприродно, але цього разу я не соромлюся. Добрі стародавні греки! Вони були праві, що понад усе ставили гарну форму. Насамперед, його гарне, горде чоло, високий, широкий, з ледве кучерявим, недбало пригладженим волоссям, кожний поодинокий локон самостійно і уперто стримить вгору, потім сліднують маленькі, косі, сині монгольські очі і свіжі здорові щоки з легкою вилицею, червоні хтиві губи і вуса є також. Цього разу – це дрібниці, тільки гарна, чудова, сильна, гнучка постать, мала нога... Що ви знаєте?

4 лютого 1887, ввечері.

Я знаю, за якими горами лежить Ватра-Молдавіца. Це висока ребриста гора, я часто дивлюсь на неї, але його я ще ніколи не бачила, стомлено шукає мій погляд його – Серглера. Серглер – коли б я могла тепер його покликати. Тепер, у цю хвилину, сидить він, може, при столі і дивиться з гарячим обличчям навперед себе, а я також сиджу тут і думаю про нього. Зося крутить носом при згадці про нього, вона не знає, що він може їх усіх убити, їх, покалічених, тих, що стогнуть, він – гаряча, уперта, запальна людина.

Мені дуже хотілося б зустрітися з ним. Проте це все може закінчитися жахливо, коли б війна прийшла... О, ви, владарі-виродки.

7 лютого 1887, ввечері.

Сьогодні вночі бачила я його уві сні. Я і він обнялися. Три-можливо шукала я його очей – вони була холодні.

– Ти мене не любиш, – сказала я тихо і легко забрала руки.

– Але ж так, – сказав він і сильніше притиснув мене.

Знову подивилася в його очі, вони не були гарячі, як завжди. Я знову глянула в його очі і знову зробила той самий рух.

– Ти мене не любиш, – сказала з повним сумніву тремтячим голосом.

– Але ж так, – сказав він нетерпляче.

– Ні. Я вам не вірю. Через два тижні ви будете сміятись наді мною.

– Ні. І він тримав мою голову у своїх руках.

– Але ваші очі не такі, як завжди. Ви брешете.

– Так, очі брешуть, – кинув хтось чужий, що був у тій самій кімнаті. Я подивилися в його очі. Холодний був його погляд, і раптом стали його очі великі і чорні. Ми розійшлися.

Пізніше йшла я з Вандою через базарну площу і здалека бачила його, як він проходив. Хотіла, щоб він мене побачив, і плеснула в долоні. Він раптом оглянувся, привітався зі мною. Думаю, ми усміхнулися одне одному, і ми пішли далі. Глибокий сум охопив мене. Ми назавжди розлучилися одне з одним. Думала, що сьогодні побачу його в місті, бо Добжанська була тут. Біля третьої години ми обидві з Зосою пішли гуляти далеко-далеко, де він мусить проїжджати, але я не бачила його. Хоч приглядалася кожному екіпажу і тим, хто там сидів. Проте незвичайного німецького плаща, уперту голову і потилицю не бачила.

Це були чужі люди, до яких у мене не було діла.

Коли я дивилася в далечінь, бачила тільки білі могутні гори, закутані туманом, але на ясному небі стояв повний місяць, обрамлений срібно-сірими хмарами, незчисленні зірки холодні стояли самі для себе, сумно і стомлено виблискуючи. Стомлена і розчарована повернулася я додому. Не бачила Серглера. Думаю про нього вдень і вночі.

13 лютого 1887, ввечері.

Страшно. Геня стане жертвою жакливної хвороби, вона втратить ніс, і немає ніякого порятунку. Коли думаю про неї і бідного Юля, про всі наслідки цього нещастя – мені стає холодно. Нас будуть цуратися, як зарази. О Боже! Яку репутацію будемо всі мати? Ми ж не винні. Геня стала жертвою халтури Окуневських.

Юлько має намір одружитися з Вандою Добжанською. Це моє любе бажання. Я знаю – вони будуть боятися дати її йому, бо його сестра страждає такою тяжкою хворобою. З яким обличчям поїду я до них, і що подумає Серглер? Все, все зруйновано через Геню. Дивно, Геня була часто причиною прикrostей для мене і Юлька, часто мали ми безповоротну шкоду через неї. Я зі спокійним серцем бажаю їй смерті, бо для неї, бідної, ніколи вже не буде бити година щастя.

Всі мої найкращі подруги поїхали на бал і розважання – Ванда, Зося, Густа й інші – тільки я, я сама сиджу і прислу-

ховуюсь, гірко усміхаючись, до голосу моєї душі, яка прагне свого права. Не можна не звертати уваги на молодість і її геть відкинути. Сиджу сама, тупію у щоденних турботах, клопотах, моя молодосте, ти чудово для мене проминула.

Ви дивуетесь, що моє обличчя втомлене? Я ще ніколи не була у великім елегантнім товаристві, ніколи не розважалася, як інші в моєму віці, а мені вже 22 роки. Від цього часу все йде униз. Хто винен, що моя молодість пройшла смутно? Чи сміятися мені, чи плакати? Ні, я радію тільки спанню, я втомлена самотністю.

23 лютого 1887, ввечері.

Незважаючи на втому, пишу знову, бо вже кінець. Учора ввечері відбулася вечірка, на яку я пішла тільки тому, що, може, побачу Серглера. Коли я увійшла в зал, де вже майже всі зібралися, шукала я групу панів і знайшла його, цього упертого, з лев'ячою гривою. Мені стало чудно на душі, і серце заворушилося. Я сиділа посередині між панями на передостанній лавці, а він на останній з лівого боку. Раз чи два глянула я туди, він не закримітив мене, а може, все таки, – не знаю. Але раз зустрілися наші погляди, і ми збентежено привіталися. Його обличчя легко змінилося. Знову пізніше, коли я, начебто випадково, подивилася туди, його вже не було там... Коли ми проходилися по залу, він не приходив до мене, хоч наші погляди часто зустрічалися. Вони не були як звичайно. Потім прийшов він, і ми протанцювали один тур. Він сказав щось байдуже, я відповіла так само байдуже. А потім прийшла, усміхаючись і кокетуючи, молода елегантна жінка – німка, сліпучо біла і пишна. Я закримітила, що він, очевидно, радів цьому, потім пішов і представився їй. Вони гаряче танцювали, від тримав її сильно і міцно потискав її руку. Не знаю, що сталося раптом безмовно між нами – він подивився на мене, я на нього – ми ненавиділи одне одного. Спокійно і поважно пройшла я мимо нього, говорила й розповідала, як звичайно, не звертаючи голову в той бік, але я знала, що він все чув і бачив. Мені було темно на серці і боляче. Я була, як глибока, тиха вода. Страшно було подивитися в моє серце. Цілий вечір ми вже не танцювали. А коли один танцюрист випадково прийшов до лавки, де сидів Сер-

глер, він швидко встав і пішов. Він знав, що я встромила б в його груди ніж. Як це сталося? Це назавжди залишиться для мене загадкою. Мої спокійні глибокі очі призвели його до шаленства. Але що я винна, що наші очі зустрілися? Але він не потребував від мене тікати, нізачо в світі не звернулася б я до нього першою. Не зважаючи на мою гордість, гризоти, які завдає мені моє серце, – я високо ношу голову. Раз було між мною і п[анею] Добжанською порожнє крісло, а він прийшов і весь спітнілий кинувся на нього – ані пів поглядом не торкнувся мене. Це я знала. Його обличчя уперте, озлоблене, гаряче виглядало так, неначеб він хотів кого бити, – дикун! Де взялася раптово ця палаюча ненависть? Зі всіма танцював, тільки зі мною ні. Між нами стало щось чудне. Це не була байдужість, інакше він танцював би зі мною, як з іншими дівчатами. ...Коли я з п[анею] Добжанською виходила, стояв він, одягаючись, як озлоблений лиходій, і дивився – о, це було по-інакшому, як останнім разом. Легко, ледь помітно вклонилася я – я знала...

«Моє шанування, панно», – сказав він і провів нас до дверей, ми ще раз переглянулися. О, раптом ми зненавиділи одне одного. Чому це оволоділо і мною... Прийшовши додому, тупала я зі злості ногами... Я його вже не любила. О, від не був вже для мене гордою смерекою, але грубе, розпечене озлобленням обличчя з блискаючими очима, що витріщилося на мене. Я б закричала з ненависті. О, якби могла я помститися за його ігнорування. Коли б я його ще зустріла. Моя жалюгідна душа була цілком знівечена, але це не було давнє почуття, яке жило в моїх грудях для нього. Це почуття нове, невідоме. Ванди тут не було.

25 лютого 1887.

Уночі, перш ніж я пішла на вечірку, бачила я уві сні, що він лежав у ліжку, я приступила до нього і букетом квітів дала йому по обличчю ляпаса... Мені порожньо на душі, страшно порожньо, нічого мене не цікавить. Дуже боляче почувати себе непотрібним на цьому світі. Я не приношу нікому користі, а мої писання також нічого не варті. «Зайва» – це страшне слово. До того ж я погана, ох, я нужденна і смішна в моїх злиднях... Якби це було тільки однісіньке горе, але турбот ба-

гато: через Геню, війну, нестачу грошей. Боже, Боже, для чого таке життя? Жодної радості, жодного радісного підбадьорливого почуття. Від мого 9-го року була я завжди нужденна і нужденною й помру. Не маю майбутності.

На вечірці був також Аппель, який заручений з Б. Ми розмовляли багато між собою, були байдужі. Коли б я могла так холодно проходити мимо Серглера, щоб я не тремтіла, коли б я могла завжди мати перед моєю душею його озлоблене обличчя... Нам обом нічого більше робити.

12 березня 1887, ввечері.

Я стомлена, проте життя, що я веду, спокійне. Тим глибше відчуваю злидні і турботи, що проходять мимо нас. Генця з Юльом у Кракові, боюсь, що з нею погано закінчиться, батько посивів, ослаб, а бідна мати також, ми маємо багато витрат. Злидні і турботи роблять людину втомленою і пересиченою життям. Я справді не знаю, що я повинна писати або хотіла б написати, я сама також хвора, навіть гори стали для мене холодні. Дивним чином покинула мене вся сила. Коли хтось вимовить ім'я «Серглер», паленію і тремчу. Я боюсь, коли Ванда приїде і вимовить його ім'я. Проте я вже його забула. Та немає жодного такого, як він. Я завжди бачу його уві сні, він на мене гнівається, а я щодо нього спокійна. Сьогодні вночі приснилося мені, що він сильно схопив мене і завдав мені болю. Він ненавидить мене. Я не маю сили ні любити, ні ненавидіти. Любов і турботи зламали мене. О Боже, я б хотіла вийти за когось заміж, за когось, хто б мене любив, мав сильний характер, хотіла б на його грудях виплакати, але мене ніхто не візьме, бо я «зайва».

31 березня 1887, ввечері.

Чотири години тому повернулася я з Ватра-Молдавіци. Я із Зосею і А. була в гостях. Поїхала я туди спокійна. Моя голова була впевнена, він також сидів кріпко, як ніколи перед тим. Він, маю на увазі Серглера, повернувся аж увечері, був на своїх копальнях нафти. Який був у мене настрій, коли він увійшов? Ми мали намір піти до їдальні, коли він прийшов і привітався... сміючись. Упав його погляд на мене, я легко кивнула головою і пішла спокійно в кімнату. При вечері (він

сидів трохи віддалено від мене, але візаві) шукав його погляд мене, він був гарячий, як і раніше, очевидно, він хвилювався, а я... – о, як радію – була спокійна, дотепна і верховодила. Раз поглянула я холодно, як лід, на нього... о, я добре поводитися. Після вечері просив він мене заграти в шахи.

Я грала й говорила до тих, що при столі сиділи, – і програла, над чим я жартувала, а інші сміялися.

Під час гри сказав він раптом: «На останній вечірці було дуже нудно».

Я (спокійно і здивовано): «Чому?»

Він: «Не було порядку, і... музика... ви також нудьгували, ні?»

Спокійно, поважно киваючи головою, сказала я: «Так, Окуневських не було».

Він також кивнув раз головою, і обоє спустили одночасно очі. Пізніш ми всі говорили між собою, при чому я була дуже дотепна і балакуча. Він мусив мене поважати, все ж таки він не може мене ненавидіти, навіть коли він все перевернув догори, він не може мене ненавидіти. Я є саме «я». Але я... злорадно посміювалася: пошлю йому першого квітня з Чер[нівців] листа, в якому викладу мій спокій. Завтра ввечері він його прочитає, ха-ха, як радію я.

Перед обідом була моя поведінка така ж, як і ввечері. У той час, як інші не знали, що ж собою робити, була я найбільш спокійна, найбалакучіша в світі. Він мусив дивитися на мене, мусив сміятися з моїх дотепів. І що він буде від тепер говорити про мене... мені однаково. Проте він гарний – бестія!

7 квітня 1887.

Юлько поїхав до Радівців як помічник учителя. Боже, не покинь його!

7 квітня 1887, ввечері. Кімполунг.

О Боже! Що насамперед писати? Моє серце повне, я сумна, але я не плачу, я ж не зла. Їй-богу, ні. Сьогодні вночі приснився мені Серглер, він десь мене любив, не знаю чому, але мені здавалося неначеб я мусила його сьогодні бачити. Але день пройшов, і я його не бачила.

Тільки що повернулася від Зосі. Сьогодні були ми разом останній вечір. Насамперед пішли гуляти, потім пішла Зося

до матері попрощатися (вона вже завтра від'їжджає до Цюриха), пізніше відпроварила я її, ми йшли мовчки. Гарно, казково лежало все навколо нас. Було тихо, легкий туман лежав над горами, небо зелено-синє з яскраво сяючими зірками, місяць, закритий вуаллю, променів дивним придушеним світлом, яке, здавалося, плило над тихим містом. Далеко-далеко виразно виднілися темні могутні гори, церковні башти, а над ними блакить і хмари. Ми були близько дому Зосі, і тут мимо нас проїхав малий екіпаж, стрілою пролетіло через мою душу... Справді, на екіпажі, обкутаний німецьким плащем, сидів він. Я бачила по кучерях, що вибивалися з-під капелюха, – такий сильний і гарний був тільки він. Я не чула, що Зося мені говорила, очима слідувала за ним, бачила, як він зіскочив в екіпажа і побіг в дім, до знайомого йому пана. Екіпаж ще стояв, я попрощалася із Зосею.

– Будь здорова!

– Будь здорова! – І вона побігла, а я повернулася.

Справді, не знаю, як було мені на душі... сумно-сумно, але не порожньо. Однісіньку хвилину хотіла б я відпочити в його руках. Міцних, сильних руках. Дім, в якому він зник, лежав навпроти дому Зосі, я ще стояла, але він не виходив. Повільним кроком пішла я далі, додому. Чому мусила ця хвилинка пройти марно? Чому? Чому? Чому? Я ще раз оглянулася на його дім, який велично і сіро лежав там. Я закусила зуби і пішла додому. Ще раз оглянулася, але я дивилася в далечінь, понад його дім, на гори, виступи яких різко відрізнялися від неба, бачила синій туман, сріблясті зірки, бачила завуальований місяць з магічним світлом, прислуховувалися до шуму і шепотіння смerek, до шуму ріки, яким млинове колесо надавало такт. Цей вечір я ніколи не забуду. Я нічого не хотіла, нічого, тільки одну людину, – може, це тільки цього вечора – сильні руки якої я хотіла б відчутти, і дивитися в її очі. Перед собою бачила я природу, казкову, чудно дрімаючу. Уста хотіли щось вимовити, не знаю що, і завмерли з болючою усмішкою. О, моя душе, моя душе! Які ми обоє самітні – я і ти. Сиджу і пишу. Для кого? Самітня, бо хто є тут ще такий, як я? Хто мене зрозуміє? Я буду писати, хочу післати Льоньові (кузенів Зосі) мою новелу для прочитання. Зося мені дуже радила, але він не Серглер, він благородний, досконалий, але він не Серглер. «Він не високий, не сильний, не гарний»,

Серглерє! Приходь, поцілуй мене, стисни мене своїми руками, під час цього хочу перестати жити. Любов хай мене уб'є! Ти високий, сильний, гарний – я люблю тебе. Відтепер хочу інакше думати, відтепер буду жити іншим життям.

О, дорога Зосенько, тебе тут немає. О Боже, що зі мною, що я плачу? Любов!

29 травня 1887.

Я дуже довго нічого не вписувала. Я маю страшне горе. Все і все стоїть перед моєю убогою душею примара, що я перестала бути молодою. Я зацькована, втомлена, моя душа цілком знівечена, нервова у найвищій мірі. Не можу писати, не можу читати. А найстрашніше це те, що я ніколи не буду щаслива, навіть і тоді ні, коли б мене хтось любив або коли б я вийшла заміж. Я не буду ніколи-ніколи щаслива. Це мене переслідує і не перестає переслідувати. Сьогодні я ще пишу, більше не буду. Не маю інтересу моє горе увіковічити. Для чого? Воно вічно живе в душі, ніколи не хотіла вмирати, тепер хочу. А що мене переслідує – це докір і муки совісті. Плач, хто це читає, плачу, що я в найкращому віці блукаю, як злочинниця і... проте я не зла. Я... але я не маю більше сліз. Закриваю назавжди свій щоденник і мушу мовчати. Ніхто мені не допоможе, що я з цим закрию щоденник, я також про це не знала.

20 серпня 1887. Кімполунг.

Все ще кінця немає питаєш ти? О так, він вже є. Найкраще я б підперла руками голову і думала аж до смерті. І знову, знову виринає стара пісня. Від травня я мовчала, а про що писати? О, я мовчала. Чому мовчала? Хай буде це поховане до якогось часу...

Так, якогось часу. Потім виринув у моїй душі з лісистого, туманом наповненого міжгір'я, смертельно блідий чудовий гуцул-парубок, і смерека убила його в моїй фантазії. Пізніше з'явився Філферт, якого я кілька разів бачила. Про нього говорили, що він мав би бути людина для мене – освічений, багатий, інтелігентний. Я не поривалася до кінця, він сам прийшов. Ми ніколи не бачилися і не розмовляли. І для чого? Це було б надто гарно. Воно не повинно було б статися. Я піднялася високо в гори, на тиху мисливську дорогу, в ліс,

де стоїть самотня престара смерека, під якою хотіла вмерти, і яка буде шуміти для інших, а для мене ніколи-ніколи. О, шуми завжди, ти, спокійний, святий лісе, шуми, щоб я могла почути твою казкову мову далеко від тебе, в далечині, в якій я повинна бути, де немає ні сосон, ні смерек. О серце, важке серце, чого ти зітхаєш, не ламаючись? Бо ти не можеш терпіти біль ні мовчанням, ні мовою.

Від вчорашнього вечора до сьогоднішнього ранку змінилося тільки те, що моє огірчіння проти людей і зневіра в любов зросли. Незважаючи на все, я нічого не можу робити і казати, можу тільки усміхатися. Наліво, округ кута рота, лежить, глибоко захована, презирлива глибока риса. Я не можу ніколи інакше сміятися. О, як я змінилася за одного пів року. Боюся, що буду суха. Що з мене вийшло, що з мене вийшло? Потім поїхала я на один місяць до Ґені. Невимовно важко було від'їжджати. Мені здавалося, що залишаю найсолодше і найбільш злиденне щастя, яке не знайду вже ніколи. Там, у Ґені, познайомилася я з самовідданою, благородною, спокійною і любою дівчиною, Роза¹ зветься вона, і її братом Густі – розпещений, зніжений хлопець, якого всі висміювали через його дитячість. Я йому імпонувала через їзду верхи і, незважаючи на все, тягнувся він до мене. Я його протежувала, бо моїй душі безмежно лежало панувати хоч би над двадцятирічним розбалуваним хлопцем. Сиджу тут принижена, як пустотлива дитина, хотіла б тупати і бити, бо не вийшло так, як я хотіла. Коли я вже сюди повернулася, Густі і Роза так мене полюбили, що він хотів перейти сюди як залізничний

¹ Топольницька Роза – довголітня подруга О. Кобилянської. Про неї вона пише в листі до О. Маковей від 21 лютого 1898 р.: «Если би Ви знали, скільки нещастя мала та дівчина – Ви би просто зацікавилися, але щось ліпшого і шляхетнішого не можна собі представити, як Роза – так вона називається. Дуже мені прикро, що не можу їй тепер нічим допомогти, її батько був майором, але вже на пенсії, і мусив дуже тяжко умирати, полишаючи її незабезпечену. Її мати здичавіла, утративши щось 9 дітей, вона одна осталася. Страшно смутну історію має вона. Вона файна і незвичайно зграбна. Танцює так пречудово, що її намовляли іти до балету...». Роза Топольницька, її брати і сестри, а також мати (уроджена Урицька) стали прототипами героїв повісті О. Кобилянської «Ніоба». На одному з листів від Р. Топольницької письменниця згодом написала: «Сей лист від Лідки, котра є в «Ніобі» представлена». Цей запис дає ключ до генезису повісті «Ніоба».

урядовець, а Роза мала б у нього господарювати, щоб тільки бути разом зі мною. Але це якраз було б надто гарно, воно не повинно було бути.

Так. Коли я сюди повернулася, Густі чекав на мене в Іцканах на вокзалі і проводжав мене до священника Шиха¹, де я застала батька. Біля 9-ї години вечора Густі попросився зі мною. Наступного дня повинна б я була від'їжджати, а Густі повинен був об 11-й годині знов бути в Іцканах – так вимагала служба. Зараз після його від'їзду почала бушувати страшна буря, виривала з корінням престарі дерева, блискало і гриміло страшенно. А я, я не спала. Мої думки були біля розбалуваного хлопця, який вперше у своєму житті і ради мене повертав у таку ніч – до того ж він чужинець, він віденець.

Наступного ранку повернулася я додому. Так. Вони були і залишилися ті самі, ті зелені чудові гори із зеленими смереками та їхнім шелестінням. Спокійні, невимовно повні поезії. Любов, любов, любов, нічого як тільки любов. Ох, мою душу, моє буття, обняла сумна туга, ох, і як це сталося?

Під час їзди розповідав мені батько, що один підлий румун Тудан² розпочав вести проти батька кримінальний процес. Це закінчиться тим, що батько з ганьбою піде на пенсію і ще цієї зими звідси поїде. Це кінець. Про те, як ми будемо в Димці мешкати разом з Юльом, з цим дурнем, я мовчу. Ми ненавидимо одне одного через те, що ми одного разу дебатували до 2-ої години ночі про жіноче питання.

Густі й Роза не приїжджають більше в Кімполунг, бо нас скоро тут не буде. Взагалі між мною і ним все закінчено. Приїхавши додому, спитала я його листовно, чи він не запізнився на роботу, до того ж ще і жартувала. По сьогодні не маю від цього блазня відповіді. Гаряче полум'я покриває моє обличчя, коли подумаю, як ця мавпа мене скомпрометувала. І ще не досить того, що він не відповідає, він поїде до Глибокої,

¹ Ших – у той час священник у Сучаві, зять письменника Миколи Устияновича.

² У Кімполунзі на кошти української громадськості було побудовано греко-католицьку церкву. Батько письменниці брав активну участь у її будівництві, збирав на це кошти. Один з місцевих урядовців Тудан звинуватив Ю. Я. Кобилянського у зловживаннях і порушив проти нього судову справу. Суд повністю виправдав Ю. Я. Кобилянського, про що було повідомлено у пресі.

до Урицьких і буде хвалитися листом. Злісні наслідки цього хвилюють мене. Він казав, що наступного місяця приїде сюди, зі злості трусила б його, а так не можу мститися...

Більше не маю що писати. Зося розповідала багато про Цюрих, багато про любов. А я, я б іноді голосно сміялася, докладно хотіла б я описати моє майбутнє життя – без любові, гірке, нужденне. Не вірю вже в любов, у жодну тривалу любов.

Нічого вже не бажаю, тільки спокою і коня, – їх я ніколи не буду мати.

1 вересня 1887.

Густі написав дуже благоговійного і люб'язного листа. Він був дуже зайнятий і не міг раніше написати. Він приїде цього місяця сюди, власне кажучи, мені це не дуже приємно. З батьком справа погана, тобто з процесом.

Ми скоро від'їжджаємо звідси. Ох, мої солодкі-солодкі гори. Учора пізно ввечері ми з Зосею і нашими батьками пішли гуляти. Вечір був чудовий, гарний, важко описати... Чудно була освічена моя чорна гора, високо і могутньо піднімалася вона з землі. Вгорі висів блідий місяць.

На дорозі, крім нас, не було жодної людської душі.

Нічого не пишу про моє горе, бо це й так само собою зрозуміло, воно не має кінця і буде мене переслідувати поки буду жити.

29 жовтня 1887, ввечері

Знову проводжала Зосю додому, як і весною, знову від'їжджає вона до Цюриха. Знову чудовий, спокійний вечір. У далині, між могутнім синім туманом обкутаними горами, лежить те, що викликає тугу, як ніколи. Тоді горіло моє серце для Серглера. О Боже, що не лягло від того часу перед моїм серцем, перед моїми думками... я не маю щастя. Так, я вже також цілком спокійна, вже більше не люблю. Моє серце все ще занурене в любові, це завжди залишиться в мене аж до останнього віддиху. Зараз не маю нікого, тільки моїх батьків, мої ідеали і гори. Чи я їх надовго збережу? Чи Бог не покличе їх? Він сам це знає.

Процес ще не закінчився. З огляду на це, ми переселилися в цілком маленький будиночок, в якому маю затишну кім-

натку. Більшість речей вже в Димці, тому що ми, можливо, залишимося тут тільки до весни. Я знаю, в мене немає надії, що я побачуся із Зосою, з «Орумом»¹.

Густі був тут – поганий хлопчисько. Пізніше був і Стефко – геніальна людина. Від учора мешкаємо тут. Любий старий будинок спить, спить без мене.

Для Ольдзі в день народження.

Місячна ніч

*Тиха, замріяна місячна ніч
Душу чарує мою,
Йду даліні невідомій навстріч –
Тугу в серці таю...*

*Цими полями ясними, безкраїми
Все б я бродив і бродив, –
Хоч не ховає той простір осяяний
Скарбів чудесних і див.*

*Хоч і не має потреби мені
В місячнім сяйві блукати,
Хоч і не може там в даліні
Щастя на мене чекати.*

*Володимир Кобилянський²
в Кімполунзі, Буковина.
27.XI.1887.*

¹ Орум – так Ольга Кобилянська по-дружньому називала Софію Окуневську.

² Володимир Кобилянський не може бути автором цього вірша. І не тільки через те, що йому в той час було лише 10 років, така думка напрошується тому, що в одному з листів О. Кобилянської до її подруги Августи Кохановської вміщено цей вірш, причому іще з чотирма заключними рядками. О. Кобилянською вірш був переписаний також на окремому аркуші, дата, яку поставила письменниця, та ж сама, що й у Володимира, тобто 27.XI.1887 р. Посилаючи цей вірш Кохановській, Кобилянська писала: «...А в нагороду дістанеш поезію. Ця поезія не написана з болю, любові, пристрасті або лютості, а також і не з ненависті!».

8 грудня 1887. Кімполунг.

Чому вони вже раз не приходять – вони навмисне не прийдуть, бо я чекаю на них і хочу, щоб прийшли... Він – великий, чорний, жвавий, сильний, здоровий єврей, а другий – блондин, також єврей. Я думаю про любов цілком інакше. Я знаю, коли б про це хто дізнався, він засудив би мене, а я дивлюся через вікно... дивлюся... Ні, я сміюся з недоумкуватих мудрагелів, які нічого не мають, крім правил пристойності й лицемірства, і які не вірять в людськість з її недоліками, чеснотою, потребою, почуттями, як це людям годиться.

Я нічого не хочу, як тільки любові для розваги. Це недовго триватиме, кілька днів, гарячі думки закінчатся і будуть *tempi pussati*¹. Немає потреби називати його по імені, хоч тільки написати, який він: високий, сильний, з мужнім сяючим чолом, маленькими губами і з невизначеними очима. Все це тільки для розваги. Вона скоро закінчиться.

9 грудня 1887.

Вони вчора не були і сьогодні не прийдуть, дурний недоумкуватий мотлох... Ногами хотіла б я тупати. Нужденна, на куски розірвана, жалюгідна розвага.

Ні. Я дурна, я. Хто носить провину за мою дурість? Чому держать мене замкнену? Чому такі нерозумні обставини? Хотіла б шаліти, битися, битися з цілим світом через те, що він, я і життя, і все, що живе, – жалюгідний, дурний фарс.

13 грудня 1887.

І сьогодні їх не було, хоч одного я бачила, але якраз не того – звичайно їх можна завжди обох разом бачити. Як безглуздо бути іноді розумним і ... когось не любити? Хай мені скажуть чому він мені подобається? Він і не освічений, як це тепер вважається, ні надзвичайний розумом, ні побожний християнин, ні «щось» певне, він єврей, що пише нижче всякої критики, проте є секретарем. Високий, дуже сильно збудований, має схильність стати товстим, має дещо наполеонівську голову, чудове чоло, якісь очі, маленькі губи і гарні зуби... і зветься він Імануїл Розенцвайг. Для чого я це пишу,

¹ *Tempi pussati* (італ.) – минулими часами.

тобто, як його звать? Одного разу чула я, як він казав, що його родина вже 200 років живе в Австрії – яке мені діло до його родини? Пізніше прийшли вони. А було це так: вони обидва принесли батькові факти проти Т[удана] і тримали сторону батька. Отже, приходили вони часто. Я завжди зникала. Пізніше з другої кімнати подобався мені голос одного з них, я й по сьогодні не знаю, котрого з них був голос, який я почула. Потім приймала я їх сама, при чому він з більшим бажанням був би залишився, коли б той другий не нагадував, що час відходити. А коли були останній раз, сиділи вони обидва на ліжку батька, а я стояла при кінці ліжка. Говорили про все. Я бачила і відчувала, що коли мої погляди були спрямовані на щось інше, то його – знизу – так і висіли на моєму обличчі. Цілком довірливо вимовляли деякі слова, зокрема поважливо звучало його «на добраніч». З того часу чекала і щоденно чекаю, а вони не приходять.

Хто більший дурень, як я? Але тепер хай мені хтось скаже, чому це дурне, що я хочу його бачити? Набагато було б краще дерев'яніти і розумно животіти?!

Мій Боже! Я ж жорстока і досить розсудлива, щоб я над кожною дурницею хотіла плакати кривавими сльозами. Чи не маю я здатності розсудливості, розуму, трохи освіти, начитаності, кмітливості і письменницького таланту? Хіба я не відправила недавно один твір до дурного журналу¹, бо саме цей дурний журнал дуже розповсюджений і його читають? А тепер мучусь і серджусь, що він не приходить, і чекаю. Найгірше це те, що я маю якесь дивне «нещастя»: коли я кажу «ні», інші кажуть «так», а коли кажу «так», то інші кажуть «ні». Але до цього я привикла. Коли б не була така самотня, я б ледве відчувала, що я така нужденна і постаріла, інколи по-дитячому пустотлива і сором'язлива, як прожила свій вік, «не живши». Співчуття охоплює мене, проте буду тільки сміятися. Глузуйте з мене, коли можете, що я тужу за ним. Нічого не хочу, хочу бачити, як гаряче палають його очі і дивляться на мене. Проте ми не поберемося. Чи це дурне? Але воно закінчиться по-дурному, а я, як завжди, залишусь в

¹ Ідеться про оповідання «Вона вийшла заміж», надіслане до австрійського журналу «An der blauen schonen Donau» («На прекрасному голубо-му Дунаї»).

дурнях, у цьому не сумніваюсь. Не хочу сумніватися, хоч він, сумнів, начебто стоїть перед моєю душею. Ні. Навіки-віків зостануся я в дурнях. Амінь. О, як скривляються губи, але я не хочу сумніватися. Так. Гарне, могутнє чоло...

14 грудня 1887, ввечері.

Сьогодні?.. Сьогодні були вони. Я холодна і в злому настрої – він вогонь і полум'я проти Т[удана], але він вже такий. Він мені сьогодні не подобався. Тільки в одному випадку він мені дорогий. Спочатку, коли він прийшов, вніс він багато холодного, свіжого повітря і має гарні, виточені білі зуби.

Вони поводяться однаково, вони ж щирі друзі, а я? Скажу ще раз – нудьгую. Нудьга винна, що я дурна. Сьогодні він мені не подобався...

18 грудня 1887.

Вони були ще раз тут, а один раз він сам. Він нудний – ціла історія – він мене нудить, взагалі, мене все нудить. Що мені допомагає, що я читаю, що мені допомагає, що я, як жебрак, економлю гроші, щоб книжки купити? Що допомагають мені розумні люди, і що таке життя? Починаю втрачати віру у все. Я досить працювала, досить страждала, любила, читала, думала, аж поки не прийшла до висновку, що я не маю щастя. Це не забобони і не фантазія, це правда, й чого ще роздумувати?

Убого і смутно, як мої дитячі роки, минув і мій найкращий вік молодості. Інші мали задоволення чимось втішатися, а я завжди була нужденна, як пес. Я не можу надіятися і вірити не можу ніколи, не можу більш читати.

Що воно мені допомогло? Інші, дурніші і злиденніші, стоять у вищих почестях, щасливіші, а я найнужденніша – дурень між дурнями...

24 грудня 1887, німецьке Різдво.

Вони часто бувають тут, вчора також. Не знаю, ні – знаю, він мене не любить. До мене має він цілком особливе, глибоке поважання. Тепер він не прийде вже більше. Тут є Артур Нізнер, він зробив на мене колись глибоке враження. Веш-

тався по світі, без відпочинку мандрував, а тепер не хочуть залишити його дома, хоч він сам каже, що відчуває, що коли він знову піде, він ніде довго не витримає. Вчора проводжав він мене додому, багато дечого розповідав мені. Мені жаль його, бо він ще молодий і вже такий інтелігентний.

11 січня 1888.

Від нового року я нічого не писала. Що він принесе, буде принесено...

Артурові дала я книжки для читання. Думаю, він прочитає їх. Недавно відпровадив він мене знову додому. До кімнати він не входить, коли в них удома гості. Вони лають його. Недавно були там гості, співали, грали. Тільки одні двері відділяли його від нас. Що ж думав він собі? Як страшно мусило бути йому на душі. Найкраще я була б пішла до нього і плакала б. Він – розумна, здібна голова, але ніде не може витримати. Я хочу з ним розмовляти, але це не вдається мені... Недавно поїхала я гуляти і зустріла його. Він злякано дивився на мене і привітався. Потім розповідав він дома, що бачив мене. Він чудний босяк і людина. Я сердечно до нього ставлюся і цікавлюся ним.

12 січня 1888.

Як чудно мені на душі – погано-погано, неспокійно, болісно. Надворі похмура ніч, вітер віє.

Що хочу я написати? Артур пішов без прощання, не сказавши нікому ні слова. Все залишив, що йому належить і зник. Він хворий. Я не можу слухати, як надворі вітер свище, а він десь в дорозі самотній. Великий Боже, великий Боже, як люблю я цю людину. Можна б збожеволіти. Точно пригадую собі – я тремтіла, коли здалека бачила його. І відчуваю це знову. Він негарний. Коли я востаннє бачила його – я пішла гуляти – повертався він повільно з вокзалу, як тепер бачу його. У легкому осінньому пальто, зіщулений, в пенсне, оправленому в золото, крокував він і злякано дивився на мене, і поздоровався. Боже! Який смуток охопив моє серце, яка гризота, неспокійна туга. Я його люблю, люблю... і ніколи не побачу його.

13 січня 1888.

Сьогодні наш Новий рік. Мені однаково, що воно таке. Для мене все легковажне і безсердечне. Так. Товпою спішіть до церкви, моліться, бийти себе в груди, ви блазні... Потім можете знову починати ваші старі вчинки, обманювати, роздирати, просити прощення, про добро і зло проповідувати.

Я не маю спокою, бо людина йде далі назустріч своїй загибелі. І є багато добрих і мудрих, яких благодійність далеко відома. Їхня освіта, становище і сила могли б багато пробити. Але вони думають по-своєму, тільки про себе, бо вони краще, як інші, засвоїли сухе знання, докази, судження, числа і параграфи. Тому почувають вони твердий ґрунт під ногами. А як один, якого вони з молодих років погано виховували, і він не може знайти правильну дорогу, блукає і страждає, а вони – мудрі і добрі – засуджують його, говорять йому суворі, гіркі проповіді моралі, дають йому їжу і одяг і любовно показують йому на двері – світ великий, шукай собі хліба ...

А йому уявляється, що він мусить йти все далі і далі, без відпочинку, без мети, неначебто там, надворі, на краю дороги сиділо щастя і чекало на нього. І чим більше він віддаляється, тим більше болить мене серце. Чи не має порятунку? Чи його душа, переповнена грязюкою і помилками, не подібна до фізично хворого? Чи повинні ми гіркими промовами зробити його здоровим? Чи можливо це? Я люблю його – чим більше він страждає, чим більше потрапляє в злидні... А ще злиденніша я, сповнена сили, волі, зі свідомістю, що я не можу йому допомогти... руки зв'язані. Гарна мені свобода!

15 січня 1888.

Надворі незрівнянно холодна, безжалісна зима. Виглядає, начеб боги, там угорі, завзялись на нього і на мене й без кінця сиплять на землю сніжинками.

Неділя. Я стою безмовно і дивлюся із серцем, сповненим болю, далеко-далеко. Із міжгір'я парував густий туман і висів біло над гірськими лісами, покритими інеєм та сніжинками.

Окремий звук дзвону долетів до мене. Він не кликав до Бога, ні. Мені здавалося, неначебто це було скигління, стогін самотньої, незрозумілої душі, яка жалюгідно блукає – без любові, без благословення батьків. Де мій спокій? Чому не

можу до смерті тужити? Коли б я на устах носила смерть, я б прийшла до нього і поцілувала б його в уста. Ми б померли разом. Де ти? Скажи, де ти?

Він все далі і далі, а моя туга більша, сильніша – це любов. Вже вдруге я свідома цього почуття – любов. Тут він не мав спокою і мусив піти, а я сиджу при столі і дивлюсь через вікно на засніжені, туманом окутані вершини гір. Монотонно і снотворно цокає годинник. Щось гризе і гризе мою душу. Я також хочу піти до нього. Хочу разом в ним піти далеко, аж до моря, або вмерти. Недавно бачила його уві сні. Він лежав на ліжку.

Його обличчя жовте, як віск, в великими тужливими очима, було звернене до мене. «Сідай на моє ліжко», – просив він пошепки і усміхався, він мав власну манеру усміхатися, ледь стягав губи, і все любе обличчя сміялося. Я сиділа біля нього і раптом поклала голову на його груди і почула биття його серця. Спочатку билось воно швидко-швидко, начеб хотіло розбитися на куски, потім повільно, глухо. Невимовний сум охопив мене, і я ледь чутно заплакала. До мого тихого ридання шуміло море пісню, це була пісня Лорелей. Не знаю, від кого довідалася я про Лорелей? «Ти Лорелей! – вигукнув він. – Залишися в мене, цілуй мене!» Я обняла його стан і цілувала його тужливі очі. «Ти Лорелей, а я жалюгідний дурень. Для нас немає об'єднання». Похмуро і важко було навколо нас. Все і все шуміло море пісню, а його хвилі блищали золотом. Безмовно спочивала моя голова на його грудях, його прозорі пальці рилися в моїм волоссі.

Кривавими сльозами хочу плакати за нам. Як я його люблю! Як люблю я його! Невимовно важко, наче вмираюче сонце в останніх судорогах посилає останні золоті промені. Так мається зі мною справа. Моє зранене, зболене, невтомне серце поривається за ним.

23 січня 1888.

Яке велике-велике було моє здивування, коли я почула, що він вже п'ять днів тут, але не залишається довго дома. Чи його не прийняли? Бог знає, що тепер з ним станеться. Тепер, вечірком, пішла я далеко гуляти. Повітря м'яке, тут і там злітають поодинокі великі сніжинки. Я його не зустріла. Він, здається; нікуди не виходить. Чи він босяк, чи дурень? Думаю, що і те і друге.

Надворі тихо. Погода лагідна, м'яка. Беззвучно падають сніжинки. Гарно, чудово виглядають гори. Я пішла в місто, щоб його зустріти. І нічого не знайшла. Порожні, безлюдні були вулиці для мене. Його батьки не знають навіть, чи він тут. Я їх ненавиджу цих міщанських добродіїв. Для себе вони люди, а для інших?

Мені сумно на душі. Маленький, малюсінький Власько має від'їхати сам в школу до Сучави, щоб скласти іспит. Як я боюся за нього. Боже мій, Боже. Мати в Ґенці, я сама з батьком, який ще хворий, як важко без матері. Недавно, вночі, мала я знову потрясіння нервів – великий Боже, коли подумаю...

24 лютого 1888.

Все стає гірше, похмуріше, мерзенніше. Я чекаю на найгірше, не скаржусь. До того ж сказала я жахливе слово, яке буде мене навіки переслідувати. Ні. Як горе – то горе.

Спокійно дивляться гори, гарні, мирні. Здається, що там, вгорі, під кожним смерековим деревцем дрімає горе, а ліс навіть не дихає, боячись розбудити його тут, внизу... в жалюгідних серцях людей...

13 березня 1888.

Сама себе пошматувала би. Які презирливі, безвольні, химерні істоти жінки. Це правда – ми слабкіші, і не винне тут виховання, ми самі винні. Ще два дні тому мріяла я про одного осла зі становищем, якого я ніколи не бачила і уявляла, що він мусить бути той, котрого колись-то бачила уві сні. Високий, строгий. І випадково такий прийшов сюди (Вольф Стефан зветься він). Я не мала нічого кращого робити, як ніч і день собі уявляти, що це той, котрого...

Я прибирала всі кімнати, щоб були блискуче начищені, бо, можливо, він може зробити візит... А сьогодні ввечері... та про все не хочу писати. Батько наводить завжди мене на таку думку... а мені здається, що хтось дає ґрунтовне роз'яснення про чоловіків, про всіх, про їх огидну історію природи. Мені бридко, я тремчу перед такою гидотою.

Коли не пишу, мої вуста іронічно кривляться. Я повний поезії, слабкий, безхарактерний дурень, ось яка я.

А мені здається, що я розумніша за інших, маю характер. У сучасності мусить все-все мовчати про єдину силу, про розум. Але я знаю, що коли цей осел, про якого я згадувала, прийде, то мій голос від хвилювання перестане діяти». Потім буду плакати і горювати. Надалі хочу їздити верхи. Це прожене все химерне, жіноче, нікчемне, хоч я не довіряю сама собі. Незважаючи на мою начитаність, я нещасливіша за інших. Читання романів і самотність зробили мене такою.

16 березня 1888.

Віє весняний подих. Я одна, як палець. Мені уривається терпець. Нічого не можу робити, читати, писати. Я сердита, закута в кайдани, а я б хотіла жити, хотіла б шаленіти, та мушу бути покірлива, як ягня. Великий Боже, чи ця «однонаїтність» вічно буде тривати? Краще все інше, як ця млявість без життя, тільки тихе, виснажливе міщанське горе.

17 березня 1888.

Кажуть: шукай щастя в собі! Так, це була б давно зробила, коли б мала якусь точку опори. Все ж таки я маю пристрасть за щастям, тільки смішне те, що «в собі» не знайдеш того, що, можливо, розум міг би схвалити, а найбільш фатальне є те, що я маю розум.

Сьогодні я не приваблива і не прагну любові, закушую сильно зуби і ковтаю щасливі години, які доля поклала в моє лоно. Тільки безсильна і бліда я, що люди з жахом відсахуються від мене.

17 березня 1888.

Великий Боже! Немає спасіння, немає спасіння. Назавжди тут залишатися, назавжди в цьому ненависному домі. Залишатися. Страшно. Для мене немає думки, зі мною не рахуються. Як моє щастя сплітається, а моя майбутність жалюгідна як ніколи, темна. Я не можу цього терпіти.

31 березня 1888.

На спогад про С. Р. і гарних дітей у С[ербинсь]ких. Він священник, віком 26 років, напрочуд гарний, чудового росту,

чудово сформована голова, гарні риси з рівно над очима бровами, брюнет, врешті, це однаково.

До Сер[бинських] прийшли ми разом. Там мала я своє місце, а він своє. Молода С. говорила мало. Стара пані – дуже пристойна, поважна жінка, сиділа біля мене і плела, він сидів навскіс навпроти мене, а сам Сер[бинський], роблячи дотепи, ходив сюди й туди по кімнаті, нишком витягав з панчіх дротики для плетіння і сміявся, як дитина.

Я завжди приходила одягнена як вдома: блуза, фартух, на голові мережена хустка. Там курила я як ніколи. Мене там любили. Відкрито, дружнім тоном розмовляла з Сер[бинським], а також з католицьким священником, жартувала. Я знала, що я йому імпоную. Обидва відпровадили мене додому і сильно потиснули мені руки. Коли він знав, що я буду там, він регулярно появлявся, так само із захопленням приходила і я, коли помітила, що він там буде. Ми однаково думали і чистосердечно обманювали себе. Він любить жінок і дівчат, найкраще ніколи б не відступав він від них – і він священник. Одного разу проводжали вони мене додому, я гарячими словами говорила про жіноче питання. Прийшовши до нашого дому, я пішла, зауваживши, що ми могли б далі піти гуляти. Тоді здалося йому, що в мені виникає новий світ... Потім ми знову зустрілися і дивно – тої самої ночі мали ми обоє подібні сни. І я вільно, сміючись, розповіла свій сон. У нього появився темний рум'янець на чолі, він хотів би розповісти свій сон. Потім ходили ми завжди ввечері, коли ми поверталися від Сер[бинських], гуляли в супроводі Сер[бинського].

Я сердечно бажала, щоб цього Сер[бинського] не було. Ми розмовляли серйозно. Він позичив книжки до читання в мене, тепер має він Гейне і знає, що я його пристрасна поклонниця.

Останній вечір – я не маю щастя, сталося раптом так, що Сер[бинський] дістав посаду в Кіцмані, й це був останній і найкращий вечір. Він сидів тільки біля мене. Були сутінки. Ми шарпалися через яблуко, яке він у мене вкрав. Він завзятий і відкрито залицявся до мене. Між дотепами і фразами з неприхованим «жаром» висіли його очі на мені. Я була одягнена в темно-сіру бархатну кофту, і мережена хустка на голові. Була чорна як ніколи, говорила тихо і м'яко, й сама не знаю чому. Я мала почуття, неначебто він з любов'ю обняв мене своїми сильними руками... Яке безглуздя? Я йому подо-

балася і імпонувала, була весела і впевнена, бо я інтелігентніша за нього. Потім бачилися ми ще раз побіжно.

Сербинські вже від'їхали. Раз, у передостанній вечір перед їхнім від'їздом, пішла я з батьком гуляти. Був чудовий місячний спокійний вечір. Я думала про нього.

Ми прийшли до Т. Батько хотів щось купити, мені не дуже хотілося заходити, і я стояла на найнижчих сходах і не помітила, що там на веранді хтось сидить – це був він. Він скоріше впізнав мене і голосно поздоровався – він має чудовий голос – я швидко подякувала і пішла ще швидше до батька. Потім пішли ми гуляти і зустріли його, коли він повертався з гір. Він поздоровався з нами і голосно побажав доброї ночі. Я мовчки кивнула головою. Не знаю чому приходиться мені на думку, що він пішов у гори, щоб зі мною ще раз зустрітися. Потім поїхали Сер[бинські]. Я бачила його побіжно, здалека, ще раз, і тужила за його сильною постаттю і пишною головою. Сьогодні Воскресіння, завтра Великдень. Я пішла до церкви і сиділа з двома іншими жінками на запрестольній лавці в куточку. Він прийшов з вхідних дверей і посвятив писанки і т. д. Він мене помітив, не повертаючи цілком голови, щоб подивитися в очі. Два рази дивився він в той бік, почервонів і говорив невпевнено. Я іронічно викривила уста і зневажливо усміхалась. Брехня-брехня, він же не думав про Бога. Потім стояв він біля великого вівтаря і допомагав старому священникові при обідні. Я бачила і зараз же дізналася, що він хвилюється, був невпевнений, що він відчував мій погляд. Він також знав, що я ні в що не вірю. ... чудно – він здавався мені смішним. Пізніше, по обідні, пішов він щільно біля мене до ризниці, не дивлячись на мене. Звідси почула я його чудовий сміх. Я здригнула іронічно вустами... Охоче була б з ним поговорила, багато мала б йому сказати, багато, але це вже запізно. Ми повернулися через ризницю і поздоровили старого священника. Він також поздоровався, я не дивилася на нього і кивнула ледь помітно головою... Було це все гарніше, як я це описала, повне поезії. Раз приснився він мені, немов живий. Десять в нашому домі раннім ранком закрався він в мою кімнату і пристрасно цілував мене. Це все минулі часи. Про це писала я, бо воно було гарне. Я мусила вдатися до якогось захисту, щоб не померти з нудьги. І заманливо, і цікаво було це для мене – він священник, молодий, здоровий, життєрадісний.

Великдень.

Я б шматувала себе зі злості і болю. Чи мусила я з дому виходити? Мусила? Але я знала, що коли мене не буде вдома, мене покличуть. І ледве я вийшла, прийшла Арвай і запросила мене, бо там був і він. Великий Боже, він-він-він. У моїй темній кімнаті на софі качалася я і ламала з німої злості руки. «Не маю щастя», «Немає щастя». Це прокляття мого життя...

Третій день Великодня.

Його також не було в Ар[вай]. Але вчора – це вже кінець, до якого я приходжу – вчора запросили мене до Б. Я подобалася сама собі, була одягнена у звичайне брунатне вбрання, до цього коричневий, добре прилягаючий бархатний жакет з ясним поясом. Знала, що виділялася від інших, виглядала поважно, незважаючи на те, що я погана.

Ми всі зібралися і сиділи навколо стола, коли він прийшов. Привітався, його погляд впав і на мене. Не знаю, як це сталося, що я не відповіла на його привітання. Він погано виглядав і почервонів, коли раз зустрілися несміливо наші погляди. Чудно. Ми були чужі і холодні. Я говорила на цьому вечорі дуже мало і палила майже безперестанку одну сигаретку за другою. Він зі мною не говорив, і я з ним також ні. Він пішов до С. до вдовиці, що пристрасно хотіла одружитися, і залицявся до неї, проте не був у доброму настрої. Це я дуже добре знала. При вечері спитав мене щось через стіл. О. коли я йому відповіла, нахилився він до мене і просив (перші слова його цього вечора) пробачити, що він до цього часу не повернув Гейне і що в найближчому часі він з подякою надішле цю книжку.

Це було прощання назавжди. Я відповіла, що тепер немає в цьому потреби. При цьому я сильно почервоніла, це саме помітила я і в нього. Потім бачилися ми побіжно тут і там. Я дуже нудьгувала, моє серце було порожнє, я була стомлена. Що стало між нами? Що лежало між нами – холодне, поважне, повне неприязні? Він безперервно залицявся до С. Раз спитала я його, чи він прочитав цілого Гейне. Він відповів, що так. Я усміхнулася недовірливо і скоро сказала... На це відповів він, що ніч і день читав Гейне, щоб його пізнати, бо я люблю Гейне, а він мене за це поважає. Це були голі фрази, неначебто він говорив до С. Ми вже більше не розмовляли. При прощанні

поклонилася я йому легко і наспіх. Змучена і стомлена, з порожнім серцем повернулася я додому, а він, він фразер.

4 квітня 1888.

Вчора запросила мене Е. С-п запросила. Гості були ті самі, що були у Б. Ввечері прийшов і він. Здається, він дійсно цікавиться С-п, хоч він добрий фразер. Вчора сказав він їй, що бачив її уві сні в цілком легкому платті і цілував її... А мені брехав він раз, що такі любовні фрази стомлюють його, а коли приходить додому, то йому нудно. Це правда – вчора помітила я, що він нудьгував, він дуже хтивий. Можливо, він думає про С-п, мені снилося цієї ночі, що він сказав С-п, що справді любить її.

23 квітня 1888.

Хрістоф давав учора концерт¹. Ми з Густою були там, бо Густонька, цей дорогий ангел, є тут. Прийшло багато людей, і він також. Сидів близько нас і Ай... Дивно, при перших звуках музики відчула я раптом, що моя вся душа в очах, ми крадькома дивилися одне на одного – він і я.

Він дивився на мене, як злодій, бистро, потай, боязко, проте пристрасно, лякаючись самого себе. Його погляд потряс цілу мою душу. Він мало говорив, потім пішов і цілком заховав своє обличчя. Здавалося, що його слух і очі були тільки для музики, та проте, проте... С. сказала мені раз, що він обпікся її гарною швагровою. А чому він не залишився біля неї? Ні, тепер не потребую його любові, ні. Його поведінку в Б. та в Ай... я не забуду. Він повинен був залишитися до С. і дивитися на Ай... Яке мені діло до нього? Врешті, може, він дивився на мене тільки з ненависті? А те, що він завжди питає Власька про мене, це робить він з привычки. Я питала також, що роблять Т., може, я помиляюся і уявляю, що він дійсно любить Е. Правда, вона дуже гарна. С. розповідала мені, що він дивився на неї, як злодій. Вважаю, що вчорашній вечір був дуже гарний. Я б могла в цій хвилині сказати: залишися, ти такий гарний. Але, коли це правда, що він мав би мене любити, то мені однаково. Про мене, хай і далі буде від поклонником Е.,

¹ Мова йде про виступ циганського оркестру.

яке мені діло до цього? Він схуд, всміхається тільки вимушено, не говорить, як раніше, тільки руки гарні і сильні...

1 травня 1888.

Мені досадно. Він не питає Власька про мене, а про маленьку Н., яка приходить до нас. Про мене, дурний піп, він починає мені набридати.

12 травня 1888.

Великдень минув. Юлько був тут. Ми його запрошувала на Великдень, але він не прийшов. Пізніше казав Л., що того пообіддя був хворий. А чому наступного дня був уже здоровий? Я дуже ображена і вже ніколи не буду його запрошувати, ніколи.

Учора відбулася вечірка, я також була. Знаю, вчора я була «гарна», мала матово-рожевий костюм з темно-червоним комірцем Стюрта. Густа все казала, що я мала б бути гарна, гарна, як ангел, що впав з неба. Він добре мене бачив, але не привітався зі мною. Вже пізніше, коли я з В. по залу гуляла, пройшов він мимо нас, обернувся раптом до мене і привітався глибоко, поважно. Я – легко і серйозно. Я не знаю, але в цьому вітанні лежало ще щось. Одягаючись, ми штовхнули одне одного. Я ненавиджу його, я б хотіла завдати йому болю, хотіла б, щоб він мене любив, хотіла б це знати..., але я не маю щастя, не маю щастя. Внутрішньо звучить це сумно. Я страшенно схудла, не можу спати, нервова. Учора пішла я з А. до буфету, що був на вечірці, щоб напиться води. Він, думаю, спокійно придивлявся, коли я пила воду, а коли па[нна] А. пила, підійшов до неї і начебто не дозволяв їй пити. Нараз обернувся він до мене і спитав з похмурим обличчям, як я розважалася. Дивно. В очі ми так і не дивилися одне одному.

– Як панна Ольга розважалися? – спитав він.

– Як завжди, – відповіла я, легко усміхаючись.

– Цим я радію і дуже радію, – сказав він.

А потім спитала я його:

– А як панотець розважалися?

Він сказав, що він старий і т. ін. Потім спитав його ще хтось про щось. І так закінчили вже давно, ледве що почавши...

Для нього начеб нічого вчора не існувало, ну, так, Е., але її не було, він любить її.

15 травня 1888.

*Вперше може нещасливо
Закохатись навіть Бог,
Але вдруге безнадійно
Закохається лиш дурень.*

*Що ж, я дурень, я кохаю
Знов без жодної надії.
Сонце, місяць, світ сміється,
Я сміюся те – і гину.*

Гейне¹

Після вечірки спитав він Власька, що я роблю, як я розважалася. Власько сказав між іншим, що я сумна. Він передав привіт – це вперше. Минув день, було свято. Ага, забула написати. Того самого дня пішла я далеко з Густою гуляти, і коли ми поверталися, перейшовши головну дорогу, побачила я здалека три постаті. Коли вони наблизилися і на краю дороги зупинилися, впізнала я раптом найвищого, найкращого – абата. Він стояв осторонь від них і допитливо дивився за нами. Чи пізнав він нас? Здавалось майже, що так. Нараз зник він з іншими. Коли я квапливо кинула свій погляд на нього, його обличчя стало палаюче, червоне. Потім привітався він, я мусила дивитися за ним і в цьому моменті подякувала йому швидко і збентежено,

Після легкого дощу вечір був тихий і холодний, на диво гарний. Потім, наступного дня, бачила я його в церкві. Вчора ішли ми обоє з Густою біля його помешкання на гору гуляти. Він сидів на уроках з В., бачив нас і байдуже приглядався. Аж після уроку спитав він, куди я пішла? Це не була любов. Я самотня, він священник. Мені внутрішньо важко не думати про нього.

Вчора ввечері попрощалася я з Густою. Чи на завжди? Не знаю чому, але прощання з нею було важке, вона цілувала мої руки, зі сльозами на очах обняла мене. Боже, як це важко. Дико ринули сльози в мене і дико потиснула її руку. Наступного ранку було те саме... Солодкий, дорогий ангел.

¹ Переклад Л. Первомайського.

20 травня 1888. Кімполунг. Зелені свята.

Тільки що прозвучали останні звуки дзвонів. Я знаю, тепер відправляє він обідню і не думає про мене, а я постійно думаю про нього. Надворі, в горах і лісах, сонячна спека. З міжгір'я віє холод і з мисливської дороги також, а я сиджу дома – дурниці. Там хотіла б сидіти разом з ним, на березі потоку в міжгір'ї. Але він туди ніколи не приходить. Я завжди-завжди там сама.

Він регулярно питає Власька при уроках про мене, декілька разів передавав привіт. Так. Але чому не приходить він на гору? Вчора була я також. Після обіду його не було у В. Після 4-ої години повернувся він додому, зустрівся з батьком і сказав, щоб В[ласько] прийшов. А ми не можемо зустрітися. Пригадую собі, коли він, Сербінський і я зимою пішли гуляти, спитав він мене, чи старанно я гуляю. Я відповіла, що так і розповіла йому про Чорний яр. Він сказав, що часто буде приходити туди.

А тепер стовбичить він дома. Правда, в нього багато роботи, а все ж таки, коли б хотів, міг би прийти. Недавно післала я йому Дрейпера¹ («Конфлікт між релігією і наукою») для прочитання. Він казав мені подякувати. Що мені з того? Я вже нічого не хочу записувати, бо при цьому мушу думати про нього, а він не думав про мене.

Час минає, а я нічого не роблю, цілими днями байдикую...

21 травня 1888.

Не знаю, як маю описати, що в мене на душі. Густа питає мене, чи я «вибила» собі з голови те, про що я їй раз згадувала. Я «виб'ю», бо ми ніколи не зійдемося. Мимохідь бачимося, як, наприклад, вчора: я була у сім'ї нового священника, поверталася з попадею додому і здалека побачила його. Гаряче ринула мені кров в обличчя. Я не дивилася, аж поки він не прийшов близько і привітався.

На його звичайно темному обличчі лежав малий рум'янець. Він не дивився в мої очі. Пізніше розповідав мені священник, що він прийшов до нього і намовляв, щоб його чим

¹ Дрейпер Джон Уільям (1811 – 1882) – американський учений, автор праці «Конфлікт між релігією і наукою», яку на українську мову переклав М. Павлик.

скоріше відпровадити, бо його запросили Б. А це не була правда, бо у Б. не було жодних гостей. І який смисл йти так далеко, щоб раптом і поспішно повертатися?

Не знаю, чому спадає мені на думку, що він хотів нас догнати або, принаймні, мене побачити. Завтра хоче він поїхати в Чернівці. Там познайомиться він з багатьма, забуде мене, для нього буду байдужа. А потім все буде цілком просто. Моя душа сприйме інші враження, і я буду міркувати, так довго міркувати, аж поки не вийде щось велике, нужденне, на зразок виродка.

22 травня 1888.

Часто природа – дзеркало нашої душі. Похмурі, сірі маси туману висять і тягнуться понад темними вершинами гір. Захмарене небо непривітно мовчить. Смереки, потрясені бурею, нагинаються, наче у божевільному болю. Горде верхів'я. А я сиджу тут і прислуховуюсь до бурі моєї душі, прислуховуюсь до крику дикої, неприборканої туги. Що хоче навіжене серце? Чому не дає воно мені спокою і безжалісно трясє моїми намірами, як та буря смереками там на горі. Сміятися хотіла б я, та не можу. Не хочу любити людину, для якої я байдужа, не можу. Все і все виринає перед моєю душею фатальна постать великі темні очі, спрямовані на мене з рисою глибокого болю біля вуст. Я б хотіла його ненавидіти і не знаходжу причини. Все можу терпіти, тільки байдужість ні. Мій Боже, яка сумна свідомість приниження, і як це смішно. Кажуть, що є натури, які самі себе руйнують, я належу до цих натур. Але мені все-таки здається, що я б могла бути іншою, коли вони були б спроможні читати в моїм серці, і я б могла знайти захист у їхніх руках, як в зеленому, поважному лісі, який шумить ніжно, береже божественні казки і який своєю мовою заспокоює схвильовану душу, шепче слова відради. О солодкий ліс!

3 червня 1888.

Ні, ні, про нього не хочу нічого писати.

Хочу бути на тій самій стадії почуттів, що і він. Цілий тиждень його тут не було, був у Чернівцях. Мусив мати інші враження. Я, я забула, я це знаю, я не хочу мріяти, бо нічого живого в цьому немає. Дивно. Густа бачила його уві сні, не знаючи, що він мав би бути там. І чудо – після цього вона

бачила його у парку і безмежно раділа, що побачила його обличчя, його самого. Вона й слова з ним не говорила, не була йому представлена. Так. Мене дико схопило, коли читала ці рядки. Так, він снівсь мені також перед кількома днями. Було це так: я чекала на дівчат, які мали б зайти за мною, щоб піти на гору, та замість них побачила його самого. Я стояла десь перед горою і раптово побачила, що він стоїть осторонь, блідий і почервонілий, та дивиться на мене злісним, похмурим поглядом і щось нібито читає в книжці. І чого ж ксьондз гнівається? Хтось інший відповів, що він тому лихий, що я стою йому поперек дороги. Я сміливо приступила до нього і сказала; хай він не боїться, я ніколи, ніколи не стану йому поперек дороги. Потім пішла я в провалля...

Сьогодні вночі (вчора він повернувся) снилося мені, що він сидів у кімнаті з Власьком на уроках. Я проходила через кімнату – від лежав на дивані і моргав палкими очима до мене, в той час як я, злегка поспішаючи, пройшла мимо нього. Пізніше спитала я Власька, що він питав, Власько сказав, що він його питав: «що я, власне, на це все кажу?» Потім пішов він у місто. Я знаю, Серглера я також постійно бачила уві сні, коли він оглядався за мною, і він перестав мене любити. Я переконана, що він також перестав мене любити. Він не належать до «вірних», тільки я маю псячу вірність для всього і звиваюся з болю.

5 червня 1888.

Учора був Власько вперше по двох тижнях на уроках. Він питав також про мене. Власько сказав, що я з ним навчалася і щось перекладала – він мав задумливе обличчя, от і воно...

Я сміюся, що він питав про мене з дружби. З дружби – звучить завжди в моїй душі. Увечері пішла я з батьком гуляти. Було вже дуже темно. Нам йшов хтось назустріч зі ще двома і зупинився біля Г., говорив і весело сміявся. Я зараз пізнала його по контурах і ясному костюмі. Ми не дивились в його бік, але ми обоє впадали в очі, і він мусив оглянутися.

Не знаю – тепер я сміюся «з дружби». Він поступить зі знанням справи, бо він був у Львові. Мені досадно, що я позичила йому Дрепера для читання, він не буде його читати, і книжка буде лежати там.

6 червня 1888.

Безмежно важко мені писати про кінець.

Кінець, кінець прийде сам собою. Вчора він не питав про мене. Увечері поверталася від Зосі додому. Кілька кроків переді мною йшов він, зупинився біля Б., бачив, що я йду сама; коли б він мене хоч трошки любив, то був би пішов зі мною. Я знала, що коли він повернеться зі Ль[вова], я буду стерта з його пам'яті. Сьогодні він також не питав про мене, він нічого не говорив з В[ласьком], що суперечило його звичці. Він мав би бути хворий, казала мені З[ося], ха-ха...

Коли б я була смертельно хвора, він завжди мав би місце в моїй душі. Ні. Не раніше був кінець, а тепер. Він питав щоденно, зараз після уроків, про мене, передавав привіт... Тепер він вже більше не питає, а коли б він завтра або післязавтра спитав, то це не є жодна любов. Раніше бачила я його уві сні, як він з гарячими очима шепотів мені про любов і цілував пристрасно, так, що коли я пробудилася, тремтіла цілим тілом від гарячого жаху. Тепер сниться мені, що він дивиться на мене блискучими очима і каже, що я стою йому поперек дороги. Я не маю щастя, хотіла б геть піти, щоб інших людей пізнати, можна забути це, я це знаю, але куди піти? Ні, таке вже в мене собаче щастя. Ніколи, ніколи, ніколи не хочу записувати в щоденник, хіба що про горе. Будь здоров, Романський! Desperata¹.

11 червня 1888.

Нарешті можу додати, що я цього вечора весела і почуваю себе духовно зміцненою. Я написала до Орума, переглянула почату велику новелу², вона здорова, і я тішуся. Щось про нього? Сьогодні якраз точно тиждень після його повернення, коли він мав уроки з В[ласьком]. Отже, в понеділок питав він про мене, у вівторок і середу не питав уже. У середу ми зустрілися, він розмовляв з батьком, привітався зі мною ввічливо і байдуже, в четвер передав привіт, в п'ятницю спитав він, чи батько самий пішов гуляти, в суботу, зараз перед уроком, спитав він, чи мати вже повернулася і коли батько знову поїде, і чи я тепер (після обіду) буду сама вдома, і чи до нас ніхто не прийде? У неділю че-

¹ Desperata – пропаша (лат.).

² Мова йде про повість «Царівна».

кала я, з дурного розуму, на нього, бо я комбінувала, що він хоче сам прийти. Сьогодні не питав нічогоісінько і взагалі від вівторка змінився – сердитий. Звичайно, тепер я для нього «нічого», і до Власька зникла любов, він готовить також до іспиту катехізису. Дивно. Мене це боліло, і я сердилася, але сьогодні вже ні, це ж кінець, чого хникати? Вчора був він, думаю, у Б. і розважався чудово. Там було так голосно, що сміх було чути на дорогу. Я хочу пробудитися з дрімоти, в яку я по шию застрягла. Коли його серце для мене холодне, чому моє має битися?

Так, так. Раніш гинув він, щоб прийти, а тепер бундючиться, купив собі пенсне, щоб красуватися в ньому. Але я не хочу забувати, ким я була і ким я є...

25 червня 1888.

Гарні, чудові місячні ночі. Всі йдуть гуляти, я також.

Я дурна, від учора ходжу з опущеною головою, як приборкана, ходжу і говорю із кривавим серцем... Не хочу писати, бо вирішила мовчати, але прокляття «не мати щастя» переслідує мене на кожному кроці, мій Боже, мій Боже!

7 липня 1888, ввечері.

Уже все позаду. Отже, можу писати. Одного разу, вечерком, пішла я з батьком і, як завжди, з Анелею гуляти.

Ми зайшли, як звичайно, на короткій час до Зак[линського] (наступник Сербінського). Там, перед будинком на лавці, сиділи русинський панотець і абат. Злегка смеркало. Він сидів на одному кінці лавки, а я на другому. Зробила собі цигарку, а він схопився, щоб дати мені сірник, шукав по кишенях. Я стояла близько перед ним. Ми розмовляли злегка схвильованим голосом і дивилися потайки в очі.

Потім сіли ми на старі місця. Раптом прийшов він і сів біля мене. Ми говорили тихенько, підперши руками голови, про Гейне, про Чорний яр. Він говорив фрази схвильованим голосом, а я відповідала саркастично, збуджено. Потім попрощалися ми. При прощанні потиск рук тривав трохи довше... І, дивно, я поверталася весела і з легким серцем додому. Коротко після цього посварився батько із Заклинським, а винна була я, бо я примусила батька вступити до Заклинського. Ніколи, ніколи ми не будемо розмовляти і зустрічатися, а могло б це гарно бути.

Пройшло багато часу, протягом якого я терпіла танталові муки... Я, я була винуватцем всього. Я нужденна, що не маю щастя. Потім пішла я з А[нелею] гуляти і поступила все ж таки до Заклинських. Вони були гостинні, він також був там. Ми не говорили майже нічого. Він пішов.

Я стомилася – він мене не любив. Кілька днів після цього пішла я з А[нелею] до церкви. Він відправляв обідню, я раділа з його проповіді. Він приступив до престолу... і що це було? Кинув погляд на присутніх – їх сиділо багато, він мусив мене пізнати, – і зник. Пройшло багато хвилин, і він знову з'явився, я бачила його побіжно, бачила як він тримав у руках червону книжечку. Нарешті почав він з глибоким хвилюванням, тремтячим голосом і майже придушеним тоном свою проповідь. Я поглянула на нього. Його очі горіли зі збудження, а обличчя аж по уста зблідло. Я знала, що це все викликала моя раптова присутність. Він знав, що я ніколи до церкви не ходжу, він же не боязкий і тому подібне, але він знає, що розумово я його переросла. От це було. Він вперше переді мною проповідував. Це не була любов, бо він вже давно мене не любить, не питає за мною, з Власьком він навальний і грубий. Після обідні пішли ми в парафіяльний дім, бо йшов дощ.

Він також прийшов сюди, скоро випив каву, прийшов у нашу кімнату, сів навпроти мене і говорив спокійно, начеб нічого на світі не трапилося, і кепкував з мене через Гейне. Коли відходили, він зараз же попрощався і ще довго стояв біля хвіртки, дивлячись за нами.

Учора зустріла я його з А., коли вони гуляли, хотіла щось передати для З[осі], бо думала, що вони йдуть туди. Він, вітаючись, глибоко почервонів, а коли ми розмовляли, був він і я також трохи... Ми попрощалися. Це не любов. Це, це «відгомін» любові, як у нього, так і в мене. Через тиждень Власько перестане ходити до нього, і ми не будемо нічого знати одне про одного. Ніколи не бачу його також уві сні, як це було раніше. Тепер нічого не роблю, не маю часу, якось по-обивательському між нами від... і т. д.

Я підтримую знайомство з Б. Мені здається, що я якась боговинна. Хочу очиститись. Пишу це, щоб колись прочитати в Димці, не так, не так, правда, як раніше, коли ми ще любившись.

Вже ніколи не питає Власька про мене. Сьогодні ми також бачились, і його фотографію я бачила. Там на фотографії сильно впали мені в очі його хтиві вуста. Ні, ні, я самотня як ніколи. Я інтелігентніша за всіх тут і чим вище піднімаюся, тим більше почуваю себе покинутою...

Так. Через тиждень буду мати від нього вістку. Власько не буде більше ходити до нього. Завтра хочу братися за роботу, бо я знову буду сама. Я досить бродила по болоті. Мій Боже, а світ такий гарний, великий, і спокійні гори.

21 липня 1888.

Юлько не вірить, що в людей немає щастя. Я знову невимовно нужденна. Зневірена, відчай, розпач. Все моє щастя хочу вкласти в мою працю «Без щастя»¹, хочу також думати про «Місколче».

...Чи маю ще щось вписувати? Ні, нічого більше. Вчора я була б плакала, наче спазма була в моїм горлі, але й плакати вже не можу. Все старію і старію. Ага, абата не хочу ніколи бачити, він мені цілком, цілком байдужий, не йду навіть гуляти, щоб його бачити.

Кінець липня.

Ми зробили прогулянку на Рарив, і я також. З нами був старий-престарий чоловік (Місколче). Ми завжди зустрічалися на дорозі, коли йшли гуляти, і його очі уважно спочивали

¹ «Без щастя» – оповідання, написане О. Кобилянською німецькою мовою в Кімполунзі 1887 року (підписане псевдонімом Марія Ольганов (Maria Olganoff)). Усі свої твори О. Кобилянська підписувала власним прізвищем, тільки це оповідання підписала псевдонімом. Та коли його розшифрувати, то виявиться, що це ім'я Ольги Кобилянської, котра мала їх два – Ольга-Марія, письменниця просто переставила їх – Марія-Ольга, надавши останньому форму російського прізвища. Молода письменниця, очевидно, плекала надію легше пробитися на сторінки німецьких журналів, оскільки російські автори і взагалі російська література в другій половині XIX століття набули в Німеччині широкої популярності, і видавці охоче друкували твори російських письменників. Оповідання «Без щастя» авторка згодом переробила і під назвою «Природа» послала в орган німецької соціал-демократичної партії «Die neue Zeit» у Штуттгарті, де воно й було вміщене 1895 р., № 20-23. Українською мовою «Природа» була видрукувана окремим виданням у Чернівцях 1897 р.

на мені. Дивно! Інколи, коли я здалека бачила його постать, мені ринула кров в обличчя. Він завжди з цікавістю оглядався за мною, але це нічого не значить. Нараз ми на Рариві в малому, вузькому товаристві. Мені представили його, він судовий радник, прийшов сюди для слідства Шторфера з батьком. Він розважався з двома дуже багатими панями, а я із задоволенням гнала мимо нього. Ох, яку втіху дає мені їзда верхи. Там, на горі, захопила нас гроза. Дико шумів смерековий ліс. Не знаю чому, але моє серце було далеке і горде, почувала себе самотньо, самотньо, самотньо. Кругом розмовляли і сміялися.

Учора повернулися ми з великої забави від Добжанських. Був там Серглер, а також і абат. З Серглером розважалася я багато, зрозуміло, ми собі цілком байдужі. Він просив мене, щоб я сказала добре слово за Г. з М. Він все ще гарний, сильний, єдиний у своїй шаленій пристрасті, грубий до нестерпності, але мене не може він зігнути і відкинути, як інших. Коли б ми довший час жили разом, він дивився б тими самими гарячими поглинаючими очима. Абат нудить мене. У нього немає інтелігентності.

6 серпня 1888.

Я – ніщо, ніщо, нещасне, розбите, роздерте ніщо. Тих, що стоять нижче мене, я зневажаю, я б їх убила, бо вони безмежно підлі і обмежені, а тих, що стоять вище мене, навантажених знанням і «упевненістю», я ненавиджу, бо я не можу рівнятися з ними, бо я засуджена жити в нужді і мати стосунки з ляльками. Ні. Кожний дух, який мусить нести своє тихе, міщанське існування і не сміє переступити границі, що було б його смертю, мусить нужденно загинути. Жахливий дисонанс лежить в мені. О, як глибоко я впала, а впала я тому, що жила в низькому товаристві.

Серпень 1888.

Чи знаєте ви? Немає більшої, тяжчої і знищувальної кари, як свідомість, що ти втратив повагу сам до себе, що ти нічого, бо воля залишає дух. Не дух, а воля, це сила, яка все оживляє, підносить, убиває. Страшне почуття викликає така свідомість. Що значить людина без сили волі? Вони чисті, як квітка, як птах, бо ніколи жодною пристрастю не споганилися. Злочин

когось убити дорівнює злочиніві захоплюватися пристрасстю і не мати сили очистити себе. Не має виправдання, поблажливості. Для мене, як інтелігентної людини, яка поставила собі високе завдання і якого правильність вона повністю зрозуміла, вже ні в якому разі немає оправдання. Я – ніщо, через власну слабосилість, зруйноване, пошматоване ніщо. Природа сама себе карає, вона має свої власні закони. Я була провинилась, і я була покарана. Це я вам кажу для того, щоб у вас викликати співчуття, бо це б означало, що у вас слабкий характер і голова. Ненависть, зневагу і боротьбу зношу я легше, як могла б зносити співчуття і любов, бо я на це не заслуговую. Отже, кажу вам, щоб ви знали... Кілька хвилин він мовчав, і я бачила тільки його профіль, вуста були сильно стиснуті, а навколо них застиглий біль. Це було зрозуміло – він справився із самим собою, назавжди справився. Остання іскра поваги до себе самого була погашена. Яким страшним тягарем лежить це на його інтелігентності, його розумові, його критичному, всеруйнуючому сумлінному дусі. Ні, цього дійсно не можна було терпіти.

Я мовчала, він також. Я не мала що казати, бо все, що він говорив, було правдиво і правильно. Нараз він коротко усміхнувся. Я також смішна в моїм горі. Якби ви знали, з якою упевненістю я вступила в зал гри, що я все-таки вийду звідси переможницею. Він знову сміявся. З великих ідей і планів повстав мізерний дух, нестерпний дисонанс в гармонії найкращих, сильних духів, які об'єднавшись грають мелодію, до якої гряде все наступне людство.

Я струна, яка має совість. Тепер бачу ясно: вона не залишила жодної прогалини, вона не була справжня. Знаєте, що мені справляє задоволення в житті? Я сама себе обманювала, оббріхувала і хочу сама себе покарати.

Тепер на глум свого розуму хочу жити... тепер пошукаю мого батька і, веселячись, буду гуляти. Будьте здорові і думайте про мене як про студію.

19 вересня 1888.

Немає нічого кращого, як тиха місячна ніч у горах. Угорі, на небі, висить сріблястий диск місяця й нерухомо дивиться на світ, на тихий світ, який лежить тісно оточений ланцюгом високих вугластих гір. На сході, на сході, тут в далечині, яка

будить тугу, синявий, прозорий, ніжний туман – просто казка, а на заході піднімається вугласта, скалиста камінна маса, на півночі і на півдні підносяться лісисті гори, а на фоні нашого будинку височить темний шпиль гори з Чорним яром. А я йшла самотньо військовою дорогою і несла в серці й грудях велику тугу, яка сумно вимагала любові. Я люблю ідеали, які повстають у моїй душі – гарячі, сильні чоловічі постаті з гордими сяючими чолами і незайманими вустами.

Я написала до Вюлфберта, німця, але тому, що мені якраз багато на цьому залежало, створилися жалюгідні обставини з іншим... Я втратила надію.

7 жовтня 1888.

Я стомлена, всі суглоби болять мене, кожний нерв сіпає мене і тремтить, я в найвищій мірі схвильована. У нас дресирують коня і б'ють його без жалості. Не можу це терпіти, не можу читати, не можу писати.

12 жовтня 1888.

Колись не могла я розуміти жінку, яка залюблюється у фізично досконало розвиненого чоловіка, без того, щоб його любити. Тепер я її розумію. Я прямо таки тремчу, коли чую голос В., повнозвучний, чистий голос. Дивно. Я маю бажання, щоб рука, яка одним рухом силує коня стати, мене обняла. Чому надають силі так мало значення? Сила фізична і краса впливають головним чином на нас симпатично. Я мала би одружитися з русинським літератором. Від мене залежить – взяти його, чи ні. Згорблений, спотворений чоловічок, з пожовтілим обличчям і зі стомленими очима. Тьху! Я пристрасна і мужня, струнка і худа, але я здорова і сильна. Коли кінь мене скидає, то я завтра знову сідаю на нього. Я стала нужденна, бо мене горе притискає, проте я перша на шпилі найвищої гори, коли на неї піднімаються, і то не переводячи духу, як інші. Йду безшумно, невтомно, не вибираючи дороги, через завади й каміння, через струмки і вориння. Хочу, щоб мене обняла сильна, залізна рука і притиснула до цілком здорових грудей.

Мені дивно і чудно на душі. Мені не до читання і не до писання. Я завжди думаю тільки про його сильну фігуру. Хочу, щоб він тільки раз, однісінький раз притиснув мене до себе.

Це природне почуття, природне і чисте, бо я ні більш ні менше як людина. Можливо, що зникла б тоді в мене нервовість. Я сплю неспокійно, багато сню, бачу його уві сні. Часто уві сні сниться мені, що він доторкається до мене, рідко трапляється, що я бачу його уві сні. Відчуваю як «щось», наче електричний струм, переходять від нього на мене. Що це таке?

16 жовтня 1888.

Я напівбожевільна від турбот. Не можу ні про що думати, тільки про одне. Василь¹ впав з конем. Кінь розбив собі око і має тепер білий катаракт. Передучора ввечері напав мене прямо-таки істеричний плач.

Це страшно, що кінь не бачить. Декілька днів присипала сама око порошком, потім прийшов Василь, він винуватець, бо їздив шалено верхи, і присипав порошком. Мука з твариною. Сьогодні поїхав Василь, і я повинна сама присипати око порошком. Кінь не стояв спокійно і мало що не впав на мене й не задушив мене. Для мене це не важливо, я вже й без того зійшла на собаку. Кінь вдарився ще в побите око, йому не засипали акуратно око порошком. Мій Боже, що буде завтра? Боюсь, що буде гірше, а Василя немає. Я страшно-страшно нервова. Василь подобається мені тому, що він такий мужній, сильний. Крім того, я нікуди не годжуся, не можу читати, писати також ні, а маю багато-багато вчитися. Боже, чому я така бідна й нужденна?

30 жовтня 1888.

Яке ж було небо надворі? Безсумнівно червоне, золотисто-червоне або, може, висіло воно розпечене над Чорним яром і смерековою горою, там, де здавалося наближалось лисе до чорного, робило зелені смуги, зелені, як море. Пекуче, гаряче, як там вгорі, на небі, було і в моїх грудях. У моїм серці народилася любов – це також з неба. Я знову його побачила, його сильну постать, його гарний благородний профіль, чула його голос і відчувала це у всьому тілі. Мені здається, що боги занурили мою душу в покуту, яку не знаю, як назвати. Сміх і плач охопили мене, та проте я щаслива!!!

¹ Василь – парубок, котрий служив їзовим у повітовому управлінні в Кімполунзі.

31 жовтня 1888.

Цієї ночі снилося мені, що я схилила голову до його щоки, а він обняв мене своєю рукою. Чому я мусіла прокинутися? У дійсності мене ще ніхто так не любив. А я часто змучена, бо все ще тримаю голову високо!

6 листопада 1888.

Випадково потрапила я вчора в товариство дівчат. Там побачила я цигана, який їм ворожив на картах. Потім розклав він і мені карти. Дивно; все збігалось, навіть смерть Августа. Потім сказав він мені, що я візьму чоловіка не урядовця і не зі звичайних панів, і ми будемо дуже добре разом жити. Якогось іншого я мала б любити, і він мав би ще й тепер мене в серці носити – він блондин і мав би служити у війську. Між нами стала якась жінка. А коли в це все вірити, то думаю, що Василь не мав би мене любити. Тепер вже ні.

Поки я ще тут, щастя обминає мене. А коли мене вже не буде тут? О, мої гори!

18 листопада 1888.

Хочу бачити Василя. Надворі ясно-ясно, можна розрізнити тінь від смуг світла. Шум смerek доходить до мене. Я нікого не люблю, проте хотіла б бачити Василя. Недавно приніс він від Зосі речі, які належать мені (вона поїхала наступного дня). Я поверталася додому, а він був переді мною. Ми зупинилися і розмовляли. Нараз вийшло з бічної вулиці багато худоби, я стала легко на його бік, бо боялася. Захищаючи мене, він підняв руку і легко прогнав худобу. Коли я була ще там, увійшов він у кімнату, а його погляди висіли на мені. Легко вірити в те, що хотілось би любити. Він сказав, що приїде до мене, щоб повезти на прогулянку. В останньому часі мала багато клопотів, боюсь, що він не буде дресировати мого коня.

24 листопада 1888.

Тільки його хочу бачити. Що іншого можу я хотіти від нього? А я його не бачу, чи його немає дома, чи він не хоче. Недавно поверталася я з Ц. додому. Було вже під вечір, і я побачила його, як він швидко, прудко сховався з гори. Він мусив бути в

нас, але нікого не було вдома, хата була зачинена. Його обличчя не бачила. Він зняв капелюх, гарно, покірно. Мені приємно, що маю когось милого, маю більше сили до писання. Далі бачила його кожної ночі уві сні, завжди дивиться він на мене...

Читаю багато про соціалізм і взагалі про народ. Його інтереси – це цілком мої інтереси. Мені це все добре відомо. Дивлюсь на нього, як цілком на рівного мені... Я не соромлюся і не боюся, що він мені приємний. Ні, брехня, що я його бажаю!..

28 листопада 1888.

Мені приємно, що воно є так, як воно є. Я не б'ю собі голову про взаємну любов, як з інтелігентом. Я знаю себе, і мені не соромно. У мене ж натура, «мистецька натура», як хтось колись одного разу сказав про мене.

Коли інтелігентні чоловіки люблять простих селянських дітей, то чому не може так само робити жінка? Так, як воно є, – я психологічна студія. Чому не натрапила на слід?.. Учора бачила його. Він стояв відважний і гарний – тільки це люблю я з нього. Сьогодні знову бачила його. Він стояв на воротах і дивився вниз на місто. Я йшла з М. з гори. Потім не бачила його вже більше. Коли ми наблизилися, стояв він високий і сильний і привітався. Коли я оглянулася, стояв він точно, як і вчора, на тому самому місці, дивився за нами, я ще раз оглянулася, а він все ще стояв і не на мене дивився, а вниз на місто.

10 грудня 1888. Кімполунг.

Так склалося, що я повинна була сама з ним поїхати на вокзал, по мамцю й Олю. Коли довідався про це, дуже зрадів. Було після десятої ввечері, я була дуже сонна. Надворі було тихо і темно. Потім прикотився екіпаж з ліхтарями. Я знала, що він приїхав по мене і почала одягатися. Він прийшов. «Прошу, панно, поїдемо!» – і ми поїхали. Поки поїзд прибув розповідав він мені, дивно збуджений, про своє життя. Я слухала байдуже. Краще була б не чула того, що почула. Потім сказав він, що прийде, щоб повезти мене на прогулянку, і що інші, які не мають права на це, їздять на прогулянку, а я якраз ні. Потім одержав він від мене «на чай».

Минали дні (його не було тут, він відїхав), і я пішла з О. гуляти. Він йшов із своєї хати в місто. Ми сходили ще з гори,

і він подивився в наш бік. Напевно, впізнав мене, бо тут тільки я висока і струнка й ношу хусточку, пов'язану на взірець шарфа. Він ще раз довго оглядався. Смішно – так само, як колись робила. Раніше ми ще раз розмовляли... на самоті... у доктора дома. Тоді й сталося незабутнє. «Най ся панна забавляють»¹, – сказав він Олі. З цього ми дуже сміялися. Вчора відпровадила я з ним мою дорогу Олечку на вокзал. Коли ми самі поверталися, було дуже нудно, – люблю, коли розмовляють. Коли ми приїхали додому, одержав він знову багато «на чай» (мені ні трохи не жаль за цими грішми). Я йому ще щось сказала і дивилася прямо в його обличчя. Я ношу темне пенсне, і він, з увагою слухаючи, нахилився близько до мене. Думаю, на його вустах, було начебто хвилювання.

Сьогодні вранці приніс він мені записку від доктора. Я не знала, хто приніс записку – ймовірно, чекав хтось на відповідь. «Добре», – сказала я М[аринці] в кухні. Можливо, він почув мій голос, але М[аринця] передала йому мою відповідь, і я пішла в свою кімнату, щоб побачити, хто це був, а це був він. Йшов повільним кроком, я хотіла дивитися вслід, але несподівано вже не бачила його. Я добре знала, що він повернувся. Механічно накинула хустку на голову, і в наступному моменті покликала мене М[аринця], «що Василь просить». Він справді був тут. Просив ще дати йому кантар, щоб його припасувати до уздечок коня, які він зробив на моє прохання. Але я думаю, що не цього йому треба було. У цій справі говорилося багато небилиць. Потім пішов він. Мені не сходило з думки, чому він повернувся.

Оля розповідала мені раз дивну історію. У них служив молодий хлопець, який мав нещастя не подобатися дівчині. Їй було жаль бідолахи, і вона дуже часто говорила з ним. Одного разу, коли вона всіх частувала горілкою, він уперто, палкими поглинаючими очима дивився на неї.

– Чому дивишся на мене? – спитала вона, дивно зворушена.

– Бо я вас люблю, – звучала відповідь... Після цього була вона до нього дуже уважна. Мене цікавить психологія між Окуневським і Зосею. Вона готує собі розрив. Я також заплутана в це. Мені дуже непривітно на душі.

¹ Речення написане українською мовою.

16 грудня 1888.

У нас жахливо. Батька притягнуто до судової відповідальності. Зі всіх сторін біда, злидні... Я йду, як завжди, гуляти. Від того часу, як я з ним розмовляла, бачила його здалека тільки раз і недавно вечерком, коли він проїжджав. Ніч була ясна. Мороз покривав усе. По кроках коней впізнала я здалека, що це він їде. У нього чудова фігура, ніхто не керує і не держить коней так, як він. Він проїхав і мене, мабуть, не впізнав. Я побіжно бачила його уві сні. Мій Боже, яке мені діло до цього? Я б хотіла, щоб він мене любив так сильно, яким сильним він сам і є.

19 грудня 1888.

Три рази виходила я, та не бачила його. Він мене не любить. Коли хтось когось любить, то намагається побачити його. Він знав, що я йду завжди гуляти. Я почула його голос тільки з подвір'я, чистий, сильний, повний голос, який застряг у моїх грудях і сильно там осів.

Учора пішла я також гуляти. Я йшла вниз, і за п'ять будинків перед його хатою везли вгору якусь машину. Я пройшла повільно мимо цього, не звертаючи голову в той бік. Мої очі були спрямовані на велику браму, де стояв він в гарно вишитій дундиці, в якій я найбільше його люблю.

Він мусів мене скоріше побачити, як я його. Мені здавалося, що його голова була більш схилена в мою сторону, і раптом пішов він у подвір'я. Потім бачила, як його верхня частина тіла нахилилася, а голова була звернена до мене. Я йшла в тому самому темпі, що й раніше.

Потім приступив до нього ще один, але цей стояв знадвору, а він стояв із середини, притулившись до штахетної брами. Він стояв так, як стоять, коли на когось чекають. Я туди не дивилася. Чому не стояв він знадвору, а із середини. Пізніше, коли я оглянулася наче за возом, його вже не було там... Мої почуття подразнені, це нервовий флірт. Мою душу, загублену в самоті, проймає дроз, вона не сприймає враження, які надлітають знадвору. Як він мене любить, коли мене любить? Я люблю його більше, як він мене.

21 грудня 1888.

Сьогодні вранці сиджу і щось шию. Нараз поглянула у вікно, а тут проходив він. Вся кров, як гаряче полум'я, ринула мені в голову. Буря, яку не можу описати, охопила мою душу. Сильно і охоче билося мов серце. Потім стало моє обличчя холодне. Я поглянула в дзеркало. І коли б я хотіла тисячу слів, слово по слові брехати..., мої очі не будуть ніколи говорити неправди – вони стали дуже чорні, палали і світилися. Тоді мене покликали... він поцілував мою руку. Від хвилювання мій голос був прямо-таки беззвучний. Він розповідав щось про Зося, що вночі прийшла телеграма, що Зося мала б бути хвора і дуже кашляє. Він мав би це чути в п[ані], де доктор про це розповідав, і прийшов до мене все це переказати. Що йому спало на думку говорити мені про це? Яке йому раптом діло до мене і до Зосі? Чому не раніше? І чому просив мене, щоб нічого не говорити докторові про це? «Доктор хоче завтра від'їжджати, – сказав він, – тепер я буду самий дома і приїду по панну на spacer»¹. Чого він мені докучає, це чула я вже часто. А чому не приходив він раніше? Раніше, коли він возив інших на прогулянку. Що його спонукало говорити мені про телеграму, про яку я рано чи пізно довідалася б?

Потім говорила з ним про сідло, яке передала йому, щоб дочистив. Було якось дивно, прямо-таки смішно, що Василь прийшов, щоб мені сказати що Зося телеграфувала до доктора. Пізніше, після обіду, він переказав через М., що прийшла знову телеграма, в якій сказано, що їй вже краще. Що до мене, то я страшенно нервова.

Коли, наприклад, при обіді згадую його ім'я у зв'язку з Лютючою, то можу дістати параліч серця.

24 грудня 1888, ввечері.

Учора, здавалося мені, начеб він мене любив. Мені було, власне кажучи, байдуже, що він мене любив, або скоріш, мав би любити. Справа хвороби стоїть цілком інакше, як він про це знав і розповідав, він приходив по мене, щоб...

Сьогодні бачила його в місті, перед входом у ратушу, розмовляв ще з кимось. Я пройшла мимо них. Не знаю, чи він мене побачив, хоч мене мусять бачити, як сказав раз хтось.

¹ Речення написане українською мовою.

Але ні. Все-таки думаю, що він мене бачив. Не знаю, чому здавалось мені, що його обличчя було таке, як це буває іноді в людей, які думають про щось одне і в тому самому моменті мусять говорити про щось інше. Можливо, я помилялася.

26 грудня 1888.

Вже два дні не бачила його. Його немає вдома. Коли він виїжджав, то я знаю, що він не думав про мене, в людей його породи це інакше, в мене ж це нервовий флірт. Чи він прийде і коли? Недавно думала, що він мене любить. У всіх суглобах було мені гаряче.

27 грудня 1888.

Сьогодні пішла гуляти і зустріла його під час їзди. Він ледве доторкнувся шапки і дивився наче повз мене, потім розмовляла з ним, бо мені треба поїхати з ним за батьком. Ні. Сьогодні він мене не любить, це я знаю і уві сні бачила. Дивно. Натальцю також любили спочатку всі, але це не тривало довго, а в мене те саме. Спочатку всі любили, і це не тривало довго. Чи ми обидві при розумі? .

28 грудня 1888.

Учора ввечері прийшов він, щоб поїхати на вокзал. Я не поїхала. У моїй кімнаті було темно, і я дивилася через вікно. Я знала – там, біля воза, стояв він і порався біля коня, запалив сигаретку. Один момент бачила його обличчя. Гарний блідий профіль. Коли вони повернулися і його винагородили за труд, він допомагав розпрягти коня, я вибігла поспішно на веранду і покликала його. Можливо, він думав, що не побачить більше мене, і ментально став біля мене. Я дала йому в одній справі доручення, подарувала йому табакерку зі вмістом, за те, сказала я, що він привів до порядку і почистив кантівок і вуздечки для коня. Його обличчя я не бачила, бо було темно, але ми обоє хвилювалися. Сьогодні мусила я піти до доктора і зустрілася з ним на мості.

Він був дуже гарний, в козушку, якого дуже люблю. Спитала його, чи доктор вдома, чи не спить – я йшла по одній стороні моста, а він по другій – він відповів квапливо і послужливо. Я помітила, що його очі блищали замріяно і здорово, вся його по-

ведінка була «напружена». Ми розійшлися холодно і дружньо, але ми не чужі собі. Я люблю його, хотіла б його часто бачити.

29 грудня 1888.

І сьогодні бачила його, але я зійшла на пси.

2 січня 1889. Кімполунг.

Чи він мене любить? Хіба я знаю? Учора розмовляла з ним. Він взявся бути посередником при виготовленні уздечок. І сьогодні був він у нас, я дала йому обід.

3 січня 1889.

Я хотіла поїхати на вокзал по Стефця, а він не приїжджає. Щоденно чекаю на звістку від нього. Дарма. Остався тільки однісінький вечір, я безмежно раділа з цього вечора, але я завжди радію даремно. Думаю, що настрій, в якому знаходжусь, таки «хтивий»...

4 січня 1889.

Сьогодні поїхала з ним до поїзда. Надворі тихо, біло, повітря м'яке. Він стоячи правив кіньми і розмовляв зі мною. Він мене любить, я знаю це, бо він не дозволяв і кроку зробити, який був би для мене незручний. Потім зустріла я Стефка, ми сердечно цілувалися.

(Наступного дня, в суботу 5-го) приніс він спорядження верхового коня і не хотів ніякої винагороди, сказав, що я ніколи не завдала йому несправедливості. Проте дала я йому гроші. Він обіцяв, що під час Різдвяних свят прийде, щоб повезти нас на прогулянку.

6 січня 1889, зранку.

Він справді прийшов. Ми з мамою поїхали саньми гуляти наперекір докторові, який хотів тимчасово кудись поїхати. Найкраще хотів би він мене щоденно возити на прогулянку. Вчора, 10-го, прийшов він також – його післав доктор в якійсь справі – він хотів би принаймні кілька секунд довше залишитися, щоб почути мій голос. Він мусив сьогодні поїхати з

доктором. Він добре знав, як, зрештою, і я, що він потім поїде зі мною до поїзда, хоч я нічого не говорила про це.

Чи почуття любові в нього дуже сильне? Він завжди говорить тихо, він дещо змінився. Зі Стефцьом ми добре порозмовляли. Він їздив також верхи. Батько навіть і чути не хоче, щоб Василь дресирував коня. Я упакувала все спорядження верхового коня і сховала. Я не буду вже їздити верхи. Батько, щоб для мене щось зробити, так доброзичливо ставиться до мене, начеб я була шмата, яка мала б радіти з того, що нею витирають меблі від пилюки. Для всіх дітей батько щось зробив, тільки для мене нічого. Але це так: просиш багато – одержиш мало, просиш мало – не одержуєш нічого. Коли б Василь знав, що його не хочуть, що зі всім кінець... Мені жаль його. Батько був мені інколи ненависний. Так. Коли б я була хлопцем, то інша справа. А чого варта якась там дівчина?

19 січня 1889.

Сьогодні бачила його, він погано виглядає. Ми йшли до Е. мимо нього. Він привітався, Він мене не любить... Він же не може, як і я оберігати і виховувати почуття, ні, в нього смисл, який любить, а не душа. Недавно поверталася я з прогулянки і почула далеко позаду себе дзвіночки. Я знала, хто їде. Мимо мене проїхав блискавично він з доктором. Не знаю, чи він мене побачив, – може. Доктор пізнав мене і дав йому знак зупинитися. Він смикнув за віжки, і коні миттю стали, мов укопані. Доктор запросив мене сісти біля нього, а він обернувся, не дивлячись на мене, кинув кожух і обгорнув мене, щоб мені було тепло і щоб вітер не віяв на мене. Я щільно сиділа позаду нього. О, це було чудово. Мені хотілось обняти його шию і цілувати його. Раз повернув він голову до мене, не дивлячись на мене, і сказав, щоб я добре обгорнулася, щоб мені не було холодно. Їзда була гарна, чудова.

Коли зупинилися, він блискавично обернувся, відкинув кожух, щоб я могла вигідно сходити – це міг би і доктор зробити. Коротко перед цим спитав він, чи не приїхати за нами, щоб повезти нас на прогулянку. Я не могла йти на прогулянку. Того самого вечора, коли я їхала з доктором розповідав він мені, що Василь сердився на те, що мусив їхати з доктором. Я це знала. Він вибрав цей день, щоб поїхати зі мною, а мусив

їхати на комісію з доктором. Сьогодні він мені милий-милий. Чому він не каже, що мене любить? Але це він мені ніколи не скаже. Ми ж не залишаємося надовго разом. Мене душить в горлі. Я б кричала, й не бачу його уві сні, як раніше.

21 січня 1889.

Кінець... Я би плакала, плакала!!!

22 січня 1889.

Нарешті щодо етюду «Без щастя», друга частина¹. Страшно, як я хвилююся, точно відчуваю, як тремтять мої нерви, як лежить звук його голосу в членах мого тіла...

Після чотирьох років бачила його вперше – священник. Так, він священник. Але це було моє бажання, ради мене поступив він на теологічний факультет. Що ж я хочу? Чи не стала цілком спокійна? Чи не є я дружиною іншого? Я смішна і нервова.

Давали концерт. Я вже давно чула, що він як священник приїхав сюди. Я чекала нетерпляче і боялася зустрітись з ним. У глибині душі лежав страх перед початком після кінця.

Грали глибоко захоплюючу угорську мелодію. Я сиділа біля С. Сиділа і слухала, як «щось» невпинно гризло в моїх грудях. Пристрасно шалений біль поступився спокійному горю. Так, спокійному, але безсмертному.

27 січня 1889.

У моїй душі зробилася тріщина, і я кричала з болю. Краще ненависть, як байдужість. Моя внутрішність бушує... Своє волосся хотіла б привести в безладдя, рвати його, те саме волосся, яке він колись любив і пристрасно цілував. Насильно натискається в мої вуста його ім'я. Щось у моїх грудях.. Чому втискаєшся ти між зуби на мої вуста?.. Ні. Я не хочу... О Боже, Василю, Василю, Василю!

¹ Мова йде про один із варіантів твору «Природа». Від такого продовження сюжетної лінії, яке занотоване в щоденнику, О. Кобилянська відмовилась.

Передучора бачила його, коли він їхав з В. Повільно вибігла, щоб зустрітися з ним, і зустрілася. Він сидів гордо і з напіввідвернутою головою розмовляв, усміхаючись. Коли повернулася додому, кинулась на диван і, сміючись, заплакала.

Увечері раптом розповідав мені малий Микола, що він мав би сказати Василеві, що я вже в четвер від'їжджаю і то на 4 тижні (я повинна іти на концерт Лукки). Він мав би дуже налякатися і мав би сказати, що, коли б він знав, що так все складеться, то він мусив ще раз поїхати зі мною на прогулянку, і ще спитав мене, хто відпровадить мене до поїзда... Я безсонно лежала в ліжку, мала гарячку (мені прищепили віспу) і відчувала дивні почуття, які ходили в моїх грудях сюди й туди. «Хай він їде зі своїми», – все і все повторювала я... А сьогодні? Було це після обіду, надворі було гарно, як хтось, там біля брами, над'їхав. Я зараз його впізнала. Блискавично в'їхав він своїми кінями на подвір'я. І коли я вже сіла, він накинув на мене кожух і сказав:

«Я панну учера видів пішки іти, тай був би-м тих усіх по-викидував».

В його голосі звучало глибоке хвилювання.

«А ви такі горді були, Василю...» – відповіла я, не менш схвильована, як він. – А мені смішно було, бо ви тоту панну везли, котру ваша панна і я не люблю... То ваша панни, Василю?» – глузувала я далі...

«Най панна мені дадут спокій з тими паннами, – відповів він гнівно... Пізніше сказав мені, що довідався від хлопця, що я мала від'їхати, і хотів у всякому разі поїхати зі мною на прогулянку. Я зайшла до М. і не хотіла далеко їхати, щоб не простудитися. Але він якось дивно просив: «Лиш ще трошечки догори...»¹

Потім привіз він мене додому. Я нічого з ним не говорила, можливо, вже й не буду, бо як нічого не трапиться, поїду вже в четвер.

Василю! Може це все сталося ради грошей? Чому прийшов він спішно зараз по обіді, чого зазвичай він не робить... чому злякався він, коли хлопець сказав, що я від'їжджаю? Ні, він став «сумним», сказав хлопець. Чи було це все тільки ради грошей?

¹ Діалог з Василем записано українською мовою.

17 лютого 1889. Чернівці.

Кілька днів я тут. Тут дуже нудно. Протягом тих кількох днів, які я провела в Димці, зійшла я на пси. Вони мене не розуміють і поводяться зі мною, начеб я була їм підлегла. Я б хотіла бути вже дома... біля моїх книжок. Тут все поверхове. Два чи три рази бачила Василя уві сні, десь він оглядався за мною. Коли б він знав, що там робиться. Він ніжніший і кращий. Як нудно жити без мети...

Василь справді привіз мене від поїзда. Було тихо кругом на гарних дорогах. Просив мене, щоб я розказала йому про кронпринца¹... Він, певно, цілком забув.

20 квітня 1889, ввечері.

Завтра Великдень. Якось своєрідно нудно, безнадійно і смішно. Я старію, старію і сумую, не хочу сама залишатись. Мої твори не мають щастя, не те щоб вони нічого не варті, вони «не мають щастя». Все переповнене. Я повинна їхати до Болехова. Мені нудно... Без любові немає життя.

*Мене уподобало сонце весняне,
Я ж зорі люблю і, як вечір настане,
Як зорі засяють в безмежнім просторі,
На них споглядаю і в щасті, і в горі.
На них я дивлюся, і плачу, і мрію
Про милу, чий образ у серці лелію,
Про ту найдорожчу, зрадливу, єдину,
Яку я кохатиму, поки й загину.
З «Між молотом і ковадлом»,*

Шпільгаген

7 травня 1889, ввечері.

Батько вийшов на пенсію. Через кілька тижнів переїжджимо в Димку. Як мені бути? Ледве пишу.

Стала на одне сподівання бідніша і без майбутності. Як сумно, умовно сумно залишатися без майбутності. Я невимовно втомлена. Інколи ловлю себе на тому, що хвилинами

¹ Він просив мене розповісти йому про кронпринца. – Мова йде про австрійського наступника трону Рудольфа, який у свій час проїжджав через м. Кімполунг.

дивлюсь нерухомо в одну точку, не думаючи ні про що. Без майбутності! Це дійсно правда. Не маю майбутності ні в чому, ні в писанні, ні в думанні, ні в любові, ні в уподобаннях. Я жалюгідна, нужденна. Я зійшла на пси!

11 травня 1889, ввечері

Коли б я могла назавжди задержати в пам'яті ці чудові, солодкі весняні ночі з м'яким теплуватим повітрям і синьо-блідим магічним місячним сяйвом, ці похмурі, горді, мовчазні гори, які, наче казкові велетні, піднімаються високо і таємничо до неба і торкаються його ясно засіяного з зірками... Коли я йду з батьком або іншими, а інколи й сама, то мені хочеться скласти руки і безмовно проказати молитву, що природа і світ такі величні, прекрасні. Потім закрадається в серце дика туга – незадоволена любов – і я з опущеною головою проходжу німо біля старого дому з темною величезною садибою, а також біля його дому, в якому він, коли прийшов сюди, мешкав.

Все минуло, зруйновано, потоптано, все сумне, бездушне, смішне, тільки я, як та хвиля, яка безупинно стремить завжди вперед.

22 травня 1889.

Останні три тижні пережили ми дуже багато злиднів і горя. Великий Боже! Чого я не пережила, і що стоїть ще переді мною. Саме вчора були ми з матір'ю в Бразі, щоб врятувати батька, Бог знає, чи це вдасться... Рідко кого переслідує доля так страшно, як нас.

Мої роботи посуваються повільно вперед.

З Карпатських гір, у травні 1889.

Ми їхали по вузькій кам'янистій, небезпечній дорозі. Повільно і обережно ступали коні. Ми з матір'ю сиділи заглиблені в сумні роздуми. Проте, проте летів мій погляд вгору, високо на скелясті, рідко заліснені гори, які стояли тут недоторкані, наче гігантські руїни палаців, наче мури-гіганти, в той час, як маленька прозора гірська річка паралельно з дорогою обмивала підніжжя скал. Бог зна, що вони такі високі, могутні, такі тривожно гарні лежали, приковані одна до одної. А між їхніми

стінами... лежало село... – поодинокі, розсіяні, часто понищені хати на високих горах або внизу біля річки. Мене охоплює несказання, незбагненна туга і трясє мою душу, коли чую, як там в горах молоді гуцули співають їхню сумну мелодію.

Здається, начеб кожний поодинокий звук мусив вітати нас перед скали і гори, поки він в лісі назавжди замре. Тоді хотіла б найкраще сидіти, завжди сидіти і прислуховуватись до глибоко сумних захоплюючих пісень, які звучать з грудей молодого, дикого, гарячого гуцула... А він сам? Він високий-високий, сильний, як правічні смереки, з упертими похмурими очима, які у гніві іскряться і блискають, як ясна блискавка. Мені імпонує – ця фізична сила. Тільки в горах пасує ця сильна постать з червоними штанами і шапкою і кріпко осідланим конем, який, слухняно опустивши голову, повільно ступає за ним...

12 червня 1889. Кімполунг.

Сьогодні після обіду повернулася з В[атра]-Молдавіци, де перебувала кілька днів у Ванди і бачила Серглера. Чудна він людина. Він ще той самий старий упертий лев, з недоліками, дикий, як лис. Вони його не люблять, а він мені милий. Ми жили безтурботно, займалися всякою всячиною, билися, сварилися. Він назвав мене російською нігілісткою – «ви, великодушна панно, ви... ви, шановна панно, ви»..., а ми з Вандою мужньо били його, ганялися за ним. У Зелену неділю сиділи ми всі троє до 11-ої години ночі на сходах веранди, балакали, про різне розмовляли. Боже, який він гарний, – став сильнішим, гарнішим, вищим, чоло його все ще мармурово-біле. Я ніколи його не забуду. Живо стоїть він перед моєю душею.

13 червня 1889, ввечері.

Надворі ясна, місячна ніч. Мене мучить туга за чимось сильним, диким. Так, тоді також було світло і ясно. Ми сиділи до пізньої ночі і базікали, а наступного дня ми посварилися – він був пустотливий і веселий. Через його вину виляла я воду на одяг, не хотіла більше пити.

Він дуже злякався, прибіг з водою до мене, був дуже люб'язний. Ввечері подали ми одне одному гарно руки. Він просив мене, щоб я не виїжджала наступного дня, бо хотіли зроби-

ти гарну екскурсію на Сканелу¹. Наступного дня передав він мені привіт і просив залишитися, але ми мусили виїжджати.

Він прийшов, і ми мовчки подали одне одному руки. Потім сіли ми в екіпаж, він пішов наперед, зупинився і дивився на мене ще раз, прощаючись. Коли я пізніше оглянулася, йшов він повільно, з опущеною головою до свого помешкання.

Тепер мучить мене туга за ним, тільки тому, що він незвичайний. Я знаю, він мене любив, як свою сестру. Все інше нудить мене, читання і писання ненависне мені.

27 червня 1889

За короткий час вже повинна я назавжди виїжджати з Кимполунга, назавжди. Як дивно це звучить. Ніколи не бачити гори, похмурим туманом обкутані гори, не бачити мовчазне паруюче міжгір'я, тихі, затишні вечори, коли темно-сині гори, окутані зелено-блакитним туманом, освітлені матовим магічним блиском, лежать, наче вічна, загадкова казка. Назавжди. А почуття, яке мною володіє... – боюся думати про це... – я ніколи більше не побачу мої солодкі гори, тихі, безмовні смерекові ліси. Сьогодні вдень вони невимовно гарні, похмуро горді, а над ними поспішно просуваються грозові хмари.

29 червня 1889, ніч, 12-та година

Ще й сьогодні звучить мені в голові голосне і веселе базікання і звучать тони музики Мейерсона. Я хотіла, щоб він там був, бо мені снилося цієї ночі, що він сильно обняв мене..., відрізнявся висотою і красою від інших винятково по-своєму. Я була найбільш шалена зі всіх, це ж був мій останній музикальний вечір в Кимполунзі.

10 липня 1889, ввечері.

Два дні тому повернулася я знову з Ватра-Молдавіци, де провела цілий тиждень. О, які дикі, шалені хвилини відбувалися іноді із Серглером. Деколи любив мене, деколи прямо ненавидів. Часто схоплювали мене його сильні руки – з пу-

¹ Сканела – гора в околицях Кимполунга.

стотливості? «Я б охоче хотів загравати з Вами», – вимовив він із запалом.

Часто шарпалися ми, одного разу розбив він мій браслет і кожної хвилини оглядав його. Раз позичив він мені свої чоботи і 2 пари панчіх до Сканеле... і був щасливий з цього. Мав дику радість, коли проводив мене через кладку, сильно обнімав мене, тримав за талію.

Я кричала, а Ванда лаяла його з берега, як польовий горобець, сварила його. Потім боролися ми, було багато метушні... а також з молодого росіянка Айстерлендер, в якій мені дуже подобалося, ми часто туди заходили – перед моєю душею живо стоїть сірий domeк на горі і багато річок, яких я боялася, бо вони не мали мостів, тільки одні кладки. Гарно було там, мирно і заможно – мої солодкі гори, скільки краси таїте ви. Кричати хотіла б, що я вас тепер, через кілька днів, повинна назавжди залишити. Назавжди! Вчора була я востаннє в міжгір'ї і пішла високо на верх Чорної гори, бачила і вітала в останній раз до хмар піднятий Рарив...

Сьогодні я спокійна і сама. Батьки поїхали до Ватра-Молдавіци, щоб попрощатися. Що ж будуть розповідати про нього, якого мали звичку називати «оригіналом, який не має копії, гарним чоловіком, носорогом, кулаком», як ми ущипливо його звали. Надворі гарно, спокійно. Що ж вони роблять у В[атра]-Молдавіці?

Можливо, сидять вони на веранді і дивляться на бліду місячну ніч, а він сидить на сходах, підперши рукою чудову, вперту голову.

10 липня 1889, ввечері.

Ще тільки кілька днів я тут. Я смертельно стомлена, а світ там надворі такий чудовий. Над горами знову світить повний місяць? мляво і магічно. На душі ніжно і тужливо. Я сильно закушую зуби і похмуро стягаю чоло. Моя батьківщино! Моя солодка батьківщина, в якій так багато в мені народилося, в якій страждала, серцем боліла, мріяла, нужду терпіла. Я буду сумувати за тобою, криваві сльози проливати. Будь здорова!..

12 липня 1889.

Останній вечір. Я знаю, що другої такої чудової ночі досі не було. Повний місяць, сяючи мляво, висів там угорі, гори, окутані синюватим туманом, дорівнювали казці. Дика туга, глибокий, незбагнений біль врзався в моє серце. Так. Останній вечір на старій батьківщині. Сильно хотіла б затримати тебе в душі, тебе, в якій я стала тим, яка я є. Будь здорова, ти солодка, єдина, незабутня, гориста батьківщина, чудова літом, чаруюча зимою.

І Ватра-Молдавіца лежить широко в моїй душі як чудова картина, й остання сцена із «Не має щастя» – моя гордість, – де Наталія назавжди з'єднується з Василем.

У чудовій батьківщині повинні бути написані й останні слова. Багато залишаю я тут з моєї душі і з моїх почуттів, багато душевних картин, фантазії, багато своєї сили.

Будь здоров, Чорний яре, будь здоров Рариве, будь здорова мисливська дорога, будь здоров Сканеле, тисячу разів будьте здорові! Мене схоплює спазма в горлі, я хотіла б кричати. Люблю тебе, гориста батьківщино, незрівнянно гарна, могутня, велична, благородна, як казка, будь здоров і ти, старий доме, в якому я вперше любила, писала. Мені сумно і похмуро на душі. В останній раз будьте здорові!

29 липня 1889. Болехів.

Де я? Далеко від моїх милих гір, про які вмію розповідати тільки найкращі речі. Так. Далеко. Увесь час, коли прощала-ся з ними, плакала. Блискавкою віз мене поїзд в монотонну, одноманітну, вже нову, батьківщину. Як все зникало, ... великий Боже, назавжди зникало. З болю була б кричала...

Так. Це був дикий біль розлуки зі старим світом, з яким я назавжди попрощалася. Приїхавши ввечері у Глибоку, була як розбита, ледве могла тримати відкритими втомлені очі – яка ж там сонна, безмістовна сфера думок. Боже, Боже, як буду жити там без гір, без міста. Боюсь навіть про це думати. Там є один, який на хвилю мене прив'язує, – це Ясьо Урицький. Два роки тому сперечалися ми, прямо-таки дико, в справі жіночого питання. Він дорікав мені, що я ніколи не могла б щось просити у чоловіка. Не знаю, він і тепер надмірно, всупереч його звичці, ввічливий зі мною, люб'язний, прислу-

жливий. Мені не треба його ввічливості. Я хвилююся, червонію, коли думаю про це. Одного разу була я з Г[єнею] в нього на пошті. Г[єня] пішла на хвилинку, і ми залишилися нараз самі. Як це вийшло по-дурному. Впевнений, як звичайно, чоловік, що сидів нахилений за столом, легко почервонів – я це відчула – і не міг свій погляд звернути на мене. Наступного дня – це було вранці – мала я сюди приїхати, що було йому не до вподоби, – я це знала заздалегідь. Потім гнівно ганьбив це місто, назвав його нудним і єврейським, був сумний і в поганому настрої, його сестра зробила для мене букет з його троянд. Він мовчки приглядався цьому і велів стрясти краплини, які мерехтіли між листочками. Потім він поїхав. Передвчора минув тиждень, як я сюди прибула, і ще сьогодні стоїть на моїм столі у вазі брунька троянди. Інколи бачу його уві сні. Він дивиться на мене великими сумними очима...

31 липня 1889. Болексів.

Тепер про тут. Околиця тут гарна, Свіжі листяні ліси, тихі, в зелені заховані села. Я живу разом ж Кобринською. Вона дуже інтелігентна і дійсно обдарована жінка. Вона далеко попереду мене. Правда, вона набагато старша за мене, більше читала. Коли їй потрібно було мати книжку, то зі всіх сторін надсилали їй. Їй багато допомагають, дають поради, в той час як я сиджу вдома, сиджу, закопана в міщанстві, без книжок, без поради, у безупинній боротьбі... Для чого пишу я про це? Тут життя і розум, а я... оттак животію у своїй стихії. Тільки гарних людей не бачу. Чоловіки погані, прямо-таки спотворені. А я звикла до гарних, сильних постатей на зразок Сергера, Вольфа, Василя, Шторфера, Яся, Димпняка. Фізична сила мені імпонує. Тутешні люди називають мене надзвичайно симпатичною і припускають, що я скоро одружуся.

Недавно були тут два малоруси¹ з України, один з них цілком схожий на Гейне.

Вони оба поступовці, живуть для «Громади», турбуються про «Суспільні справи», про емансипацію жінок і у вищій

¹ Недавно тут були два малоруси з України... – Мова йде про київських студентів Аполінарія Маршинського та Сергія Дегена. Вони були заарештовані разом з І. Франком у 1889 р.

мірі про літературу. Література!.. Кобринська хоче мене [познайомити] з двома нашими найбільшими письменниками¹.

1 серпня 1889, вранці, в ліжку.

Цієї ночі була я уві сні дома, і гори вітали мене, старі гори, смереки. Я гірко плакала. Ще й тепер тиснуться насильно сльози в мої очі. Любий старий дім. Снилася мені Густа, хатина Шторфера. Мною заволоділа дика туга за рідним краєм. Скрегочу зубами: додому, додому, додому. Одружилася б з Шторфером зараз же. А вони частують мене тут двома літераторами – один поганий, до того ж бідний, другий багатий і глухий. Оба вони інтелігентні. А я сміюсь і мовчу. Але в глибині душі не сміюся на добре. Так. Хай би вони тільки наближались до мене – я також страждала. Що знають вони про мою гористу батьківщину? Я звикла до гордих картин. Моє почуття смаку прямо-таки незрівнянне.

3 серпня 1889, ввечері.

Після прогулянки з Кобринською.

Я спокійна і знаю безсумнівно, хто я є. Околиця холоднувата, повна життя, навіть повна поезії, бракує їй тільки характерної величі, імпазантних, незабутніх наших гір. Так. Гори. Не можу взятися за завершення своєї роботи², немає в мене натхнення – в моєму розумінні, хоч перебуваю в розпалі духовної роботи. Вчуся української мови, багато читаю, саме те, чого потребую, чую багато того, чого досі не судилось чути. Тільки я не вдома біля любої матері. О Боже, якщо я повинна писати, то мені треба багато вчитися, так багато. Мої ідеали різняться від інших, вони повні гарячої любові, повні поезії і сили. Почуваю себе тут чужою між ними і несу це замкнено в моїх грудях.

11 серпня 1889, ввечері.

Тужу за батьківщиною. Батьківщино! Де вона є і де вона буде? В Димці грозить все зруйнуватися. Сварки, пристрасті,

¹ Кобринська хоче познайомити мене з двома нашими найбільшими письменниками. – Мова йде, очевидно, про І. Франка та М. Павлика.

² Я не можу взятися до закінчення свого твору. – Ідеться про повість «Царівна».

незгода, все сплелось в одне. О, моя солодка, спокійна батьківщина – вдома...

Часто бачу його перед собою, сильного, поважного мужчину, який раптом зацікавився зневажливою емансипанткою. Хотіла б його бачити, а також своїх. Тут багато дечого навчилася, а також багато дечого вияснилося, тільки не маю кого любити...

14 серпня 1889. Болехів.

Щось мусить бути вписане, тільки не знаю що. Багато читаю, багато гостей приходять. Наприклад, великороси, потім з України, говорять багато про соціальні питання і літературу, а найбільш про жіноче питання.

Багато чого чую вперше і хочу це добре запам'ятати. Між тим охоплює мене глибока туга за горами. Тут і там сниться мені Урицький – цієї ночі він прийшов і відвідав мене. Я зробила так, як я в дійсності зробила б. Я допустила його близько до себе, як до вогню приступають... Потім я відвернулася. Тут мене вже не розуміють, приблизно як зрозуміли б мене Густонька й Оля... Я скупа на слова і замкнена.

30 серпня 1889, Болехів.

Гарний був учора вечір. Ми були на весіллі Луїзи Гекельгорн, я також. Я мала чудовий одяг, і, не знаю чому, всі казали, що я дуже-дуже гарно виглядаю.

Дуже багато танцювала, мусіла втікати в іншу кімнату, щоб передихнути. Тут був один, який мені дуже подобався.

Це був поляк. Він мав гарний класичний профіль і зовнішньо благородний. Він танцював багато і охоче зі мною. Одного разу – це було по-дитячому і по-дурному – стиснув він при кадрилі багатозначно і легко вагаючись мою руку, але моя рука залишилась спокійною. Ми всі були веселі, навіжені.

Із задоволенням була б протанцювала з ним польку або мазурку, чого він також хотів, це я бачила виразно, бо він стояв, і його погляд шукав мене. Але цього не сталося.

Ледве що я сіла, як переді мною стояв вже інший, і з ним не довелося танцювати. Він прийшов цього самого дня саме з маневрів, був дуже змучений і пішов завчасно, так, щоб його не помітили. Звичайно, вечір для мене пропав, хоч я багато

танцювала, і всі люди раділи моїй присутності. Останній час пройшов для мене з легким болем. Тут кажуть, що я...

5 вересня 1890! 1889. Болехів.

Сьогодні після обіду були ми всі разом. З нагоди мого від'їзду було організовано екскурсію. Було запрошено багато родин, між ними і він. Я сама написала записку начебто від Кобринської, він це, мабуть, запримітив, бо я ж від'їжджала. Він прийшов і бундючився тим, що прийшов, бо було холодно і т. д. Там, у лісі і на великій поляні, ганялися ми одне за одним і дивно: він пригадав, коли бачив мене вперше і виражував точно, як довго я тут перебувала. Пані С. сміялася: «Ви точно знаєте? Ви перевірили це?» Коли ми поверталися, йшов він увесь час біля мене. Ми балакали про різне, я розповідала йому про мої гори, про мого коня і про моїх братів... Він дуже гарний і, здається мені, розбалуваний та трошечки зарозумілий. Він і М., повертаючись з лісу, співали для мене «Многая літа»¹.

Він співав голосно і дзвінко: «Ольга най жие!»² Потім ми попрощалися. Це було веселе прощання. Все і все подавали ми одне одному руки. Потім попрощалася я. Він мене цікавить, інші були нудні і дещо ординарні. Потім я поїхала. *Finita est comedia*³.

16 вересня 1889.

Не можу їхати додому, бо мости зруйновані.

Я прямо-таки божеволію з туги і з болісної непевності про «як» і «коли». Настає осінь, опадає листя, туман окутує ліси і світ. Мене мучить туга за моїми горами. Чуже мені те, що є моїм, чуже мені рутенство.

Я ні для чого не придатна, а вони кажуть, що я мала б бути розумна голова. Нічого не хочу, тільки додому, до моїх гір. Хочу любити і спокій мати. І його зустріла я, того гарного поляка, але він мені байдужий. Кожної ночі бачу Яся уві сні. Вперше була у Львові. Крім цього, нічого нового, тільки біль за домом і мука: як буду я повертатися?

¹ Ці два слова написані українською мовою.

² Останні три слова написані українською мовою.

³ *Finita est comedia* – комедія закінчилася (лат.).

20 листопада 1889. Димка.

Я вже тут. Для чого писати про те, як мені живеться, можна збожеволіти. Сварки, суперечності вічні, невпинні. Немає надії, щоб колись мир настав. Моя майбутність глибоко закрита вуаллю або навпаки – я не маю жодної майбутності. Замкнена від людей, живу життям пустельника, і цього не досить... Навіть не маю спокою, спокою, спокою, спокою. Один єврей пророкував батькові, що я мала б бути дуже щаслива.

7 грудня 1889. Димка.

Мені на душі, як молодому голодному прив'язаному собаці. Кілька днів тому похоронили нашу любу бабуню¹. Мир і спокій прахові твоєму, мученице, енергійна, працьовита, благородна жінко, в якій ми в молодості, наче в раю жили. Я зробила їй останню послугу. Бог змилювався над нею і подавав їй легку смерть.

А тепер далі. Відтоді, як сиджу в цьому Богом проклятому гнізді, не доторкнулася моя рука ні книжки, ні пера. Я стала нянькою дітей Макса, а Анеля – найбільш невдячна і найпідліша особа – замість дякувати, ще й ображає мене. Я тут наймичка, скрізь холод, часто голод, мої нерви розшарпані, жодної розваги, прогулянки, жодної людини. Страшно, страшно. Молодості я не мала, завжди була ломовим конем, була зайвою, одне «нічого», про яке ніхто не турбувався.

Стефцьо тут. Я рішилася вийти заміж за Лепшого, про якого я колись нічого й слухати не хотіла. Чи він мене схоче? Не знаю. Це була для мене страшна хвилина, хвилина, в якій просила Стефка і Макса – добрий друг Лепшого, – щоб вони були посередниками. Боже, до чого я опустилася, що мусила за це братися, я – горда, повна почуття. Тепер він не схоче мене, з цього нічого не вийде, а я мушу йти геть звідси. Нічого не прив'язує мене до життя, тільки одна мати.

¹ ...поховали нашу любу бабцю... – Ідеться про Луцію Вернер, бабусю О. Кобилянської по матері, яка стала прототипом героїні новели письменниці «Аристократка».

16 січня 1890, ввечері. Думка

Я стомлена, розбита. Надворі степ. Вітер батожить могутні снігові хмари, високо заносить їх вихром, бореться з ними, свище і гуде навколо самотнього будинку, стогне. А мою душу гризе самотність. Страшно, як я живу. Знать, боги й доля супротив мене завзялись¹. Немає перспективи на кращі часи, немає надії на людей. Зраджена, забута, пошматована я тут... О Ісусе Христе!²

26 лютого 1890, ввечері.

Знову сиджу тут. На три тижні вирвалася я з буденного життя і поїхала на короткий час до Чернівців, щоб розважитись і в надії познайомитися з Лепші, з яким Стефко хотів мене одружити. При цій нагоді відвідала русинську вечірку: була в національному костюмі, виглядала добре, танцювала, дуже багато танцювала. Зацікавив мене і то тільки на 28 годин лише один молодий русин-москвофіл. З охотою була б розмовляла з ним більше, але ми весь час були тільки по кілька хвилин разом. І так пройшла історія без цікавіших хвилин. Через декілька днів пішла я з А. на німецьку вечірку. Тут були майже тільки євреї. Я сердилася, що взагалі пішла туди, між євреїв. Я добре виглядала – Ёуста сказала б, «як ангел з неба», – мала на голові один великий едельвейс, темний одяг з білим шовковим жилетом (яке безглуздя про це писати). Я нудьгувала і аж пізніше, коли з нудьги поглянула навперед себе, прийшов, наче із землі виріс, аранжер нашого балу, привітався з нами і попросив на один тур, потім ще один і знову ще один. Потім став він так, щоб добре бачити наш куток, попросив на кадриль, і аж коли ми стали близько одне одного, рука в руку, поглянула я на його худе смагляве обличчя, на подовгуватий ніс, на гарні вуста. Це було, безперечно, гарне обличчя, повіки напівопущені над поважними очима. А на нашій вечірці здавався мені поганим й худим, і я не помічала його, коли він мені представився, та пізніше з ним тут і там танцювала. З його молодшим братом, якого він мені представив, танцювала багато. Розмовляла з ним колись

¹ Речення написане українською мовою.

² Речення написане українською мовою.

більше, а тепер розмовляли ми про байдужі речі, він сказав, що в травні знову буде організовувати вечірку.

Я прийду, коли буду здорова і нічого мені не буде стояти на перешкоді. Після третього кадрили танцювали ми ще раз круговий танець. Потім прийшов він попрощатися. Коли він стояв при дверях, вже одягнений, і поклав руку на замок, щоб відходити, ввійшли ми в гардеробну, щоб також відходити і сказали одне одному ще раз: «На добраніч».

Я дуже простудилася, кашляла, мала кольки і нежить. Коли повернулася додому, чотири дні лежала в ліжку, дуже нудьгувала, багато думала в цей час про нього (це з нудьги) і про різні дурні речі.

Я ще не цілком здорова і боюсь, що ще не скоро буду здорова. З моєю конкурсною роботою¹ кінець. Я з нею не справлюся. На 15-те повинна вона бути у Львові, а я її ще не закінчила. Яка була я дурна під час цих 3-ох тижнів! Сьогодні, коли я сіла за стіл і переглянула свої словники – я знов та сама, хотіла б увесь світ покусати. Маю писати листи, і то дуже цікаві, й одержала деякі. Наприклад, від студентки медицини Пелагії Поплавської².

З Лешші не бачилася, він мені огидний. Не знаю, що ще буде. Працювати, працювати мушу за всяку ціну. Інколи вирінає в моїй душі строкате, повне життя місто Чернівці. Ні. Неможливо навіть порівняти з тутешнім життям.

Фотографію Павлика (Михайла – українського літератора) надіслала мені Кобринська. Не можу рішитися стати його дружиною.

25 березня 1890.

Учора був день посту. Коли хочеш уві сні бачити того, який повинен з тобою одружитися і тобі склянку води подати, то на вечерю треба їсти печиво з муки, солі і води. Я так зробила, бо переконалася, що це правда. Проте не постила цілий день, тільки з обіду, коли я їла дуже мало. Не снився мені жоден чоловік, тільки один раз Олесь, що проходив мимо. Ми обоє ра-

¹ Ідеться про оповідання «Людина».

² Поплавська Палагія – на той час студентка медицини в Цюріху. Очевидно, за порадою С. Окуневської, яка навчалася разом з нею, О. Кобилянська зверталась до Поплавської з питаннями, які їй в цей час хвилювали.

зом піймали собаку, і я повинна була – не знаю чому – Олеся цілувати. Але цього не сталося. Зараз після того як я заснула, здригнулася я, начеб води напилася. Чи мені подав хтось воду, чи я сама напилася, цього я не можу сказати. Не пригадую собі жодного чоловіка, навіть не знаю чи був там якийсь чоловік. Далі – як продовження – поклала я на вікно склянку, наполовину наповнену теплою водою. Через кілька хвилин побачила я склянку, вже повну, на доріжці садиби. Байдуже дивилась на це і раптом почула голоси Юля і Гені, які когось лаяли, і я прокинулась... Ніхто не подав мені води. Отже, залишуся старою панною. Це мені байдуже, коли б я могла жити разом з матір'ю і мала б спокій для письменницької роботи, і коли б мої праці мали відгомін. Не маючи цього, можу вмерти.

Макс став ад'ютантом і направлений у Сторожинець.

13 липня 1890. Кимполунг.

Я вже знову між моїми солодкими горами. Правда, це моя стара батьківщина, ті самі високі мовчазливі гори, проте, це вже не стара батьківщина. Можливо, коли б я сама її відвідала і привітала, а так як сьогодні – у великім товаристві – я була сумна і спокійна. Гризла мене якась туга за Густою й Олесем. Дивилася на високі зелені смереки, вони привітали мене мовчки і робилися, начеб вони не бачили всіх інших з товариства.

Я хотіла б писати, та тут не можу.

Д. зі своєю дружиною любляться. Вона мила, а він високий, сильний. Вірю в любов.

17 липня 1890. Кимполунг.

Сьогодні була в Чорному ярі. Він залишився у своїй величній простій красі, як і колись, все, як і колись. Учора бачила пару щасливих людей: інтелігентного молодого чоловіка і його подругу. Скрізь виникала з темного лісу його сильна постать, його білий фетровий капелюх. На кладках подавав він їй руки, здавалося, старанніше, як іншим, і кожний раз з'являвся раптом на її обличчі легкий рум'янець.

Раз вступив він безтурботно у воду, щоби допомогти їй перейти, всі жінки скрикнули, здавалося, що він їх на чув, його погляди були спрямовані на її постать, як вона боязко ступа-

ла на похилій, слабкій кладці. При прощанні просив він її прийти. Вона спішно обіцяла це.

Моя батьківщина, дорога моя батьківщина.

19 серпня 1890, ввечері. Кімполунг.

Я знову в Кімполунзі, на моїй батьківщині, і то після тривалих поїздок сюди й туди. Була також у Ватра-Молдавіці у Ванди, Серглер не справив ніякого враження на мене, крім його фізичної сили. Там був ще один і ще один. Молодий двоюрідний брат Ванди, який був прив'язаний до мене в «зворушливій любові і дружбі», носив мене по кімнатах, шалено сміявся, бо я важу тільки 44 1/2 кілограми.

На кінці перетворилася наша симпатія в ненависть. Він сперечався з Юльком, а потім також зі мною про жіноче питання. Ми ненавиділи одне одного. Я знаю – він не вбереже дружнього спогаду про мене, а я також ні, хоч і маю його фотографію.

А другий? Так, другий і «останній». Це невдалий геній, лінива геніальна людина, яка має освіту, життєвий досвід, яка зазнавала в своїх починаннях невдачі, а тепер став діловодом і писарем у Ватра-Молдавіці.

Колись був він дуже гарний, а тепер постарів і зле виглядає, а має ледве 30 років, тільки чудовий профіль залишився в нього. Він поводить так покірливо і віддано, бо Добжанські дають йому безплатно харч.

Я не могла цього терпіти. Були хвилини, коли його спокій робив мене прямо-таки дикою. Коли б був він хоч раз сказав якесь фальшиве слово або щось дурного! Але де там. Він ніколи не робив помилок. Він мало цікавився мною, хоч були хвилини, коли я навіювала йому зацікавленість до мене. Він був у такому стані, як я. А вчора... О, я була вкрай весела і дотепна й розважала ціле товариство. Увечері поверталися ми додому і, коли ми вдвох йшли, сказала я йому, щоб він підніс голову на 2 сантиметри вище. Гей, як ми хвилювалися. У розмові йшлося про різні питання, аж поки він не здогадався, що йому треба б бути високої думки про себе. Увечері світилися його очі... Гросс сказала, що кінець кінцем подумає він, що я закохалася з нього. Ні, він не подумав це, бо я ніколи не давала приводу для цього. Дуже люблю Гросс, вона молода вдовиця, має двоє дітей, перебуває тут на літньому відпочинку.

Я жила з нею добре і інтимно. Можливо, розвідала щось про нього. Колись він був дуже гарний...

Був чудовий, місячний, ясний вечір. Ми сиділи на сходах веранди, а він стояв біля нас і щось розповідав своїм спокійним голосом. Виразно було видно його профіль, схожий на гарний профіль Ленау. Потім прийшов один селянин, який питав і сердив його своїми дурницями. Правда, він відповідав спокійно, але з грудей чути було стриману злість.

Не хочу його забути, він психологічна студія, не звичайна людина. Сьогодні повинна була їхати з ним, але це зірвалося.

Не могла я зносити думку, що мала б сидіти близько нього. Перед прощанням легко хвилювалася. Він подав мені руку, а потім подала я ще раз йому свою руку. Другий раз потиснули ми сильніше руки... Потім ще один привіт.

Я у Зосі. Мені жаль його. Маю багато читати, я ж нічого не зробила. Боже, як люблю я свої гори. Чи вже кінець з ним? Через тиждень повинна вже вертатися додому. Я не хочу.

Листопад 1890. Думка.

Сумно у нас. Мати небезпечно хвора. Мабуть, я прочитаю їй свій твір¹. Писання мушу відкласти на інший час або, може, назавжди. Працюю страшенно, але я не здатна до важкої і грубої праці, спина болить мені, мої руки знищені, можу працювати тільки головою.

Місяць була у Болехові. Зося одружилася. Була в неї на весіллі. Потім тиждень у Львові, познайомилася з Павликом – з ним я б ніколи не одружилася, ніколи. Познайомилася також з Франком і з так званими радикалами. Нічого не справило на мене таке враження, як Франко. Зі всієї моєї подорожі залишився в пам'яті Ібсен, якого я із захопленням читала, і ще одна дрібниця – один пан. Із Стрия до Львова їхали ми разом. Він був малий, трохи товстий, носив золоті окуляри і мав щось надзвичайно симпатичне навкруг очей. Це хочу запам'ятати, бо використаю це в своїй новелі.

Ми увійшли в жіноче купе, воно було порожнє. На верхній полиці був чемодан, а на лавці лежала гарна кримська шапка. Я хотіла йти далі, але схаменулася і залишилася, не знаючи, з

¹ ...я прочитаю їй свій твір. – Ідеться, очевидно, про оповідання «Людина».

одного боку, чому, а з другого – думала, що, можливо, можна буде зав'язати розмову.

Ми з Мільцею посідали, через одну хвилину я встала і хотіла зачиняти вхідні двері, а навпроти мене стояв пан, я повернулася і сіла на лавку. Ми з Міцею про щось говорили, а він сів подалі в куті і мовчав сонно. Пізніше ввійшла ще одна жінка, сіла біля мене і закрила мене. Зненацька помітила я, що він дивиться на мене, і то так особливо. Я була збентежена, але говорила далі з Міцею. Пізніше хотіла Міця зачинити вікно, але не могла, і я підійшла, щоб їй допомогти. Він, ледве це помітив, вже був тут і зачинив вікно. Я була ще більше збентежена.

Дурниці. Часто стояла я біля вікна, мені справляло приємність дивитися у вікно. Біля другого вікна поза моєю спиною, сидів він, раз був заснув. Потім напхалося багато єврейок. Я сіла трохи віддалено навпроти нього. Знову зустрілися наші погляди раз, другий і третій раз. Потім він встав і пішов у інше купе, не знаю чому. Але маю тепер переконання, що ніколи не можу причаровувати чоловіків на довший час. Він більше не приходив. Коли купе було майже порожнє, і ми з Міцею складали наші речі, з'явився він раптом і сказав дуже ввічливо (пакуючи свій чемодан): «Моє шанування». Ми пішли за ним. Було дуже смішно. Два рази оглянувся він за нами, потім він зник з моїх очей. У Львові зустрів він нас ще раз і знову ввічливо привітався. Думаю, що бачила його ще раз позаду. Не знаю, чи він вдівець, чи вдруге одружений, бо, коли не помиляюся, носив він дві обручки. Часто думаю про нього, зокрема вечорами. Я написала це, бо я слабовільна людина. Я хочу писати, та не маю часу. Боже, пусти мене між люди, благородно думаючі й чутливі люди. Страшно дивитися, коли я гину і як я гину.

12 березня 1891. Думка.

Коли це пишу, я страшно схвильована і втомлена. Те, що відбулося від останнього запису до сьогоднішніх подій, це надто жажливо, щоб знову це повторювати. Хай буде це сказано кількома словами. Два місяці тому лежала моя мати при смерті. Не знаю, чи Бог нам її дарував, але що я її моїм піклуванням врятувала, це можу сказати з чистою совістю.

3–4 місяці тому відбулася знову русинська вечірка.

З дні тому – перша вечірка, на якій я знов, після пекельних мук, потрапила між люди. Тут представив мені Юлько свого товариша (професора, про якого він мені часто говорив, що він міг би зі мною одружитися), йому сказав раз Юлько, в запалі братерської любові: «Женись з моєю сестрою»¹. Отже, він представив нас одне одному.

Він малий, як волове очко, і мав на рідкість інтелігентне обличчя, воно правильне й мале, дуже мале, риса навколо вуст безмежно ніжна, тільки те, що лежить між очима, не розумію і ніколи не буду розуміти. Він, малий, подобався мені і імпував мені. Він танцював зі мною коломийку і перший кадрили. Пізніше він не турбувався мною, і я відчула, що я йому не сподобалася. Те, що я говорила, було дурне і нічого особливого, я ж не можу по-українськи говорити. Була одягнена в малоруський костюм, казали, що я дуже гарно виглядала. Пощо маю описувати мій настрій, в якому я перебуваю? Чи то сильна фантазія сприяє, що я прямо-таки безперервно думаю про нього, чи винна в тому моя хвороблива система нервів, що я його люблю.

Я люблю його. Безмежно сумно, що зараз мусиш признатися, що ніколи не будеш належати собі (геть відомі потаємні думки, які зробили мене забобонним дурнем). Ми ж не можемо вже більше зійтися, я не приїду до Чернівців, а він не приїде сюди.

Коли мати лежала смертельно хворою, батько вирішив переселитися до Чернівців, а коли їй стало краще, для нього було важливіше тримати коней біля себе, як здоров'я матері. А моя майбутність? О, моя нужденна, пошматована майбутність, А мої писання? Серце стискається від того, яких заходів тільки не вживають систематично, щоб убити свої здібності. Були хвилини, були години, коли думала, що збожеволію. Мусила відкласти всяку духовну роботу і, наче слуга, варити, тільки варити. О, як хотілося мені використати з великими труднощами зекономлені хвилини, щоб працювати. Дарма. Мій слабосильний організм поступився перед втомою, і я заснула. Так мені поводилося і ще продовжується. Я повинна спостерігати, щоб могли писати, а я живу в пустині. О, як це страшно, як жахливо! Я страждаю, коли про це думаю, а думаю про це все частіше й частіше. Я стану душевно хворою, мої власні думки нищать мене, і немає рятунку. А тепер ще й це, ще й це, що мусила по-

¹ Речення написане українською мовою.

знайомитися з ним. Краще було б, щоб я була його не бачила. Тепер буду завжди думати про те, що ми зійдемося. Правда, це я собі уявляю, бо з цього нічого не вийде, але в глибині душі вірю в це, бо я люблю його і хотіла б... О, часто вписувала ще більш гірке, проте ніколи не плакала так гірко, як цього разу. Ніколи не була моя майбутність така похмура, як тепер. Мати невиліковно хвора, я вже не молода, для писання в мене систематично перешкоди, що буде з мене? Хіба наймичка. Не хочу бути служницею, їх багато на світі. Для цього немає в мене фізичної сили. Що буде зі мною? Великий Боже, що це буде?

Павлик написав мені чудового листа про мою працю. Але чи буде вона друкуватися – не знаю, Франко повинен вирішувати це...

Жахливо. Думаю про нього, а він про мене не думає. В глибині душі, думаю, я дурень (бо люблю його), а він не думає про мене.

19 листопада 1891.

Страшно про що я довідалася. Його батько помер – божевілля від пиятики. І він також охоче п'є. Чому сказав це Юлько тільки тепер? Чому? Біль зробив мене остовпілою і байдужою. Люблю його. Незважаючи на все, хочу з ним одружитися. Хто хоче бути щасливим, мусить бути злиднений.

О Боже, коли і який буде мій кінець!

ПУБЛІЦИСТИКА.
КРИТИКА.
СПОГАДИ

ДЕШО ПРО ІДЕЮ ЖІНОЧОГО РУХУ

*Відчит Ольги Кобилянської на зборах
«Товариства руських жінок на Буковині»*

З огляду на першу точку статутів нашого новозаложенного товариства, котра говорить і о ширення просвіти межі жіноцтвом, позволю собі прочитати зібраному високоповажаному товариству коротеньку свою розвідку про так званий «жіночий рух», а іменно, про його провідну ідею.

Не сумніваюся, що велика часть зібраних от отут гостей знає добре ідею жіночого руху, однак і не повинно би нас то дивувати, коли б трапилася і така душа, котра б і не знала о ній багато. Не кождий має спосібність віддаватися науці, слідити розвій і нові ідеї суспільності, – в причини того не входу, – бо кождий знає, як йому живеться в його обставинах і чого може здобути або ні. Тому-то поділюся дрібненькою оцею працею щиро з своїми посестрами.

Позаяк велике число людей, як мужчин, так женщин, утримує, що ідея жіночого руху, або ідея емансипації жінки, полягає в тім, щоби не виходити зовсім заміж, прибирати манери мужчин, ходити з обстриженим волоссям, з паличкою в руках, курити папіроску, їздити верхом, і як одна жінка висловилась, «ходити у фраках», то хочу довести, що, противно, ідея «емансипації жінок», або ідея «жіночого руху», є, власне, тою ідеєю, котра доказує, що сучасне положення жінки середньої верстви, а головнo жінки незаміжньої, є сумне, є гідне звернення уваги всіх мислячих умів, гуманних серць обох полів, і бажає щиро поліпшення жіночої долі. Говорити мені нині широко про сумні сторони жіночої – годі, приложу лише для охарактеризування її непевності пару слів нашого поета Шевченка:

*Вітер в гаї нагинає,
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе,
– Так і доля: того лома,
Того нагинає,
Мене... котить, і де спинить,
І сама не знає!*

І дійсно! Чи ж не є знам'я долі жіночої – непевність? Коли в родині з'явиться синок – родичі тішаться, коли з'явиться дівчина – сумують. Чому то так? Чому воно, сиротятко, принесе уже малесеньким життям своїм сум з собою? Воно тому так, що доля його непевна. А непевна тим, що не знати, чи здобуде собі чоловіка, котрий мав би статись її кормильцем і заступником вітця й матері, чи ні. Горе тій, котрій не удалося здобути того!..

«Учися, синку, – кажуть синові родичі, – аби-сь мав раз свій кусник хліба, аби-сь був раз собі паном». А їй що кажуть? їй не кажуть того. їй ще кажуть, щоб училася красні рухи мати, щоб була гарною, граціозною, вміла подобатись... Адже від того, від подобання, залежить її доля, її щастя! Коли чого-небудь учить-ся, то завсіди переважно тому, щоби в «товаристві добре заре-презентуватися!» Адже по ню прийде той, котрий вчиться на те, щоб мав раз свій кусник хліба та був собі паном! Так, по ню прийде той пан, і він подасть їй хліба! їй не треба самій учитись і про то клопотатися, – вона прийде вже на готове!..

Горе тій, котрій не вдасться здобути... того пана! Окрім того, що останеться без кормильця, без товариша й оборонця, – тратить вона в теперішнім устрою суспільнім і вартість, і значіння, бо і яким значінням тішиться тепер незаміжня жінка?... Що представляє вона? «Стара панна» – се ніщо ні більше ні менше, як ціль різnorodних дотепів, як тягар родинний!

І так, щоб тому запобігти, щоб незаміжня жінка не була і далі тим «посміховиськом людським» і тягарем родинним, збудилася ідея руху жіночого, себто ідея, щоб поліпшити долю жіноцтва незаміжнього, а й жіноцтва взагалі – верстви середньої.

«Die Zeit ist eine Sphinx, welche sich in den Abgrund stürzt, wenn ihre Rätsel gelöst sind» («Час – то сфінкс, що кидається у пропасть, коли розв'язано його задачі»), – . каже десь німецький поет Гейне.

Хоть я і не задумую того пристосовувати до ідеї жіночого руху, а ще менше до самої жінки, хотя і її не раз називали сфінксом або уважають якимось «potpourri»¹ різних противобіжних чувств, то приложу се, одначе, до шумних пересудних ідеалістично-романтичних фраз, котрими воюють противники ідеї жіночого руху, говорячи, що жінщина існує лише на те, щоб статись матір'ю і жінкою, і що їй, крім того, не треба нічого більше.

¹ Попурі (франц.).

Фрази тії – се також сфінкс, хоть для мислячих умів не загадка. Вони пережилися вже й можуть спокійно кинутись у пропасть. До тих, котрі до зникнення їх відносяться опозиційно і котрі думають, що жінці до життя дійсно не треба нічого більше, крім вийти заміж, позволю собі сим разом звернутися з небагатьма словами і сказати, що вище заявлені фрази пережилися дійсно, і відповідне їм місце не 19 століття, а тихий куточок у пропасті коло сфінксів минувших періодів, і що жінщина, побіч своєю природою назначеної задачі стати жінкою й матір'ю, посідає й надане тою самою природою право – бути і собі самій ціллю, іменно в тім смислі, як буває собі ціллю мужчина, а то – учитись, щоб мати раз свій кусник хліба і бути собі паном – доки не рішиться взяти на себе обов'язків статись мужем і вітцем...

Уводячи жінку в життя, природа не каже: «Ось ти, і ти жінка того або того чоловіка!» Ні, природа лише каже: «Ось ти, і жий!» Так каже вона й до чоловіка.

Природа журиться лише своїми вимогами, іменно механічними життєвими вимогами. О ідеальні вимоги, не творячи їх, не журиться вона. Отже, рослинне, дійсне життя є підставою в житті людини. Під «людиною» розуміємо і жінку, не лиш чоловіка, – іншими словами: і жінка мусить мати свій кусник хліба, щоб жити! Задля того свого суття, себто існування (Dasein), домагається вона необмеженого права, як його, наприклад, і мужчина яко людина уживає. Вона його домагається на підставі людяності, індивідуальної свободи, поваги людської і справедливості!

Не домагається вона того права яко дарунку ласки, бо як і приходить вона до того, домогатися дарунків ласки? Адже природа, вводячи її в життя, говорила до неї те саме, що й до чоловіка: «Ось ти, і жий!»

Кому не звісно, як мужчина озброєний до боротьби о існування? Хто б не відчував і не знав того? Кому б осталося незвісно, як виховання й закони кожного віку й усюди подавали йому помічну руку? Замість того жінка! Чим озброєно її, щоб дати їй можливість заспокоїти в першій лінії вимоги природи, а далі, щоб могла бути й собі сама ціллю? Чим озброєна вона до борби о існування, що зроблено для неї, щоб дати їй жити, як не перечить, не забороняє того природа: жити відповідно до своїх здібностей, своєї сили і своїх вима-

гань!.. їй лише одно не забороняється, в неї лише одна зброя в житті, а то: сльози, сльози і ще раз сльози!

О, не кажіть, що чоловік о ню дбає, має о ню дбати! Не обманюйте себе самих і не ганьбіть природи, начеб вона систематично приводила неповнолітніх неудачників на світ і вкладала труди про них лише виключно в руки мужчин! Вона казала до жінки, як казала і до чоловіка, і до пташки, і до рослини: «Ось ти, і жий!»

Жити! Се гарна річ, кому припала «добра доля» і хто має щастя бути в добрих обставинах, хто має родичів, що дбають, хто має доброго, щирого товариша-мужа, – та як жити тій сиротині, котра зосталась без родичів, не посідаючи ні маєтку, котрий тепер надає властиву вартість людині, не посідає краси, ні інших повабних прикмет, котрі б чинили її уймаючою і придбали їй мужа! Як жити тій сиротині? – питаю я. Як жити їй життям повним, а то – по її силах, її здібностях, вимогах, потребах, коли вона пхнута вихованням своїм лише на одну дорогу, а то лиш на однісіньку дорогу подружжя, в котре увійти їй не удалося, а поза котрим дорога для неї замкнена, загороджена, і вона полишена крайній нужді, вижидає хліба, ласки і кориться – кориться не раз аж до упадку! Адже і в її груди уклав бог серце з чувством, а може, й дуже гаряче, щире серце, може й, вона стала б доброю сердечною жінкою, товаришкою мужа? Адже її змаленьку виховували лише на те, виключно на те! Як жити тій сиротині? – питаю ще раз.

А таких сиротят, безталанних жінок є тисячі й тисячі на світі!

І як думаєте, високоповажані посестри, чи не подати тим бідним, немов на посміховисько полишеним сущностям, помічну руку? Не постаратися і для них о кусник хліба, а властиво, о можливість, щоб вони могли придбати його собі самі, щоб наука і праця стали для них ціллю і заступили їм те, чого не осягнули, заступили мужа й родину! Адже 'й вони хтіли би в житті мати якусь утіху, якесь задоволення!

Отже, стремління те, щоб забезпечити жінкам долю і на випадок, коли б не вийшли заміж, – бо завивати подружжя тяжко і мужчині в теперішніх часах, хоть він і має кусник хліба для себе, – стремління те зветься рухом жіночим, або емансипацією жінок.

Тож не лякатися нам тих слів і не уявляти собі під ними якого там антихриста або лихого демона, що хоче пірвати наші жінки і пхнути на дорогу сміховиська і бездоріжжя! Ні, се слова невинні і безпечні, і не нанесуть жінкам нашим ні сорому, ні горя!

В краях, де освіта й культура стоять високо, як у Німеччині, Англії, Франції і навіть Росії, жінки не лякаються вже тих слів: вони порозуміли їх есенцію і борються гаряче, щоб забезпечити собі долю так, як забезпечують її собі мужчини, то є їх батьки, мужі і браття! А батьки, мужі і браття їх підпирають їх, уступаються за їх долею й борються по сеймах і в думах державних, ї ступають чим раз то вперед, вперед!

Мужчини тоті знають, що жінка, котра озброєна фаховим образованием, котра годна своїми власними силами заробити на себе, становить сама собою велику силу, годна стати їм підпорою, наколи б і їм забракло здоров'я й сили до борби за існування! Годна повести тоді і с а м а дітей своїх до цілі, не вгинаючись під вагою нужди так, як угинаються тепер бідні вдовиці-матері, щоб випровадити діточок своїх «у люди»; годна виробляти з них тверді, кріпкі, чисті характери, сильні, немов льви! А теперішні часи вимагають таких характерів.

Глибокі уми зрозуміли вартість такої жінки, і тому й Гете казав уже: «Учіть й виховуйте доньок ваших так, щоб могли своїм дітям і вітця заступити».

А як думають у нас о тім стремлінні! Як вітають у нас рух жіночий? Як заховуємось ми, русинки, в тім русі, що шириться в цілій Європі невпинно? Та не відповім я на те ніяким словом. Нехай кожна з нас, жінок, відповідь сама собі.

На сю тему могла б я довго говорити, та, щоби не змучити слухачок моїх, відповім лише на закиди противників жіночого руху. Вони кажуть, що жінка не здібна до іншої праці, окрім праці домашньої, що вона носить на собі вже з природи клеймо дилетантства, що в її учинках оказується недостаток сили і т. д. і т. д.

Та річ мається інакше.

Вводячи жінку в життя, природа не питала: «Чи се мужчина, чи жінка, щоби мені наділити їх відповідними здібностями?» Ні – природа казала лише: «Ось ти, і жий!» І тому скажу, що недостаточність тая, брак сили духовної не лежить у жінці яко людині вже з природи, а походить вона і виробляється з систе-

матично обмеженого виховання, яке отримує вона вже від колиски, котре виховання звертає більше увагу на розвій її чуття, аніж на духовні здібності, характер і силу фізичну, і заглушає, таким чином, усі інші голоси в її душі. Що однак жінка – людина, так само як і чоловік, і вимоги природи в неї такі самі, як і в нього, і вона мусить ся з тої причини, під тими самими warunkами, як і він, виховувати до боротьби о існування, а озброївшись наукою, знанням законів, знанням різних галузей праці, зможе і сама боротись о життєві средства, а то все не завадить їй стати щирою люблячою подругою чоловіка і матір'ю дітям.

Ітак, високоповажані сестри мої, скупляймося, мучімся, працюймо над собою всіма силами! Не цураймося найбільшій сиротини. Берімося до різномірної праці, щоб могли стати на власних силах у житті, щоб могли стати гординою наших батьків, братів, мужів і стати підпорою нашому народові, підвалиною нашої нації, і щоб вона могла славиться своїм жіноцтвом, як своїм найкращим цвітом.

Просвіщаймося, щоб представляти якусь силу, щоб не давати себе вічно а вічно топтати, корити, щоб доля наша не була вічно доля служебниці-жебракки! Бо чи ж нема в русинки жодної сили, чи нема наклонів до чогось великого, могутнього, а лише наклони до терпіння, услуги й покорі?! Та ні! В нас мусить бути сила мусить бути будучність, – лише звернімося самі до себе та спам'ятаймося, що господь бог наділив нас тими самими здатностями, як і других, і що ми лише досі спали.

Не правда ж, дорогі сестри мої, що ми досі лише спали і що в нас є сила?

Тим, котрим думки мої видалися б засміливі і зановомодні, пригадаю слова великого поета англійського, а то Шекспіра:

*Erfüllen wir, was Sitte stets begehrt,
So bleibt der Staub des Alters unversehrt;
Wenn Irrtum aufgehäuft zu Bergeshöh'n,
Kann siegend Wahrheit nimmer mehr besteh'n!*¹

«Коріолан».
[1894]

¹ Коли б за звичасм ми всюди йшли,
То пил століть лежав би непорушно
І стільки б назбиралось помилок,
Що й істина сховалась би під ними (нім.).

ІЗАМІТКИ ДО ПОВІСТІ О. МАКОВЕЯ „ЗАЛІССЯ”

Ви писали, щоби критикувати немилосердно; ну добре.

Що Ви розпочинаєте повість орканом¹, се добре: воно оригінально і робить вражіння, але я би-м вам радила, щоби ви задержалися при нім довше, а властиво, маєте тут нагоду бути потрохи артистою. Представте оркан сильніше, покажіть, як не раз природа нівечить і сама себе, а тим більше людську працю, і який він, чоловік, безпоміч[ний] супроти її сили. Ви спішітеся так вперед – описуючи його, а прецінь то дуже важне і інтересне, тим більше, що в дальшій повісті має все «терпіти» з причини оркану, чи не так? Описуючи оркан, будь те м у з иком. Акт, де горить церков, – те «змалюйте», беріть пензель в руки і змалюйте барвно; не бійтеся, що вийде щось понатуральне, штука не зрікається фантазії, а саме тут може вийти прекрасний образ. Я собі гадаю, що було би добре, если би ви представили і утихнення оркану – а тим і закінчили прелюдію до повісті. Опустіть цілу сторінку – і аж відтак нехай о. Левицький виходить в поле. Знаєте – в складанні речень... прячеться також якогось роду музика. Мені видиться, що ви в прозі не зважаєте дуже на теє, а прецінь лежить в тім також артизм. Прошу вас зверніть на те увагу.

Те, що о. Лев[ицький] бачить по оркані в полі... знов малюйте барвами. Так виходить все живіше і робить вражіння далеко сильніше. Сцена, де б'ють Хмарчика, добра... і дуже потрібна. Зате я би не представляла п'яницю плачучого – лиш веселого, – чому має завше жид бути винен мужицькому нещастю? Представте собі, як такий п'яниця іде, пльонтаючись знівеченими полями, безжурний! Може, в нього, власне, є фантазія і він махає весело на все нещастя? Тим показується zarazом велика сила пам'ятності п'янства і до якого ступеня може задурити людського духа.

Також думаю, що було би добре сказати при іншій нагоді – як при стрічі на кладовищі, що мати Мані походила з селян; тут воно хоч разить, і виходить так, що читач мусить о тім доконче дізнатися; одним словом, воно не виходить «граціозно». Все проче добре, принаймні досі не можу Вашим людям нічо закинути; прочитала-м 17 сторону.

¹ Описом бурі.

Прочитала-м до сторони 56.

Ціла партія¹, обнімаюча нараду громадську щодо холери в.ц.т.², страшно «реалістична» – не можна би то тонше представити? Подумайте собі – штука помимо всього любить «die Verfeinerung»³, впрочім грубий реалізм вже умер в найновішій літературі; я на Вас задивляюся, як на європейського літерата, а не як на «руського»⁴. Не гнівайтесь, що я пишу так одверто, але я не можу інакше. Так само думаю, що було би добре, аби Маня не казала, що чула через слуг і ключницю про невдачу з заручинами Славка, лиш просто, що «чула», – се вистачає, бо се звісно, що такі речі розходяться з часом між «народ». Досі мені Маня дуже симпатична, може бути що тому, що так свою маму любила, так само прекрасна і дуже добре схарактеризована Ваша бабуся: воно справді буває так, що im Hintergrunde⁵ великої родини знаходиться ангел-хранитель такого роду. Арабська пословиця каже: «Позаяк бог не міг всюди сам бути – то сотворив матері».

На ст. 19 радила би-м Вам опустити підчеркнені слова – вони пригадують дуже «Клопоти Савчихи» і оставляють Савчиху в пам'яті, замість іншу жінку, принаймні мені так; впрочім, в тій родині достаточо членів; если б ще збільшилася – ні, воно відпихає.

На се Ви, може, не згодитеся, але відтак буде – Ваша книжка якоюсь моральною проповіддю – бо се дуже тенденційне, особливо реалістичні партії, а властиво, повинен читатель потрохи дещо і сам догадатись... чи не так? Правда є, що воно буває так, як Ви описуєте... але я не знаю... мені просто встидно за таке, то є, що воно так є. Опустіть хоть те, що вже є один жонатий син! Як є п'ять доньок, то є аж надто чим журитися, не треба ще шостої!

Сцена в альтані між сестрами і братом, із дітьми – дуже ладна і психологічно дуже richtig⁶. Опис почувань Славка

¹ Тут і далі «партія» означає «сцена».

² Значення цих скорочень не вдалося розшифрувати.

³ Витонченість (нім.).

⁴ Тут і далі «руський» означає «український».

⁵ На задньому плані (нім.).

⁶ Правдива (нім.).

при шлюбі Орядина з малими варіантами є, в ґрунті, одне як друге однакове. Впрочіім, читається повість дуже легко. Єсли б можна додати партіям «реалістичним» більше тепла і тонкості, то тенденційність не разила би.

Прочитала-м і другу часть; сама не знаю, звідки починати, бо є, властиво, багато до сказання. Розмови політичні дуже цікаві і сміливі, і стиль Ваш музикальніший. Що Вам закинути мушу, то є те, що Ви так тісно скупляєте факт за фактом, не вміщуючи" поміж них або і в них самих поетичної м'якості, котра ogrіває і найсухіший предмет. Всі події в селі описуєте з таким поспіхом, а через те так сухо, як би се лиш акти мали бути. Воно має свої добрі сторони, але з другої сторони воно втомляє. Оgrійте їх Вашим поетичним духом, а будуть так само займати, як всі прочі партії. Мусите в першій половині сеї другої часті конечно частіше переривати відносини селян і їх клопоти стосунком діди́чки з Славком. До того є тим більша причина, що вона грає в своїм роді важну роллю, а Ви її майже не характеризуєте. Пишете о ній дуже мало і таким способом, як би-сте не мали відваги притиснути крейду на папір сильніше, малюючи її істоту, щоб стала перед читателем цілком виразно – і виходить таке, що, пишучи партії про ню і Славка, Ви або були втомлені, або писали-сте нерадо. Так, як вона є, – не можу нічо ясно́го сказати. Вона невикінчений характер' Чи вона має бути одна з тих оксамитних чутливих натур, на котрих любов має такий сильний вплив, що випиває їм розум, а уста їх паралізує? Чи, може, з тих більш сміливих, в своїх поривах пам'ятніших, але зате в самім чутті менше «Keusch»¹? З тих перших вона не є (хоть зразу виходило на таке), бо тогди не могла би приближувати Слав[ка] на те, щоб дізнався о її любові! Не могла би навіть перед своєю матір'ю сказати йому, що його любить, не могла би йому навіть відразу сказати «ти»! А з тих других, сміливих... не здається також бути – хоть вже скорше з тих.

Одним словом, вона змальована неясно, затиснена in den Hintergrund², не має нагоди – то є Ви не даєте спосібність за-

¹ Дівоча, непорочна, чиста (нім.).

² На задній план (нім.).

глянути в її душу – а займає, проте, собою незвичайно. Як розвивається любов обоїх на підставі «приязні»? – Не кажете також. Настрій її душі не звісний цілком; хоть маєте нагоду показати його не раз; між іншим і тогди, як має виходити за того панка. Тогди повинна вже бодай почасті бути «заатакована» любов'ю до Славка і читатель повинен знати її думки про Славка. Любов не миготить межи ними, заким заговорили о ній, ніколи, так що воно майже дивує, що Славко каже, що любить її.

Пишете на однім місці, що вони тлумлять собі з себе; наведіть те як-небудь, щоб читатель вичитав що[сь] між їх словами.

її батько жениться; ну, се вона не може спинити... але если в неї чутливе серце, то вона мусить під тим сильно терпіти. Чувство опозиції супроти мачухи, хоть би і найшляхетнішої, се щось такого несправедливого, а проте такого сильно-го, що його не уззгляднити – просто неможливо. Коли вона говорить з Славком о тім, то є, що її батько жениться – можна обоїх, її і Слав[ка], прекрасно змалювати. Вона мусить терпіти, що дістає мачуху, а він не може при тім байдужним бути, если її так любить. Саме тут може зрадитись любов його чи її – то все одно; або де вони розлучені женитьбою батька і вона жиє сама, а він знов десь там для себе – тут можна написати поезію в прозі! Зложили-сте дуже зручно інтересний матеріал. Дбаєте, що хочете. Цілу купу жінок, і то прерізного сорту (з Наталки може щось вийти а 1а Agathe¹), мужиків і гарно уложений незвичайний характер – Славко, і ідеальну бабуню, і село, і парк, і музику – Dichtung und Wahrheit², – малуйте їх, лиш не збивайте все так до купи – трудно читати буде, і на тім буде повість терпіти. Ага – ще щось.

Се природно, що Маня, дідичка, мусить перша приступити до Славка з любов'ю, але, з другої сторони, не забудьте представити її борбу – а то борбу амбітної жінки з собою через те, що прецінь він її обминає... Вона прецінь не знає, що він її любить? Тим часом вона майже «нападає» його.

¹ На зразок Агати, героїні повісті німецької письменниці Г. Рейтер «З доброї сім'ї».

² Поезію і вигадку (нім.).

Вони обоє мають ogrіти цілу повість, але не ogrівають, бо виводите їх разом лиш рідко на сцену, а і тогди з резервою. Славко лиш раз філософує, що як же се може бути, аби він її любив? А що діється в її душі – ніхто не знає. То, що вона врешті заявляє йому свою любов, – *füllt die vorhergegangenen Lücken nicht aus*¹. Не знаю, як закінчите все, але если Славко висвячується безженний, то зробіть з їх стосунку таку подію, щоб пригадувала вступну прелюдію – то є оркан, розуміється, не такий бурхливий, але зате глибокий; а если злучити їх – то змалюйте таке щастя, щоб ogrіло і тих, котрі не мають в собі тепла. Если би Ви вложили ту силу чувства в отсю повість, з якою пишете Ваші поезії, се вийшла би широка, прекрасна річ. Розходиться лише о те, щоби Ви хотіли, щоби Ви писали, як не раз умієте писати – як *ein lachender Löwe*!²

Не забувайте про настрій душ ваших людей, не оминайте скоро події, як ті, коли п'яниця іде замерзати. Коли вступає до своєї хати; як приїзд і смерть Анниці, відносини Славка до своєї родини і т. п.

Ви не гніваєтеся, що я так «баламучу»?³ Не гнівайтесь, але я так переконана, що Ви всилі з того всього щось кращого і сильнішого зробити, що не можу отее промовчати! Тепер воно не є чимось вширш і вглибінь викінченим, але воно проситься, щоби його допровадити до розквіту.

Если би Ви хтіли мене трохи послухати, може не було би зле. Так каже мені моє серце!

22/1 1897 р.

¹ Не заповнює раніше допущених прогалин (нім.).

² Як лев, що сміється (нім.). (Левом, найчастіше ведмедем, жартівливо називала О. Кобилянська О. Маковea).

³ Таке наговорила Вам.

"ЗАЛІССЯ" ОСИПА МАКОВЕЯ

Здавало б ся, що письменники руські засипають свою публіку літературними творами в такій мірі, що коли появиться яка свіжа книга, так і мусить вилежати свій час, доки не прийде на неї черга найти свого читача або критика, і що треба погодитися з тою долею, що між многими – один пропадає.

Однак на ділі мається у нас річ трохи Інакше. Нас не засипають літературними творами. Незавидна доля бути руським писателем не припала, слава богу, многим. Але і ті немогі не тішаться життям «вибраних істот», котрими-то «істотами» гордяться інші народи, називаючи їх у хвилях одушевлення своїми перлами та бог зна якими іншими іменами. Наші писателі не мають того скромного вдоволення, щоб, кинувши свій «квіт» між народ, побачили або почули, як його піднімають, оглядають та надто... шанують, кладучи його у воду, щоб він ще тут довго жив і надив людей своєю красою.

Прочитавши вдруге «Залісся» О. Маковея, спитала я себе, чи він зазнав почуття, що писав його для своїх людей, та через що?

Вважаю се за обов'язок інтелігентного читача – звертатися до свого народного писателя і сказати йому хоть свої думки, як вже не саму критику на його книжку, щоб він не подумав, що кинув свій твір в нерозвинену, некультурну «товпу», що не розуміється на добрих формах і на тім, яке становище має зайняти супроти писателя і його творів.

Думаю, що тому не потребує уоружуватися¹ в зброю фехтового критика і не потребує аналізувати твори автора – або на смерть, так, щоби той не підняв більше голови, або хвалити під небеса, – але, по моїй думці, вистачить станути осторонь від всяких упереджень і авторитетних впливів, від всякої симпатії публіки до автора і сказати своє – вже яке б воно і не було – зле чи добре.

Зміст «Залісся» вже читаючий публіці звісний, томуто й зберу думки коротко і не буду розписуватися широко.

Один з орканів 1891 р. є зав'язкою тієї довшої повісті згаданого автора і впроваджує нас в Залісся саме в хвилі, коли

¹ Озброюватися.

воно вже знищене елементарною силою, збите, лежить без-
сильне, мов покалічена людина, лежить і жде дальшої долі...
Читає так і відчуває і немов бачить те знищення в природі, –
автор змалював його добірними словами, – і займається за-
раз живо тим кусником землі, від котрої зависло¹ існування
не одної родини.

Відтак познайомлює нас автор з парохом Залісся о. Левиць-
ким, його численною родиною, схарактеризованою об'єктив-
но, більше розумово, як чуттям, почавши від збайдужілого
батька [і] аж до наймолодшої дрібненької доньки і симпатич-
ної бабусі, яких тепер, на жаль, вже мало... – і нам видиться,
що ми ту родину знали вже... вже давніше і що вона прибра-
лася лише в інше назвисько і переселилася лише так припад-
ково до якогось там Залісся.

Далі наводить автор поодинокі типи з мужицтва, – і в
тім він знавець. Такий Козак, Криворукий, Костишин –
се не ідеали, зроджені фантазією, а Іа² Марко Вовчок або
Федькович, наведені лише на те, щоб їх подивляти і люби-
ватися ними, – се наші галицькі або буковинські селяни,
некультурні, неохочі, не розвинені до творчої нової праці,
ведучої до ліпшої будуччини. що вижидають ліпшої долі
від усіх і всього, лише не від себе. Між ними Мошко Зіль-
берг, екзотична рослинка, що висисає всі найліпші соки і
розвивається в широке, пишне галуззя. Тут і дідич Залісся,
пан Заборовський – гордий шляхтич, якого не можна собі
подумати без шинкаря і довгів, що працює лише на свою
особисту користь, а все проче в своїм оточенні, навіть
і долю своїх дітей, трактує лише виключно зі становища
шляхтича і поляка.

Його донька, ніжна, образована дівчина, по душі демо-
крат, в любові і відреченні – сильна; а герой повісті, син
о. Левицького, питомець³ Ярослав, чоловік молодий, по-
важний, зі щирими, гарними стремліннями, з чутливою
душею, кинений долею серед спустошене Залісся в гурті
недорослих до його ідеалів душ, – шукаючий цілі життя в
праці для народу.

¹ Залежить.

² На зразок (франц.).

³ Гімназист.

Життя селян, їх самих і їх відносини до всяких змагань¹ зі сторони інтелігенції поліпшити їх бит² – змалював автор дуже вірно. Маковей знає мужика, і мужицькі зворушення (приміром, сцена стрічі між Анницею і її батьком, сцена, коли Криворукий наміряє підпалити Зільберга і покидає ту думку, поведення збагатілого вже Козака супроти євреїв, поведення мужиків супроти мазурів і поступування вїйта Костишина) і хто би хотів пізнати руського селянина з книжки, нехай візьме в руки «Залісся».

Родина о. Левицького з інтелігентним сином на чолі займає читача живо. Ярослав, пізнавши лиху господарку занедбаного умислово батька і його байдужість супроти всього, що не доторкається його фахового заняття, терпить під тим майже фізично. Хотів би з молодечим запалом, з щирої душі зарадити своєму лиху, але чого і не доторкається – все розбивається о грубість і затупілість селян і доводить його до розпуки. Сестри його мало що образовані, живучі в безнадійнім ожиданні якого-то «щастя», як старші Ольга і Наталка, хоть і не виступають в значніших ролях повісті, схарактеризовані ясно. Поведення їх на звістку, що дістали ще одну сестру, а то вже шосту, написане із зрозумінням і чуттям ситуації таких старших дівчат. Приміром, сцена в альтані приневолює просто читача вдуматися в положення таких бідних істот, що виростають по глухих селах, мов ті пільні³ квіти, засіяні самою природою, квітучі хіба лише для себе самих, без будучності і без світла, завдаючи мимоволі собі і другим сумне питання: «Для чого ми і що з нас?»

Відносини сина до батька, що журиться лише клопотами родини, а течією справ суспільних не займається навіть настільки, щоб хоть читати про них, – вірно змальовані. Здається: всіх тих осіб ми десь бачили, чули про них, а може, і з самими ними говорили. Все таке знайоме, питоме!⁴

І відносини попівської родини до двора не менше вдалі. Вимушена, ніби сердечністю дишуча ласкавість дідича, і нес-

¹ Намірів.

² Побут, життя.

³ Польові.

⁴ Рідне.

міливість і амбіція поповичів, що відчують різницю між собою і шляхтичем-поляком, коли між тим донька його пішла б туди, куди серце тягне.

Менше вдатно і психологічно вірно змальовані зносини Ярослава до дідишки Мані.

Мешкає у діди́ча, вчить його сина Стася, і бачиться з нею щодня, і пізнає її. З того ще не мусить вийти, щоби в ній залюбився, в ній, гарній і інтелігентній дівчині, що звертається до нього з довір'ям і щирістю, мов до брата. Однак Ярослав мав її любити. В тім не було б нічого дивного, а схиблене¹ лише те, що автор, замість показати читачеві ту любов якими-небудь подіями, не то боронить його перед читачем, мов себе самого перед тим чувством. З чого має читач дізнатися, що він її любить?

Жде дармо хоть би і однієї сцени, в котрій хоть би сказав і в найбільшій самоті, і лише до свого серця: «Люблю її»; повинен був те вчинити, позаяк все ж таки він любить її і вона [є] причиною того, що він не може рішитись взяти або панну Ланович, або Черлинську Мариню, або Красницьку Орісю – і висвячується безженним. Те, що дівчина «нападає» його своєю любов'ю і майже вимушує від нього слова: «Та що з того, що вас, мабуть, і люблю», – вражає немило і відпихає від дівчини, що зразу представляється дуже симпатичною. Не в тім лихо, що вона перша заявляє йому свою любов, – розходиться² тут лише о сам спосіб, – а спосіб Мані несимпатичний.

Автор не зазначив її характеру виразно, хоть надає їй в повісті перше місце. Чи авторові не ходило о те, щоб змалювати жінок ясніше, і чи була йому так звана «романтика» в повісті – річ злишня?³

Ярослав сам як боїться стрічі з нею вже у Львові! Як боїться найменшої компрометації і сорому, наколи б от хоть би і лист його попався в руки її батька. Як не починає жодних кроків, щоб здобути собі її від батька. І наколи б не надійшла стріча з дідичем на двірні⁴, де той сам зачинає говорити про

¹ Невірне (від «хиба» – вада).

² йдеться.

³ Зайва.

⁴ Вокзалі.

любов своєї доньки, – він сам і уст не отворив би. В чім тут мужеськість і любов? Се не любов, бодай не така, яку автор хотів, може, представити.

Оця «романтика», що тягнеться через цілу повість і має огріти її своїм теплом, заохолодна, забезбарвна і заслаба до маси¹ сухо змальованих подій і сцен, і тому можна сказати про «Залісся», що се книжка поважна, інформаційна щодо справ селянських, совісно вірна щодо змалювання самих селян, їх характеру і думання, їх праці, далі, щодо життя-буття попівської родини посеред того селянства, але се книжка сухого, неприманливого характеру.

В ній акцій багато: вони поступаються так спішно одна по другій, що майже одна другу витискає і не дають авторові часу огріти їх теплом своєї душі і натхнути теплом поезії.

Щодо будови повісті, то вона совісна і коректна – майже педантна.

Нових жіночих типів, які нам в літературі і житті так дуже придалися би, – в «Заліссі» нема. Панна Маня – поступова і образована, але вона не нова. Прочі жіночі постаті – то наше нам аж надто знане пересічне жіноцтво, з сердечною, симпатичною бабусею Клавдзею на чолі. З мужчин-селян визначається Головатий новітнішим і свідомим духом.

Осип Маковей, можна б сказати, не артист, а обсерватор – поет. Він віддає² життя і людей крізь призму свого спокійного, гумором випосаженого³ ества, безпретенсiонально і виразно, надумуючися... майже засухо – се його головна хиба, але і без кокетерії з публікою о з'єднання симпатії на кошті штуки⁴. Він не грається ані словами, ані символікою, не шукає за ефектами і за всякими прикрасами не раз дуже підозрілого артизму нових літературних стремлінь.

[26/VI 1898 р.]

¹ Багатьох.

² Відтворює.

³ Обдарованого.

⁴ За рахунок чисто художніх ефектів.

МАРКО ВОВЧОК ТА ЇЇ ОПОВІДАННЯ

Автором загальновідомих українських оповідань, що вийшли збіркою під псевдонімом «Марко Вовчок», оповідань, які є найкращим відображенням життя українського селянства і з яких декотрі подамо читачам у німецькому перекладі, є жінка на ім'я Марія Маркович. Родом вона з Москви, а молодість свою провела в Орлі (Росія). У 1847 р. одружилася з київським студентом Опанасом Марковичем, що відзначався високою літературною освітою та глибоким знанням мови, побуту і звичаїв українського народу. Під впливом Опанаса дружина його Марія ознайомилася з характером українського селянства, з його побутом і звичаями і, мавши від природи визначний художній талант, взялася за перо і створила ряд прекрасних і надзвичайно захоплюючих творів з життя українських селян. Згодом Марія Маркович переїхала з Києва в Петербург і стала там центром українського товариства, яке з щирим захопленням привітало її талант. Тут вона познайомилася також з великим українським національним поетом Тарасом Шевченком. З його прекрасного, присвяченого їй вірша бачимо, з яким високим захопленням і найщирішою радістю поет ставився до її таланту і літературної діяльності.

Слава письменниці Марко Вовчок поширилась по всій Росії. Славетний російський письменник Іван Тургенєв переклав усі її твори на російську мову.

Після довгого перебування в Петербурзі Марко Вовчок поїхала за кордон, жила спочатку в Дрездені, а потім у Парижі. Її чоловік Опанас Маркович вернувся з-за кордону на Україну, в Чернігів, де в 1867 році й помер. Свою літературну діяльність Марія Маркович розпочала в 1856 році. У 1858 році в Петербурзі вийшов першим том її оповідань, у 1862 – другий, у 1865 – третій. Її твори були прийняті в Росії з надзвичайною симпатією і користувались величезною популярністю. Вони вірно відображали життя кріпаків і з'явилися саме в той час, коли на порядок дня стало питання про скасування кріпацтва. Короткі, майстерно і з етнографічною вірністю змальовані картини досить докладно знайомили з сумною долею тих «російських негрів»; велика заслуга Марка Вовчка полягає також і в тому,

що вона підняла прапор за нещасних невільників. Тому її твори були перекладені не тільки російською мовою, а також і сербською, польською і чеською. Більша частина цих творів відображає життя кріпаків; решта подає цікавий етнографічний матеріал, оброблений з високою художньою майстерністю.

Один видатний український письменник сказав про її оповідання: «Оповідання Марка Вовчка – це жива етнографія. У них народ говорить до нас своїми власними словами; це «уста народу». Цими устами говорить сам український народ».

Такі її герої й героїні, як Горпина, Одарка, Максим Тримач та ін., хоч уже й давно відійшли в минуле, але ще й досі живі. Її твори відзначаються реалістичною правдою, простим, глибоко захоплюючим способом зображення, силою почуття і мистецькою красою форми і мови: вони з повним правом можуть бути поставлені поряд з найкращими творами світової літератури про селянство.

Хоч суспільні відносини в Росії змінилися, кріпосництво давно вже скасоване, та все ж твори Марії Маркович зайняли незаперечне, самостійне місце в літературі, особливо ж в літературі українській вони становлять найоригінальніше явище.

Ряд оповідань, що їх ми подаємо шановним читачам, як найкраще ознайомлять їх з українською народною вдачею. «Два сини», «Сон», «Не до пари» і «Максим Тримач» дають змогу уявити сімейне життя українського народу. «Одарка» і «Ледащиця» – це «пам'ятники» з кріпацьких часів.

[15/VI 1903 р.]

ПОДЯКА

[1922 р.]

Високоповажані й дорогі земляки!

Ви мені устроїли за мою – як Ви її назвали – 35-літню літературну діяльність ювілей. Ним Ви мене трохи збентежили й засоромили. Скромна «й не обширна та моя праця, і ще далеко не така, щоби заслуговувати на такі моменти, дарма що випливала з глибини моєї душі.

Простими й немногими словами дякую Вам, дорогі земляки, за весь Ваш труд, яким Ви не щадили, щоб звеличати мені той – можу щиро сказати – найкращий день мого життя.

Не як свято буде цей день сіяти надалі в моїм серцю, а як огонь любові, запалений національною і культурною свідомістю мого народу – до великої поломіні, що не згасне в мені до самого краю мого життя, і не допустить, щоб руки мої опустилися безчинно в подолок, доки не захоче цього сама природа, яка всьому, підлягаючому її законові, сама одна назначує спочинок в своїм лоні.

Щире спасибі Вам, дорогі земляки й землячки, всім Вам високоповажаним товариствам, тутешнім і дальшим, відпоручницям наших товариств і інших народностей та високоповажаним хорам і диригентам українського громадянства. І тобі, шановний комітет, на чолі з високоповажаною ініціаторкою свята та всім виконавцям прегарних програм, всім сердечним жертводавцям. Не менше тепло й з захватом складаю я якнайщирішу подяку тим приятелькам і приятелям, як і всім добрим знайомим і читачам моїх скромних писань, що обізвалися до мене в день мого свята щирими захоплюючими словами-привітами, малюнками, квітами і т. д.

Тим, що обізвались зблизька й з далечини, з чужих земель, цим трудовикам, мученикам за свою невсипущу працю, за любов до своєї землі. Далі закордонним прихильникам і прихильницям мого пера, що й на чужині трудилися влаштуванням ювілейного свята моєї особи; всім без виїмку тутейшим, як і закордонним нашим українським часописам, за їхні згадки про мене. Наприкінці й тобі, моя дорога сердечна молоде обох полів, і дрібним дітям-квітам, що вітали теплотою і найкращими бажаннями на будуче.

Всім Вам, повторюю, складаю я щирю подяку за доброту розуміння, за все те культурне, що пробилось в труді й привітах з нагоди свята для мене.

*Чернівці,
в цвітні 1922*

ЛИСТ ДО УКРАЇНЦІВ В АМЕРИЦІ

Дорогі мої заморські браття і сестри! Сніг і вітер гуляють злорадно надворі, і студінь тиснеться до мене, через шпари дверей і вікон моєї кімнати, що знаходиться на поді, (мансарда) і наповнена пекучим морозом, як ножем. Я сиджу закутана при своїм бюрку, і – пишучи до Вас поглядаю тривожно через вікно, що то до рання буде, коли вже від полудня гульба вітра зі снігом, ідуть вихром воздухом. Маленький балкон, до котрого ведуть мої двері, що власне тепер закутані, як стара старчиха в поштуковані, барвні вовняні старі занавіси, пообтулювані, молю вже давно повигризуваними, ні, посіченими, бараницями, хусткою, моїм футром, з котрого не менше повилізало волосся, як з бараниць – і лиш тут і там говорить, що воно було колись з лисів – причиняєся також до того, щоб не віяло з надвору, з балкону, одинокого місця проходу моєї хоровитої особи. Ніяк мені в долину сходити, щоб відітхнути свіжим, скріплючим воздухом, в мене одна часть тіла спараліжована, а крім того, і лячно мені сходити сходами; там в долині в сінях, може, стріну десь властительку мого мешкання (або котресь з її дітей) що накинеться грубими словами на мене і скаже: «Доки будете мені тут сидіти і місце забирати? Якби не Ви я б інший чинш за Ваше мешкання побирала, а через Вас трачу я, мої діти – і коби скорше весна – відтак побачити «Геравс»!

Я знаю сама з себе, що «геравс». Але не могу «геравс». Мешкань тепер до винаймлення нема нікому, хіба що даси велике «відступне», а то що найменше 30 до 100 тисяч і більше леїв. Тим-то і сидить кожде бідніше створіння, терпить всякі невигоди і грубості від своїх господарів так «пан», як ремісник, так робітник, як артист і т. і. і чогось жде. Не вірить «в ліпше», а жде. Ніхто не може вгадати, коли то в старім краю настане ліпше. Ні серцем, ні розумом, ні ворожбитством, ні терпеливим вижиданням... А хто кричить, того б'ють, карають, лають та ще і хліб відбирають.

Письменник сидить, обнявшись, як то кажуть з «бідною», усміхається гірко. Він, звикши слухати своєї музи внутрішнього, божественного голосу, диктатора свого – працює. Він майже не знає, що він зараз різьбяр і творить. Вкладає, що найкраще з свого душевного є, рядками на папір; звертається до свого народу, і виховує, поучує, розгріває, пориває,

різьбить його. Він освідомлює, подає приміри, витворюючи їх своїм духом, ставить не менше перед нас герої і героїні, з давньої давнини, класичні, характерні, великі своєю силою, красою тіла і духа, відвагою гідні наслідування то знов противно, дрібносили, малодушні, запроданці, зрадники вітчизни своєї, або самолюби, без енергії, нездатні ані до великих діл, ні почувань пориваючих за собою, ні до праці для ближнього свого, праці просвітної, організаційної чи знов реальної, або і артистичної.

Я перервала на хвилю отсе писання.

До мене зайшов був оден жидок. Йому хтось сказав, що камениця, в котрій я мешкаю, була би то буцім на продаж. Розвідавшись про ціль свого появилення та простоявши кілька хвиль в задумі, вдивляючися в мене і на моє бюро – спитав впрост без всяких інтродукцій, чому в мене на столі стільки «бібліотеки, паперу, пописаних карточок – і чим я є». Вчителька – може? Писарка? Зрозумівши з його бесіди, що він чоловік не великої освіти і ще доволі молодий, а більше практичного розуму, як се бувають чи не всі члени його народу з більшим і меншим образованием, я пояснила йому «чим я є».

Він зчудувався. «Ай, ай, ай» кликнув і похитав жалісно головою. Коли я мовчки поглянула на нього, не питаючися його ні слова, він сказав: «Се злий гешефт, пані. Ви «робите» поезії спитав, і відповів собі враз ніби сам. Поезії, як-от поезії про наш «Ханункелефест» і ін., цитуючи тут якусь сумну пісню про походження «Ханункелефесту».

«Я не пишу поезії», сказала я, що римуються, як от Ваша поезія про «Ханункелефест», а поезії в прозі. Потім повісті, новелі і т. і.».

Він підняв брови вгору і спитав: «Скільки доходу маєте Ви річно?»

Я розсміялась.

«Хоч я Вам скажу, пане, Ви все одно мене не зрозумієте. Я маю часом більше, часом менше, часом нічого і по півроку і по рокові, як трапиться. В кождім разі, тяжко стільки заробляти, щоб могти з того цілком вижити. Особливо старшому чоловікові, і не здоровому. Але бачить, якби мене хто спитав, наколи б я мала ще раз на світі родитися, чим я хочу бути, я б все-таки не сказала, що інше, лиш те одно: «поетом».

– А-га! Закинув він значущо... і додав осторожно: тут є *гор...*»

«Але я маю в душі вдоволення, коли пишу, трохи краще як те, як Ви, коли Вам вдасться гешефт».

«Н-у?»

А так. Бо я даю часть своєї душі своєму народові – а Ви – берете...

Він прокинувся, мов вколений.

«Я беру від свого наро-ду?» – кликнув.

«Не берете від свого народу», – відповіла я сухо – і вмовкла.

«Я беру, бо їсти треба, пані. Погодувати треба жінку, діти... а Вам не треба їсти?»

«Та як не треба. Звичайно, що треба.»

«Нуя».

«Але я одна. Та є такі, що нічого не мають, та ще і здоров'я не мають. А тут жінка, а тут діти, а деякі валяються тепер ще і по чужих краях, емігрантами, заробляючи тяжко на кусень хліба, дарма що талановиті і могли б для свого краю і народу багато зробити».

«Так, так; зле бути пані «поетом». Киньте сей гешефт. Ліпше на бухгалтерію».

Я заперчила головою: «Не годна кинути пера. Прожию якось свій вже недовгий вік. Не все так буде».

«А-га...»

«І не одна я пишу «поезії». Є і інші такі, як я.»

«Незабезпечені?»

«Незабезпечені».

«Ай, ай, такі розумні, а такі, як великі діти...».

«Так воно і виходить і буває. Так воно і іде світом.»

«Повинні таких людей другі спомагати. В нас є добродійні товариства, що бідних спомагають, скільки бідних жидівських дітей, і студентів живе з добродійних товариств, чи як кажуть «інституцій». Ай, ай, що лиш я сам знаю, а скільки інших «Верайнів» (товариств). Я не роблю «поезії» і не пишу їх, але кождий знає, що єврейська організація має свою сіть, по всім світі, і в тім їх сила, хоч нехай собі другі говорять, що хочуть, і роблять, що хочуть. *Організація*, а більше нічо».

«Тай я знаю», – докинула я.

«В нас велика організація, пані, на цілий світ, ми жиди пов'язані організацією між собою».

«Знаю».

«А то зле? Не розумно?»

«Звісно, розумно».

«Ми не допускаємо чужих до наших справ. Не кричимо гевалт, як що може *нами* є нерозумне. Слухаємо наших розумних рабів – тай знов добре і «ша».

«Знаю».

«Ви не є антисемітка?»

«Не. Замало часу маю, щоб зокрема Вами займатися, і маю деяких гарних і чесних знайомих між вашими людьми, а найкращий поет німецький, поеті Гете се був Гейне, семітського походження, і є мій улюблений поет».

Він дивився через хвилю роздумуючими очима на мене, а відтак схилиючись низько майже вдвоє сказав: «Adio» – пані. Бувайте здорові. Простіть, що потурбував вас; але гадав, що може буду посередником наколи б ся камениця була на продаж. Я шукаю чесного зарібку, закинув. Коли я поглянула на него з спокійною повагою, «Адіє...» і, кланяючись низько, вийшов з кімнати звернений до мене лицем, а плечима до дверей.

Мимоволі погнали мої думки, за семітськими «організаціями», відтак за англійськими організаціями, за німецькими, скандинавськими і опинилися *над українськими*. Надворі носилася все ще заметільниця, ще гнала бідними сніжинами, мов білим пір'ям, на всі сторони. Гай, гай ви «*організації*», де ви «організації» наші, де сили наші, де єдність наша, скуплення сил тих, проти ворогів визискувачів наших? Вороги закуповують тяжкими сумами наші організації, постановляють наші жертви, наші тіла, бо сліпота наша вбиває нашу контрролю в нас самих, одиниць, і мас наших. Ми ще не дозрілі на світовій шахівниці грати. Ми видимо лиш ще себе самих. Ми не вміємо бути з'єднаною силою, бути *одною фортецею*. Не вміємо на противників нашого існування національного і розвою культурного, підкреслюю *культурного* спокійно організовано наступати. Ми поки що ще себе пожираємо, розриваємо на кусні, кидаємося з револьверами на себе обопільно, щоб себе понищити, бо – сей *такий*, другий *сякий*, а той зовсім ніякий, – *а що їх, то остане* – і кому *третьому* – як двох б'ється, остане користь, хиба се не байдужне??

Такі думки збудила в мене «організація» і розвелася в гульбі ін-ших гадок як заметільниця... що немилосердно, розкидала сніжин, де вони забиралися мирно спадати і покривати землю, укладатися білим пухом на дерева, дахи, мурів, вікна, людей.

Мої пальці в зимній кімнаті, пишучи, та не випускаючи пера з рук, трохи поштивніли і почервоніли. Та нічо. Се не першина. Головне те, що я думаючи про різне поетичне, та прозаїчне (декому знане, декому зайве). Не сказала те, що мала в гадці сказати на самім початку, іменно про засновання «Товариство Помочі Письменникам» *десь далеко від нас живучих в старім світі в Торонті, Америці.*

Що я хотіла сказати, дорогі мої браття і сестри за далеким морем? Нічо інше, лише те, щоб Ви хоч і якими скромними складками піддержували се благородне для нас українців, а зокрема таке важне і велике для письменників далекосягле вище назване товариство. Не жалуйте лепти тим працівникам духа, спомагайте їх в нужді, а через те і в їх праці. Зверніть увагу на те, тепер може лише невидне, але з *своєї гуманної ідеї таке велике «Товариство Помочі Письменникам»*, що може розвинутись в сильну інституцію, збагатівши приступом численних членів. Раз інтелігентами, а друге, щирими українськими робітниками, ремісниками різних галузей, підприємцями, торговельниками, будівничими, фахівцями всякої науки, священництвом і ін. Воно, те як кажу тепер ще скромне «Товариство Помочі Письменникам», може розвинутись в такий інститут, що буде в силі видавати власним коштом літературні і наукові твори і не допускати, щоб чужі елементи видавали (часом навіть і без відома і дозволу авторів) і збагачувалися працями штуки наших письменників, а ми купували їх від них за великі гроші – як се діється вже і тепер де-не-де, в Америці.

Пишучи сих кілька стрічок, я не виходжу з становиська лише свого «я», яко письменниця, що так і так не довгі вже літа має перед собою і хіба лиш лепту часу буде помочі потребувати, але я говорю про наших кріпших здоровлем, і молодих таланів, де лиш дзвенить український голос (будь їх менше чи більше) де лиш живе та нещасна пригноблена

народність, де б і не знаходились вони. Я чула що українська американська інтелігенція не дуже загрилася ідеєю повстання «Товариства Помочи Письменникам», то се і заболіло мене як письменницю. В інших культурних краях уважають поетів і письменників як *еліту людства*, будь вони сильнішого, будь слабшого талану. З їх працею числиться все-таки народність. Вони одинокі кидають лучі світла між наш сірий приголомшуваний противниками розвою культури – народ, освітлюють його і репрезентують хоч невеликім, а все-таки якимось процентом українського європеїзму. Я, що не маю вже через свою фізичну безсильність довгого віку перед собою, звертаюсь до Вас, заморські дорогі браття і сестри, інтелігенти, високоповажане духовенство, урядництво, фабричне і не фабричне робітництво, фермерство, піддержуйте те гуманне *«Товариство Помочи Письменникам»*, бо коли вона як спімнула я вже повище пошириться, збагатіє, членами, а через те і грошовим фондом, зможе взяти торгівлю творів українських працьовників духа літератури красної і наукової в свою область і тоді піде і розвій духа, культура скорше вперед. Прихиліть Ваше вухо до мого скромного слова, слова старої робітниці, єдняйтеся дорогі мої і працюйте, в імени дальшого і кращого істновання Святої України і розвою нашого вже доволі гіркими досвідами, годованого народу. Працюйте як одна сила, оден муж самі для свого буття-істновання яко Українці. Глядіть вперед себе, витворюйте нову епоху, організуйтеся. Робіть що велике, гідне. Власними силами збиваймо ґрунт під ногами. Наслідуйте все що найкраще і найліпше, що посідають вже народи культурні, чужі, а хоч би і противники наші... коби вони лише добре, наслідування гідне...

Кланяюся до Вас

Ольга Кобилянська
5 лютого, 1924

Д-Р СОФІЯ ОКУНЕВСЬКА-МОРАЧЕВСЬКА

(Род. 12 мая 1865 – 23 лютого 1926)

Бачу її молодую вісімнадцятилітньою дівчиною. Якщо можна порівняти молоду дівчину з квіткою, то Софію можна було порівняти з лілією. Біла бездоганна цера з очима русалки задумчивого погляду знизу вгору, темними бровами і волоссям барви старого золота. Уста непорочно ніжні.

Поважна і пориваюча усміхом своїм, коли бувала дотепною і повна природного гумору. Будова гарно пропорційнальна.

В поведенні і відносінах (до чужих) більше гордо дика, як неспілива.

На свій вік поступова в поглядах і вчинках і очитана. В музиці з легким, повним чуття, а проте з схованою силою ударом і постійним нахилом зіллятися душею з композитором даної штуки. Такою була, коли я зазнайомилася з нею; тоді також ще молода початкуюча (потайки) літератка, повна мрій, з буйною фантазією і з захопленням «жіночою емансипацією», фанатична поклонниця природи, їзди верхом, бігання лижвами, фехтовання і такого іншого в той час доступного спорту.

Літературою ми займалися з однаковим запалом і багато дечого потрібного і доброго нового довідалася я від Софії, що була більше обзнакомлена з новою літературою, особливо зі скандинавською й англійською, як я.

Завдяки їй я читала Бокля, Дрепера, Локке і ін., а з української ниви Шевченка (котрого до тої пори не могла ніде роздобути), І. Франка, Драгоманова, Павлика, Олену Гічилку, деякі журнали, словом, усе, що можливо було на ту пору роздобути.

Тоді і виробляла вона з мене українську літератку, переконуючи мене, що я, яко літератка-українка, маю обов'язок писати українською мовою, навчаючи мене рівночасно писати фонетикою; бо хоч вдома і говорилося по-українськи, то школа була німецька, товариство поза домом також переважно німецьке, гарна міська бібліотека виключно німецька, остала лише Гуцульщина в поодиноких селах, містечках (Кімполунг, на Буковині, в переважно румунських горах, куди наші батьки (її яко повітовий лікар) були службово перекинені),

зі сто «номерів» галицьких українців-колоністів, їх греко-католицький душпастир – і се був увесь український елемент, що не давав забути укр[аїнську] матерню мову; укр[аїнських] книжок до часу, заки пізнала я Софію, не було. Отже, не дивно, що я спокійно, без найменшої «гризоти совісті» писала свої дневники і літературні «перваки» німецькою мовою, а пізніше, зазнакомившись з Софією та ставши вже свідомою українкою, нищила ті німецькі писання так само преспокійно і так само без «гризоти совісті», а з почуттям сорому бувшої «відступниці».

Чи було диво, що ми, обі українки, пізнавшись раз близько (не було такого дня, щоб ми не перебували з собою), пристали одна до одної так щиро, так з глибини душі, що стали собі необхідні, і розстання наше, коли Софія виїздила до своєї рідні (Озаркевичів, Наталії Кобринської, Окуневських), а пізніше ради студій до Львова і Швейцарії, було для нас важке й прегірке, повне обіцянок не забувати на себе і писати про все, все... і ще раз про все... як і було.

Софія, повзявши раз план піти на медицину і стати лікаркою, не покидала його, хоч і які були тоді перепони в реалізуванні його. Вона приготувлялася поважно до гімназійної матури, – була якийсь час і ученицею мого брата філолога Юліана, пізніше автора латинсько-укр[аїнського] і грецько-укр[аїнського] словарів (последній через брак засобів і досі не друкований), котрий не раз заявляв, що коли б його «хлопці» (гімназисти) були такими знаменитими учнями філології, як Софія Окуневська, він був би гордий на них, – і зближалася чим раз то більше до повзятої цілі, здаючи в Швейцарії, Цюриху і в Відні всі іспити, не єднаючися з тією емансипацією жінок, що виявлялася в той час у багатьох у підстриженім волоссі, братанні з мужчинами, сходинах по кнайпах¹, виїзді сам на сам на прогулки і т. і. ніби для удоділення тим свого права на існування рівноправності. Вона вглублялася натомість в науку вибраного фаху, виучувалася чужої мови і музики.

Я знала її гру. Вона і тут вводила мене в свій чарівний світ, світ звуків, найбільших класиків і інших музиків, і можу сказати, що більше укінчену техніку і вправу я чула, але рідко коли;

¹ Пивних, погрібцях.

глубше зрозуміння, поважніше, гідніше поняття почувань і віддання їх музикою – ні. Музика, котрій була віддана цілою душею, стала їй, як і її оточенню, в пізнішій житті найкращою розрадою. Ще в останніх місяцях свого життя забралась вона до студіювання Contrapunkt'у¹, що їй справляло не мало втіхи.

Осягнувши свою ціль, була одною з найбільше поважаних лікарів (і в Франценсбаді, де працювала кілька або й більше літ і де і я була її пацієнткою через цілий час свого тамошнього побуту 1909 року), присвоївши собі високе образования, вона була тим чином діяльнішою, як багато інших, що писали і говорили про рівноправність, а тим менше працювали і творили. Все те не перешкоджало їй бути вірною дружиною (була жінкою д-ра Вячеслава Морачевського⁹), ідеальною матір'ю, доброю господинею, що все виконувала чесно, сумлінно і з поважною душею.

Найкраще і найбільше людське, те, що зробило з неї улюблену жінку, – це була не якась доктрина або якесь «розпочинання» чи «закінчування» якогось діла, чи що, ні – це була величність і сила тої самотньої душі, що постановила собі за дівочих літ не збуватися своєї жіночності й її гідності, й остала собі в тім вірна до кінця життя.

Хто її добре знав, її великі почування як приятельки, знав як матір, жінку, лікарку, – знав жінку, яка в нашій суспільстві самотня стоїть велика і багата душею, в котрій все величне, гарне могло жити і цвісти: почування, наука і штука, в котрій ніщо не було незначне, ніщо, що б могло бути чимсь іншим усунене і знижене, як то часто буває сьогодні в багатьох «учених». Та, на жаль, сього не розуміють наші Prinzipiengeister², і це болісне, що більшість переходить без уваги попри те, що найкраще і найцінніше.

Втративши вісімнадцятилітню доньку з надзвичайним співацьким талантом, вона залишила по собі українській суспільності одніського сина, д-ра Юрія Окуневського-Морачевського, вихованого її духом, найчеснішим характером і почуванням багатої і шляхетної душі.

*Кімполунг, на Буковині,
21 марта 1926.*

¹ Контрапункту.

² Обмежені педанти (нім.).

ГПОДЯКА

[1927 р.]

Високоповажані гості і трудівники нинішнього свята!

Я не бесідниця, не управлена в тім, і не знаю основи красномовства – і тому простіть, що хоч немногими словами, а все-таки на часок займу вашу увагу.

Один мислитель сказав, що книжка, мовляв, – це матеріальна посудина для імматеріального; що вона є чудом людськості, чудо її культури.

Таку одну скромну посудину – я підкреслюю слово скромну – дала я своєму народові, видаючи її з себе, як пускає деревина з себе листя, цвіт – овочі.

Так – я одна.

Але не сама лише.

Передо мною і за мною працюють і працювали і другі, а далші в будучих поколіннях – будуть так само працювати.

Я щаслива, що мої праці найшли відгук в Ваших грудях; мої струни збудили почування в Ваших душах, проникли Вашу духовність.

Ви, дорогі мої, а зокрема й ти, шановний комітете, запросили мене на сьогоднішній день між себе, щоб мене за мою працю нагородити своєю пошаною, ogrіти своєю прихильністю.

Сьогоднішнє свято – це моя надгорода, бо я щаслива, що мої письма найшли відгук, де б і не проживало" українське плем'я.

Я щаслива, що мої струни найшли своїх резонаторів у Ваших серцях, у Ваших душах, тронули їх мов вітрець еольську арфу і що їх звуки донеслися аж до мене. Тому й Вам кланяюся і дякую.

Тобі, високоповажаний комітете, тобі, шановна старшино, і тобі, сердечна молодіже. Раз, і другий кланяюся Вам і дякую, дякую, дякую.

*Коломия,
7 січня 1928*

Високоповажані гості!

Я ніколи в моїм житті не держала промову. В других ся вмілість мені імпонувала, але особисто мені здавалося, що се для мене непереведиме¹. Так минали літа, і я, забравшись зарання до літературної праці, все була більше заслухана в себе... і дбала про те, щоб мої думки, що рвалися до світу, ставали на папері, чим виголошувалися при якій-небудь нагоді прилюдно. Чи потрібні вони були кому, чи ні, – я в молодих літах мало над тим застановлялася, а все даліше писала, то є до часу, доки не злагодила першу новелку до друку... Довго боролася я з собою... чи підписувати мені своїм іменем, чи прибраним... Своїм власним було страшно. Праця могла бути і невартісна, і батьки скажуть: компрометуєш ім'я. Біда прибраним підписуватись не хотілося. Врешті я рішилася... сама праця... заговорить за себе. Чужі нехай мені скажуть, чи варта вона що, чи ні. І справді сказали. Чужі були тими, що сказали працювати «під кожним взглядом і не покидати [пера]». Один німець, віденець, другий берлінець. Перший д-р Mamroth другий славний природознавець Wilhelm Bölsche², редактор тодішнього новітнього місячника «Freie Bühne»², з котрого одне число мов якимось чудом до мене дійшло, а теперішнього одного з найпоступовішого, найбільш вибранішого публікою і читаного місячника «Berliner Rundschau»³.

Свої редактори, себто українські автори, думала я, може, не скажуть правду, або переоцінять, або не схочуть «свого» ганити, відстрашити, або цілком закинуть в кіш. Тим-то я вислала короткі нариси до одного, новелку до другого – і оба казали працювати у всяких обставинах. працювати даліше і ніким і нічим не зражуватися⁴. І відтак я вже спокійно поси- лала свої письма і до своїх, підписувалася явно своїм іменем.

¹ Недосяжне.

² «Вільна сцена» (нім.).

³ «Берлінський огляд» (нім.).

⁴ Збиватися на манівці.

Пишучи, я працювала заразом і над собою, виучуючись своєї матерньої української] мови. Нелегко се було, бо українських] книжок давно не так скоро можна було здобути. Але якось пішло. Крім того, давав мені і рік за роком щось зізнати¹ з життя, з переживань, з чого черпала я поживу, врешті [від] людей, з об'яв соціальних і політичних, а се сильніше кликало до самого життя, до праці. Я переживала і розчарування. Там, де я сподівалася найкращого, найліпшого, – находила порожнечу, розчарування, і не раз бували хвили, де я з одчаю, як то кажуть, на коліна падала. І ніхто мене не здоймав на рівні ноги – лиш одна праця, одне переконання, що добро і правда все мусять остати побідителем. І те переконання гнало мене чимраз далі і вище до праці. Раз, бо внутрішній триб – голос не давав супокою, а подруге, що я не стояла сама одна... без ґрунту. За мною був «колектив», «п'єдестал», як назвав народ один з наших теперішніх діячів пером³, з котрого-то колективу і я вийшла... і котрого я не сміла до смерті цуратись. Я любила і люблю той колектив, любила його землю... любила природу... пісню, його мову, що линути від нас геть поза морем, злучаючись там з іншою мовою, пізнаванням і книжкою. Другі народи мають книжку за найбільше чудо світу. Вона є матеріальна посудина для іматеріального, для духовності. Вона має се спільне з людськістю. Книжка є чудо, котре має своє коріння в людськості і т. д.²

¹ Пізнати.

² Далі текст уривається.

ДОРОГІ БУКОВИНСЬКІ УКРАЇНЦІ!

Простіть мені, що я доперва тепер дякую Вам, а [в]першій мірі шановному комітетові, що трудився щиро, безкорисно до влаштування 40-річного ювілею моєї письменницької праці, й всім шановним паням, панам, панночкам і хорам, що брали участь у виконанні прегарно уложеної програми, спасибіг Вам і дорогим гостям, що прибули на те моє свято, звеличали його, не лякаючись тяжкої негоди, яка лютувала на той час по всім краю й збивала людські наміри й заходи.

*Чернівці,
в лютім 1928*

ВРАЖІННЯ НА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Минув час і я знов вдома.

Коли виїжджала я цього літа в маю на скріплення здоров'я до курорту Franzensbad-у (Frantiskove lazne) в Чехословаччину, я побоювалася утяжливості подорожі, бо чула себе тоді дуже обезсиленою. Прибувши в Прагу на двірець Вільзона, я майже стратила з втоми голос.

Одначе так само тихо, як говорила я і відповідала на привіт на тут же вже зібраних і мене вижидаючих, дорогих, давно знаних мені особистостей і приятелів, так само безголосно і обережно відповідали й витали всі вони й мене.

Виїжджаючи з дому до Франтішкових лазнів мусіла я задержатися в Празі, куди була запрошена укр[аїнською] еміграцією заздалегідь, що хотіла мене мати між собою на кілька днів гостем; що разом уможливило мені припочати з втомлюючої подорожі, тим більше, що укр[аїнська] еміграція призначила для мене гарне мешкання в готелю Вільзон, в котрім я почувала себе з своєю родичкою, котра супроводжала мене всюди в довших подорожах, дуже добре, і за це приміщення я була їй дуже вдячна.

Враз із еміграцією була я запрошена університетом на святочну академію, зарядженою ним і іншими достойними панями в т. зв. Грегровій Салі, національно-репрезентаційного дому.

Як спімнула я вже повище, повитали мене на двірці Вільзона мої приятелі враз з невеличкою групою молодіжі і знов шановних добродіїв, з котрими я стояла в літературних справах в кореспонденції, а тепер при цій нагоді, познайомилася з ними й особисто.

Крім отсеї групи шановних зібраних, вставилися на двірці до мого привіту найчільніші люди з еміграції, деякі з своїми дружинами в спеціально на ту ціль замовленім сальоні, між котрими я пізнала з правдивою радістю, старших, загально високоповажаних пань і добродіїв; від них і інших тут зібраних членів еміграції я одержала прегарні цвіти, котрими радувалося моє серце через цілий час мого побуту в Празі.

Миле, і ввічливе запрошення моєї особи кількома давними приятелями на «чай» в готелю «Графа» привело мене несподівано в положення, пізнати новий елемент еміграції, женського проводу, милих пань, і поважних знаних українських мужчин, не менче й молоді, котрі всі зацікавили мене незвичайно собою, а бесіди одних і других тронули мене до живого. Поза тим відвідували мене окремо і деякі шановні особи Великої України,

займаючи в Празі репрезентативні посади; так, що я мушу тут зазначити, що не лише поодинокі вище поставлені особи, а ціла еміграція як цілість віддала мені тут глибокий поклін.

Офіційний вечір, устроєний в мою честь в репрезентаційнім домі, де зішлись разом найвизначніші на еміграції особи, представники всіх верств укр[аїнського] народу, урядники, професори, студенти та робітники, поруч з офіційними представниками чеського народу, зробило на мене незабутнє вражіння.

Я була глибоко тронута, коли один із присутніх заявив мені, що мій приїзд звів бодай раз до громади навіть і людей, які із-за політичних чи особистих ріжниць ніколи перед тим не сходилися. Солідарний виступ усієї укр[аїнської] еміграції з Вел[икої] України, Галичини, Буковини, Прикарпаття й Кубанщини мав безперечно велике моральне значіння, та був рівночасно доказом можливості українського єднання, та одноцільного поступу у певних випадках життя. Рівно ж треба згадати участь представників симпатичного та дорогого нам білоруського народу.

Коли б я хотіла ще схарактеризувати чехів як народ, то ми мусли б признати, що сам факт, що вони потрапили створити так далеко висунену на Захід самостійну державу, котра як внутрішньою організацією, так і політикою назовні здобула собі таке визначне місце серед могучих західних держав, є найкращим доказом їх великих державно-політичних здібностей. І цьому ми, як слов'яни, можемо тільки радуватися.

Високий рівень їх шкіл, взірцеві правно та соціально-політичні зарядження та жива участь держави як цілості у всіх складниках суспільного життя, дають чехословацькій нації повне право вважати себе в даний момент найактивнішим та провідним народом серед славянської сім'ї.

Проїздка по Празі, якої зверхній вигляд скоро приноровлюється вимогам, які ставимо до столичного міста, могуті її будівлі, як Градчани, Репрезентаційний Дім, музей, та багато інших будівель та пам'ятників, які говорять про колишню та теперішню славу цілого народу, вповні заслугоє назву, яку дав народ своїй столиці: «Золота Прага».

Наприкінці могого отцеого короткого допису дякую хоть пізненько, щиро так гостинному чеському народові, як і всій тамошній укр[аїнській] еміграції, що уприємнили мій побут в Празі, котрий оставив в моїй душі глибокі вражіння.

Чернівці,
в жовтні 1928

УКРАЇНЬСЬКА ЖІНКО!

*Роботу благослови,
Чистоту плекай,
Пустоту до себе не припускай,
Науку здобувай,
А рідну мову не забувай!*

*Чернівці,
жовтень 1928*

ТРИ КНИЖКИ

Йдучи за прикладом закордонних журналів, наша редакція розіслала ще в минулому році під адресою українських письменників анкетні листи з такими питаннями:

Якби Вам довелося сидіти необмежений час у в'язниці, які три книжки Ви найрадше взяли би із собою?

Чому саме ті?

На ці листи одержали ми кільканадцять відповідей, з яких деякі подаємо.

Ольга Кобилянська (Чернівці):

Якби мені довелося сидіти необмежений час в тюрмі, й дозволено туди забрати три книжки з собою, я забрала би: Євангелія, бо воно самотнє дає людській душі, у якому вона стані не була би, розраду й рівновагу.

Далі взяла би «Фавста» Гете, в котрім бачимо уже людське життя, його горе, радості, силу й німеч з усею глибиною людського духа.

Врешті взяла би я Шевченка, котрий не допускав би забути свою народність, рідну мову і піддержував би любов до рідної землі і скривдженого людства.

ПРО ТОЛСТОГО

Толстой одружився і сам господарював в своєму маєтку – разом з дружиною й дітьми. Він написав «Війну і мир», а також «Анну Кареніну». Остання книга цілком виправдує недавній шлюб. Він приніс спокій в душу письменника, давши йому *зрівноважене* щастя, яке дозволило здійснити *щось подібне*. Він створив великого письменника Толстого. Шлюб, очевидно, є вічним, і любов одружених проявляється в тисячах форм.

Та проте судити про її значення і цінність треба *там, де вона дійсно* приносить плоди.

Тоді настала тиша. Великий письменник Росії мовчить. Ходять дивовижні чутки. Зовсім іншим повертається він з вищого світу. Будучи найбільшим епіком сучасності, він хоче принизити своє життя, жити як селянин з селянами, щоби спасти свою душу, заспокоїти свою совість і відтак звернутися до світу з своїм новим посланням. А втім це було дуже старе послання. Він стає проповідником нового прахристиянства, *найбільшим* сучасним *проповідником покаяння*. Грізний голос пророка потрясає світ. Патріарх, який під час страшного голоду рятує від голодної смерті 13 тисяч чоловік, викликає глибоку пошану до себе, а охочі до глузу мусять замовкнути. Це є остання битва за правду в мисленні й житті. Вже вироблені форми буття стримують і цього велетня. Та проте навіть дитячі ігри все ще захоплюють його багату первісну душу. *Письменник* продовжує жити *повноцінним* життям, і хоч сили його вже не ті, але вони не стали меншими. Незвичайні були дні старості – такі строкаті, такі різноманітні, так переповнені *болем*, так до краю розбурхані боротьбою совісті і вічним розладом між пізнанням і буттям, між бажанням і здійсненням. Це була остання спроба прорватися туди, де свобода і правда. І тут прийшла смерть.

* * *

Заслуга письменника Толстого полягає в тому, що він єдиний підніс роман до рівня великої народної епопеї. Книга «Війна і мир» стоїть окремо в усій літературі нової епохи. Він перший після Гомера, якого набагато перевершив широтою охоплення дійсності, ввібрав в себе ціле народне життя. Оче-

видно, в Росії, так само як і у Гомера, центральне місце займає велике, середнє та дрібне дворянство. Та проте Толстой, починаючи з царя з його генералами та чиновниками і кінчаючи міщанами, селянами та кріпаками (не забуваючи також домашніх тварин, які наділені душею, як і люди) не минув жодної суспільної верстви. Події тих героїчних для Росії років, епохи Наполеона, захоплюють народні маси і глибоко хвилюють їх.

Розуміння душі Толстим перевершує всю шкільну психологію і залишає її далеко позаду. Душа у нього існує *не зараз і тут*, для неї немає учора, сьогодні чи завтра. Душа є цілість людського буття в безпосереднім душевним переживанні. Його таємнича сила підготовляє її споконвіку в нашій крові, є для нас законом і одночасно долею і визнає все, що ми можемо будь-коли пізнати. З усіх мислителів лиш тільки Лейбніц наближався до цієї таємниці душевного життя. Так розуміє Толстой свої образи і так простежує за ними на протязі цілого життя – від народження і аж до смерті. Лише ця цілість створює людину. Він знає людину краще, ніж ми свою матір.

Толстой – письменник наївної душі, тоді як Достоевський – мислячої.

Письменникам глибокомислячих епох відома і доступна майже виключно мисляча душа, душа, що знає тільки себе і сама себе терзає. І це справді велике чудо, коли серед досконало вишпеканої культури мислення несподівано з'являється *наївний письменник*, який заново відкриває в душі світ наївності. Толстой і Достоевський так само протистоять один одному, як Гомер і Шекспір. Це *широта* душі російського народу, що одночасно дав свого Гомера і свого Шекспіра. Майже всі інші письменники користувались *штучним світом*, яке яскраво освітлювало лише окремі риси їхніх образів. А над толстовським світом сяє саме любе сонце.

Його світ – це повсякденне життя, що є здебільшого життям буденним, але цей світ також криє в собі усі вершини і глибини людського буття.

Велич людського життя – у вічній людській долі, що її зазнає кожний в однаковій мірі.

Не окремі люди є героями його творів, а саме життя його єдиний герой, *оте життя, яке веде героїв, яке підносить їх і*

опускає вниз при вічно розмірених ударах хвиль о берег – могутніх, дивовижних, таємничих і святих.

Образи Толстого – це природа, яку ми навряд чи знайдемо в будь-якого іншого новітнього письменника, і *одночасно це символи вічності. Ці образи одночасно природні й святі.*

Всеохоплююче розуміння життя робить письменницьку творчість Толстого великою епопеєю. І якщо при цьому *оживає велич язичесько-епічного погляду на життя*, то все ж таки несправедливо названо Толстого за його великий епос справжнім язичником.

Без сумніву, *його дядько Єрошка* [В автографі помилково Серьожа (Serosha). – Ред.] в «Козаках» *дивиться на нас очима уособленого лісового божка (Івоніка теж)*. Світ образів Толстого, такий багатий на індивідуальності, як рідко в кого, має щось від міфу, і саме *незабутню прозорість образів, доведених до божественної простоти*. Але ця природна релігія життя і смерті все ж таки є *прахристиянською і була можливою лише в християнській душі*, тому що в толстовському *розумінні* вона означає прямо-таки *надлюдську любов до людей*.

* * *

Наївність і дитинство – це одно й те саме. Певно, є люди, які до самої смерті лишаються вічними дітьми, і до таких людей належить Толстой. Дитинство залишається в їх душах, незважаючи на те, що вони випили гірку чашу зрілості.

Чому він писав?

Тому, що мимовільно виникаюча образність була для нього звичайною формою, в якій знаходило свій вираз все багатогранне життя. Його *роздуми й шукання переконали* його в тому, що вже минула пора очевидної мимовільності.

До мук, породжених питанням: у чому суть життя, питанням, над яким билися найглибші душі і на яке намагалися дати відповідь усі великі релігії, приєднується ще усвідомлення убожества соціальної совісті. Зима в Москві розкриває перед письменником жакливу, безнадійну нужду. Ніяка *благодійність* тут не допоможе. Всяка *благодійність* – це лише лицемірство. Причина зла криється в самій суті тодішнього суспільства.

Для того, щоб хтось розкошував, більшість людей змушені страждати. Багато хто падає жертвою заради вигоди інших. Всі привілеї, якими ми, не задумуючись, користуємось, *викроєні з живої людської плоти*. Це суспільство, в якому так розкішно живуть привілейовані, є, коли вникнути в суть справи, сама жадлива аморальність.

Як же вийти з цього становища?

Тут Толстой знаходить порятунок в найбільшій любові свого життя – в любові до бідного, працьовитого російського народу. Селянин при всій своїй бідності має те, *чого не маємо ми: він має ясну відповідь на питання про смисл життя. Ми живемо для того, щоб виконувати Божу волю*.

Що це означає, показує нам історія Єлисея Бодрова з народного оповідання Толстого «Два діди». Герой цього твору знаходить у хаті умираючих з голоду і відмовляється від прочанства до Єрусалима, яке мало для нього глибокий смисл і було жаданим виправданням його життя, і залишається там, допомагає їм, по вертає їх до життя, тобто спасає тіло і душу. Після цього грошей на прочанство не вистачає: «Обітниця, мабуть, тяжітиме на мені до самої смерті. Спасибі, хазяїн милостивий – потерпить». Через рік відроджені люди зустрічають товариша по подорожі, який повертається на батьківщину. В простій душі постає глибоке як ніколи усвідомлення: «Раніше жили ми, як скотина, але через нього ми пізнали Бога, і він нас людьми зробив». Людина, стає людиною, поли пізнає Бога. Бог означає не що інше, як життя згідно з простими людськими обов'язками *допомагаючої* любові.

Отже, спасіння у тому, щоб повністю покластися на Божу волю і жити в простоті діяльної любові. Життя повинно бути діянням, саме діянням любові і більш нічим. Толстой... [Тут пропуск, зумовлений непрочитаним словом. – Ред.] одягається й живе так само, як селяни. Не *брати, а давати* – такий повинен бути зміст його життя. Він намагається зробити неможливе. Для язичників, для *освічених світських людей* – це просто *скандал* (бо він соромить їх своїми вчинками), для євреїв і «церковних християн» – це *дурощі*, для нього самого – це болюча рана постійно гнітючого відчаю. *Але як він не намагався, він не міг змінити того факту, що він був Лев Толстой, гордість Росії, дарунок всьому світові, оточений подивом і любов'ю, захищений від всякої справжньої нужди*.

Страждання, в якому він хотів удосконалити себе, тікало від нього. В його власній свідомості життя завжди лишалось лицемірством.

Та проте пізнання було неможливо обмежити.

Так виникли нові твори Толстого. Величезний критик нашого життя, великий проповідник покаяння говорить. Вперше заговорило до нього Євангеліє в його несфальшивленім значенні. Чи не противиться він злу насильством? Ні! Але він *поборює зло вигаданою любов'ю*. Він будує людство на любові, а не *насильстві*, як це робили досі. Ваше суспільство побудоване на багнетах, *будуйте його на любові*. Ніяких війн, *ані солдатів, ані судів, ані клятв, ані права, ані держави, ані храмів* – оскільки саме життя є храмом.

Це воля Христа, який хоче нині ще раз серйозно звернутись до світу.

Ми гадаємо, що живемо в християнському світі, зємо себе християнами, але лякаємося, коли вимоги, за які Христос сконав на хресті, знов постають перед нами в яскравій дійсності життя.

«Так» в житті означає для Толстого нове «ні»! І це говорить якраз письменник, хоч новий Толстой до того, що пише, ставиться зневажливо. *Як би там не було у відношенні вірності останніх рядків, але в усякому разі він дозволяє нам глянути по-новому на все те, що ми волочимо з собою за традиційним звичаєм нашого суспільства*, на всю оту неправду, всю пустоту, увесь отой фальшивий блиск, увесь порожній гонор, всю безсердечність, всю жорстокість, а також лінощі й байдужність. *Таке безбожне наше життя, його твори – це удари молота.*

«Крейцерова соната» – це твір про любов, яка є основою цивільного шлюбу. Скороминуще чуттєве захоплення взаємно притягує його і її одно до одного, тварина шукає тварину, а це з самого початку є злочином і вбивством. *Тому хіба не вбивством повинно все це закінчитись?*

«Смерть Івана Ілліча» – оповідання про смерть як суспільне явище, тоді як у попередньому творі розглядається любов як суспільне явище. Смерть, яка є останнім словом життя, являється стражданням і жахом, коли життя було пустим, неповним і безглуздим, і визволенням для того, хто бачить правду навіть в останню хвилину життя. А для інших умира-

ючих, яких єднали лише випадкові узи сім'ї, яка насправді не була сім'єю – смерть – це тягар і нестерпна скорбота. *Цілком суспільна людина є безбожна людина*, вона не розуміє ні любові, ні смерті.

«Воскресіння» написане для зовнішньої мети, проте цей твір є завершенням величної толстовської народної епопеї Росії, де поряд з Росією молодого і могутнього – дряхла Росія страждань, селяни, в'язні, Сибір, але насамперед душа. О, пишний суд, на якому присяжний перед Богом є підсудним, а *гаданий* убивця є суддею! О, балачки про честь і велике життя, яке є насправді мізерним! А з другого боку Євангеліє, бідний народ з його добротою, з його готовністю завжди подати допомогу, з його божественною дитячістю.

Це приводить їх до великого *«так»* насамперед в народних оповіданнях, з яких двоє-троє найкращих досягли вершин письменницької творчості. Ці оповідання є для знавця довершеним чудом мистецтва, а для простих душ вони зрозумілі до найщирішого захоплення. *Швець Семен прийняв* у себе дома *архангела Михаїла*, і проста селянська хата стає святиною любові, одкровенням останніх Божих таїнств. Старі-престарі думки сіяють першою молодістю вічної дитячості і повноти життя.

Елисей Бодров досягає мети вічного прочанства і священництва через діяння своєї простої любові і спасає свою душу, тому що він втратив її ради Ісуса Христа. Хазяїн разом з своїм наймитом їде в хуртовину добрим, розумним конем. Він гониться, як і всі ми, за справами купівлі і продажу, брехні і шахрайства, але *те*, що на нього чекає, є не карбованець, а смерть; помираючи, він з любові і милосердя рятує життя свого майже замерзлого наймита, вкриваючи його своїм тяжким теплим тілом. Це перша і єдина хвилина його людяності – і Бог прийняв його до себе.

* * *

Вже кілька років існує особлива книжечка «Втеча і смерть Льва Толстого». Якби тільки потрапляла вона в чисті руки і перед зрілі душі. Для Толстого було тяжким ударом долі те, що його одруження являло собою, як йому здавалося, лише кайдани, *які з неправдою єднали* і заважали йти до правди.

Звичайно, це не значить, що любов у ньому згасла. Він любив свою дружину, як єдину дружину, до останньої хвилини свого життя. Не значить це також і те, що він був правий, а вона не права. Коли вона, всупереч його волі, не хотіла відмовитися від всього майна, захищаючи права своїх дітей, вона була права. Вони обоє були праві, але в різних світах. Вона в світі обивательського існування, яким воно зрештою не є, а він в світі безмірного добра.

Обидва світи більше не вживались один з одним.

То був холодний зимовий ранок. Ще тільки сіріло, коли 82-літній старик залишив свій дім. В записці він просив, щоб його не шукали. Відвідав свою стареньку сестру, яка була черницею, і пішов далі. У вагоні він захворів на запалення легень. Протестантський начальник станції уступив йому свою кімнату у невеличкому будинку станції Астапово. [Далі в автографі бракує одного аркуша (стор. 13–14). – Ред.].

...Толстой правий, у всіх відношеннях правий. Як далеко сягає в людських відносинах насильство, так далеко сягає і провина. Єдине наше виправдання – це любов.

Тільки пройшовши через тисячоліття долі і дум, ми вирієм настільки, щоб розуміти і пізнавати інакше, ніж він. Навіть найкращі вбачають провину в суті людського життя. Настільки зв'язаним провиною лежить наше життя перед Богом. Але життя повинно бути єдиним зусиллям, спрямованим на те, щоб звільнитись від провини, хоча ми знаємо, що нам ніколи не вдається на все дивитися, як на служіння, і саме служіння людському обов'язкові любові, до якої закликає нас Бог; давати якнайбільше і брати якомога менше; створювати царство братерства душ, скільки будемо жити і поки нам вистачить сил. Толстой робив це невтомно, без відпочинку. Голос, що його чути в найблагородніших народних оповіданнях, це справді голос Бога. Надалі людям не повинно бути невідомим те, що найкращі мусять страждати за нас усіх, щоб ми училися жити. В цій думці – цілий християнський світ.

*Чернівці,
29 січня 1930 р.*

ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА!

Що треба знати кожному українському громадянину, що хоче працювати на народній ниві?

– Він мусить бути готовий у першій мірі сам із собою; мусить пізнати сам себе та знати добрі й злі прикмети свого громадянства.

Що мусить робити український громадянин, щоб його праця була трівка й увінчалася успіхами?

– Він мусить любити правду.

Що є причиною що в нас немає спільної культурно-освітньої праці?

– Бо в нас ставлять себе одні вище одних.

Як можемо найкраще досягнути наші народні цілі?

– Коли нашу святу народну справу поставимо вище понад особи, особисті справи та амбіції.

Як має виглядати народне діло?

– Воно мусить бути всім приступне, всім нашим працівникам на народній ниві. Кожне народне діло, яке б воно не було, мусить видержати на собі критику й перевірку, але не сміє мати жадних поза- кулісних інтересів.

Що треба робити, щоб одні на одних не ворогували?

– Треба ушляхотнювати їх серця пером і словом.

Що треба робити, щоб наші егоїстичні амбіції трохи ослабли?

– Нехай кожний сам себе спитає, що його праця варта, що він, хоч у найменшій мірі, дав позитивного для свого народу.

Що нас може повести до загальнонаціонального об'єднання?

– Чеснота й одвертість одного перед одним.

Як мають виглядати наші відносини між інтелігентом та селянином?

– Інтелігент у першій мірі мусить сам себе культурно виховати й старатись систематично піднести духовість селянина на культурно- політичнім та економічнім полі.

Що треба робити, щоб уникнути погану особисту сварню?

– Треба нам перейти до загально-об'єктивної критики. Кожний мусить сам себе виховати, сам себе побороти, щоб дійти до духового зрівноваження.

ДИСКУСІЯ

Мені дано з редакції «С[амостійної] Д[умки] У[країнської] М[атері]» два питання:

1. Як розумієте емансипацію жінки?
2. Як розумієте визволення української жінки?

Відповідь.

Емансипація жінок є мені зрозумілою як виявлення енергійного стремління до здобуття особистої свободи і прав на набуття фахового чи іншого знання в усіх галузях науки та прав займати посади в державній чи приватній службі.

Часом зачуваємо з уст укр[аїнських] жінок питання про визв[олення] жінки. Я чудуюся і питаюся, якого визволення бажає ще та укр[аїнська] жінка? З подружнього ярма? Чи не доборолася та жінка своєю дотеперішньою емансипацією рівноправності, а може, і більше понад те? В неї є, як я вже спімнула повище, право здобувати найвищу науку, працювати на всіх областях штуки, права займати становисько в суспільності і використовувати те для своїх особистих цілей, права займати катедри; ради набуття правничих студій, виступати в обороні покривджених і понижених, ставати в ряди технічно образуваних інженерів і будівничих, навіть і право по діточих школах учить релігію, випробовувати свої сили і при мореплавстві, як довідуюся про це з північних країн. Право пословання і голосовання також не одно з послідних – а про право самоозначення нема що і дебатовати.

Жінка найновішої епохи на степені рівноправ'я в звичаях і поведенні втратила багато з своєї душевної вартості та чару. Коли не стануть їй в дорозі природні обов'язки, цебто материнські, від котрих вона будь-що-будь таки не відхилиться. Ніколи не зрезигнує з свого боку на симпатію чоловічини (не кажім вже любові), то відки і від чого мало би прийти їй визволення? Мотивів до дальшої б[ороть]би з чоловічиною чи найдеться ще? Вибір батька для своїх дітей хіба це не в її силі? Думаю, що і вступ до війська, а то виставлення своєї груди за добро і волю свого народу і своєї держави не повинно бути їй і те заборонено.

Воно сумно молодому чоловічині в бою гинути або в війні стати покаліченим, але й не весело сивоголовій матроні в рядах уніформованих охоронців перебувати.

*Чернівці,
лютий 1931*

ДУМКИ-СПОМИНИ ПРО МИКОЛУ ЄВШАНА

Микола Євшан це чоловік високої культури з шляхетністю своєї душі – повен людської і національної гідності.

Він так тонко все відчував і мав таку ніжність душі, що міг перенестися в найглибшу психологію людини.

На його осуди все дуже багато покладала і все числилася. Він прекрасно визнавався на світовій і нашій літературі й мав надзвичайно добре вироблений смак.

Він ставив вищі вимоги до всього, що його окружало, над чим він працював.

Він мав досить велике знання, ясні й виразні думки, його голова була повна світла.

Сам був все погідний, лагідний вдачею і повний сарказму на злобу дня.

Я все так дуже радо читала його критики у Л[ітературно]-Н[ауковому] В[істнику] і в У[країнській] Х[аті]. Він був чесний і характерний український громадянин великого розміру, високо етична натура.

Він був сталева натура, на нього можна було все числити і все спуститися.

Я так тішилася, коли він приїздив до нас на Буковину і був в мене в хаті. Я так радо перебувала в його товаристві, так любила я говорити з ним на різні теми, але я любила з ним і мовчки посидіти.

Він був такий згармонізований сам у собі, що його кожне слово дотикалося моєї душі наче білим шовком.

Ціла його постава, всі його рухи – це наче одна гармонійна мелодія милозвучної народної пісні.

Його листи всі так написані наче він насилював дорогоцінні перлини одну біля другої на довгі шнурочки.

Я відчуваю так болючо страту по Миколі Євшані, що не можу себе й досі потішити. Він мені все і завсіди бракує.

При кожній нагоді мушу на нього думати.

1931

СПОМИН

Дорогий Стефанику!

Давно було се, як були ми ще молоді, як одного року перебувала я під час ферій у селі Белелуї, у моїх свояків Сінгалевичів, а ти прийшов відвідати мене. Ми ходили довго по гарнім саді і оглядали розкішний зільник під вікнами приходства. Про що говорили, не пригадую... може, про літературу і писання. Ми були потрохи змішані. З зільника подала я тобі перед прощанням якусь білу цвіточку з-помежи широкого буйного листя, що пахла оп'яняючим запахом. Прощаючись, ти обіцяв, що відвідаєш мене вскорі, бо я не мала довго оставатися в Б[елелуї]. Але ти не заходив вже ані раз, ані другий, ані третій. Одна наша спільна товаришка надїхала, і ти мусив її відвідати. Мені вислав ти лише листець, в котрім сказав, що купав від мене одержану білу цвітку доти, доки не вмерла. Листець той є ще десь в мене. Я собі відїхала. Відтоді ми не бачилися.

Ти посивів, я подалася. І не дуже-то і так далеко від себе живемо. Ти писав, і я кожну твою стрічку перечитувала. Я буду писати, доки очі не затулю, але і ти читай. Здалека подаю і щиро стискаю твою працювиту руку.

В моїм зільнику виростає і та біла цвітка, яку я тобі тоді передала. Вона мені всюди, де б я її і не бачила, пригадує тебе. Ти цього не знаєш... бо тебе терло життя, і наші дороги не сходилися, але спомин – то як запах цвітів ніби виростає, хоч і по роках, все наново з дна душі. Жий в безжурності, Стефанику, в здоровлю, в громадці твоїх добрих діточок.

*В Чернівцях,
в цвітні 1931 року.*

МОЇЙ МЕРІ

До мене дійшла вістка, що її не стало. Ніяк не можу з тим погодитися, щоб її вже не було. В моїй пам'яті вона обличчям і вдачею молода так, як я її пізнала 1902 року. Тоді дістала я перший її лист із світлиною¹ з Ялти, з-над Чорного моря! Письма того давно нема, але в моїй пам'яті остало з нього, що її батько – щирий українець, багатий (як було лиш скромно поміж стрічками намічено), що хотів піднести промисел на Україні, та за те знищив його міністр Вітте. З приводу втрати цілого маєтку він скінчив трагічною смертю, бо кинувся під потяг. Мати Христі Алчевської побіліла з горя за одну ніч, а в неї самої, що числила в той час заледве кільканадцять літ, осталося на молодій голівці по одній стороні біле пасмо волосся. Про свою літературну працю не згадувала мені в своїм першому листі, але я пізнавала її спроби тут і там в «Літературно-науковому віснику».

Доки жив Христі брат, славетний співак Іван Алчевський, що майже постійно перебував при Паризькій опері, він щиро спомагав матеріальними своїми здобутками матір і сестру.

Особисто пізнала я Христю й її матір в році 1904 – [190]5, як переїжджала в повороті з Яремча через Чернівці назад на Україну, задержавшись тут на кільканадцять годин на те, щоб познайомитися особисто зі мною. Вона повітала мене як письменницю, а я її як незвичайно милу, гарну й граціозну істоту з поетичною душею. Я пішла відвідати з нею її матір, білоголову матрону, що прийняла мене, як давню знайому, щиро, одверто, безцеремонно. Тут у готелі («Під чорним орлом») провели ми зо дві години і з обіцянкою писати собі часто й не забувати себе розійшлися, бо в 8-й вечором вони від'їжджали. Той двогодинний побут зблизив нас дуже, особливо Христя навідувала мене листовно часто.

В році 1908-м ми стрінулися в німецьким курорті Наугейм. Мені було кілька днів до від'їзду, коли вони з матір'ю над'їхали з Харкова. Зараз же, ще тої самої днини, по їх приїзді, скоро лише влаштувалися в якійсь сусідній віллі, вона забрала мене на повіз, і ми поїхали далеко поза курорт. Їй бажалось проїхатися «німецьким степом» та розказати мені з захоплен-

¹ Фотографією.

ням про справдішній український, безмежний степ, і як чоловік в нім стає мимоволі поетом. Говорила, що перебуває багато в селі, що її мати вчить сільських дітей. День в день навідувалася вона до мене, ходили й їздили ми на проходи, між тим, як її мати лиш рідко виходила. Про своє замилювання до літератури і до писання прози чи поезії вона мало говорила, і я відгадала, що «писання» чи поезія – це не було в неї якогось роду «мольбою», що не надавалася до буденщини. На спомин о тих кількох гарних днях, проведених на чужині, дали ми зробити світлину.

Розставшись із Христею в Наугеймі, ми не бачилися більше, хоча часто, дуже часто вона навідувалась листовно до мене і від часу до часу висилала мені, своїй «Ольгуні», як називала мене пестливо в своїх листах, світлини, а я відписувала їй, своїй Меві, не менше тепло.

Наше листування було більше приятельське, ніж літературне. Пригадую собі всякі подробиці. Вона оповідала мені, що до 8-го року життя ходила в хлоп'ячій одежі, бо їй дуже подобалося бути хлопцем, і називала себе «Мішею».

Як їй поводилося по смерті матері і брата, мені невідомо. В році 1921-у, коли один із моїх братів вертав із російського полону, відвідав її (вона подавала в той час лекції української мови в міністерстві у Харкові), то ледве впізнав її по ще завше гарних ласкавих очах, які світилися в марному личку.

Двічі приходила мені після того відомість від неї. Раз писала, що вже не голодує так тяжко і що в Харкові є вже центральне ogrівання, а другий раз, що вчить по-французьки, а часом й по-українськи, що трохи краще відживляється, тішиться на моє оповідання «Апостол черні». Оба рази відповіла я їй на її листи, але чи дійшли вони до неї?

Коли дійшла до мене відомість про її смерть, я в недовгий час потім стала шукати збірки українських поезій під заголовком «Розвага», виданої 1908 року в Києві, де, знала я, знаходилися між іншими і Христині поезії. Мені хотілося прочитати її вірші, наче почути її голос. І найшла. Крім «Розваги», попався мені в руки і один її нарис під заголовком «Де мріє далеч». Приглядаюся ближче і бачу, що нарис той присвячений моїй особі і що в році 1909-у, коли помер мій наймолодший брат, який, мимоходом сказавши, забрав багато сонця з мого життя за собою.

І я врешті пригадала. Вона, та люба колись така гарна людина з сонцем на устах, посвятила мені той нарис, але я в своїм тодішнім великім жалю, не дотикаючись й інших книжок, не брала й того нарису в руки і все переховувала, доки не попав він мені аж тепер по її смерті.

Прости, моя Мево! Коли сную нитку своїх спогадів та перелистую Твої стрічки, пригадується мені невеличкий вірш, який до глибини передає мені Твою душу:

*Ясний сокіл серед степу
На простори поглядає
І угору дужі крила
Гордо й весело здійсмає.*

*Гей ви, браття-соколят!
Прилетіть до мене, милі,
Ми полинемо на волю,
— Де морські гуляють хвилі!*

*Запитаюся я моря.
Звідки в нім береться сила?
Переможемо недолю.
Що наш край занастила!*

*Чернівці,
3 лютого 1933 р.*

ΑΒΤΟΒΙΟΓΡΑΦΪΪ

АВТОБІОГРАФІЯ

[1903 р.]

Почате в році 1903

Самому авторові публіці про себе оповісти – се доволі тяжко. Передовсім питає він, що їй сказати, щоби їй цікаве було і чого би вона хтіла знати.

Звичайно зачинають тим, де автор родився, хто були його родичі, які студії побирав він, під якими обставинами почав писати, котрі писателі і керунки впливали на нього; а потім – якому напрямові прилучився він і що хоче своїми творами нового сказати.

Я про себе не маю що багато сказати.

Я роджена на Буковині в малім містечку в Гура-Гуморі року 1863, 27 падолиста, в глибині гір Карпатських, яко донька небагатих родичів, і наука, котру я побирала, була така дрібна, що годі про неї і згадувати. Покінчила всього 4 нормал[ьні] класи. Відтак – коли інших шкіл в містечку не стало, а родичам средств бракло мене дальше по науку куди-небудь висилати, бо були в мене брати і ще одна сестра, я була, як се буває звичайно в незаможних родинах урядників, полишена сама своїй долі.

Вже молодим дівчатком я любила пристрасно читати і займатись рисунками. І завдяки любови і великій вродженій інтелігентності моєї матері, я читала і рисувала досхочу (последнє без якого-небудь вчителя, а цілком на власну руку). Шкода лише, що до читання вибору в літературнім матеріалі не було, і я могла лише то мати, що посідала мала бібліотека малого, в гори усуненого містечка. Але менше з тим. Я перечитувала все, що мені лише в руки попадало. Ліпше і слабше.

З наймолодших літ почала я писати дневник. Я вписувала не лише всякі «произведенія» денні – но і все то, що займало мій ум і душу. І коли я пізнішими літами переглядала тії дневники – я сама здивувалася тій силі фантазії, котра говорила в тих скромних, дитинячо-наївних, а разом диких картинках. Пізніше, увійшовши в 18 – 19 рік, – займала мене ідея емансипації жінок, і мені мрілося стати для них чим-то

величним, геройським, чим-то освобождаючим з їх «кайданів». В тім керунку під впливом Н[аталі] Кобр[инської] і С[офії] М[орачевської] – і майже станула відразу, перестали мене малюнки і рисування займати, стали мені байдужі. А що я була самоуком і в тім напрямі, – я сказала собі, що ціле тоє артистичне занятіє, ведене на власну руку без школи і науки, не допровадить далеко. З тим враз чула я, що воно не дає моїй живій, мріями переповненої душі вдоволення.

І так кинула я олівець і взялася за перо. Числила тоді чотирнадцять або п'ятнадцять років.

Зразу почала писати крадьком стихи, а відтак видумувати новели. Читач простить мені слово «видумувати». Без найменшого проводу в науці, без ніякої ініціативи знадвору, в мені прокинулася думка писати новели і повісти. Я не знала, що значить слово «література», бо ж в нормальних школах не учили ніякої історії літератури, і я звернулася до неї напам'ятки, як звертається інстинктивно сліпець до світла, огріваючись в його золотих проміннях...

В мені варилось і роїлось в душі, я не знала, що з тим почати, і в самій глибині ночі, коли була я певна, що нічиє око не впаде на мене, я сідала і писала, писала іноді до всходу сонця! і я кажу: Боже! що се були в мене за великі і святі ті ночі, що, мов птахи, злітали так скоро і минались!

Сама моя фантазія диктувала мені на папір повісти, новели і стихи. Я ж не знала ще тоді, що треба звертатися за сюжетом до живого життя, я була несвідомим, молодим, диким романтиком, замкненим, так сказати б, в лісах і горах, з очима, зверненими в гущавину лісу. А той ліс... скільки б і кликала до нього молода груди живим тужливим голосом за життям – він мовчав і заєдно шумів.

Смутно почала я той шум розбирати.

.....

Межи моїми ровесницями і знакомими, котрих в мене було небагато, не було жодної, котрій я б була могла відкрити свою душу з її тайнами. Їх ідеал був мужчина і заміжжя, і тут вже все кінчалося. Мені хтілося більше. Мені хтілось широкого образования і науки, і ширшої арени діяльності, як та, про котру мріли і оповідали мені вони.

Одного разу була я навіть готова вийти заміж за чоловіка старого, вченого дивака, професора, а то одиноко з причини,

щоби виобразуватись при нім дальше, бо я чула про нього, що він посідав величаву бібліотеку і від часу до часу робив великі подорожі. Не бачивши того старика ніколи і на очі, я написала до нього лист з пропозицією вийти за нього заміж, мотивуючи своє поступування гарячим желанням образуватись при його великій учености, і відтак служити ідеям суспільности. Лиш чистому випадкові можна завдячувати, що він сей лист не одержав – інакше, хто знає, як би було життя молодого романтика уложилося? З моїми тодішніми ідеальними поглядами на життя я була би спокійно старикові руку подала (о котрім пізніше дізналась, що був би прийняв моє предложення), і, як кажу, просто і самото з причини, щоби, як була я тоді переконана, набрати коло ученого чоловіка широкого образования і інший світогляд.

Се було ідеалом моєї молодости.

Пізніше звернулася я цілим єством моїм до літератури. Але і тут була я обмежена. Я читала лише те, що мені під руку підходило, дещо з того було цінне, велике, наукове, а дещо незначне, глупе і дрібне. Моє знання стало мішаниною барв, без системи і без порядку.

Найбільший вплив з чужих літератур мав на мене російський письменник Тургенєв, і Достоевський. З німецьких швейцар[ець] Gottfried Keller, в молодших літах німецька повістярка E. Marlitt, до котрої я в запалі листи писала, очарована її чудовим стилем, а Гейного читала я постійно. Пізніше перейнялася я данською а і всею нордландською літературою, з-поміж котрої став моїм справдішнім учителем Jens P. Jacobsen. Класиків перечитувала я по можности поважно і радо, оскільки попадали мені лише в руки, а найрадше бралася я і вглиблялася в Шекспіра. Маючи між братами і одного філолога, я перечитувала і старинних драматургів. Французьку літературу знала я мало, а представитель самого реалізму E. Zola впливав на мене пригноблюче, і з його писем боліла мене іноді душа, хоть я читала його з якого-то літературного обов'язку.

Між тим я не покидала більше пера.

Прекрасна і сильна, дико-романтична природа моєї батьківщини стала яким-то світом моїм, котрий голубив і годував заразом голодну душу мою.

Я була заєдно сама на себе полишена. Без ініціативи знавцю, без відповідного товариства, без впливу з якого хоть

би і найдрібнішого артистичного світу, що могло б було дати поживу і напрям молодій душі, – я годувалась власними мріями, зверталась думками в глибіню душі, і тому став мені світ душі властивим тереном моїх студій і уваг. Пишучи, я кидала всі книжки від себе. Дивно! як і переймалася я іноді творами других авторів, а якраз тоді, коли думками пряла свої письма, я не зносила в собі ні найменшого впливу чужого духу. Лише артистично тонкий, чудовий данець Якобсен і при нім Тургенєв були боги, про котрих я думала: що сказали б вони, наколи б перечитували мою працю? Що ганили би, а що узнавали би за правдиве і здатне? Се думала я тайком і соромилася за свої слова. Вони були претенсіональні, але хто мав показувати мені шлях правдивого артизму і штуки, коли я була заєдно сама? Та самотність зачинила мені уста вже і на пізніше, де я могла вже з своїми думками ділитися з подібними мені робітниками, та я вже устами промовляти не уміла.

АВТОБІОГРАФІЯ

[1927 р.]

Систематичного знання, як його набуває теперішня женська молодіж, у мене нема, бо я покінчила чотири класи народної школи, себто чотири роки шкільної науки, коли мені було 14–15 років, а дальшу освіту могла набувати лише на власну руку. Се було в малій містині, глибоко в горах в Кімполунзі, куди був службово перенесений мій батько і де треба було себе духово вижити тим, що зберегла та місцевість з культури, літератури, мистецтва і науки між мішаною людністю, як німцями, румунами, трохи гуцулів, мадярів і поляків. Дійшовши через читання і відносини з кращими родинами, замешкалими в К[імполунзі], доволі вчасно до пересвідчення, що те, що я винесла з школи, дало мені лише підставу до дальшого умислового розвою і не могло мені вистарчити в житті, я почала, ідучи за внутрішньою жадобою знання, доповняти ту науку читанням різних книг, які попадали мені в руки, будь белетристичні, наукові, поезії – переклади з англійського, норвезького – одним словом, усе. В Кімполунзі була хоч невеличка, але добірна бібліотека, з котрої можна було за малу кавцію дістати найкращі твори. Тут я загіздилася; а що саме мій батько був тим, через котрого можна було набувати книжки, я діставала їх без перешкод, тим більше, що батько і мати охоче піддержували в нас, дітей, стремління до просвіти. Брати мої старші, що перебували в школах і вертали на ферії, були моїми дорадниками й авторитетами. Особливо коли вступили на університет в Чернівцях, мали можливість час від часу доставити доступні мені поважні наукові твори і німецьких класиків, як Гете, Шіллер, опісля Шекспіра, що ставав мені чимдалі миліший, то знов Гайне, дещо з Гердера.

В нас у хаті говорено по-українськи, а також по-польськи до часу, доки нам не стала доступна німецька мова, бо мати, хоч дуже любила українську мову і говорила нею радо, ба навіть, виходячи заміж за батька, перейшла з римо-католицького] обряду на уніатський, не забувала матірньої мови: її мати була з російської Польщі, а батько німець з Познан-

щини Йосиф Вернер, котрий задля жінки (моєї бабуні) привчився по-польськи, так що вдома в них говорилося виключно сею мовою. Іншою, доки не навчилася по-українськи, бабуня вдома не говорила. Та, як казала я, в нас вдома мала перевагу мова українська. В ті часи, коли я ходила до школи, нелегко було одержувати українські книжки, хіба що самотньо в Чернівцях або в галицьких містах, від котрих жили ми далеко, залізничі ж туди побудовано аж пізніше. В публічних школах не вчено за моїх молодих літ по-українськи, й мене посилав батько протягом трьох місяців побирати науку української мови приватно в одній укр[аїнської] учительки, що мала посаду при німецькій школі, де викладав мовою була німецька для всіх предметів. Вдома були журнали «Червона Русь» «Родимий листок», а пізніше «Діло», яке мусило з часом уступити місце наново «Червоній Русі». Що ж до самої моєї поетичної жилки, котру я, може, унаслідила по мамі (я кажу «може»), то я не задержусь при її розвитку довше, хіба що спікну, що в мене виявилася вже змалку незвичайна фантазія: коли інші мої ровесниці оповідали казки, як їх зачували від старших, мене брала непоборима охота розказувати їм «свої» оповідання. І наказуючи їм «мовчати», т. є. «слухати» мене уважно, розказувала тій аудиторії, в котрій була люблена за скору організацію веселих і голосних забав, чудернацькі й фантастичні оповідання про дику їзду кіннями і птахами і пр[оче], яких сьогодні не можу собі докладно пригадати, крім одного, що йшло під заголовком «Що мені снилось». В часі, коли мені було 14 – 15 років, я любила пристрасно рисувати, не маючи до того іншого підготування, як саме одно гаряче внутрішнє бажання наслідувати природу і накресляти людські фізіономії і різні події; крім сього, справляло мені приємність записувати свої переживання, внаслідок чого я заклала собі денник, де записувала всі свої п'ятнадцятилітні бажання й міркування. Що я не переставала займатись читанням, яке попри виконання хатньої жіночої праці, як шиття, варення, праця в саду і т. п., ставало моєю ціллю, – я не потребує казати. Час переминав, я шукала цілі, що давала б мені більше задоволення, як заняття і рисування. В рисуванні я, мимо замилювання, не могла побирати науки; користалася лише з вказівок одного з братів, що виховувався в військовій школі,

а пізніше в академії, і змалку займався рисунками та став пізніше несогіршим маляром.

Одного разу прокинулась в мені думка написати новелку. Не розуміючи вповні значіння слова «література», я почала писати одну новелку по другій, потім одно оповідання, все те, розуміється, в німецькій мові, котрою володіла я доволі добре. По-українськи писати я не важилась, се не йшло б мені скоро, а застановлятись над словом я не мала терпцю, бо все, що напливало на думку, недозріле, молоде до сміху, рвалось якнайскорше стати на папері, щоб не спізнилось... Чи я мала думку друкувати, видавати що? Борони Боже! Я про се ніколи не думала. Чи не було се вже само божевільям, що я... я... осмілюсь писати новели? Я?.. Се лиш мужчинам личило, а коли перечитувала повісти, що їх авторками були жінки, то сі ж авторки жили далеко, далеко. І се були, власне, вони, але не – я. І я соромилась своєї нескромности, паленіла на згадку, що чиєсь чуже око, будь се навіть око батька або матері, брата чи сестри, могло би впасти на ті мої писання. Певно, спитали б: «Що се в тебе?.. Оповідання?.. Ти пишеш? Не соромно тобі? Щоб я сього більше не бачив. У хаті скільки роботи... а вона...»

Ніхто в хаті про се моє тайне заняття не знав. Мешкання в нас було гарне, просторе, з великим садом, і я, маючи свою одну малу кімнатку, мала там свою шафу з книжками, зошитами, рисунками. Кореспонденцію і... свої «проступки» – новели – держала у таких сховку, що ніхто їх не доторкався. А роки упливали. Коли з часом батько Софії Окуневської, пізнішої лікарки, за мужем Морачевської, був перенесений як повітовий лікар в гори, в місто К[імполунг], отворився для мене в ній, а попри неї із знакомством з її родичкою – укр[аїнською] письменницею Наталією Кобринською – інший світ. Між нами нав'язались довгі і такі гарні приятельські відносини, як, може, рідко між жінками. Їм обом звірилась я з своєю тайною (соромлячись чимало) про свій «злочин», передаючи дещо з написаного до перечитання. Вони обі звернули мою увагу на те, що мені, як українці, треба писати по-українськи, прирікаючи старатись для мене за відповідними творами, котрі відзначались би не лише цікавим змістом, але й гарною мовою. Та й додержували слова, доки се було можливо. Коли Софія О[ку-

невська] перебувала феріями вдома (перебувала часами й довший час у своїх кривних у Галичині), я відживала і міцніла в своїх постановках вивчитись якнайліпше рідної мови і працювати в ній, хоч знання німецької мови завдячувала майже все, що придбала духового на ціле життя. Хоч я, крім Софії О[куневської], мала ще й інші гарні знакомства в К[імполунзі], почувала себе з нею найгарніше: всім, що вона знала з подій, з життя нашого суспільства, з поля науки, мистецтва, літератури, духового життя інших народностей (вона студіювала в Швейцарії, а крім того, побувала і подорожувала в Італії), вона ділилася зо мною. Коли від'їжджала, я зверталася знов до студій, які були мені доступні через німецьку мову, і пізнавала поважні твори, як Бокля, Дрепера, Локке; одночасно я не знехтувала вивчення укр[аїнської] мови та перерахувала жадібно все, що пересилала і привозила Софія О[куневська], часами й Н. Кобринська, що перебувала літом у Софії у її батька, що був рідним братом її матері, жінки о[тця] Озаркевича, на той час посла до Віденського парламенту. По її від'їзді я чулась мов осирочена; а що воліла бути самотня, чим у товаристві, що не могло мене вдоволити, я робила довгогодинні проходи, де набирала сили й розкошувала на шпильях гір між розлогими соснами, вслухаючись в їх шум або слідячи оком за плавбою хижунів під хмарами, що лиш десь-колись, вдаряючи крилами, наче набираючи сили, плили кудись і щезали. Коли траплялось відбувати прогулки в гори в більшому товаристві, я мала звичай іти чи їхати верхи поперед усіх сама, щоб не бути примушеною говорити і відповідати на питання людей мені нецікавих, і поринала в думках, що гнали далеко в різні сторони, і коли їм віддавалася, не в'язана вражінням від природи, мрії роїлись у голові й викликували дивні почуття в душі, а очі наче бачили постаті між деревами, які аж просилися на папір. З одної з таких дальших прогулок я привезла з собою з великана-лісу здобуток, а то «Битву», котру бачила я власними очима, перебувши більше, як день, у лісах, де зрубувався ліс і де мала я нагоду бачити робітників у боротьбі з столітніми великанами соснами і смереками, і подивляти фізичну силу і сприт з одної, а опір і маєстат природи з другої сторони; між тим як від поодиноких, осталих тут і там нетиканих тонко гнучких ялиць пішло несене

вітром жалісне скрипіння, се уявлялось моїй, тоді молодій душі, мов плач позістих вдовиць. Довгий час носила я сю картину з живої природи, доки не настала хвиля, коли я кинула її на папір, жаліючи, яко фанатична поклонниця природи, за пишним лісом і застановляючись рівночасно при зрубі й скочуванні великанів у долину над зручністю робітників, що цілими тижнями не вертали додому, а днювали й ночували в лісі, шукаючи хіба під час злив захисту в наборзі поставлених куренях.

За ту картину-битву, перенесену серцем та вкладену на пам'ятку на листок паперу, як і за деякі інші, діставсь мені від д[обродія] Єфремова й інших критиків докір, буцімто я «аристократка», відношусь ворожо до соціально пригноблених, виспівую похвалу буржуазній моралі і т. д. Мені приходилось не раз вже боротися в житті з вузькоглядністю, тупоумством і невірними поглядами, що походили з традиційної заскорузлості, сильної своєю довголітністю. Самітна в сім своїм завороженім крузі, без яких-будь матеріальних засобів та шукаючи душевного вдоволення й визволення, я писала, як знала, свої новели, нариси й оповідання без вагання... не по глибоких «розмишленнях» – ні, вони йшли дорогою серця. І хто мене розуміє серцем, той не знайде в мене персонажів з низин, котрі б я накреслила з погордою «зарозумілого аристократа», тим більше, що ані я сама, ані предки мої не цурались хоч би найтяжчої праці, ні нижче соціально поставленого, коли сей простягав руку о поміч, пораду або опіку.

З гір, з міста К[імполунга], де провела я з батьками п'ятнадцять років, перенеслися вони на невеличку свою посілість на Буковині в село Димка, але прожили там недовго, лише два роки, і через хоровитість матері і молодших від мене братів, котрі кінчали студії, переселилися до Черновець. Тут я, увійшовши в укр[аїнську] громаду, мала можливість пізнати укр[аїнську] літературу, журнали і зноситись з освіченими українцями, їх жінками і такою ж молодіжжю, взагалі входити в серце «Буковинської Руси», час від часу виїжджати до Галичини, друкувати свої твори, що почасти були писані в горах в К[імполунзі], почасти на селі в Д[имці], а прочі в Чернівцях. Тут я виписувала собі й першорядні німецькі журнали, як «Freie Bühne» (пізніша «Berliner Rundschau»),

редагована Вільгельмом Бельше, котрий на висланий йому мною мій нарис «У св. Івана» з запитанням, чи в мене є хист до літературної праці, відповів «під кожним поглядом» і радив «писати, працювати і ще раз писати». З Черновець їздила я все і до Відня, раз і до Києва, й була тією подорожжю так захоплена, що, вернувши відти, постановила, що якби колись мала хоч і небагато засобів, їх ні на що не видавати, а держати лише одиноко на подорож до «України». Пишучи про що-будь, довше чи коротше, я лиш одно мала в душі – Україну, ту велику, пишну, пригноблену, сковану Україну, її одну і нічого більше.

Від року 1903 я є підтята паралічем і серцевою вадою внаслідок простуди в галицьких горах. Се не дозволяє мені брати участь у житті укр[аїнської] суспільности, хіба лиш писати. Війна шарпнула й останки колишнього здоров'я. Та я держусь, скільки можу, і моя літературна програма ще не скінчена. Доки?.. Я думаю – до останнього віддиху мого.

*Чернівці,
в марті 1927.*

ПРО СЕБЕ САМУ

*(Автобіографія в листах до проф. д-ра Степана
Смаль-Стоцького)*

Чернівці, 15/12 (почато) –
17/12 (закінчено) 1921 р.

Високоповажаний дорогий наш пане професор!

П[ан] Нусько М. передав мені Ваші щирі поздоровлення й переказав Ваше бажання щодо реферату й дописів на свято мого 30-літнього ювілею літературної праці. Скажу, що знаю, хоч, може, й не так, як би треба, а трохи інакше. Буду старатися якнайкоротше висловлюватися, бо час, мабуть, дуже короткий, і заки дійде все до Вас, Вам останеться небагато днів до злагодження реферату і друку якої там розвідки. Зачну з біографії.

Як щось буде кому цікаво довідатися, хто я, чия й з якого роду, то скажу таке. Родина мого батька Юліяна Кобилянського – з-за кордону, а останній член її, що проживав у Галичині, був мій дідо, а батько мій одніський його син. Дідо Яків жив у Бучачі, завідуючи частию лісу славного монастиря Василіянів, за що було дозволено моєму батькові побирати науку в славній на той час школі отців-монахів Василіянів. Се тривало недовго. Коли моєму батькові було на 14-й рік, дідо мій Яків помер, і батько, усунений вже з школи, не маючи чим оплачувати науку, покинув рідні молодші й старші сестри зі злою мачухою й пішов, випосажений 14-ма роками й прегарним голосом, у світ. Подаючи тут і там у бідніших домах за харч і одежину дітям науку, звертав на себе увагу своїм прегарним сопрано і незвичайним музикальним слухом. Таким чином дістався, часто в голоді і холоді, на Буковину й опинився в старому містечку Сереті над Серетом у пароху Бучацького, званого далеко й широко з своїх великих духових здібностей і також образотворення. Той заопікувався батьком, дізнавшись від нього, що він походив з родини української та ще й гербової. На жаль, дідо Яків Кобилянський і батько його, греко-католицький парох у Микитинцях у Галичині, не подбав про те за життя, щоб диплом шляхетства заховався для одинака-сина, а коли його (як не раз оповідав нам батько) упоминали й звертали увагу його

на доцільність такого диплома навіть вище поставлені поляки, ба між тим і одна знана дідичка, він махав байдужно рукою, примовляючи: «Вживе й без того, в нього добра голова».

Отець Бучацький, у котрого опинився, як казала я ще по-вище, годував батька наукою, вивчивши його при тім німецької мови, що панувала по школах, урядах і інших інституціях на Буковині. Батько був пильний, охочий до кожної науки, до того талановитий з природи, і то допровадив за його поміччю, – а пізніше вже не лише виключно поміччю згаданого свого опікуна духового, вчителя, дорадника й приятеля, а й інших інтелігентних і добрих мужчин – до того, що поздавав з часом на той час деякі т[ак] зв[ані] правничі іспити, що уможливило йому досягти місце підрядного урядника. Відти став з часом, числячи поверх двадцять років, мандатором, стаючи відразу по стороні пригноблюваного дідичами народу, особливо одним славним із своєї жорстокости й звірськості, а то – бароном К. на Буковині, і борючися з ним завзято, маючи за собою кілька сіл і кінчаючи остаточно свою мандаторську кар'єру процесом проти гнобителя, звірського пана, з котрого вийшов побідником не славний, в палаті живучий «пан», а він, батько, а за ним кілька сіл хліборобів. Коли мандаторство було заступлене іншою інституцією, був батько прийнятий яко слідчий суддя до суду. В той час відкрив жорстоку розбійничу банду з її отаманом Лукачем, що бушувала близько 12 років на Буковині, за що й молилися й давали люди на служби Божі по церквах за його здоров'я і т. п. З суду забрали його завдяки його чесности, здібности і невтомности в праці до правительственої служби.

На Буковині Серетського повіту, в селі Димці, проживав поважний працюватий господар – інтелігент німець, на ім'я Йосиф Вернер з-за кордону (споріднений з славним німцем Захарієм Вернером), зайшовши 18-літнім хлопцем за своїм батьком, колишнім фабрикантом фортеп'янів, у Галичину. Його батько, що утратив маєток через п'янство, оставив його в одного управителя якогось польського добра, а сам вернув додому, здається до Познані, звідки відвідував ще раз або й два свого сина Йосифа, вже яко орендаря невеличкого села Димка на Буковині, яке виорендував з одним поляком у спілці, будучи ожененим із вбогою полькою-сиротою, донькою одного дідича поляка – емігранта через польське повстання з

Росії, котрий, перебравшись під чужим іменем до Галичини й поживши недовго там з родиною, помер нагло з жінкою на холеру, оставивши три доньки-сироти, котрі порозбирали заможніші поляки між себе. Так, прим[іром], виховувалася Луція, пізніше жінка Йосифа Вернера, в домі графа Ґолуховського, будучи товаришкою дитячих забав гр[афа] Агенора Ґолуховського. Звідти забрали її до молодих графівен Чижівних – усе в Галичині, де й вийшла заміж за молодого німця Вернера, помічника завідателя маєтку Чижів, котрий навчився вже не лиш польської, але й української мови, а котрою володіла не менше, як муж, і його жінка Луція.

Йосиф Вернер скоро покинув орендарство в Димці. Товариш його, ошукавши його славно, втік до Галичини, а він купив собі за чесно запрацьований гріш невеличкий шматочок землі й розгаздувався на ній тут же, в Димці, де й жили з жінкою до кінця життя свого. З їх двоїх дітей – син вдався, на жаль, у свого діда, колишнього фабриканта Вернера, розпившись доволі вчасно; він не дав працьовитим і чесним батькам сподіваної розради й помочі на старість, помер, переживши родичів, в бідности, ба майже в злиднях, між тим коли сестра його Марія, виховуючись більше в домі українського пароха Николая Урицького у Глибоці на Буковині (сусіднє село Димки), де була численна родина й для доньок держано «гувернантку», ніж у глухім селі, в Димці, у своїх родичів, стала правдивою втіхою й благословенством своїх добрих трудящих родичів.

Ах, та Марія, та Марія! Се й була справдішня Марія. Вийшовши молоденькою ледве 18-літньою за мого батька, стала моєю, ні – нашою матір'ю, бо нас було більше дітей у хаті – саме я була четверта з ряду. Полюбивши мого батька, а з тим і його рідну мову, переступила без вагань на його просьбу на його віру, причинившись так до основи чисто української хати. Вона не була вчена... Ні, того часу не подавалось жінкам середньої верстви великої науки. Господарське знання, знання красного шиття, гафтів, краснопис... знання Святого Письма, читання взагалі, знання французької мови (хоча б лише поверховне), гра на гітарі, на фортеп'яні, танці – от і все, що давалось дівчині як духове віно. Без знання французької мови... й гри на фортеп'яні... перебрала наша мати тяжкий обов'язок – стати жінкою й матір'ю. Скільки то чуття,

глибокого, святого чуття... Скільки безграничної доброти, біблійної лагідності, жіночої ніжності мала вона в собі. Чого не доконав батько в вихованні на дітях своєю повагою, строгістю й фанатичною консеквенцією – те довершила вона своїм супокійним розумом, лагідним наказом, погладженням, повним любови, рукою по голові – і все сповнялося. Відкись брався той послух, хоч із зморшками німого невдоволення на чолі, та все-таки він брався звідкись. Так і у хлопців, і в дівчат, у старшої сестри моєї – і в мене. Мати моя не була побожна... в звичайнім значенні слова. Її бачили лиш рідко в церкві з дітками (по більшій часті – з нами двома дівчатками), вона не мала на те часу. Зате, коли дівтора вилетіла з хати в свято, неділю, мов з вулія, вона брала за молитвеник свій і, усівши... десь в куток якоїсь софи, почала молитися. Тоді ніхто з дітей не переривав мамі мольбу. А коли хто й переходив припадкою коло неї... звільняв ходу й відходив уже на пальцях: мама молилася. Не дивилася на нікого... й не говорила... Бувала тоді якась така інша, така, як свята. Треба було її слухати, щоб не гнівалася. Ох, щоб вона не гнівалася! Коли ж була добра – яка ж була добра!.. Ох, та доброта, свята мати! Та глибока, тиха мислителька, з небагатьма словами на чистих своїх устах, котрі не сплямлювало... жодне грубе, не-непорочне слово! Яка велика вона була для своїх дітей, який великий благородний вплив ішов від неї на умовий і чуттєвий розвій дітей. Як тихо, безгомінно помагала вона батькові, що, мов у ярмі, працював день у день нижчим урядником у бюрі, без відпочинку, без відпусток, вірно, щиро, повних 45 років, виховувати діти... як тяжко працювала днями та ночами, щоб ті її, дорогі її діти, мали можливість стати хоч під один сонячний парусчик світла, духу й культури, ogrітись ним душею, нагодуватись, щоб колись заробляти своїми руками на себе, враз із тим стати чесними людьми й громадянами, сповняючи всі на них механізмом-державою вложені обов'язки й бути в ній хоч малесеньким, ледве помітним колісцем порядку, сили, внутрішньої і зовнішньої, непохитності, творчости, й силою проти всякої ворожнечі, несупокію й неладу, так знутри, як і знадвору.

Забираючися до писання своєї біографії, я не могла не спімнути хоч одним словом ту свою матір, вдачі котрої я чи не все своє єство завдячую, і вічно трудящого батька.

.....

Я родилася року 1863, 27 падолиста в малім містечку Гура-Гумора в буковинських горах. Звідти був батько перенесений службово до Сучави, де побув знов кілька років. Там познайомилися родичі з парохом-поетом – Николаєм Устияновичем, що прибув пізніше, по батькові, до Сучави, і його родиною, з чого вийшла найщиріша приязнь так межи старшими, як і межи дітьми, котра триває і по сьогоднішню днину між живими з одної і другої родини. Се був перший правдивий руський дім, в який увійшли ми, діти, й почули, крім у рідній хаті, і деінде руську (так звали тоді українську мову) мову й руські пісні; де, так сказати б, розумілися усі й жили одним духом: малі й дорослі, старші й менші.

Саме тоді мала я 5 – 6 років. Не буду я розказувати про той гарний час, котрий переживали ми, діти, між собою. Між мною й наймолодшою донькою достойного білоголового поета, *Ольгою*, зав'язалася щира, нерозривна приязнь, котра триває по сьогоднішній день. Я підкреслюю се на сім місці тому, бо вона була перша, хоч молодша від мене, що вислухувала й займалася поважно моїми дитячими фантастичними оповіданнями на власну руку, котрі я називала казками і снами, і котрі любила більше, ніж казки, що їх оповідали нам старші. Ті останні не все задовольняли мою фантазію (чи, може, поезію) жадібної душі. Так само поважно прислухувалася тим моїм «снам-казкам» моя старша сестра, лиш – з малим додатком критики, що мене дуже протверезувало, хоч не відбирало охоти оповідати іншим разом знов щось нового з описів якоїсь краси – чи дівочої, чи кінської, то знов садів небесних, ангелів і т. п. Коли мене навчено читати (а то було *польською* мовою), були моєю першою лектурою чеські казки. Їх дав мені в руки, з наказом читати їх, саме той достойний білоголовий поет Николай, на которого ззиралися ми, діти, а за нами й його парафіяни, мов на святого. Ніколи я не бачила в своєму дальшому житті нічого кращого, такого, що подобало майже на святого, поважнішого, достойнішого, як того чоловіка, що й досі стоїть у моїй душі як ідеал духовного отця...

Я читала ті чеські казки, але не розуміла (бо й звідки) лиш настільки, – що одна слов'янська мова була подібна до другої, то догадувалася і все застановлялася, між тим коли Оль-

га, моя приятелька, в'язала мене сильно собою: своїм гарним, хоч і як в той час ще молоденьким, розумом – мов клейнодик до землі, оповідаючи мені від часу до часу те, що чула від старших сестер і зовсім дорослих братів, що звертала увагу на реальне життя...

.....

Коли мені було 8 – 9 років, подався мій батько наново в гори, та сим разом вже глибше і далше, і то з тої причини, що почав занепадати на здоров'ю і лікарі висилали в гори. Поминаю жаль розлуки між Кобилянськими та Устияновичами... а спімну лише те, що з ніким пізніше в житті не читала й не запалювалась я так разом до книжок, будь то наукових чи з поля мистецтва, як саме з Ольгою Устияновичівною, коли ми від часу до часу діставали дозвіл відвідувати себе. Подорож у ті часи відбувалась возом, треба було їхати цілу довгу днину, попасати, бути виставленим на всякі евентуальні немілі перепони, епізоди. Але ми були молоді, і молодість тішитись всім, буває на все радо приготована і чудово легкодушна.

Ми переїхали до Кімполунга, малого провінціального містечка, чудово положеного між горами – і тут почала я побирати науку. Звичайно, що в німецькій мові. Ми, шкільне «дівчурство», мали дуже добрі вчительки. Межи ними визначалася особливіше одна, змадьяризована словачка – пані Міллер. Вихована в інституті, де виховувались виключно доньки аристократів, вона вчилася пильно і багато, бо була з бідної родини, хоч так зв[аної] кращої, і мала піти колись за виховницю до таких самих домів. Коли вона повдовіла (була замужем за німцем), доля закинула її в наше містечко. Коли виявився брак у дівочій школі в нашім, – себто Кімполунг, – містечку одної вчительки – вона зголосилась, і її прийнято. Вона-то була не лише моєю вчителькою в школі, але вчителькою і приятелькою і поза нею. Імпозантна, достойна жінка, що могла міряться в дискусії хоч би з ким. «Пані Сталь» називала я її в своїй душі – через її велику освіту, повагу і дар мови. Побираючи науку в народній (початковій) школі, я вчилася 3 – 4 місяці ще й окремо по-українськи в одній вчительки-українки, на ім'я – Процюкевич. Повчилася писати, читати, граматики небагато і – перестала – не було засобів давати далі вчитися. В хаті були старші брати – їх треба було утримувати в гімназії... і для дівчат зачинились брами науки.

Руських книжок до дальшої науки не було – ба в тамошніх околицях і сліду не було, – і коли б не любов батька до рідного слова, до свого народу, своєї пісні, знання рідної мови, що все-таки панувало в хаті, крім польської, а далі і німецької, було би з часом, може, й зайняло останнє місце. Скінчила я четверту нормальну, а до того ще й якийсь додатковий курс, бо завдяки добрим учителькам-протестанткам і словачці п[ан] і Міллер ми, тодішні їх учениці і учениці тієї дівочої школи, – були вже готові з своєю наукою і приготовлені до дальшого... Були приготовлені, та не всі. Набравшись тої науки до 15-го року свого життя, я стояла все ще мов під гіпнозою, під особистим впливом моєї улюбленої вчительки-словачки, котру я пізніше описала в своїм першій довшій оповіданні «Царівна» яко п[ані] Мар[ко]. Вона не вчителювала більше в публічній школі – почала хоріти, але я була її вибраниця, з котрою вона любила ходити на довгі проходи і захоплювати її своїм чудовим даром мови, оповідаючи їй багато поважних і поучних епізодів – то з свого, то з життя других, – поширюючи тим молодій дівчині вузьенький її ще горизонт.

Так минав рік за роком, а для мене не цілком безслідно. Я доповнила за той час своє дрібне знання на власну руку, хапаючи кожду книжку – наукову чи шкільну – від братів, що були старші від мене, і, вступаючи до вищих шкіл, лишали деякі з них вдома. Крім того, я користувалась і випозичуванням книг – головно, німецьких, чи то з міської бібліотеки, чи з приватних ліпших домів, з котрих назву лиш дім одного дуже поважного й високоосвіченого – дім старости Кохановського, батька малярки й приятельки моєї, панни Августи Кохановської, що, хоч не українка, а знімчена полька, перша з буковинських малярів задержалася коло буковинської і переважно гуцульської орнаментики, і була моєю найкращою товаришкою в різних найнебезпечніших прогулках по горах.

Бували місяці, коли я ані одної днини не пропускала, не вийшовши на якийсь шпиль гори, не відкривши якогось нового чарівного закутка між скалами, не сполохавши якого хижуна з-поміж густих смерек і не покупавши босих ніг у розпіненому потоці. Так, у домі родичів Августи Кохановської я чимало навчилася, набралась гарних і добрих книжок, чула гарну музику, пізнавала гарних людей і стрічалася з прихильністю до українців, бо ж і сам батько Августи, староста, був

помічний мойому батькові у будівництві уніатської церкви для тамошньої, себто кімполунзької української громади (колонії), на котру – одну і другу – дивилися румуни неласкавим оком.

Про читання українських книжок не було мови. Залізничі в той час не курсували, книгарень не було, засобів до за- куплення їх не було, тому, крім часописі «Слово» і руської книжки або брошури якої, що десь-не-десь принагідно попадали до наших рук, – не доходило до нас нічого. Все було, мов павутиною, обсноване німеччиною, котра, сказавши правду, не була нам несимпатична. Будь то через те, що все-таки, хоч ледве помітним процентом, обзивалася в нашої крові, будь то через те, що була самотнім джерелом, котре подавало духову поживу. До польського елемента, як і до румунського, нікого з нас не тягнуло, а коли й була нагода з ними стикатися, ми, діти, холодніли, і, мов інстинктом упімнені, відтягалися, заковчувавши губи. З матір'ю говорилося по-польськи й по- українськи, але любов до польської чим раз, то більше губилася, зосереджуючися, коли не цілком, на своїй рідній, то бодай на німецькій мові.

Ще молодою дівчиною, 13 – 14 років, я почала писати вірші. Чогось мені бракувало, недоставало в душі. Чимсь була вона часами надто переповнена, а часами і повна туги і смутку. Писала я їх німецькою мовою. Рівночасно з тим я бралася за олівець, маючи незначні майже початки рисунків зі школи, і починала рисувати. Та не в природі шукала я моделей – на те ніхто не звертав уваги, але з інших ілюстрацій. Остаточно... звернулася і до природи. Та яке то було рисування?.. Ні, воно мене недовго вдовольняло, треба було мені чогось сильнішого. Хоч і бувала я веселою часами, навіть збиточною дівчиною, то на самоті находив на мене глибокий сум, майже меланхолія – мені не було добре на душі. До того, я читала багато, зачувала про різні рухи в суспільстві, мій виднокруг поширювався, і я чим раз, то внутрішньо, так сказати б, глибшала й поважніла. Найсильніше зі всього впливала на мене природа. Безчисленні проходи в гори, в їх найдикиші частини – пішки чи верхом, се не робило різниці – се було самоте, що вдовольняло мене. Се було щось, що... заповняло душу, викликувало в ній спів, відгомін і ущаслиблювало... Я і ще дві-три особи, що переходили мовчки ліс, ставали, слухали, віддихали глибоко, обкидували себе обопільно вдоволеними

поглядами, мов відкривали тайни... Джурчачі потоки, в долах, безоднях... що було краще понад се?

.....
Ні, я задалеко йду. Одного дня... я взялася за перо, щоб писати поважно. Досі писала я лиш дневники, відписувала, любуючись, поривні поезії німецьких ліриків, українські пісні і десь-колись польські балади – а тепер годі було. Мене щось прямо пхнуло до пера. Тайкома, щоб ніхто не знав, не чув, мов молода кітка, що закрадалася до клітки з пташкою і боялася свідка, – я забралась до писання одного оповідання!.. Виджу себе наче сьогодні! Читачу! Я не розуміла слова «література», не вчилась жодної літератури...

Я схилила голову над стіл, над папір, зарила лице в руки... і так сиділа. Мабуть, я щось дуже... велике хтіла починати, щось, що було лиш незвичайним, великим-великим людям дозволено. А я, я така... невчена... таке зеро на Божому світі – я неначе святотатство хтіла поповнити. А як догляне... дізнається хто? Що скаже? Читачу, вір, я не знала, не могла собі уявити, що за сором, за «погром» міг мене чекати...

Кому звіритись? Я подумала про матір. Вона все дозволяла. Скільки б я й не сиділа над книжками, вона все дозволяла. Любила науку... Не діткнувшись її пугарика ні устами, любила все, що гарне й благородне, що добре, високе... Але вона була така обтяжена працею щоденною для дітей своїх і хати, була така зайнята святим почуванням материнським для дітей, така гонена виповнюванням обов'язків своїх... вона не вміла німецької мови... і може, може, так же була б гнівалась, сказала, що се не слід було мені чинити, і я... була б убита соромом. Убита. Батькові ще менше. Він працював від рання до вечора, був строгий, поважний, від дітей вимагаючий, був такий далекий від чогось подібного, що я ось тут хтіла починати, – що я не могла й йому звіритись... і не звірялась нікому. Написала одно оповідання, друге, третє, але про надрукування їх ніколи не думала. До того, не було в мене особистої відваги, і я й не знала, як братись до того. Між тим усе читала, студіювала, хапалась за все, що давало освіту, і мріла, думала. Я не була вдоволена собою, мені було сумно, я бажала чогось... Товаришки не вистарчали, я ніби чимось понад них виростала, а про те, що кидала на папір пізніми ночами, ритмом чи прозою, – мовчала. Один із братів, філолог, студіював

до іспиту, я, що було мені з того приступне в німецькій мові, – і собі перечитувала. Коли найстарший брат вчився прав, я до нього присідала й просила і мені дещо з того уділити. Він чинив се. Чому ні? Так було під час ферій. Але повід'їжджали... все скінчилось. І коли прибув третій брат із військових шкіл, я вчилася з ним верхом їздити, шаблюкою орудувати. Та між тим ніколи не покидала ні книжок, ні пера, ні хатньої роботи, що на першому місці в мене стояла... Раз її сповнювання було споконвіку призначене жінці – і я не сміла її на друге місце ставити.

Познайомившись у 18–19 року життя з донькою повітового лікаря А. Окуневського, Софією, що бажала здати гімназіальну матуру, я мов відродилась. Від неї пішло мені те світло, за яким я так тужила, невиразно мріяла. Вона заговорила до мене українською мовою, переконуючи мене, що мені треба писати не по-німецьки, а для свого народу – по-українськи, навчила фонетикою писати, надавала українських книжок, стала моєю щирою подругою і заступила Ольгу Устияновичну, з котрою ми, на жаль, лиш раз на кілька рік бачилися, дарма що щиро любились і з собою вірно держали.

В той час я познайомилась і зі своячкою Софії Окуневської, а то з письменницею Нат[алією] Кобринською, котра ще більше підбадьорювала мене не покидати пера, виучуватися якнайліпше своєї мови і писати.

Тут мушу, на жаль, перервати своє письмо, хоч саме тепер мала б не одно важне до писання і витолкування своїм приятелям, читачам і іншій публіці. Та се вже іншим часом. На тепер стільки.

Чернівці, 2/II 1922 р.

Високоповаж[аний] пане Доктор!

Ваше шанов[не] письмо з 2/I 1922 одержала і пишу далше. Мені дуже мило, що саме Ви, дорогий пане Доктор, хочете зайнятися моїми працями.

Оскільки собі пригадую, я стала на тій точці, коли зробила знаомство з Софією Окуневською, пізнішою Морачевською, і Наталією Кобринською. Вони звернули, як, здається, я казала вже, мою увагу на те, що мій обов'язок є писати по-українськи – а Софія Окуневська навчила мене фонетикою писати, що мені було дуже пожадане, бо я до того часу писала лише

етимологією, і то дуже з блудами. Коли Софія Окуневська виїжджала на медичні студії до Швейцарії, я чулася дуже осамоченою, бо не мала ні з ким про «писання» говорити, про те, що мене займало. Будь воно знадвору, будь знутри. З природи замкнена, я не любила про те говорити, що мою душу переймало. А в ній роїлося всякого. Гадки і плани про будуччину, про великі студії... самостійність і т. п. Вплив природи був майже пригноблюючий для мене. Ясні, магічним світлом переткані ночі, будь то літні чи зимові, або знов дні осінні, похмурі, слітні, гнали мене до паперу, і я писала. Ні, ні, пане Доктор, з людей, зі знайомих, більших чи менших, не мав ніхто на мене впливу в тім напрямі, бо охота, триб до писання були вроджені в мені. Самота, душевна самота, противне моїм почуттям оточення – викликували в мені жаждою кинути те, що мене зворушувало до дна, на папір.

Пригадую собі одну днину. Гарна була і ясна, і я сиділа і щось пила. Нараз зачуваю ніби йойкання, ніби тому щось подібне. Я накинула хустину і вибігла на вулицю. Недалеко нашого мешкання була ще одна вуличка... я зайшла туди і бачу: там сиділа жебрачка, сліпа, молода, з простягнутою рукою... і з цілої своєї слабкої сили кликала о милостиню! Ах, як сей образ вразив мене... як жаль стало мені сеї нещасливої. Майже зі слізьми в очах я вернулася бігом додому, подала їй милостиню, а пізніше написала нарис «*Жебрачка*».

Так майже кождий нарис має щось із справдішнього життя в собі. Не менше – і більші оповідання. *Мої особисті переживання відігравали немалу роль в моїх писаннях.* «Царівна» писана кровією мого серця. Банда циганів-музиків з чудовим капельмейстром Хрістофом дала почин до написання сеї повісти. Я шаліла внутрішньо від музики. До того неустанна туга вирватися з зачарованого кола домашнього одностайного життя, де я мало що знаходила для своєї душі, і фантазії, доправили мене до того, що я, замкнена, дуже маломовна, не маючи що з «фантомом» у своїм нутрі починати, писала – се оповідання. Мене потрохи вдома «натягали» так хлопці-браття, як і сестра, за мою дивну вдачу – і я чулася іноді дуже нещаслива.

Одного разу порішила до українського театру до Львова вступити – і писала туди, чи не прийняли би. Вдома діялося круто, я хтіла мати гроші, щоб закуплювати книжки. Була

така голодна на книжки... що не можу Вам се описати. Директор тодішньої укр[аїнської] трупи в Галичині відписав мені, що прийме мене радо – та лише з тою умовою під тим варунком, коли мої родичі дадуть на те свій дозвіл. Тою відповіддю він мене відразу вбив. Я писала потайки до нього, уявляла собі лише, як то буде, коли буду грати, які ролі буду грати, але щодо умов і інших сторін тієї справи я не думала. Я злякалася. Мій батько був строгий, «старої дати» щодо «моралі», а мати – ах, Боже... подумавши лише про вираз їх лиця, – мені все відхотілося. І книжок, і грошей, і грання сеї або тої ролі, і всього. Я всунула мовчки лист до кишені – і навіть не відписувала більше. Звичайно, директор мусив сам додуматися причини мого мовчання... а я «терпіла» далше на розчарування в житті... та все писала.

Яка велика жадоба до науки і охота до умової праці в мене була, нехай Вам пояснить одно порішення моє. (Наколи б се не Ви, дорогий пане професор, котрому я посилаю сю автобіографію, я б про те ніколи в житті не була б отворила «уста»). Одного разу, коли мій брат Юліян вернув на ферії в гори Кімполунга (тоді перебувала на феріях і Софія Окуневська), оповідав він багато про професора університету] філолога Вробля... а між іншим і те, що він нежонатий, і що десь говорив, що наколи б найшов чесну дівчину чи жінку – без великих вимог, він би вженився. Оповідав докладно про дивацькі привички його. Показував, як, ідучи до університету або вертаючи, ставав по дорозі і сам до себе говорив. Я сміялася з Окуневською з того, а другим боком чудувалася. Який то дивак мусив бути той професор! Одної днини прийшло мені на гадку, що се було б для мене дуже добре вийти за нього заміж. В мене не були великі вимоги, я би його доглядала, та за те, будучи його жінкою, я б могла дальше образуватися-вчитися, зложити докторат і писати, писати досхочу! Роздумуючи над тим, та гадка чимраз більше вподобувалася мені, я зживалася з нею чим раз то [більше] – не застановляючися ні над чим іншим, як над тим одним, що коло такого «вченого» чоловіка і я могла б набрати якнайбільше знання. Під впливом тої думки я почала приглядатися уважніше старшим добродіям – і найшла, що се нічо такого страшного мати старого чоловіка. Поділившись з своєю видумкою з Софією Окуневською, тою моєю найщирішою і найліпшою това[ришкою], – я на-

йшла в неї відгук. Одної днини я написала лист до професора про своє життя, свої добрі і злі сторони, свої замилювання... а остаточно і своє бажання вийти за нього заміж, сповняти всі обов'язки проти нього, а за те бажала я, щоб він був мені помічний добувати студії і випроводити мене на найвищий щабель науки, знання, і відкрити широкий духовий світ. Та впосеред тих 19-літніх мрій – впало мені нараз на думку, що професор, одержавши таке письмо, зробить «відвічальним» за його зміст мого брата Юліяна, вийде скандал, і той не зможе кінчати свої студії. Я предложила висновки свого порішення моїй сестрі, що все мене від часу до часу поливала своїм поважним розумом, [мов] холодним душем, опритомлювала і стягала з вершин мрій і неможливостей до низини... і обі з Окуневською... вибили [мені з голови] план подружжя з професором-диваком. Бачите, високопов[ажаний], дорогий пане професор, яка наївна і чиста була я, що, не застановляючися ні над чим, бажала я справді лиш одного, а то науки-образовання... і ще раз науки – книжок. Лист до проф[есора] Вробля, написаний мною дуже гарним і коректним письмом (я не все так писала, як тепер), остався тайною – лише, пишучи оповідання «Через кладку», я журила його з деякими змінами.

Все, що робило коли зо зверхнього життя глибше вражіння на мене, переробляла моя душа, бо інакше я не можу се сказати – і я вкладала се на папір. Всі нариси, всі дрібніші новелки, як «*Valse melancolique*», як «*Бумба*», котру бачила я своїми очима (скрипіння в зрубі лісу поодинокі оставлених молодих смерік), споводували мене до творення тих праць. «Некультурну» знала я особисто, і ніяк не могла побороти охоти писати про ту чудову жінку, вірну, чисту дитину природи, що, мов сестра смерік, поміж котрими проживала, – жила, розвивалася. Коли вмирала, бажала собі мене [бачити], вповідали мені люди, окружуючі її в той час, – та, на жаль. Я жила тоді в Чернівцях і не знала, що моя гірська цвітка згасла. З людей знайомих майже жодне не впливало на мене так, щоб я від їх особистого впливу писала. Я писала, коли любила, писала, коли терпіла, писала, коли не находила вдоволення знадвору бажань своїх особистих, коли бачила кривду, заподіяну так людям, як звірятам, цвітам і птахам, писала, коли переймалася великими ідеями про визволення жінки, ідеєю соціалізму, ідеєю націоналізму, патріотизмом, якого зміцняла

в мені *Леся Українка*. Побут в Чернівцях, знайомства укр[аїнського] патріотичного кружка, Ваша силуюча, пориваюча до праці особистість, Ваш власний труд, що супочинку не знав, а все вперед і чимраз вперед гнав, [зрушували мене].

Дволітній побут на селі Димка, куди родичі по майже 15-літнім побуті в горах переселились, дав мені нагоду заглянути глибше в селянське життя, котре і без того було мені добре знайоме, бо я завсіди і в горах любила заходити в сільські хатки – як і взагалі любила «мужицтво» не менше свого батька. Я любила народ, і люблю його до сьогоднішньої хвили, і дивлюся на нього тими самими очима, що на деревину, цвіт і всю живучу часть природи. Одна неестетичність його, будь у словах, будь у поведенні чи в привичках, разить мене, але в сути речей – гей, яке багатство, яка свіжість, яка глибінь криється, який гарний матеріал на будучність! Де є народ, там і культура й сила буде, – де його нема, не буде й бити тієї нації. Факти, що спонукали мене написати «Землю», правдиві. Особи майже всі що до одної також з життя взяті. Я просто фізично терпіла під з'явиськом тих фактів, і коли писала – ох, як хвилями ридала!.. Саме в той час лежав мій батько тяжко хорий, і я сама не почувала себе особисто щасливою. Написання тієї повісти дало мені рівновагу, вдоволення і гнало до дальшого творення.

Всі дрібні поезії в прозі – се «каплі моєї крові». Повставали з хвиль, де я чула себе понижуваною, скривдженою, несправедливо осуджуваною, одним словом... я плакала поезіями в прозі. Інакше годі було. Ніколи не чув ніхто в моїй рідні скарги з моїх уст, чи я чула себе щасливою або й ні. Щоправда, не раз держала мене амбіція чи гордість, в тяжких сумних хвилях... ніколи не жалілася я навіть перед найліпшими приятелями про те, що мене гнуло додолу, – а сьогодні, сьогодні мені так добре з тим. Одна праця, одне перо, ба власне моє я зробило мене тим, чим я є – робітницею свого народу. Може, в дечім і не зрозумілою, в дечім слабшою, як інші, а все-таки робітницею.

Болгарський письменник (на жаль, уже померший) на ім'я І. Петко Тодоров, що відвідував мене в році 1903 особисто, звернув мою увагу на народні пісні – їх багатство і свіжість. Я застановилася над його переді мною висловленими думками й написала «В неділю рано зілля копала...» Особи – се типи з

дійсного життя, які я пізнала в горах. Циганку Мавру. Старого Андронатого, її батька... Гриця, одного молодого знаного мені одинака-гуцула, а решту малювала фантазія. Почування плили з власних грудей, чар природи робив своє, а думки укладалися самі з себе на папір. Пишучи се оповідання, я цілком не знала «Не ходи, Грицю, на вечорниці» Старицького. Т[о] є[сть], я хоч бачила се на сцені, не відібрала глибшого вражіння з тієї п'єс; не знала, що се Старицького. Та зате самі слова пісні зробили своє. Леся Українка хтіла мою сю повість зладити на сцену, писала до мене в посліднім листі своїм про те. Між іншим, казала, що моє оповідання стоїть далеко вище своєю цінністю літературною й артистичною. Ходила особисто до М. Лисенка і просила о скомпонування музики до оповідання, котре хтіла сама на сцену переробити; та Лисенко не хтів, бо Старицький був його швагер – і не хтів йому моєю працею конкуренцію робити. Так писала мені Леся Укр[аїнка].

З Лесею Укр[аїнкою] ми дуже гарно держалися; однак вона не була тією, що б особисто впливала на мене. Щоправда, при ній я заглянула глибше в акції розвою українізму, себто націоналізму, і пізнала більше українського світу й поглядів. Вона ж багато оповідала, була образована, і я їй дуже вірила. Поезії її ціню високо і кажу, що її поезії годні лиш справдішні інтелігенти розуміти. Звичайна пересічна публіка не доросла до розуміння її. Мусить доперва приготувитися до неї.

Західна культура впливала на мене своїми літературними творами. *Готфрід Келлер*, перед ним – *Шнільгаген*, виховуюча німецька повістярка Е. Марлітт, З. Вернер, з скандинавців – І. П. Якобсен, пізніше – великий психолог Герман Банг, Гамсун, Гейерштам і т. д. Василь Сімович написав недавно маленьку критику про мої письма і сказав там, що я читалася Ібсена і перенесла його вмілою рукою на наш ґрунт. Його і Ніцше. Проти того я рішучо протестую. Щодо Ніцше, то правда, він мене займав своєю глибиною і деякими думками на будуче, але щоб я вже так дуже віддавалася студіям сього модного філософа, то ні. Попросту з причини, що не могла його дістати, і деякі місця були мені «затуманні». Ібсена брала я заповерховно в той час, коли він був цілком новий – отже, пишучи всі свої дотеперішні письма, я писала їх без впливу Ібсена або Ніцше, хіба що в «Царівну» вкладала деякі його гарні, великі й далекосяглі цитати. Читала би-м

його і тепер, але лише по-українськи, та що в нас нема жодних перекладів чогось справді великого – так не читаю. Мені хочеться вправляти в українській мові, та, на жаль, нема в нас що читати. Те, що є, мені не вистарчає. Я все наново вертаю до Шекспірів, Гете і [інших] великих умів, що мені все щось нового дають. Забула Тургенєва згадати. Той також був один з тих, що поширив мій горизонт.

Щодо оповідання «Через кладку», то я від написання «Царівни» носилася все з думкою написати до неї подібну повість, лише з тією різницею, що герої її стануть духово вище, думкою засягнуть далі й глибше, як герої першого оповідання. Поволі збирала я собі до того оповідання матеріали, так сказати б – приготувлялася до сеї праці. Може, була б її ще й не написала, та невмолима смерть мого дорогого, незабутнього брата Володимира, котрий самотній був у родині, з котрим я іноді про дещо з своїх думок і планів говорила, – пхнула мене до скоршого написання того оповідання. Се моя улюблена праця, дарма що Василь Сімович називає її «найслабшим» твором Кобилянської. Та він стоїть тепер зовсім під впливом В. Винниченка, а що В[инниченко] є і був усе противником наряду і способу моїх писем, то я і не дивуюся, що він так говорить. Мені деякі дуже гарні й образовані люди дякували сердечно за написання того твору, а деякі перчитували його по кілька разів.

«Ніобу» написала я просто з причини, коли полюбила одного «чужинця». Скажу Вам щирю правду, дорогий пане Доктор, що не «наш» навчив мене, що се таке правдива, щира, чиста, свята любов, – а чужий, німець. За границею пізнала я його. Та описувана мною «Ніоба» існувала справді, і всі її діти були нещасливими і спонукали мене написати ту новелу. «Ніобу» знала моя мати особисто, а кількох з її дітей я також. Сьогодні вони вже всі мертві, з винятком одної дитини, в котрій я все перебуваю в Відні, коли мене доля туди заносить. В їх жилах плила українсько-німецька германська кров... і та «остання» [дитина] оповіла всю «Ніобу», котру, обробивши, я поставила на наш ґрунт.

«За ситуаціями» я написала під вражінням гри одної великої драматичної акторки, котра тепер виступає, наколи ще живе, лише в кіно, а то Асти Нільсен. Праця мала бути і їй присвячена. Ах, дорогий пане Доктор, в тій праці стільки гарних, безсловесних, мною пережитих хвилин! У ту нове-

лу вложила я послідні лілії своєї душі і молодих ще почувань. Характер героїні, трохи несамовитий і, як німці кажуть, «bizarrr»¹ – я окреслила його до такої степені, до якої мусив би був розвинутися. Писала я ту новелу з такою силою чуття, що викінчуючи її, я цілий вечір плакала.

Нариси чи воєнні новели, писані в роках 1915-1917 [19]15, [19]16, [19]17, то мотиви – все з життя, котрими я так перейнялася, що мусила їх обробити і подати публіці. Сими днями викінчила я, власне, таку одну новелку з нашого народного життя під час війни, під заг[оловком] «Василка». Тішуся нею, начеб мені хто нею дарунок зробив, бо вона вся з життя. В нас на Буковині є і пишні моделі, і кілька гострого розуму! Новелка та, може, буде друкуватися в перемиській газетці, коли не пропаде в дорозі. Чи скоро, чи пізніше – не знаю, бо доперва сими днями вислала. Маю ще деякий цікавий матеріал до оброблення, але що не люблю поверховно працювати і тепер не маю часу, то відкладаю на пізніше. Тепер мушу іншими справами займатися, я вже стара, хоровета, то треба завчасу свою «хату спорядити».

Відтак жде мене викінчення довшої моєї повісти. При кінці спімну ще, що й особистість Осипа Маковея відіграла свою незлу роллю в мене як у письменниці. Такі нариси, як «Через море», «Сліпець», «Акорди», «Valse melancolique» і інше, про котре я вже забула («Рожі»), походять з часу нашого «письменницького приятельства». Шкода лише, що він сам не пише і є того переконання, що «не варто» писати і «нема для кого писати». Так я чула. Не сходжу[ся] [з ним] і не бачуся вже від майже 18–19 літ.

Моє життя було б пуста хата, наколи б я не могла більше працювати. Тоді хочу очі замкнути, і нехай мене впустять до гробу – до моїх родичів і дорогого незабутнього брата Володимира. Працюйте, дорогий пане Доктор, працюйте з-помежи камінного граду не дорослих Вашій щирости для нашого народу одиниць. Колись пізнаються на Вашій праці... Колись – і піде кривавий окрик за Вами, бо всій нашій бідній [ще], темнотою побитій народности – і Ваше ім'я, і Ваша праця останеться між пануючими брудами білим монументом.

2/II [1]922

¹ Химерний (нім.).

P.S. Забула зауважити, що мене чеський етнограф Франтішек Ржегорж вписав (коли не помиляюся, в році 1900 (ні, я забула) в чеський конверзаційний лексикон.

З Морісом Метерлінком я незвичайно симпатизую. Він все мені з душі говорить. Я йому вдячна за те, що він сказав. У мене наклін до містики, по моїй мамі й бабуні. А й батько клонився в той напрям.

О. К.

Може, я дещо забула і не так написала, як бажаєте, та годі: кожда сніжинка, кождий гарний вечір, хмарка – манять мене до пера!!

ПРИМІТКИ

ЩОДЕННИКИ

У найпершій автобіографії, датованій 1903 роком, Ольга Кобилянська занотувала: «З наймолодших літ почала я писати дневник. Я вписувала не лише всякі «проізведенія» денні – но і все те, що займало мій ум і душу. І коли я пізнішими літами переглядала ті дневники – я сама здивувалася тій силі фантазії, котра говорила в тих скромних, дитинячо-наївних, а разом диких картинках. Пізніше, увійшовши в 18-19 рік, – займала мене ідея емансипації жінок, і мені мріялося стати для них чим-то величним, геройським, чим-то освобождаючим з їх кайданів» (*Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 214*).

В автобіографії 1927 року, що була написана до зібрання творів письменниці, котрі побачили світ у Харкові, у видавництві «Рух», зазначено: «В часі, коли мені було 14-15 років, я любила пристрасно рисувати, не маючи до того іншого приготування, як саме гаряче внутрішнє бажання наслідувати природу й накреслити людські фізіономії і події між ними. Крім цього справляло мені приємність записувати свої переживання, внаслідок чого я завела собі денник, де заховувала всі свої п'ятнадцятирічні бажання й медитації і час від часу задумувалась над ними» (*Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 220*).

Натрапляємо на фрагментарну згадку про щоденник також у її автобіографії «Про себе саму: «Одного дня ... я взялася за перо, щоб писати поважно. Досі писала я лише дневники, відписувала, любуючись, поривні поезії німецьких ліриків, української пісні, і десь-колись польські балади – а тепер годі було. Мене щось прямо пхнуло до пера. Тайкома, щоб ніхто не знав, не чув, мов молода кітка, що крадалася до клітки з пташкою і боялася свідка, – я забралася до писання одного оповідання... Виджу себе наче сьогодні! Читачу! Я не розуміла слова «література», не вчилась жодної літератури...» (*Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 233*).

Поза увагою літературознавців, зрозуміло, не могла залишитися інформація самої О. Кобилянської з її статті «Д-р Софія Окуневська-Морачевська». Ведучи мову про вплив подруги юності на неї: «Виробляла вона з мене українську літератку, переконуючи мене, що я, яко літератка-українка, маю обов'язок писати українською мовою», зауваживши про несприятливе щодо українства

середовища, в якому перебувала до знайомства із Софією, наголошувала далі: «Отже, не дивно, що я спокійно, без найменшої «тривоги совісті» писала свої дневники і літературні «перваки» німецькою мовою, а пізніше, зазнайомившись з Софією та ставши вже свідомою українкою, нищила ті німецькі писання так само преспокійно і так само без «гризоти совісті», а з почуваннями сорому бувшої «відступниці» (*Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 175*).

Отже, складалося враження, що письменниця знищила свої ранні щоденники. Так, дослідники життєвого і творчого шляху О. Кобилянської вели мову про її щоденники, використовуючи автобіографії, листи автобіографічного змісту та автобіографічне оповідання «Доля». Не випадковим, звичайно було й те, що у першому прозовому творі «Гортенза» (майбутня видатна письменниця написала його у 1880 році) мовиться про щоденники, котрі ведуть Олена та Гортенза – героїні твору – і навіть у формі окремих щоденникових записів юна письменниця спробувала відтворити почуття Гортензи (рукопис твору зберігається у фондах Чернівецького літературно-меморіального музею Ольги Кобилянської (далі ЧЛММК), інвентарний № 627).

Думка про щоденники виникає і при читанні повістей О. Кобилянської «Царівна», «Ніоба», «Через кладку». В «Ніобі», приміром, письменниця дає змогу читачеві більше дізнатися про одну з героїнь, звертаючись до її «дневника». У повісті «Через кладку» Олесь говорить: «Щоденник з молодих літ у мене є. (в мені ж бо, як запевняли мене вже замолоду, літературна жилка (по кім?); отже я зібрав оцей матеріал, себто щоденник, нотатки, листи і т. ін.; і буду писати». Це наводить на думку, що саме так чинила й О. Кобилянська при написанні названого твору.

В автобіографічному нарисі «Доля» письменниця зазначила, що, хоч і не довго, вона вела щоденник, також у той час, коли до Чернівців переїхав Осип Маковей. А це було у 1895 році. Але ж хіба можна було спростувати твердження самої письменниці, що нищила щоденникові записи?

У 1974 році довелося почути нову звістку про щоденники Ольги Кобилянської. Спочатку до Чернівецького літературно-меморіального музею О. Кобилянської зателефонували з Києва, з правління Культурних зв'язків з українцями за кордоном, попередивши, щоби працівники музею були готові до урочистої зустрічі туриста з Північної Америки, котрий бажає передати рукописи щоденників письменниці. Відомий український літературознавець Федір Погребенник у вступній статті до книги

«Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця» (К.: Дніпро, 1982) наголошував: «Лише в червні 1984 р. щоденники за активним посередництвом товариства «Україна» були передані в Літературно-меморіальний музей письменниці в Чернівцях. Їх привіз на Радянську Україну відомий у США адвокат Іван Панчук, батьки якого виїхали на заробітки за океан понад 70 років тому. Так літературна пам'ятка повернулася на рідну землю, де мистецькі цінності охороняються державою і служать духовному збагаченню трудящих» (С. 8).

Рукописи щоденників, необхідно зауважити, були передані до Чернівців не у червні, а в травні 1974 року, що підтверджує, зокрема, акт прийому експонатів № 24 від 30 травня 1974 року та записи у «Книзі вступу Чернівецького літературно-меморіального музею О. Кобилянської». Автором цих рядків занотовано, що одержано вказані рукописи від туриста зі США Джона Панчука. Доречно наголосити, що Джон – Іван Васильович – Панчук виконував лише тоді місію посередника між музеєм письменниці та Лідією-Костянтиною Бурачинською-Рудик, згадку про котру віднаходимо в листі Ольги Кобилянської до Антона Крушельницького від 8 жовтня 1933 року: «Те, що Ви вже надрукували, як «Воєнний акорд» в «Шляхах» і в журналі «К р и т и к а» – я не бачила; ч о м у н е в и с л а л и м е н і? Прошу Вас дуже а дуже – передайте ті дві надруковані новели панні Л і д і Б у р а ч и н с ь к і й, р е д а к т о р ц і «Н о в о ї х а т и» у Л ь в о в і. Р и н о к, ч. 39, 1-й п[оверх], і вона мені їх принагідно привезе. Впрочім прошу мені написати, чи будете і надалі журнал «Критика» видавати, мене ж се також займе. Поки що здоровлю щиро і бажаю я к н а й л і п ш о г о з д о р о в'я» (Кобилянська О. *Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 658*).

Тепер Вікіпедія подає таку інформацію: «Бурачинська-Рудик Лідія-Константина Ерастівна – українська публіцистка, журналістка, громадська діячка». Вказано, що народилася у селі Гринява (нині село Верховинського району Івано-Франківської області) 28 грудня 1902 року, померла у Філадельфії, Пенсільванія, США 9 січня 1999 року. Різні довідникові джерела переконують, що вона не пересічна, а видатна Українка. Через це радянські ідеологи і намагалися не часто згадувати про неї.

З Буковиною була пов'язана з юних літ, адже батько Ераст, як інженер-лісотехнік, працював у знаменитому Берегометі над Серетом, навчалася у гімназіях Вижниці та Чернівців, щиро приятелювала з Ольгою Кобилянською. Гостюючи в оселі письменниці, де тепер музей, згодом влітку 1938 року, попросила, щоби господиня дозволила користуватися якимись

матеріалами з її особистого архіву. Ольга Кобилянська тоді й дала їй для тимчасового користування, почувши обіцянку гості про обов'язкове повернення наступного літа, два зшитки власних щоденникових записів. Однак вже 1939 рік відзначився особливими митами історії людства, себто почалась Друга світова війна, а радянські ідеологи почали святкувати, за їхнім визначенням, «золотий вересень», адже тоді значна частина українських земель, серед них і Галичина, були приєднані до Радянської України. Остерігаючись переслідувань представниками «нової влади», пані Бурачинська покинула вітчизняні терени – під час Другої світової війни вона працювала в Українському центральному комітеті у Кракові, а з 1944 року – в еміграції у Австрії (Грац, Іннсбрук), у 1949 році оселилася у Філадельфії (США). Там, за океаном, викладала українську мову у Коледжі сестер Василіанок у Філадельфії, співпрацювала з редакціями журналів «Наше життя», «Союз українок Америки», «Буковина. Минуле і сучасне», тривалий час була головою, відтак і почесним головою «Союзу українок Америки», головою та почесним головою Світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО), вона – співзасновниця українського музею у Нью-Йорку, член управи З'єднаного українсько-американського допомогового комітету. У світі її зацікавлень – літературознавство, культурно-освітнє життя українців, матеріальна культура (зокрема одяг), народно-прикладне мистецтво та обрядовість українського народу, музика, мистецтво, театр, спорт. Вагомі її дослідження про творчість Лесі Українки, Уляни Кравченко, Пантелеймона Куліша, Олени Пчілки, писала, зокрема, про взаємини Ольги Кобилянської та Наталії Кобринської. 1980-го року Лідію Бурачинську обрано дійсним членом НТШ... Перелік можна продовжувати і продовжувати, що спонукає здогадуватись, чому ідеологи Радянської України, як було сказано, намагалися зрідка згадувати про неї та водночас були змушені зважено спілкуватися, прислухатися до її думки, як трапилося зі щоденниками Ольги Кобилянської.

Довідавшись про поїздку адвоката Джона Панчука в Україну, вона просить його повернути рукописи в ту домівку, себто музей, де їх передала їй письменниця.

Внук О. Кобилянської Олег Панчук зауважив таке: «Останній погодився виконати місію доставки щоденника, проте вирішив не ризикувати у випадку контролю на кордоні. Він звернувся в українську місію при ООН і пояснив справу

Там допомогли і відправили щоденник дипломатичною поштою в Україну. По прибутті в Київ, І. Панчук отримав щоденник і

привіз в музей письменниці, де урочисто його передав» (Панчук О. *Чернівці: Одне місто, одна людина в трьох державах: спогади свідка епохи від онука Ольги Кобилянської Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 146*).

Про такий варіант транспортування, відверто кажучи, довідався уперше: Джон-Іван Панчук повідомив працівникам музею лише про те, чиє прохання, тобто Лідії Бурачинської, він виконав і переказав її прохання про якомога швидший переклад рукописів, зауваживши, що в Америці перед тим, як повернути в Україну, зробили факсимільні копії.

Про щоденники Ольги Кобилянської, віддаючи належне співпраці зі співвітчизниками у різних країнах та працівникам часопису «Вісті з України», правдиву інформацію можна було прочитати тоді у матеріалі Юрія Валуєва «Щоденники Ольги Кобилянської повернулися на батьківщину», що був опублікований у названому часописі в № 24 за червень 1974 року: «По дорозі з Києва до Чернівців Іван Васильович розповів цікаву історію цих щоденників.

Щоденники Ольги Кобилянської були в Америці, а може, і в других країнах з 1939 року. Вони були позичені близькою приятелькою Ольги Кобилянської Лідією Рудик, яка мала на меті написати життєпис письменниці. А втім, краще прочитайте її листа, який отримав перед самим від'їздом на Україну.

З цими словами Іван Васильович передав мені листа, в якому, зокрема, значилося: «Може Вам цікаво знати, як Щоденники О. Кобилянської дісталися до моїх рук. У 1939 році перед вибухом війни, я приїхала уліті до Чернівців, де жили мої батьки. У мене давно була постанова написати життєпис Ольги, і я звернулася до неї з проханням показати мені дещо зі своїх архівів. Вона погодилася на те. Я переписувала, що могла. Але коли закінчився мій побут, тоді я – не маючи змоги переписати щоденника – попросила її позичити мені. Вона погодилася, і я взяла обидва зошити з собою. Незабаром вибухнула друга світова війна, і границі поділили наС. Не було мови, щоб що-небудь пересилати чи кимось передати.

Весь час я думала про те і почувалась до обов'язку повернути щоденники родині Ольги. Коли було встановлено Музей О. Кобилянської – це ще більше промовило до мене».

Переді мною, тоді старшим науковим працівником музею, постало нелегке завдання – зробити науковий опис нових експонатів (два зошити), переглянувши рукописи, переконався, що завдання дуже й дуже нелегке, адже більшість занотованого матеріалу німецькою мовою, до того ж готикою. Тодішня

очільниця нашого закладу Коваленко Олена Кононівна дозволила мені переглядати рукописи разом із доглядачкою залів Дарією Костянтинівною Тевтул, яка вільно читала готичний рукопис і бездоганно володіла німецькою мовою. Парадокс був у тому, що тільки у Чернівцях було кілька осіб, які професійно працювали з готичними текстами, у Києві, до речі, таких, як запевняли, у той час взагалі не було, навіть не всі першокласні знавці німецької мови могли розшифрувати готику. Отож, користуючись допомогою Д. К. Тевтул, мені вдалося у липні 1974 року зробити необхідні записи в облікових книгах музею: складається щоденник із двох загальних зошитів у твердих картонних обкладинках. У першому зошиті (зберігається у фондах ЧЛММК, № 2455) списано рукою О. Кобилянської 312 сторінок, у другому (фонди ЧЛММК № 2456) – 156. Записи зроблені чорним чорнилом (за винятком кількох випадків, коли авторка писала простим олівцем), в основному німецькою мовою, готичним шрифтом. Є поодинокі записи українською та польською мовами, переважно тоді, коли дівчина передає якийсь діалог мовою оригіналу. Щоправда, була також спроба вести записи тільки українською мовою. Так, 29 вересня 1884 року майбутня письменниця занотувала: «... Хочу й мушу ся по-руськи [українською мовою. – В. В.] порядно навчити, відтепер лиш по-руськи хочу писати, аби-м раз могла в своїм язиці ділати». Українською мовою було заповнено десять сторінок, але, виявилось, це становило чималі труднощі для О. Кобилянської, в чому вона зізналася: «Мені так трудно висловитися по-руськи, здаєми ся, що ніколи не буду вміти».

Упродовж кількох наступних місяців ми з Дарією Костянтинівною зуміли ознайомитись зі змістом рукописів; я занотував окремі фрагменти, перекладені українською мовою, що дозволило згодом вести мову про унікальність переданих з Америки експонатів, об'єктивно і змістовно реагувати на телефонні дзвінки з правління товариства «Україна». Одного разу з Києва поцікавилися, кого ми можемо запропонувати як перекладача, на що наша відповідь була такою: Ельпідифора Матвійовича Панчука, зятя Ольги Кобилянської, чоловіка її прийомної доньки Олени Олександрівни Панчук-Кобилянської, який тривалий час був і секретарем письменниці, а відтак разом із дружиною сприяв організації та утвердженню Чернівецького літературно-меморіального музею Ольги Кобилянської. До нашої поради прислухалися – небагом після вказівки з Києва керівництву нашої області дирекція Чернівецького краєзнавчого музею, філіалом якої став музей письменниці, видала наказ про тимчасове – задля перекладу щоденників – зарахування

Е. М. Панчука, тоді пенсіонера, у штат музею. Мене зобов'язали редагувати переклади українською, що, відверто кажучи, і втішило, і сприяло пришвидшенню процесу перекладу.

Нині можна стверджувати, що заява американців про факсимільне видання щоденників була мудрою інтригою. Почекали рік-другий, а публікації в Україні нема. Звернулися не куди-небудь, а в ЦК компартії України. Тож і Товариству культурних зв'язків з українцями за кордоном необхідно було реагувати на заяву американців. З товариства «Україна» на початку 1977 року надіслали листа до нашого музею з пропозицією прибути до Києва, аби вирішити проблему хоч би перших публікацій на основі щоденників. О. К. Коваленко запропонувала відрядити до Києва мене. Отож, коли в Києві тодішній голова товариства «Україна» Олександр Підсуха завів мову про те, хто може терміново написати журнальну статтю про щоденники, відповів, що візьмуся за таку роботу, виклав план майбутнього матеріалу. Наступного дня з цим планом О. Підсуха та я ознайомили завідуючого відділом критики журналу «Вітчизна» Івана Васильовича Зуба, котрому пообіцяв, що наукову публікацію постараюсь підготувати буквально протягом двох тижнів. Отож, у літературно-художньому та громадсько-політичному місячнику Співки письменників України «Вітчизна», у № 5 за 1977 рік побачив світ матеріал: Володимир Вознюк. «До людей за любов'ю...». Над сторінками неопублікованих щоденників Ольги Кобилянської» (С.179 – 196).

Публікація у журналі «Вітчизна», як засвідчили подальші події, сприяла, принаймні, тому, що в Києві врешті-решт замислилися, як видрукувати щоденникові записи О. Кобилянської в окремій книзі, опікуватися виданням доручили провідному науковому співробітникові Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України Федору Петровичу Погребенникові, котрий наважився упорядкувати книгу «Ольга Кобилянська. Слова зворушеного серця. Щоденник. Автобіографії. Листи. Статті та спогади», що побачила світ 1982 року у видавництві художньої літератури «Дніпро». Ф. Погребенник усвідомлював, що для назви книги використовує статтю, котрої О. Кобилянська насправді не писала. З цього приводу доречно цитата з путівника «Чернівецький літературно-меморіальний музей Ольги Кобилянської» (Чернівці: ДрукАрт, 2018. С. 56): «Радянські ідеологи скористалися ім'ям і життям письменниці також для того, щоби показати, як нова влада шанує кращих синів і дочок свого народу. Згадаймо, 40-річний ювілей літературної діяльності О. Кобилянської святкували 1927 року, 50-річчя – 1937. Отже, в 1940 виповнювалося 53-річчя її літературної

діяльності, святкують за такої нагоди лише круглі дати. Заокруглили: 27 листопада 1940 року урочисто відсвяткували 55-річний ювілей літературної діяльності О. Кобилянської». У примітках Ф. Погребенник вказує: «Уперше надруковано в газ. «Радянська Буковина» за 27 листопада 1940 р. Подається за першодруком». Насправді ж О. Кобилянська цієї, як і цілий ряд інших, буцімто нею написаних статей, не творила. Але ж літературознавець мусів догодити радянським ідеологам уже того часу. Що ж стосується щоденників, то вказано, що з німецької переклав Євген Попович. Згадано також Е. М. Панчука та В. О. Вознюка як авторів приміток до щоденникових записів.

Так, Євген Попович – один з провідних перекладачів німецьких текстів українською мовою, а про те, як саме він перекладав щоденникові записи О. Кобилянської можна лише здогадуватись. У вище цитованій книзі О. Панчука зазначено: «...Мій батько зробив первинний переклад, надиктовуючи моїй дочці Олі (їй йшов тоді 11-й рік) текст українською. Потім з цього рукопису було зроблено машинописний варіант, який передали в Київ на перегляд і фаховий переклад» (С. 146).

Мушу зауважити, що вельмишановний Олег Ельпідифорович стосовно цього помиляється – моя пам'ять чітко зберегла факти того, що Ельпідифор Матвійович таки справді диктував фрагменти оригінальних текстів щоденника внучці, а вона занотувувала їх латинськими літерами. Відтак тексти, зафіксовані латинкою, пересилали до Києва. Очевидно, для того, щоби перекладач, який не міг прочитати готичний, скористався текстом записаним латинськими літерами. Щоправда, коли переклад з німецької, здійснений Е. Панчуком, був завершений, один із примірників його також надіслали, за наполяганням Ф. Погребенника, до столиці. У Чернівецькому літературно-меморіальному музеї О. Кобилянської обачно, насамперед для звіту про виконану за угодою з керівництвом Чернівецького краєзнавчого музею, перекладацьку роботу Е. Панчука, зберегли також окремий примірник. Його і використовуємо у теперішньому, десятитомному зібранні творів О. Кобилянської.

Отож, доречно ще раз наголосити, що оригінали рукописів щоденників умістилися у двох загальних зошитах, які зберігаються у фондах Чернівецького літературно-меморіального музею Ольги Кобилянської. Перший запис зроблено 1 листопада 1883 року. Відсутність якого-небудь вступу спонукає здогадуватись, що цей щоденник продовжує попередні записи. Про це свідчить і подальший зміст: 26 березня 1884 року, приміром, записано: «Я

щойно прочитала свій щоденник... і ще раз сміялася над ним». Можна навести ще кілька подібних прикладів. Зокрема, 3 січня 1885 року О. Кобилянська згадує, що вела щоденник у 17-річному віці. Останній запис датовано 19 квітня 1891 року.

Майже перед кожним записом є дата. Щоправда, не завжди повна. Іноді вказано число, місяць, рік і навіть місцевість. Іноді ж той чи інший компонент відсутній. Оскільки в основному всі записи йдуть послідовно один за одним, встановити їх не важко, що й зроблено упорядником у квадратних дужках. У тих випадках, коли імена, прізвища, а також географічні назви позначені однією буквою, їх теж розшифровано в квадратних дужках, якщо розшифровування не викликає сумніву. Переклад іноземних слів та деякі пояснення подаються під текстом. Скорочення позначені крапками в квадратних дужках.

Володимир Вознюк

ПУБЛІЦИСТИКА. КРИТИКА. СПОГАДИ

ДЕШО ПРО ІДЕЮ ЖІНОЧОГО РУХУ

*Відчит Ольги Кобилянської на зборах
«Товариства руських жінок на Буковині»*

Автограф невідомий.

Уперше надруковано в журналі "Народ" (1894. № 19. 1 жовтня. С. 298 – 301), а згодом – окремою брошурою як відбиток з першодруку. Також опубліковано у виданнях: Кобилянська О. Деццо про ідею жіночого руху: Відчит на зборах "Товариства руських жінок на Буковині. Коломия: Видав М. Павлик, 1894. 12 с.; "Діло" (1894. 2 (14) і 3 (15) листопада); Кобилянська О. Твори. Т. 1. Харків: Рух, 1929; Кобилянська О. Твори: В 3 т. Т. 3. К.: Держлітвидав України, 1956. С. 563 – 568; Кобилянська О. Твори: В 5 т. Т. 5. К.: Держлітвидав України, 1963. С. Кобилянська О. Твори: В 5 т. Т. 5. К.: Держлітвидав України, 1963. С. 151 – 157.

Подано за виданням: Кобилянська О. Твори: В 5 т. Т. 5. К.: Держлітвидав України, 1963. С. 151 – 157.

ІЗАМІТКИ ДО ПОВІСТІ О. МАКОВЕЯ "ЗАЛІССЯ"

Уперше надруковано в журналі "Радянське літературознавство" (1957. № 4. Липень – серпень. С. 128 – 130). Автограф зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 14, № 121). Також опубліковано у виданні: Кобилянська О. Твори: В 5 т. Т. 5. К.: Держлітвидав України, 1963. С. 158 – 163.

Подано за першодруком.

"ЗАЛІССЯ" ОСИПА МАКОВЕЯ

Уперше опубліковано в газеті "Буковина" (1898. 14 (26) червня).

Також опубліковано у виданні: Кобилянська О. Твори: В 5 т. Т. 5. К.: Держлітвидав України, 1963. С. 164 – 169.

Автограф невідомий.

Подано за першодруком.

МАРКО ВОВЧОК ТА ЙІ ОПОВІДАННЯ

Уперше надруковано німецькою мовою в українському журналі "Rutheische Revue" (1903. № 3. С. 73 – 74). Українською мовою уперше опубліковано у виданні: Кобилянська О. Твори: В 3 т. Т. 3. К.: Держлітвидав України, 1952. С. 299 – 300. Опубліковано також у виданнях: Кобилянська О. Твори: В 3 т. Т. 3. К.: Держлітвидав України, 1956. С. 563 – 570; Кобилянська О. Твори: В 5 т. Т. 5. К.: Держлітвидав України, 1963. С. 170 – 11.

Автограф статті зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 14, № 518).

Подано за виданням: Кобилянська О. Твори: В 5 т. Т. 5. К.: Держлітвидав України, 1963. С. 170 – 171.

ПОДЯКА

[1922]

Датується квітнем 1922 року.

Автограф невідомий. Уперше надруковано в чернівецькому журналі «Промінь» (1922. № 5 (Травень). С. 154). Подяка також опублікована у виданнях: Кобилянська О. Твори: В 5 т. Т. 5. К.: Держлітвидав України, 1963. С. 172 – 173; Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 284 – 285.

Подано за виданням: Кобилянська О. Твори: В 5 т. Т. 5. К.: Держлітвидав України, 1963. С. 172 – 173.

Подяка О. Кобилянської – відповідь на урочисте відзначення 35-річного ювілею її письменницької діяльності. Чернівецький місячник «Промінь» присвятив О. Кобилянській другий номер, в якому були вміщені статті про неї та присвячені їй вірші.

ЛИСТ ДО УКРАЇНЦІВ В АМЕРИЦІ

Датується 5 лютого 1924 року. Відомостей про рукопис немає. Вперше було надруковано в газеті «Свобода» (США) (1924. 6 березня. С. 6). Першодрук зберігається в Чернівецькому літературно-меморіальному музеї О. Кобилянської, інв. № 807. Лист публікувався також у виданні: Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 286 – 292.

Подано за першодруком.

Велика за обсягом публіцистична стаття-роздум про долю незабезпечених письменників. Робиться наголос на необхідності

підтримання створеного в Америці «Товариства помочі письменникам». На прикладі згуртованості єврейського народу письменниця висловлює власне бачення українських національних проблем: «Ми не вміємо бути з'єднаною силою, бути одною фортецею». Думки О. Кобилянської дуже актуальні і нині звучать по-сучасному. Авторка наголошує на важливості ролі письменника у суспільстві, його значущості для підняття духу творення цінностей культури. Стаття пронизана духом непідробного патріотизму, щирого вболівання за роз'єднаних українців. Саму себе письменниця називає «старою робітницею», детально описує власні побутові й життєві умови, труднощі її творчого процесу. Зазначено адресу в кінці цього відкритого листа: «вул. Балтінестера, 11, Чернівці, Буковина, Румунія».

Твір належить до статей національно-патріотичного змісту, що закликали до консолідації українців.

ДР. СОФІЯ ОКУНЕВСЬКА-МОРАЧЕВСЬКА

Датується 21 березня 1926 року.

Рукопис (чорнова редакція без закінчення) зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. № 14, оз. зб. 1808).

Уперше надруковано у львівському журналі «Літературно-науковий вістник» (1926. Т. 90. Кн. VII-VIII. С. 334 – 336).

Також опубліковано у виданнях: Кобилянська О. Твори: В 3 т. Т. 3. К.: Держлітвидав України, 1956. С. 575 – 578; Кобилянська О. Твори: В 5 т. Т. 5. К.: Держлітвидав України, 1963. С. 174 – 177; Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 309 – 312.

Подано за першодруком.

ПОДЯКА

[1927]

Датується 7 січня 1928 року.

Автограф не зберігся. Вперше надруковано у книзі «Ольга Кобилянська. Альманах у пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльності (1887 – 1927)» (Чернівці, 1928. С. 83 – 84). Також подяка опублікована у виданні: Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 293.

Подано за першодруком.

Подяка О. Кобилянської виголошена на ювілейному вечорі в м. Коломия, присвяченому 40-річчю її письменницької діяльності.

ПРОМОВА

[1927]

Уперше за чорновим автографом, що зберігається в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України (ф. 14, № 679), опубліковано у виданні: Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 293.

Промова О. Кобилянської є першим начерком більш широкого нарису автобіографічного характеру, який письменниця планувала написати з нагоди відзначення 40-річного ювілею її літературної діяльності у 1927 р. Зберігся лише початок промови. Можливо, що повністю вона не була написана.

ДОРОГІ БУКОВИНСЬКІ УКРАЇНЦІ!

Датується лютим 1928 року.

Вперше було надруковано у чернівецькій газеті «Рідний край» (1928. Ч. 8. 26 лютого. С. 2). Також звернення опубліковане у виданні: Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 300.

Подано за першодруком.

Зміст звернення становить лаконічна подяка громадськості, що організувала святкування 40-річного ювілею письменницької діяльності О. Кобилянської.

ВРАЖІННЯ НА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Датується жовтнем 1928 року. Відомостей про рукопис нема.

Уперше надруковано в чернівецькій газеті «Час» (1928. 24 жовтня. Ч. 20. С. 1 – 2). Статтю також опубліковано у виданні: Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 301 – 303.

Подано за першодруком.

Заголовок цієї публіцистичної статті прозорий, він вказує на належність твору до жанру подорожніх нотаток. За законами цього жанру і ведеться виклад: вказується на час, мету, географію

подорожі, описується її початок, хід, а наприкінці висловлюється подяка за гостинність чеському народові й українській еміграції.

Стиль статті письменниці збагачений емоційним сприйняттям подій, зустрічей, осіб під час її поїздки до Праги. У радянський час ця стаття не замовчувалась, очевидно, через те, що у ній зображено зустріч О. Кобилянської з недавніми учасниками боротьби за державну самостійність України.

УКРАЇНЬКА ЖІНКО!

Датується жовтнем 1928 року.

Уперше надруковано в додатку «Жіноче діло» чернівецької газети «Час» (1928. № 23. 28 жовтня. С. 3), перші сім чисел якого вийшли під «шапкою» – закликом О. Кобилянської до української жінки. Вірш також опубліковано у виданні: Кобилянська О. Огривай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 304.

Подано за першодруком.

Текст твору складає п'ятирядкова римована строфа, що проголошує девіз-заклик до українки, висловлює головні моральні постулати. Праця, наука, рідна мова і культура – це ті ціннісні орієнтири, що актуальні й нині.

ТРИ КНИЖКИ

Текст не датовано.

Відомостей про рукопис немає.

Уперше надруковано у львівському журналі «Світ» (1929. Ч. 1 (Січень). С. 10 – 11). Інтерв'ю також опубліковано у виданні: Кобилянська О. Огривай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 305.

Подано за першодруком.

Це зразок публіцистичного матеріалу, який кваліфікуємо як відповідь на анкету журналу. У ньому виявляються світоглядно-читацькі прерогативи О. Кобилянської, її тяжіння як до зарубіжної (Гете), так і української (Шевченко) літератури. Заглиблення у «Євангеліє» виявляє властиві письменниці моральні постулати, її розуміння біблійних мотивів і образів.

Окрім анкети О. Кобилянської, журнал «Світ» подав також відповіді Андрія Чайковського, Василя Стефаника, Василя Пачовського, Федора Малицького, Івана Мая-Дніпровського.

ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА!

Твір не датовано.

Відомостей про рукопис нема.

Уперше надруковано у чернівецькому журналі «літератури, науки та громадського життя» «Самостійна думка» (1931. Ч. 1. Січень. С. 1). Статтю також опубліковано у виданні: Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 306.

Подано за першодруком.

ДИСКУСІЯ

Датується лютим 1931 року.

Вперше було надруковано у чернівецькому «журналі освіти, творчости й боротьби» «Самостійна думка української матери» (1931. Ч. 1. С. 6 – 7), що виходив періодично як додаток до журналу «Самостійна думка». Статтю також опубліковано у виданні: Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 307 – 308.

Подано за першодруком.

Це текст відповідей на анкету часопису «Самостійна думка української матери», що містила два питання про жіночу емансипацію. Публіцистичний матеріал розкриває розуміння О. Кобилянською актуальних проблем, яких вона, зокрема, торкалася у повістях «Людина», «Царівна» та ін.

ДУМКИ-СПОМИНИ ПРО МИКОЛУ ЄВШАНА

Датується 1931 роком за першодруком.

Уперше надруковано у чернівецькому часописі «Самостійна думка» (1931. Ч. 2 (лютий). С. 2). Статтю також опубліковано у виданні: Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 313.

Подано за першодруком.

Це невідомий, не друкований у радянські часи спогад про Миколу Євшана. У ньому психологічне, емоційне начало повністю витісняє фактологічне. Це не життєпис, а мемуарний портрет, що складається із фрагментів лаконічних, промовистих фраз – «думок». Упевненими штрихами, подекуди пунктиром малює О. Кобилянська образ Миколи Євшана – людини, громадянина, літературного критика.

СПОМИН

Датується квітнем 1931 року за першодруком.

Уперше надруковано у збірці «Дорога. Василеві Стефаникові у 60-ліття його дороги життя» (Львів), що вийшла як додаток до газети «Громадський голос» (1931. № 17. С. 6).

Публікувалося також у виданнях: Кобилянська О. Твори: В 3 т. – Т. 3. – К.: Держлітвидав України, 1956. – С. 589; Кобилянська О. Твори: В 5 т. – Т. 5. – К.: Держлітвидав України, 1963. – С. 182; Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 314.

Рукопис зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 14, № 1022).

Подано за виданням: Кобилянська О. Твори: В 5 т. – Т. 5. – К.: Держлітвидав України, 1963. – С. 182.

МОЙ МЕБІ

Датується 3 лютого 1933 року.

Автограф невідомий. Уперше надруковано у львівському місячнику «для плекання домашньої культури» «Нова хата» (1933. № 3. С. 3-4). Також публікувалося у виданнях: Кобилянська О. Твори: В 5 т. – Т. 5. – К.: Держлітвидав України, 1963. – С. 183 – 185; Кобилянська О. Огрівай, сонце...: Збірка малої прози. Чернівці: Букрек, 2011. С. 315 – 317.

Подано за виданням: Кобилянська О. Твори: В 5 т. – Т. 5. – К.: Держлітвидав України, 1963. – С. 183 – 185.

Цим твором О. Кобилянська відгукнулася на смерть Христі Алчевської, своєї багаторічної щирої подруги.

Тривалий час так звана «публіцистика років визволення» (формула З. Гузара) вважалася вершиною творчості Ольги Кобилянської, трактувалася як триумфальне завершення її життєво-творчого шляху.

На цих статтях була сфокусована увага у виданнях різних рівнів: від періодичних – до академічних, включаючи «Історію української літератури» у восьми (1968) та двох (1987) томах. Від кількох до десятка сторінок присвятили статтям 1940-х рр. автори книжкових досліджень О. Бабишкін, Н. Томашук, М. Леценко, В. Вознюк.

Статті в радянській пресі аналізувалися літературознавцями неодноразово як у 1950-1960-х роках (М. Комишанченко, А. Коржупова, П. Стецько, Н. Томашук), так і пізніше, аж до кінця 1980-х років (виступи М. Лакизи, Н. Заверталюк на науковій конференції у Чернівцях 1988 р.). Як не дивно, але навіть у 2000 р. укладачі навчальної програми з курсу «Історія української літератури кінця ХІХ – поч. ХХ століття» М. Хмелюк і О. Рисак запропонували студентам вивчати «Статті 1940 – 1941 рр.» у темі «Ольга Кобилянська» (Луцьк: Вежа, 2000. С. 12).

Конкретизуючи предмет дослідження, зазначимо, що йдеться про низку публіцистичних виступів, які від першого, датованого 2 липня 1940 р., «Привіт з зеленої Буковини» до останнього – «Здобутого щастя не віддамо нікому!» (25 червня 1941 р.) друкувалися у чернівецьких газетах «Радянська Буковина», «Комсомолец Буковини», «Адэверул болшевик», київських – «Комуніст», «Літературна газета», «Комсомолец України», «Советская Украина», московських – «Правда», «Известия», в «Літературному журналі», в альманасі «Вільна Буковина» та в журналі «Огонек».

У різних джерелах вказується неоднакова кількість статей: від 17 (за біобібліографічним словником «Українські письменники», 1963) до 21 (у покажчику О. Куца «Ольга Кобилянська» 1960). Цифру доводять до 30 у відповідних працях А. Коржупова та П. Стецько. Вперше зібрав і опублікував основний кістяк – 15 статей – О. Бабишкін у 1952 р. В такій же кількості представлена «публіцистика років визволення» у споряджених до друку Ф. Погребенником п'ятитомнику (1962-1963) та книзі, названій за заголовком однієї із статей, – «Слова зворушеного серця» (1982).

Насправді цих матеріалів було більше. Було надруковано рівно 40 статей трьома мовами: українською, російською і молдавською. Вражає не лише значна кількість, а й інтенсивність їх появи, частота друку – всі вони з'явилися упродовж одного року; географія друкованих органів – задіяні чільні газети – трибуни думки; існування перекладних версій, побутування неідентичних текстів статей.

Навіть за цими зовнішніми, формальними ознаками малоімовірною видається приналежність даних статей перу О. Кобилянської. Усвідомлювали їх неавтентичність і знавці стилю письменниці, зокрема Ф. Погребенник, який у передмові до книги «Слова зворушеного серця» обмовився: «Який контраст між щоденниками, статтями, листами, написаними в тяжкі роки поневолення краю [...], й цими останніми виступами в радянській пресі» (С. 13).

Дехто ще у 1960-ті рр. розкривав механізм продукування неавтентичних статей. Так, Л. Луців у книзі «Ольга Кобилянська (В 100-річчя її народин)» зазначав: «В 1940 році, коли червона армія зайняла Буковину, різні кореспонденти советських часописів підкладали Ользі Кобилянській до підпису заяви про її радість з приводу «визволення» (С. 61).

Виявив механізм продукування статей у кількох публікаціях на сторінках чернівецьких газет «Час», «Молодий буковинець», «Чернівці» нащадок роду Панчуків-Кобилянських, внук письменниці Олег Панчук. У книзі мемуарів «Чернівці: Одне місто, одна людина в трьох державах: Спогади свідка епохи від онука Ольги Кобилянської» (Чернівці, 2020) він написав: «Якось, вже десь у серпні 1940 р., до батька на роботу прийшов представник партійних органів. Він завів розмову про те, чому ж Ольга Кобилянська досі публічно не зреагувала на «визволення» її та Північної Буковини в цілому?

Батько пояснював, що вона хвора, загальмована психічно тощо. Але той наполягав, так що батько був змушений обіцяти, що обговорить це питання вдома. Ясно, що сама Ольга Юліанівна нічого про це не знала, бо батьки вважали непотрібним її хвилювати.

Тож, коли партійний діяч знову з'явився у батька, той відповів, що не знає, якими словами таке звернення написати. У відповідь гість витягає вже готовий текст і батькові нічого іншого не залишалось, як принести його додому.

Як розповідали пізніше тато з мамою, вони дали той текст підписати бабусі (їй пояснили, що то якийсь фінансовий документ), бо розуміли, що відмова – це смертний вирок всій родині, включно з Ольгою Кобилянською.

Пізніше вся комедія регулярно повторювалась, з тим, що, починаючи з третього чи четвертого «звернення» Ольги Кобилянської, влада вже сама писала та публікувала ці тексти в пресі, навіть не ставлячи нас до відома...» (С. 30).

Маємо нині в арсеналі доказів неавтентичності також оновлений спогад літературознавця Степана Крижанівського, який зміг привідкрити завісу неправди як очевидець подій, адже у червні 1941 року відвідав О. Кобилянську. У статті «... Я бачив її постать у часі» (Буковина. 1999. 17 березня) він писав: «Знаючи стан здоров'я письменниці і вчитуючись у стиль тих її публікацій, дозволю висловити й таку думку, що іноді їх писали спритні хлопці-журналісти, а їй подавали на схвалення й підпис» (С. 3).

На жаль, ця думка не була доказово підтверджена. Вважаємо, що слід залучити дані особливого розділу науки – літературної

евристики, яка має в своєму арсеналі своєрідні прийоми та методи що, за «Літературознавчим словником-довідником», «застосовується передовсім у текстології, спрямовується на атрибутування художніх творів, епістолярій тощо» (С. 222).

На сьогодні здобутки літературної евристики дають змогу відрізнити оригінал від підробки, встановити автентичність і неавтентичність творів. Відомо кілька шляхів розкриття містифікації:

1. Розкриває сам автор.

2. Історико-архівний метод: розшукуються листи, щоденники, рукописи гіпотетичного автора.

3. Метод лінгвостилістичного аналізу: на основі конкретного дослідження тексту методами ідентифікації і тематичних зіставлень. (*Батов В. Й. Другому как понять тебя?. М.: Знание, 1991. С. 9*).

Авторитетний у галузі текстології вчений Павло Берков запропонував 3 обов'язкові умови для атрибуції текстів:

а) ідеологічна єдність даного твору з творами гіпотетичного автора, що належать до того часу;

б) стильова спільність даного твору з іншими творами гіпотетичного автора, що належать до того ж часу;

в) збіг біографічних фактів, відбитих в анонімному творі з відомими фактами біографії автора.

Слід зауважити, що найперше насторожує цілковита відсутність будь-яких чорнових записів, підготовчих нотаток, автографів публіцистичних статей 1940 – 1941 років (як видно з приміток до п'ятого тому творів О. Кобилянської, виданих у 1962 – 1963 рр.). Рукописів, тобто достовірних документальних свідчень, що текст бодай якоїсь із 40 опублікованих радянською пресою статей належить О. Кобилянській, немає ні у відділі рукописів Інституту літератури НАН України, ні у фондах Чернівецького літературно-меморіального музею письменниці.

Не характерне для раніших публікацій статей О. Кобилянської оперування цифровими даними: інформація про 436 українських, 15 російських, 149 молдавських шкіл, нововідкритих на Буковині; про кілька тисяч студентів університету (стаття «Цвіт культури розвивається»).

З оперативністю, неможливою для О. Кобилянської, готуються статті: «Привіт з зеленої Буковини» – 3 липня 1940 р., «Лист до трудящих Радянської України» – 5 липня, а наступна уже 6 липня – «Письмо украинской писательницы из Буковины». Сумнів щодо авторства статей підсилюється, коли зіставити

дати п'яти вересневих публікацій 1940 року: «Цвіт культури розвивається» – 12 вересня, «Пісня свободи» – 17 вересня, «Поділяю їхню радість» – 18 вересня, «Молоді» – 29 вересня. Аналогічний неприродний спалах активності спостерігався у січні 1941 р., коли було надруковано: «Новорічне поздоровлення» (1 січня), «До студентів і викладачів Харківського педагогічного інституту» (10 січня), «Слово о буковинской женщине» (11 січня), «Праздник» (12 січня), «Привіт першому Державному театру» (14 січня). Ще більшу частоту публікацій констатуємо в період 7 – 8 березня того ж року.

Тексти статей 1940 – 1941 рр. не мають нічого спільного із стилем творів О. Кобилянської, навіть якщо врахувати відому аксіому: «Стиль – категорія динамічна» (В. Фащенко). Більше того, самої буковинки в них не знайти, як і характерних для її творчості рис – цілісності, неповторності, ліризму.

Досі не передруковано статтю «Привіт першому Державному театру» (1941), адже її текст свідчить як про недосконалість стилю, так і про явну некомпетентність фальсифікаторів. О. Кобилянська не могла стверджувати: «Лісова пісня» написана в Чернівцях, у моїм тодішнім помешканні на вулиці Нового Світу (Марашешти), № 46 [...]. Я її добре собі пригадую. Не раз з Лесею прочитували й дебатували» (Рад. Буковина. 1941. 14 січ.). Сама письменниця не могла не знати, що драму-феєрію створено на Кавказі в липні 1911 р. Та й після 1903 р. Леся Українка в Чернівцях не гостювала.

Відома загалові стаття «Цвіт культури розвивається» представляє О. Кобилянську читачкою «книг марксистсько-ленінських», тоді як у 1929 р. коло своєї улюбленої лектури вона окреслила Біблією, «Фаустом» Гете, творами Т. Шевченка. Викликає також подив безапеляційне твердження: «Споконвіку не знав наш народ, що то таке університет» (О. Кобилянська. Твори: У 5 т. Т. 5. С. 191), тоді як письменниця і сама слухала лекції в Чернівецькому університеті (зокрема, С. Смаль-Стоцького), і серед його студентів було четверо її братів. Так, не знаючи біографічних фактів, фальсифікатори спотворювали істину.

Одним із вагомих аргументів неавтентичності статей 1940 – 1941 рр. є окремі речення і цілі абзаци зі згадками про Й. Сталіна. Як зазначив упорядник п'ятитомника творів О. Кобилянської Ф. Погребенник, ці місця при публікації вилучені. Але у виданнях 1952 і 1956 рр. фігурують слова про «мирну політику партії Леніна і Сталіна», «книги геніїв Леніна і Сталіна», що відбивають дух тодішньої епохи радянщини, але аж ніяк не самої О. Кобилянської.

Мова творів письменниці на фонетичному та морфологічному рівнях відображає тогочасну мову інтелігенції Західної України. Натомість статті 1940 – 1941 рр. мають на собі печать втручання людей з іншого мовного середовища – Наддніпрянської та Центральної України. Зокрема, вживання віддієслівних іменників: квітнення, прийняття; використання лексико-фразеологічного фонду радянської доби: «один з перших авангардів» (Т. 5. С. 195), «цар повітря орел-самоліт» (Т. 5. С. 194).

Статті перенасичені стереотипними утвореннями радянської публіцистики: «буйне квітнення української радянської культури» (Т. 5. С. 187), «наші східні брати» (Т. 5. С. 207), «священний гнів до фашистських псів» (Т. 5. С. 209), «ворог, мов хижий звір» (Т. 5. С. 209), «забуває великим радянським цвітом» (Т. 5. С. 191), «серце по-радянськи б'ється» (Т. 5. С. 192), «соціально й культурно розтрощений народ» (Т. 5. С. 186), «велика ідея рівноправності і братерства» (Т. 5. С. 186) та багатьма подібними.

З тодішньої пересічної радянської періодики перекочували до не автентичних статей штампи: «на підставі хибних інформацій» (Т. 5. С. 186), «менша визволена сестра» (Т. 5. С. 186), «історичні хвили возз'єднання» (Т. 5. С. 189), «ціна підлим наклепам» (Т. 5. С. 187), «великі проводирі великих ідей» (Т. 5. С. 186) і т. ін.

Необізнаність фальсифікаторів з реаліями Буковини призвела до таких фактичних помилок, як двічі згадуване у статті «Слово про буковинську жінку» село Мамаївка – замість відомої назви Мамаївці – те село, в якому була О. Кобилянська і звідки був родом її зять Е. Панчук. У статтях «Зійшла зірниця» та «Дві долі» фігурує ім'я Іуда, тоді як письменниця і в знаній новелі, і в «Апостоли черні» послуговувалась фонетичним варіантом Юда. Місто Кіцмань у статті «Дві долі» названо селом.

На тлі характерних для мови О. Кобилянської буковинізмів зовсім недоречні у статтях русизми, слова-покручі: «не краще виглядали дружини робітників», «що маячить у неї перед очима», «пішла в село і там зустрінула» («Зійшла зірниця»); «народ лікує» (в розумінні – веселиться) («Привіт з зеленої Буковини»), «де немає ані холопа, ані пана» («Лист до трудящих Радянської України»).

Для стилю О. Кобилянської характерне тяжіння до складних синтаксичних конструкцій, їй рідко вдавалось змалювати стан природи чи людини простим двоскладним реченням. Її складне асоціативне мислення потребувало відповідних виражальних форм, зокрема синтаксичних. Натомість автори неавтентичної публіцистики послуговуються простими, позбавленими підрядності, вставних і вставлених конструкцій, реченнями:

«Омріяна людина щастя відшукала» (Т. 5. С. 196); «за долю мого колись пригнобленого народу я не журюся» (Т. 5. С. 197); «це буде найщасливіший день в моєму житті» (Т. 5. С. 199).

Варто додати, що статті 1940 – 1941 рр. друкувались майже одночасно на сторінках різних газет, редактори яких вносили у текст свої корективи. Це, зокрема, стосується статті «Слова зворушеного серця». У першодруці газети «Радянська Буковина» від 27 листопада 1940 р. була фраза «Дорогу світлу книзі люди дали», яка трансформувалася в газеті «Комуніст» таким чином: «Дорога світла усім людям стала» (1940, 27 листоп.). Спостережені нами й інші редакторські втручання: зміни назв («Слова зворушеного серця» і «Слово зворушеного серця»), перегруповання абзаців, мовностилістичні правки, скорочення («Зійшла зірниця» і «Дві долі») виказують неприналежність статей перу О. Кобилянської. В аналогічних випадках вона обурювалася сваволею редакторів: «Я стара робітниця – мені 68 років, і не дозволю, щоб те, що пишу, може, і впоследнє, було покалічене» (Т. 5. С. 652).

В усіх статтях-містифікаціях відчувається як вправне володіння авторів мовою радянської преси, так і намагання наблизитися до мовних особливостей текстів самої О. Кобилянської, своєрідна стилізація буковинського діалекту.

Можна класифікувати публікації таким чином:

а) російськомовні тексти у газетах «Правда», «Советская Украина»;

б) тексти україномовні з діалектними особливостями мови Буковини в обласній пресі;

в) тексти в республіканських газетах на основі мови Наддніпрянщини.

Висновок про те, що публіцистика 1940 – 1941 рр. не належить О. Кобилянській підтверджується сукупністю аргументів:

а) ідеологічні розбіжності між достеменним світоглядом письменниці і відбитим у публікаціях;

б) біографічні дані про призупинений фізичними недугами творчий процес О. Кобилянської;

в) мовностилістичні особливості публікацій.

ПРИВІТ З ЗЕЛЕНОЇ БУКОВИНИ

Автограф невідомий. Вперше надруковано в газеті «Радянська Буковина» від 3 липня 1940 р. Опубліковано також: Літературна газета. 1940. № 33. 19 лип.; Вісті. 1940. 7 листоп.; Кобилянська О.

Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 592; Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 186; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 306.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 186.

Серце радіє, живчик жвавіше жене в жилах живучу кров, народ веселиться, сонце ясніше сяє, немов і воно раде, що настала хвилина, коли й український буковинський, соціально й культурно розтрощений народ може вільно заговорити своєю рідною мовою, може висловити свою думку, може розпочати нове людське життя. Зелена Буковина прикрашена червоними прапорами. Зразкова поведінка Червоної Армії розігнала всілякі сумніви і страх, які виростили на підставі хибних інформацій ворогів народу. Менша визволена сестра склала щиру подяку Червоній Армії та її проводові за знищення соціальних і культурних кайданів, що віками тяжіли на мозольних руках і на пригнобленій душі народу.

Український народ Буковини не лише складе щиру подяку великим проводирям великих ідей, але й готовий віддати всі свої здібності для проведення в життя великої ідеї рівноправності і братерства.

*Ольга Кобилянська
м. Чернівці,
[3 липня 1940 р.]*

ЛИСТ ДО ТРУДЯЩИХ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Автограф невідомий. Уперше надруковано в газеті «Комуніст» від 5 липня 1940 р. (№ 153). Російською мовою під заголовком «Письмо украинской писательницы [О. Кобылянкой в редакцию газеты «Коммунист»]» стаття публікувалася в газеті «Известия» від 6 июля 1940 р. (за бібліографічним покажчиком О. Куща «Ольга Кобилянська», К., 1960, С. 36). Надруковано також у виданнях: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 590 – 591; Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 187 – 188; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 307 – 308.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 187 – 188.

*Дорогі сестри й брати, дорогі читачки і читачі «Комуніста»!
Сьогодні велика, довгождана радість обгорнула моє серце.
Сьогодні мене відвідали дорогі гості, перші представники нашої
великої радянської Батьківщини.*

Відхиляється широка заслона, а з незнаної далечі долітає якась дивна пісня. За тою заслоною розцвітає чарівний цвіт, що своїм запахом очаровує наші душі, які на довгий час були штучним кордоном одірвані від сонця і світла.

Про ваше правдиве життя-буття, мої дорогі сестри й брати, я знала мало. Натомість багато чула я майже виключно злого про славу Країну Рад. Її запеклі вороги говорили і писали прямо неймовірні речі про більшовиків, людей, які ведуть за собою всіх трудящих до кращого життя.

На щастя, я мала нагоду слухати радіо, що завжди розвідало думки, які мимоволі насувалися на мою душу. Я розуміла ціну цим підлим наклепам. Слухала я з захопленням наукові доповіді про Шевченка, Пушкіна, Франка. Жадібно і щиро раділа тому, що у такій великій пошані в Радянському Союзі славні сини народу, видатні мислителі, вчені, письменники. Я щиро раділа буйному квітненню української радянської культури. Особливо врізалися мені в пам'ять прекрасні поезії Бажана, прочитані автором. Скільки щасливих хвилин пережила я, коли радіохвилі передавали народні українські пісні, за спів яких у нас тут садовили до тюрми!

Адже наші тимчасові можновладці-загарбники, гнобителі українського народу, розгромили весь наш культурний набуток, всі культурні інституції. Українську мову вони прогнали з усіх закладів і шкіл. Доходило вже так далеко, що забороняли вже й дома говорити мовою батьків. Українських службовців, учителів, взагалі трудову інтелігенцію, засилали в далекі, глухі закутки або силували румунізуватися, змінити прізвища, виходячи з погляду, що в Буковині, мовляв, нема українців, а є лише «зукраїнізовані румуни», котрі мусять з часом вернутись в лоно румунського народу.

Про прихід Червоної Армії довідалася я кілька годин перед появою її перших частин. У суботу в обідню пору 29 червня сповістили мене, що танки Червоної Армії прибули до Чернівців, а за ними лунуть інші могутні загони Червоного війська. З'явилися і літаки, котрі, мов стріли, прорізували повітря.

У неділю я вперше побачила червоноармійців. Один як другий – спокійні, ввічливі, люди з поведженням зразковим, яке виховує в людині природно невимущена дисципліна, люди з славними сяючими обличчями. Серце почало битися сильніше, та не з сумніву, а з радості. Я бачила перед собою велике чудо! Колись пригноблених, визискуваних селян, їх дітей переробили на людей, свідомих своєї гідності, на чудових громадян чудової країни. І тепер я добре розумію ту рівноправність, яка панує в Країні Рад, де немає ані холопа, ані пана, де нема визискувача і нема раба.

Мерзенні наклепники! Як свіжим подувом вітру, змело весь той бруд, яким вони намагалися закидати нову нашу Батьківщину – Країну Рад.

І нині наша зелена Буковина одягнула святковий одяг.

Народ радіє та не забуває схилити тепер вже вільні голови в знак подяки Червоній Армії за визволення з-під соціального і національного гноблення, що тяжіло над ним цілими сторіччями.

Хмари проступилися, і лагідне проміння сонця освітлює чарівний цвіт, прискорюючи його дозрівання в плоди правди і свободи.

До днів безмежної радості і щастя довелося мені дожити. Міцно обіймаю вас, тисну до серця, дорогі мої сестри і брати!

Ольга Кобилянська

м. Чернівці, 2/VII 1940 р.

ДО ПРЕЗИДІІ СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ

Автограф невідомий. Вперше опубліковано в газеті «Радянська Буковина» від 29 серпня 1940 р. (№ 52).

Також надруковано: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 593; Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 189. Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 307 – 308.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 189.

Дорогі друзі по перу!

Дякую Вам, мої друзі, за щире привітання, яке Ви мені надіслали з нагоди прийняття мене в ряди Спілки радянських письменників України.

Шлю Вам щирий привіт та бажаю Вам много здоров'я та успіху в праці для народу.

Я безмежно радісна, що мені судилося дожити, бачити і переживати історичні хвилі возз'єднання Північної Буковини з Радянською Україною. По змозі моїх скромних сил буду трудитися для блага трудящих великої Батьківщини.

Ольга Кобилянська

28 серпня 1940 р.

ЦВІТ КУЛЬТУРИ РОЗВИВАЇТЬСЯ

Автограф невідомий. Вперше надруковано у газеті «Комуніст» від 11 вересня 1940 р. Опубліковано також: Кобилянська О. Твори: У 2 т. Т. 1. К., 1940. С. 3 – 5; Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 594 – 596; Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 190 – 192; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 308 – 310.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 190 – 192.

Я пишу ці рядки, думка моя весь наш край облітає. Радісно витати їй над зеленою Буковиною.

Ожили вічно засумовані шумливі сосни і смереки, і шум їх звуками арфи розсипається.

Ожили люди в містах, на селах, і пісня праці їх чудово зазвучала.

Сонце ясніше світить, і блідолиций місяць усміхається, сяє.

Лунають гудки фабрик та заводів і світові радісну звістку розносять.

Заводи нових господарів мають, новими людьми пишаються. І люди більше не гнуть спину для чужої користі, вони працюють для своєї родини, для добра рідної Батьківщини, добра народу свого.

Колись, нарікаючи на катів людських, мріяла і писала я:

«Летіти б високо-високо. Так високо, щоб їх (катів) голоси не доходили до моєї висоти, а руки їх щоб не дотикали до мене».

І ось, ось загуркотіли радянські танки та сизі орли з неба. Піднеслась я з своїм народом високо-високо.

Як би людина не поспішала в ногу з життям – вона не може надивуватись, як швидко забилося серце у людей вільного краю, як їхні думки запрацювали.

Перед двома місяцями одні працювали, як чорні воли, на багачів, а другі розкошували, одні бродили голодні, шукаючи роботи, а другі бенкетували. Одні жили темні, безпросвітні, а другі схвалювали свою культуру, на кістках людських виросту. Так було цілі століття на землях Буковини, аж поки не покликали багатіїв на суд народний.

Радянська влада ніби могутнім крилом змела кривду і несправедливість, наче порох змела все, що стояло на шляху трудівників і не давало їм жити, радіти світом. Селянин підвівся з колін, робітник випростав свої зігнуті плечі, а безробітний знайшов працю-годувальницю. І інша дорога постала перед людиною.

Споконвіку не знав наш народ, що то таке університет. Він міцно зрошував чужу землю своїм потом, а шлях до освіти, до правдивої культури був йому на важкому замку замкнутий. Він не міг вийти з дому.

Але тепер народу широко розкриті двері університету. В них заходять трудівничі діти. Ідуть сини робітників, бідно одягнені і з багатими надіями. Ідуть буковинські хлопці і дівчата, своїм красивим одягом кімнати завітчуючи. Вони чують там рідну мову, вони почувають там рідну культуру свого народу.

В мене завжди серце боліло, як мої голуб'ята внуки мусили вчитись чужою мовою, важкою і незрозумілою. Ось сидить, бувало, біднятко коло мене, ніби щось читає, ніби щось рахує, та знаю: воно не розуміє, що це таке. Серце моє боєм стискалось.

Минули ті сумні часи, навечно минули. Скоро починається наука в школах. Щастям серце наливається, 436 українських шкіл, 15 російських, 149 молдавських буде в нашому краю. Кілька тисяч молоді в університеті буде вчитись своєю українською мовою. Прийшла пора, коли можна справдити слова поета-генія: «І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь». Ніколи наші діти і внуки не відцураються своєї культури. Вона наснажить їх новими силами, вона забуває великим радянським цвітом. Ще з більшою жадобою вчитимуться вони, щоб все чудове з культури світу взяти, до неї прилучитись, нашу ще величнішою зробити.

Велика будучність культури нашої. Багато перлин, самоцвітів принесе їй народ. Я щодня чую від друзів, що заходять в мою скромну хату, як радісно зростають таланти на буковинській землі. Що не завод, що не фабрика, що не село, то клуб культури новий. Театри для народу створюються, кіно великою справою для людей стало.

Книга, яку ховали від робочого люду, вона на столі кожної людини красується. І найдорожчі книги, про які лише чувати могли ми, прийшли в руки кожного, чиє серце по-радянськи б'ється. Великі то книги, книги марксистсько-ленінські.

Легко дишеться мені. Так легко, як і всьому моєму народові буковинському. Щастя у краю, щастя у хаті і щастя на душі. Долітає в мою кімнату рідна радянська пісня і в серце вливається, жить – день світлий. Співає народ нові пісні, складає вірші і музику, Батьківщину могутню величає, партії подяку посилає.

І в усьому тому іскри життя нового, радість сердець трудівників. Придавлена колись культура буковинського народу ожила, дала свіжі паростки, щоб розростись і розквітнути найчудовішим життям.

*Ольга Кобилянська
м. Чернівці,
9 вересня 1940 р.*

МРІЇ ПИСЬМЕННИКА ЗБУЛИСЯ

Автограф невідомий. Вперше надруковано російською мовою під заголовком «Мечты писателя сбылись» [Україна готується к 85-летию со дня рождения Ивана Франко] в газеті «Советская Украина» від 12 вересня 1940 р. (№ 212). Опубліковано також: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 597; Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 193; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 310.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 193.

Вперше я зустрілася з Іваном Франком у Львові, коли святкували 25-літній ювілей його літературної діяльності. Було влаштоване невелике зібрання української інтелігенції. Ювіляр з'явився тут, як завжди, скромний – і в поведінці, і в одязі.

В той час письменник був на вершині своєї творчості. Між тим ювілей пройшов тихо. Народові забороняли читати твори письменників, що закликали розірвати ланцюги неволі.

Після ювілею, на просьбу письменника, я відвідала його вдома. Внаслідок цього візиту я зрозуміла, що він глибоко нещасний, хворий не тільки фізично, але й морально. Його творча сила, його прагнення були скуті, як і весь його народ.

Моя друга зустріч з Іваном Франком відбулася в Чернівцях. Він приїхав сюди читати свою знамениту поему «Мойсей». Читав він в українському Народному Домі. Зібралось багато народу. Всі радісно зустріли Франка. Коли він читав поему, в нього дрижали руки. Раптом я почула таку репліку одного з присутніх (це був священик):

– Бог карає його за Мойсея, тому в нього й руки тремтять.

Зерна, посіяні Франком в його творах, тепер зійшли в сто крат на нивах Галичини й Буковини. Мрії письменника здійснилися.

Весь український народ возз'єднаний в єдиній державі, в великій сім'ї народів Радянського Союзу.

Тепер твори Франка читають своєю рідною мовою всі народи соціалістичної країни, і це – кращий лавровий вінок великому письменнику.

*м. Чернівці,
вересень 1940 р.*

ПІСНЯ СВОБОДИ

Автограф невідомий. Вперше надруковано в газеті «Вісті Рад депутатів трудящих УРСР» від 17 вересня 1940 р. (№ 216).

Опубліковано також: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 598; Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 194; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 311.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 194.

Мої друзі! Крізь понуру масу хмар, що збиралися щораз нижче над вашими головами, пробилися 17 вересня 1939 року промені сонця і прогнали густий морок з ваших сумних облич.

Цар повітря орел-самоліт широко розкрив свої крила, плив упевнено вперед, побідно виграючи пісню свободи. Затремтіли Карпати, заколихалися сумні сосни. Дивна музика, що йшла зі Сходу, опускалася в глибину задумливого лісу, проникала всюди, навіть до гробу Франка, сповіщаючи, що мрії, за які він страждав ціле життя своє, справдилися.

Це було наприкінці вересня 1939 р. Потoki «героїв польських», які нещодавно збиткувалися над українським населенням, які на цілий світ горлали про свою відвагу і мужність, залили місто Чернівці, утікаючи перед гуркотом орлів-самолітів та сталевих танків, що поспішали на допомогу своїм братам. Але ці втікачі навіть на чужій землі залишилися пройнятими звірячою ненавистю до трудового українського народу.

Визволення Західної України непереможною Робітничо-Селянською Червоною Армією, возз'єднання з єдинокровними братами сповнило й наші серця надією на краще майбутнє. Не минуло й року з того часу, і ось ми, буковинці, завдяки мирній політиці партії Леніна, теж возз'єдналися в єдину нероздільну сім'ю Радянської України, влилися в велику соціалістичну державу.

З нагоди річниці визволення з польського ярма шлю вам, мої брати і сестри, як старша, також визволена сестра, щирий привіт і бажаю успіху у вашій великій праці на благо радянського народу, на благо нашої Вітчизни.

[17 вересня 1940 р.]

МОЛОДІ

Автограф невідомий. Уперше надруковано в газеті «Комсомолец України» від 29 вересня 1940 р.

Опубліковано також: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 599; Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 195; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 311.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 195.

Молодість, що колись була пригноблена, що гибла, мов той цвіт без насіння, що гарувала та не одне горе перетерпіла, тепер немов від сильного подиху раннього повітря розцвілась, розмахнула крила під небеса.

Ця трудяща молодість являється одним з перших авангардів новітніх думок, нової культури.

Молодість! Будучність перед тобою, сумлінна праця додає охоти до політу.

Молодість! Царство на землі належить все-таки тобі.

Молодість! У тебе поранкова душа. Працюй для себе, над собою, учись від народу і учи народ. Працюй, щоб ти могла усміхнутись, коли тебе осяє сонячне проміння полудня; сій весною, щоб зібрати багаті плоди осінню, сягай до вершин, добувай скарби, нові вартості.

Оцих кілька слівцець прошу передати комсомольцям, усій молоді Радянської України.

Чернівці,

[29 вересня 1940 р.]

СЛОВА ЗВОРУШЕНОГО СЕРЦЯ

Автограф невідомий. Вперше надруковано в газеті «Радянська Буковина» від 27 листопада 1940 р. Опубліковано також: Літературний журнал. (Харків). 1940. № 11-12. С. 200; Комуніст. 1940. 27 листоп.; Літературна газета. 1940. 29 листоп. (за бібліографічним покажчиком «Ольга Кобилянська» О. Куща. К., 1960. С. 36); Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 601; Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 196; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 312.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 196.

Сьогодні моє свято. Найбільше у моєму житті. 55 років скромної праці, покладеної на літературному полі. 55-річний ювілей. В голові – сила дум, хороших, ясних, в серці – невимовні почуття. Багато пережито за 77 років нелегкого життя. Багато перетерплено за 55 літ на невторованому шляху письменника. Цензура... Заборони... Скільки палких думок лишилось в тайні, не могли бо світа бачити! Але й книжки виходили не на широкі дороги. Вузькими й тернистими стежками пробивались вони до людей, до читачів своїх. Їх перепиняли, їм перетинали шлях, з рук людини виривали. Тільки тепер осяяв їх ласкавий промінь. Тільки тепер нам милі світлі дні. Дивлюсь на все довкола. І скільки справдилось моїх мрій! Омріяна людина щастя відшукала.

Для жінки-страдниці, за чие горе моє серце скипало кров'ю, одкрився світ, розвіялась пільма. Земля, полита потом, зазеленіла рясно. На ній буяють найпринадніші квіти: освіта, вільна праця, культура того люду, що стільки літ страждав.

І книжка найдорожчим подарунком стала дитині, що матір з роботи жде, тій дівчині, що у прислузі коротала молоді роки, навіть дідові, що ось лише прозрів. Дорогу світлу книзі люди дали. І ще ясніш вона прослалася для тих, хто творить, пише людям книги.

Як радо знати, що мій ювілей святкує цілий край великий, що хвилювання моїх дум і серця до всіх людей Країни Рад дійшли. Хвилюючись, кажу я щире слово – усі мої думки тобі, народе вільний, і пісня серця, музика душі тобі!

[25 листопада 1940 р.]

Ольга Кобилянська

ДО СТУДЕНТІВ І ВИКЛАДАЧІВ

ХАРКІВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ

Автограф невідомий. Уперше надруковано в «Літературній газеті» від 10 січня 1941 р. Опубліковано також: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 602; Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 197; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 312.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 197.

Дорогі приятелі!

Ваш щирий та теплий юнацький привіт, надісланий мені з нагоди 55-річчя моєї літературної діяльності, оживив в мені застарілу кров і скріпив віру в кінцеву справедливість. На склони

моїх літ зазнала я стільки радості і щастя, як жоден український робітник пером. Я можу тепер умирати з усмішкою на обличчі. За долю мого колись пригнобленого народу я не журюся. Він іде правдивим шляхом вперед. Майбутність перед ним.

Прошу передати цілому колективу студентів та викладачів мою щиру подяку та побажати їм доброго успіху в праці для народу нашої великої Батьківщини.

[10 січня 1941 р.]
Ольга Кобилянська

СЛОВО ПРО БУКОВИНСЬКУ ЖІНКУ

Автограф невідомий. Уперше надруковано російською мовою під заголовком "Слово о буковинской женщине" в газеті «Правда» від 11 січня 1941 р. Також опубліковано: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 603 – 604; Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 198 – 199; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 313 – 314.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 198 – 199.

Вибори депутатів до верховних органів радянської влади є чимсь зовсім не звичайним в історії Буковини. Капіталістичний світ позбавив нас будь-яких прав. Ми не вважались людьми. Особливо тяжка була доля буковинських жінок. Рабство ланцюгами сковувало їх. Кухня, церква, діти... Рабство родинне, рабство суспільне.

Мені в пам'яті обличчя безробітних жінок, яких я зустрічала на вулицях міста. Вони навіть не плакали – у них не було сліз. Не краще виглядали дружини робітників. Вічна туга лилась із очей замість сліз. Мені в пам'яті обличчя наймичок. Цілий день, не розгинаючи спини, працювали вони в поміщиків, а вечорами, щоб заглушити горе, співали сумних пісень.

Зрідка з буковинської жінки видобувався глибокий душевний крик! Вона поривалась до свободи, вона не знала, де її знайти, вона лише благала про те, щоб життя покращилось, щоб зійшло сонце справедливості.

Нема сил висловити весь тягар існування жінки при пануванні румунських бояр. Як сліпа, блукала вона серед нас, змучена, завжди голодна, завжди німа.

Я пам'ятаю і ніколи не забуду Флору з села Димки, мою подругу Аницю з села Мамаївки. Вони давно померли і до самої могили залишались такими ж темними, якими народились на світ.

Цілими днями я пересиджувала з ними, заглядаючи в їх душі, слухаючи їх сердечні розповіді про непосильну працю, про родинні незгоди. Це були благородні жінки з чистою, світлою душею. Їх обличчя були вкриті глибокими зморшками, руки вічно в мозолях. Я пізнавала життя і народне горе саме з розмов з цими моїми незабутніми подругами.

– Працюєш як чорний віл... З ранку до вечора не розгинаючи спину... Помер синок, захворіла дочка...

Такими словами починались і закінчувались наші розмови. Я намагалася розвеселити моїх співбесідниць, читаючи їм книжки, розповідаючи про те, що несправедливість в світі довго існувати не буде.

...Я знаю вже нових буковинських жінок. Недавно я познайомилася з простою селянською дівчиною Зіною з того ж села Мамаївки. Це зовсім нова людина, яких я раніше ніколи не зустрічала. Приходить до мене додому і заявляє:

– Азнаєте ви, що тепер і жінок можуть обирати в парламент? – говорить вона.

– Знаю, дорога моя, – відповідаю я.

Це була вже представниця нової, Радянської Буковини, і в нашій розмові ми зачепили нові теми. Згадали й про те, якою гнусною насмішкою над народом були вибори в Румунії. В сільській корчмі так звані «агітатори» напередодні виборів підпоювали селян. Жінки приходили в корчму, витягали звіди своїх чоловіків, лаються. П'яні чоловіки в повній несвідомості вигукували чужі слова:

– Я буду депутата обирати... Я поїду в Бухарест...

Нинішні вибори – справжній празник. Знайомі, друзі, які мене відвідують зараз, розповідають про те, що відбувається в містах і селах моєї рідної Буковини. Мені розповіли, що кандидатом в депутати Верховної Ради висунута проста буковинська селянка.

Буковинські жінки зараз зайняті великою роботою. Вони відвідують будинки в містах і селах, працюючи агітаторами, прикрашають виборчі дільниці, складають пісні про нове життя. Вони почувають себе повноправними громадянами. Тисячі жінок сіли за парті і мозолястими руками виводять перші літери.

12 січня я опушу в урну бюлетень і віддам свій голос за велику партію більшовиків, яка зуміла так високо піднести імена простих людей.

Це буде найщасливіший день в моєму житті.

Чернівці,
[11 січня 1941 р.]

ПЕРЕД ВАМИ СОНЦЕ НЕ ЗАТЪМЯНІЄ

Автограф невідомий. Вперше надруковано в газеті «Комсомолец Буковини» від 7 березня 1941 р. Також опубліковано: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 200; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 314.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 200.

Вам, дівчата, вам, молоді жінки і бабусі, не треба розпитувати, як воно вчора було. Ви самі ще мордувалися в житті, де жінка не вважалась за людину. Отак воно було здавна. Про таку долю жінок вам розкажуть, іншої не знали, іншої не було.

Нині ви не в тім світі, не з тою долею живете. Для вас подбала Радянська влада, постелила перед вами безліч чудових стежок. Йдіть ними до радісної праці, до знання і до мистецтва. Вмійте оцінювати свою долю, вчіться бути новими людьми.

Вітаю вас в цей чудовий день свята, в цей великий час.

[7 березня 1941 р.]

ЗІЙШЛА ЗІРНИЦЯ

Автограф невідомий. Вперше надруковано в газеті «Комуніст» від 8 березня 1941 р. Також опубліковано: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 605 – 607; Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 201 – 203; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 314 – 316.

Знала я давно жінку в недалекому селі, красиву, добру жінку. Коли глянеш на неї десь подалі від її обійстя, від старої похилої хати, від худеньких і малих дітей, то здавалося, що жінка ця знає саме лише щастя. Як привабно, як зоряно її очі сяяли. Як хвилювався її голос, коли пісні українські заспіває. Чи ж селянка то? – питали люди. Мабуть, горя вона змалечку не знала, у нестатках не зростала.

А пішли б ті люди в її хату, подивились на її буденність! Коло хижки ні городу не було, поля власного не мала і ступня. Ні коня, ані корови у газдівстві, ані хліба, ані дровець затопити. Як не трималась бідна жінка, щоб голови у біді не схилити, як дітей змагатись з життям не навчала, та не могла приховати, що їй воля її слабшою ставала, що їй сили її швидко покидали. У недавні роки

жінка ця виглядала, наче в ній життя духовне зовсім вигасло, в душі не ворушилось аніякого почуття.

Бачила її перед останніми роками – несла обід чоловікові на панське поле: «Йду, допоможу пшеницю йому жати. Нездужаємо обоє, а синів забрали у військо. Коби з голоду у цю зиму не загинути».

Дивилася я на неї, з гіркотою собі думала: у чому ж суть жіночого життя в селі? Нема мети; що маячить у неї перед очима, за що карається, за віщо дихає найтяжчим повітрям гнилого світу? Краса линяє, голос никне, сили в'януть, і замість них приходять одні чорні думки, думки, що мозок пилять, душу режуть.

Мала я знайому дівчину на фабриці. З дитячих років від нужди віддала її мати в найми. Був у дівчини допитливий розум, гаряче слово. Думала собі дорогу вторувати. З дівчатами не раз гомоніла, чим зарадити своєму горю. Але що могла вдіяти голубка, коли їй крила обрізали? Помарніла на чужій роботі, вийшла заміж за раба – сама ж була рабою. Билась, ніби птиця в клітці, ще зо два десятки років та й не зчулась, як старість підкотилась. Підросли її діти – наймити убогі. Пішли стежкою батьків нещасних.

А в батьків одне бажання залишилось – тільки б нагла смерть від голоду не завітала. Усі добрі сподівання, гарні наміри втопилися в мороці буденщини страшної. Чула жінка, як дочка її, гарненька ткаля, сумовиті пісні щоденно наспівувала. З ніжних уст молодой дівчини пливли слова про горе робітниче, про скривджене життя.

Мені з учителькою якось прийшлося зазнайомитись. Вона на копійки училась, останній гріш батько для неї віддавав. За всі молоді роки дівчина не знала, що то нове вбрання. Скільки збиткувань терпіла, з бідності її глумились. І все ж вона вчилась. То була дівчина, повна внутрішніх горінь, з великим серцем, з сміливими думками. Мріяла вона, що закінчить школу і праця її буде для народу. Вона збиралась будити свідомість збіднених людей, плекати в них надію на ліпшу долю, підносити гідність людини, завзяття до боротьби.

Пішла в село і там зустрінула важке розчарування. У кожному кутку був "просвітитель" від самої влади – румунський поліцай-іуда. І рідне слово її, з серця вирване, в думки селян нужденних западало. Ні одного світлого дня вона не зазнала. Зів'яла та завчасно змучилась, зчорніла, згоріла, ніби квітка.

Рвались наші жінки уперед до ліпшого життя. Пани старались стримати їхній порив. Велике море не хвилюється, дерева не

шумлять, коли не віє добре вітер понад ними. Силу імуці були байдужими до мрій жіночих, до їхніх домагань і надій. Журились жінки, що їх зірниця мрякою повита десь високо в небі і світло її не іскрить, лише слабо блимає. І сподівались, що проясниться небо, розвіється та мряка, як уже розвіялась вона в країні, де панує Радянська влада, де вільна жінка торжествує. Ждали роками, поки засяє щастя убогій жінці, поки у нашому краї для нас доля заясніє.

Вона засяяла. Над Буковиною погожі променисті дні. Думки жінок, їх прагнення, надії знайшли найкращий ґрунт, найкращий шлях...

...Жінка відчула свою рівність з чоловіком, стала такою ж людиною, як він. Все, що діється тепер на заводі, – то не якась далека мета жінки, то справа її праць, її змагань. В кожному подиху заводу – праця жінки. В кожному повороті колеса машини – її зусилля. В цьому щастя жінки і радість, наснага сили.

Широко, вільно простяглася дорога жінки до того життя, де горять почесні бурхливої праці, де горять, не згоряючи в насназі, сили.

Велике свято нині для всіх жінок. Та чи не найбільше є це свято для моїх сестер з Буковини. Це ж перше вільне свято жінки нашої. Зійшла наша зірниця з висоти, очі нам веселить світлом рубіновим, в душу нам проникає, серце хвилює.

м. Чернівці,
[8 березня 1941 р.]

ПРОРОЦТВО

Автограф невідомий. Уперше надруковано російською мовою під заголовком "Пророчество" [Воспоминания об И. Франко] в газеті "Советская Украина" від 25 квітня 1941 р. Також опубліковано: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 608 – 609; Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 204 – 205; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 316 – 317.

Мені довелося познайомитись особисто з Франком у Львові, коли невелика група української інтелігенції святкувала двадцятип'ятилітній ювілей літературної діяльності письменника.

На ювелеї було багато привітань. Говорили: Володимир Гнатюк, Наталя Кобринська та інші. Після привітань підійшов до столу Франко, подякував всім і почав говорити про те, кому

він служить своєю творчістю. Перед моїми очима стояв співець боротьби і праці. Трудівник, з чолом, зрошеним солоними краплями поту, він уперто пробивав тернисту путь крізь нічний туман до сонця!

В короткій промові-відповіді видно було всього Франка. Він говорив, що він – син селянина, вигодований мужицьким хлібом, і тому зобов'язаний життя своє присвятити тільки народові. «Моя найперша заповідь, – говорив Франко, – невтомна праця для свого народу, для своєї країни».

На другий день після ювілею я була запрошена додому до Франка. Там він багато розповідав. Я хвилювалась, розмовляючи з людиною, яка сталевим молотом пробивала гранітну скелю, прокладаючи шлях до свободи свого народу.

Після цього, до 1913 року, я не бачилась з Франком, не писала до нього (не хотіла турбувати його), а листувалася з його дружиною Ольгою. З її листів видно, яку велику літературну і громадсько-політичну роботу провадив Франко в Галичині. Стефаник, який часто бував у мене, також розповідав про цю велику роботу Франка.

Наприкінці квітня 1913 року у нас на Буковині стало відомо, що Франко приїде в Чернівці. Вся передова молодь готувалася до зустрічі.

Великий зал українського Народного Дому був переповнений. Зустрінутий бурхливими оплесками, виступив Іван Франко. Він читав поему «Мойсей», яка по праву вважається вершиною його поетичної творчості.

Багато рядків поеми стали пророчими. Франко передбачав велику бурю й день воскресіння народу:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

[25 квітня 1941 р.]

ДЕШО З МОЇХ СПОМИНІВ ПРО М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Автограф (машинопис) зберігається в Державному літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського в Чернігові (№ 2203). Уперше надруковано у збірнику III музею М. Коцюбинського

«М. Коцюбинський і Західна Україна» / Ред. Тичина П., упоряд. Коцюбинський Х. Уфа, 1943. С. 160. Також опубліковано: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 610; Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 206; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 317.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 206.

Перший раз бачила я М. М. Коцюбинського, коли я була в Києві на археологічному з'їзді в 1899 р. Там було багато людей, і я не можу тепер собі пригадати докладно, про що саме ми говорили, знаю тільки, що Коцюбинський, вітаючись зі мною, сказав: "Видно, що з Буковини, бо струнка, як смерека". Я була дійсно тоді худа, а худі люди виглядають майже завжди високі. Я знала ближче М. М. Коцюбинського з його літературної діяльності, дуже його поважала, високо цінила, посиляла йому мої праці-рукописи, а його відзиви про мою роботу заохочували мене до дальшої праці. Я мала бажання особисто ближче познайомитись з М. М. Коцюбинським, і він мене запрошував, та обставини не дозволяли мені поїхати на Україну. Бачилась я з М. М. Коцюбинським в Чернівцях, коли він, їдучи до Італії, загостив до Чернівців, то було, здається, 1909 р. літом. Нагадуюсь на високу, гарну, поважну та симпатичну людину, вдягнуту в білу свитину. Перші слова М. М. Коцюбинського були, приблизно, такого змісту: "Де ваша Буковина?" Причім під "Буковиною" розумів М. М. Коцюбинський буковинський народ. І дійсно, за час свого короткого перебування Коцюбинський мало був у Чернівцях, його цікавило село, народ, а тому він, здається, в супроводі передової молодіжі, ходив по селах та по маленьких ярмарках.

1/VI 1941 року

ПРИВІТ ВАМ, ВІДВАЖНІ БРАТИ!

Машинописний текст статті з підписом О. Кобилянської зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (ф. 14, № 76) [за даними Ф. Погребенника, вміщеними у т. 5, С. 676]. Такого машинопису немає у фонді № 14 (див.: Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури. К.: ВЦ "Спадщина", 1999. С. 140 – 145). Уперше опубліковано: Кобилянська О. Вибрані твори. К.: Держлітвидав України, 1952. С. 343 – 344.

Також опубліковано: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 611 – 612; Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 207 – 208; Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 318.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 207 – 208.

Тяжкі хмари смутку і горя довгий час закривали нам сонце, не давали зійти йому над Північною Буковиною, озорити карпатські села, освітити щасливою посмішкою обличчя людей зубожілих, пригноблених, вмираючих від злиднів у ярмі румунських бояр.

Холодний вітер завивав над горами, і чулося нам – українцям-трудівникам, що розносить цей вітер палкий заклик до боротьби, що докоряє він нас за те, що досі не здійснена віковична мрія народу про з'єднання багатостраждальної України в єдиній радянській державі, де щасливо живуть наші східні брати.

Я хвора, прикута до ліжка, теж прислухалась до посвисту гірського вітру. Він був страшний, грізний. Блискавки прорізали захмарене небо, і грім віщував велику бурю, від якої тремтіли румунські пани.

Блискавки розігнали хмари. Грізний грім – гудіння червоних танків – примусив тремтіти від жаху панів; із Сходу, з Радянського Сходу, зійшло й засяяло над зеленою Буковиною сонце щастя, свободи і радості.

Це ви, рідні брати червоноармійці і командири, повернули нам украдене щастя, це ви розігнали хмари, ви дали можливість здійснити віковичну мрію народові, що жадав возз'єднання і тягнувся до східних братів, як зелені парості тягнуться до сонця.

Рік минув з того щасливого дня, як не стало кордону між нами, як червоні зірки ваших кашкетів дорогоцінними рубінами засяяли на нашій землі. Цей рік вартий століття. Так багато змін сталося в житті, так багато щастя прийшло в гори до гуцулів і в села до подолян, що люди помолоділи і наче перестрибнули в інший, кращий вік.

Привіт вам відважні брати! Це ви – армія звільнення народів, навчили нас і разом з нами будували нове життя, створювали колгоспи, відновлювали фабрики і заводи, відкривали школи, театри, бібліотеки. Завдяки вам рідна українська мова вільно зазвучала на прекрасній звільненій землі, щедро политій кров'ю кращих синів українського народу.

Я вже стара і дуже хвора. Зрадили сили, і в сьогоднішній щасливий день всенародного свята буковинців я не зможу вийти на

вулицю, щоб обійняти і палко вітати вас разом з усім звільненим вами народом.

Прийміть же мій привіт через вашу червоноармійську газету, прийміть щирий привіт старої письменниці, що мріяла про вас і вашу допомогу все своє довге, тяжке життя.

Привіт вам, відважні друзі, привіт!

Ольга Кобилянська

19 червня 1941 р.

ЗДОБУТОГО ШАСТЯ НЕ ВІДДАМО НІКОМУ!

Автограф невідомий. Уперше надруковано в журналі «Огонек» від 25 червня 1941 р. Під заголовком "За Батьківщину!" в перекладі українською мовою опубліковано в книзі: Кобилянська О. Слова зворушеного серця. К.: Дніпро, 1982. С. 319 – 320. У скороченому варіанті надруковано в газеті «Література і мистецтво» від 15 квітня (№8) 1942 р. (Уфа). За цим текстом також опубліковано: Кобилянська О. Твори: У 3 т. Т. 3. К., 1956. С. 613; Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 209.

Подано за: Кобилянська О. Твори: У 5 т. Т. 5. К., 1963. С. 209.

Тепер, коли ворог, мов хижий звір, напав на нашу батьківщину, ми заявляємо на весь світ:

– Здобутого щастя не віддамо нікому! Наші серця горять священним гнівом до фашистських псів. Це – виродки людства, їх пазури в крові сотень тисяч мирних людей. Вони поневолили народи Європи. Вони сіють смерть, виродження, загибель культури.

Ми живемо єдиною думкою, єдиним прагненням прогнати ворога з нашої землі, прискорити день перемоги Червоної Армії.

[25 червня 1941 р.]

Ярослава Мельничук

АВТОБІОГРАФІЇ

АВТОБІОГРАФІЯ

(1903)

Автограф автобіографії існує у двох чорнових варіантах, котрі зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України: ф. 14, № 453 (4 арк. різного формату), ф. 14, № 454 (4 арк., 14x21,5).

Пропозицію подати біографічні відомості про себе О. Кобилянська отримала від болгарського письменника Петка Юрданова Тодорова (1879 – 1916) влітку 1903 р., коли той гостював у Чернівцях і зустрічався з письменницею особисто. Майже відразу після повернення до Болгарії він, згадуючи спілкування з буковинською приятелькою, плани про співпрацю, наголошував: «Не забувайте теж и автобиографию!» (Тодоров П. Лист до О. Кобилянської від 27 червня 1903 р. *Фонди Чернівецького літературно-меморіального музею О. Кобилянської (ФЧЛММК)*. № 1569 – 1569). Підготувати обіцяний текст О. Кобилянська планувала вже в липні 1903 р.: «Скоро буду мала час – може, вже на йдучий місяць напишу автобіографію і вишлю з нарисом «Під голим небом»» (Кобилянська О. Лист до П. Тодорова від 26 червня 1903 р. *Кобилянська О. Твори: В 5 т. К.: Держлітвидав України, 1963. Т. 5. С. 551*). Однак, як впливає з листа О. Кобилянської до Христі Алчевської від 8 вересня 1903 р., на початку осені робота, яку переривали домашні клопоти, ще тривала, позаяк повідомляла адресатці, що «маю дещо для болгар приладити, і для німців» (Кобилянська О. Лист до Х. Алчевської від 8 вересня 1903 р. *Кобилянська О. Твори: В 5 т. К.: Держлітвидав України, 1963. Т. 5. С. 555*). Наприкінці листопада 1903 р., одужуючи після часткового паралічу, що вразив в жовтні 1903-го, письменниця інформувала П. Тодорова: «Автобіографія для Вас готова, лиш до друку переписати, але коли се наступить, я не знаю, бо я ще більше хора, як здорова, і не смію нічим займатися» (Кобилянська О. Лист до П. Тодорова від 26 листопада 1903 р. *Кобилянська О. Твори: В 5 т. К.: Держлітвидав України, 1963. Т. 5. С. 557*). Очевидно, був готовий чорновий (або чорнові, які зберігаються у Києві) варіант, який слід було відредагувати. Остання відома згадка про рукопис автобіографії подана авторкою у листі до П. Тодорова від 6 березня 1904 р.: «Дуже тяжкий і нещасний був для мене отсей послідній рік. І я можу його викреслити з свого життя. Писати я від часу,

як ви були в мене, не писала нічого, лише автобіографію для Вас, як обіцяла, і тота затратилася десь під час моєї недуги. Тепер я не настільки здорова, щоб могла знову писанням зайнятися і хіба як верну з Nauiheim, буду могла що робити» (Кобилянська О. Лист до П. Тодорова від 6 березня 1904 р. *Кобилянська О. Твори: В 5 т. К.: Держлітвидав України, 1963. Т. 5. С. 561 – 562*). Вірогідно, що О. Кобилянська не продовжила роботу над замовленою автобіографією, не надіслала її П. Тодорову, відтак за життя письменниці вона не оприлюднювалася.

Як зазначив автор приміток до автобіографії 1903 р., уміщених у п'ятитомнику творів О. Кобилянської 1963 р., вона «мала відкривати переклади творів письменниці в журналі «Знание», який в 1903 р. вмістив в перекладі три її новели: «Банк рустикальний», «Жебрачка» та «В св. Івана» (Кобилянська О. Автобіографія [1903 р.]. *Кобилянська О. Твори: В 5 т. К.: Держлітвидав України, 1963. Т. 5. С. 676*). Також він заперечив твердження В. Дмитрука про те, що «ця біографія була надрукована в болгарській пресі (див. його працю «Сторінки вікової дружби», 1958, стор. 79)» (Кобилянська О. Автобіографія [1903 р.]. *Кобилянська О. Твори: В 5 т. К.: Держлітвидав України, 1963. Т. 5. С. 676*).

Уперше автобіографія за чорновим варіантом (ф. 14, № 454) побачила світ у III томі «Хрестоматії критичних матеріалів» (Кобилянська О. Автобіографічні матеріали: Автобіографія (1903). *Хрестоматія критичних матеріалів / упоряд. С. М. Шаховський. Вид. 2-ге, перероб. та доп. К., Л.: Рад. школа, 1949. Т. №. С. 268 – 269*). Упорядник тексту оминув деякі фрагменти (наприклад, відсутня інформація про наміри юної О. Кобилянської вийти заміж за старшого за віком університетського професора), змінив написання слів («роджена» на «родилася», «роїлось» на «руїлось» та ін.).

Наступну публікацію автобіографії 1903 р. підготував старший науковий працівник Чернівецького літературно-меморіального музею О. Кобилянської Е. Панчук. Упорядкований ним текст увійшов до тритомного видання творів письменниці 1956 року (Кобилянська О. Автобіографія. *Кобилянська О. Твори: В 3 т. К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956. Т. 3. С. 546 – 550*). Частину автобіографії від початку й до слів «та я вже устами промовляти не вміла» він повністю подав за чорновим варіантом № 454, продовження – з чорнового варіанту № 453 від слів «І так написала я кільканадцять нарисів». Подальші публікації автобіографії 1903 р. повторюють варіант, запропонований Е. Панчуком, і складаються з частин двох чорнових автографів. Пояснюючи таке поєднання текстів, упорядник зазначив, що «між

чистовим і чорновим автографами нема істотних розходжень» (Панчук Е. Автобіографія [1903 р.] *Кобилянська О. Твори: В 3 т. К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956. Т. 3. С. 621*). «Чистовим» автографом Е. Панчук вважав рукопис з ф. 14 № 454, ймовірно, тому, що у ньому значно менше закреслень, виправлень, виникає враження, як помітив і згаданий упорядник, що текст був доповнений і опрацьований О. Кобилянською на основі іншого манускрипту. «Чорновим» Е. Панчук уважав автограф з ф. 14 № 453. Він знайшов тільки одну розбіжність: «(...) В чорновику, де письменниця вдруге говорить про Яковсена і Тургенєва, написано: «... а вони все-таки осталися в душі моїй авторитетами»; переписуючи текст начисто, О. Кобилянська написала: «Вони були претензійональні, але хто мав показувати мені шлях правдивого артизму і штуки, коли я була заєдно сама?» (Панчук Е. Автобіографія [1903 р.] *Кобилянська О. Твори: В 3 т. К.: Держлітвидав, 1956. Т. 3. С. 621*). Однак зіставлення тотожних за змістом, як уважав Е. Панчук, частин автографів № 453 і № 454 засвідчує, що існують й інші відмінності. В нинішньому виданні вперше пропонуємо повний текст автографа з ф. 14 № 453:

«Самому авторові публіці про себе оповісти – се доволі тяжко. Передовсім питаєсь він, що їй сказати, чого б она справді знати хтіла.

Звичайно починають тим, де автор родився, хто були його родичі, які студії покінчив він, під якими обставинами почав писати, котрі писателі і котрої народности впливали на нього найбільше; а потім – якому напрямові прилучився він і що хоче в своїх творах сказати.

Я про себе не можу много сказати.

Я роджена на Буковині в малім містечку, в глибині гір Карпатських – донька небагатих родичів, між численною родиною, і наука, котру я побирала, така дрібна, що годі про неї і згадувати. Чотири роки всього ходила я до школи; відтак – коли інших шкіл в тім же містечку забракло, а родичам і средств не ставало висилати куди поза окрестність моєї батьківщини на дальшу і ширшу науку, бо в родичів, окрім мене, було ще 5 братів і одна сестра, моя наука скінчилася і я була, як се звичайно з дівчатами буває, полишена сама собі дальше.

Вже молодим дівчатком я любила пристрасно читати і рисувати. І завдяки любови і великій вродженій інтелігенції моєї матері, я могла читати і рисувати досхочу. Шкода лише, що до читання вибору в літератур[нім] матеріалі не було, і я лише те

поглитала, що знаходилось в горах усуненім малім містечку. Але менше з тим.

З наймолодших літ почала я дневник писати. Я вписувала не лиш всякі «проізведенія» денні – но все, що займало мій ум і душу, і коли я пізнішими роками переглядала тоті дневники – я сама дивувалася, яка маса фантазії містилась в тих скромних, дитинячо-наївних, диких картках. Мене займала «емансипація» жінок – і мені мрілось стати для них чим-то величним, геройським, чи то освобождаючим з їх «кайдан». Пізніше і майже відразу стали мені рисунки байдужні. А що я була самоуком і в тім напрямі, [як і в всяких ін.], я, очевидно, не могла далеко doprowadити, і, щоб так сказати, воно не відповідало вимогам, стало чому-то заслабе мені, забліде, моєї живої, переповненої мріями душі.

Я кинула оловець – а взялась до пера.

Зразу почала писати крадьком стихи, а відтак видумувати новели. Читач буде ласкав простити мені то слово «видумувати». Без найменшого проводу... без ніякої ініціативи знадвору, в мені прокинулась думка писати новели і повісти. Я ніколи не вчилася якої-то історії літератури, і тому не розуміла значіння того слова. Мені хтілось те, що варилось і глотилось в душі, кинути на папір – і моя фантазія диктувала мені сама повісти.

Між моїми ровесницями не було жадної, котра могла бути товаришкою моєї душі. Їх ідеал був мужчина і замужжя – і тут же кінчалось. Мені хтілось більше. Одного разу я була навіть готова вийти замуж за чоловіка старого – дивака, одинок[ого] проф[есора], вченого – а то одинок з причини, щоб (після моєї тодішньої уяви) виобразуватись при нім дальше, бо ж я чула, що в нього, яко книжного чоловіка, була велика бібліотека. І, не побачивши його ніколи на свої очі, я написала до нього лист з пропозицією, що хочу вийти за нього з умотивув[анням], щоб при нім віддатись науці і служити ідеям суспільности! Лиш чистому випадкові можна завдяч[ити], що чоловік той лист не одержав – і моя «мрія» розбилась. З моїми тодішні[ми] ідеальними поглядами на життя була б я спокійно подала йому руку і, як кажу, просто і одинок з причини, щоб набрати коло ученого чоловіка широкого образования і інш[ого] св[іто]гляду. Се було ідеалом моєї молодости.

Пізніше звернулася цілим єством своїм до літератури. Але і тут була я все обмежена. Я читала лише те, що мені під руку підходило, дещо з того було цінне, велике, наукове, а дещо дрібне і незначне.

Найбільший вплив з чужих літератур мав на мене рос[і]йський пи[сатель] Тургенєв, Дост[оевський]. З німець[ких] Gottf[ried]

Keller, в молодих літах повістярка Марліт, котрої ж стиль чарував мене, ще Гайного заєдно читала. Пізніше впливала на мене данська, а і вся нордландська літер[атура], з-поміж котрих став моїм учителем Jeps P. Jacobsen. Класиків перечитувала я по мож[ности] поважно і радо, оскільки попадали мені лише в руки, а найрадше бралась я і вглублялася в Шекспіра. Маючи між братами і одного філолога, я перечитувала старенних драматургів. Французьку літературу знала я мало, а представител[я] самого реалізму Е. Золя не любила ніколи, хоть читала його з якого-то літератс[ького] обов'язку.

Між тим я не покидала вже більше пера. Прекрасна і сильна, дико-романтична природа моєї батьківщини стала яким-то світом моїм, котрий голубив і годував заразом голодну душу мою. Я була вічно сама на себе полишена. Без ініціативи знадвору, без відповідного товариства, без напливів з ширшого артис[тичного] св[іту], що могло б дати поживу молодій душі, – я годувалась власними мріями, тут і там твором якого автора... і писала. Пишучи, я кидала всі книжки від себе, щоб нічо не впливало на мене. Дивне, як і переймалась я іноді чужим твором. Я не зносила чужого впливу, і лише предивно тонкий, чудовий данець Якобсен і артист Тургенєв були боги, про котрих я думала: що сказали б вони, наколи б читали мої письма?... Се думала я тайком і соромилась за свої слова... а вони все-таки остались в душі моїй авторитетами моїми.

І так написала я кільканадцять нарисів, з котрих утримую за найліпший нарис, чи, властиво, малюнок: «Під голим небом». Я писала його чорно-білими красками і з наклоном до містицизму. Не знаю, як його публіка привітала – мені залежить мало на голоснім суді маси, – але товаришам моїм він припав до вподоби. Він єсть вже надрукований на німецькій мові і виданий з ілюстр[аціями]. Другий нарис, що вдоволяє авторську душу, – се короткий алегоричний нарис про велику вірність жіночої любови «Через море». Відтак нарис «Поети». Він характеризує положення малоруських поетів і єсть тенденційний. Зразу був він написаний по-німецьки і в формі діалогу, одначе др. Ів. Франко, перекладаючи його на нашу рідну мову, поставив його просто в формі нарису. З новел утримую за найлуччу «Некультурну», де виводжу з життя вибратий тип малоруської гірської людини – себто гуцулку.

З довших повістей – «Землю», в котру вклала я всю повагу душі своєї. Єсть се праця з народного буков[инського] життя, вірно зма[льована]. Вона має друкуватись ще раз на малорус[ькій] мові в Росії, перекладатись тут же і видав[атись] на російській мові,

а також і на словінське. Всі прочі праці оставляю осуджувати вис[око]пов[ажній] публіці болгарській.

Вже другий рік минає, як я, з винятком 2–3 нарисів, не написала нічого поваж[ного]. Винні тому сумні обставини, в яких живу.

Деякі новели переведені вже на чеську мову, як «Битва», «Некуль[турна]», «Природа» і інші, а деякі і на словінське і російське.

В найновішім часі зацікавив мене незвичайно болгарський писатель Петко Ю. Тодоров своїми новелами, взглядно своїми тематами, які добирає до своїх повістей і драм, і звернув всю увагу мою на народні легенди і казки, які уміє чудово виводити. Сей молодий артист вплинув своїми новими, наскрізь оригіналь[ними], дуже цінними поглядами на літературу і штуку так сильно на мене, що мені хочеться бросити давній шлях напряду модернізму, яким ішла я, і звернути на його дорогу, що здається мені властивою і одинокою дорогою до заховання правдивої народної штуки і поезії, народного характеру, не зміненого гіперкультурою, а передаваного лише через призму свіжого талану, мов вже в мелодії прибрана народна поезія, широкому світові до подиву своїх народних скарбів, досі майже не тиканих.

І ще одно слово. Наколи читателя моїх писем вразить болісно смутна струна моєї поезії, то нехай згадає, що в ній відбивається лише віковичний смуток утисненого народу, що, перейшовше вже в кров, не уміє з болю виемансипуватись. Може, се хіба, але вона характеризує так мій народ, як і мене. Малороси і їх артисти поки що – смутно – співають».

Текст автобіографії подано за автографом з ф. 14 № 454.

АВТОБІОГРАФІЯ

(1927)

Автограф невідомий. Фрагмент автобіографії зберігається у фондах Чернівецького літературно-меморіального музею О. Кобилянської (ФЧЛММК): № 1612 – 1612 (4 аркуші, 21х17).

Спонукою для створення О. Кобилянською автобіографії у 1927 р. стало прохання Михайла Біляча – одного з упорядників багатотомного видання творів письменниці, що здійснювалося у Харкові кооперативним видавництвом «Рух» упродовж 1927 – 1930 років. Як висловився він у листі від 7 березня 1927 р., «також,

коли це можливо, то дуже прохаю Вашу автобіографію для повного видання Ваших творів» (Біляч М. Лист до О. Кобилянської від 7 березня 1927 р. *ФЧЛММК*, № 1842 – 1842). Вже 30 березня 1927 р. щойно завершену автобіографію авторка відіслала з Чернівців до Праги на адресу Володимира Старосольського, котрий виступав посередником між О. Кобилянською та харківськими видавцями у справі публікації її творів і залагодження інших формальностей. Над текстом вона працювала кілька тижнів, однак писана, як вважала, «на лоб та шию» автобіографія, котра все-таки «ішла з-під пера пиняво, що думала-м, що не закінчу її вже», великого задоволення не принесла, на що скаржилася Ользі Гаморак-Левицькій (Кобилянська О. Лист до О. Гаморак-Левицької від 31 березня 1927 р. *Кобилянська О. Твори: В 5 т. К.: Держлітвидав України, 1963. Т. 5. С. 640 – 641*). Причина незадоволення крилася і в небажанні самій писати про себе, що вона озвучила і в листі до згаданої адресатки («Мусите знати, що страшно не терплю про себе писати» (Кобилянська О. Лист до О. Гаморак-Левицької від 31 березня 1927 р. *Кобилянська О. Твори: В 5 т. К.: Держлітвидав України, 1963. Т. 5. С. 641*)), і в листі до В. Старосольського: «Послідню я написала з великою неохотою, бо д[уже] не люблю про себе писати» (О. Кобилянська. Лист до В. Старосольського від 30 березня 1927 р. *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 14, № 293*). Фрагмент автобіографії (власне, чернетка) з фондів Чернівецького музею письменниці з численними виправленнями, закресленнями засвідчує складність творчого процесу й те, що деякі частини не увійшли до остаточного варіанта. В опублікованій версії, наприклад, відсутній розлогий спогад про перебування О. Кобилянської у Великій Україні 1899 р., зустрічі з Лесею Українкою, знайомство з видатними українськими діячами: «В роках... (авторка не зазначила їх у тексті. – Ред.) перебувала в мене Леся Українка, з котрою прожили ми в Чернівцях якнайкращі 3 повні місяці, а в рік пізніше я прилучилась з проф. С[тепаном] С[тоцьким] і його жінкою, Але[ксандром] Барвінським і ще одним професором, котрого ім'я я моментально забула, в Київ, котрі їхали на перший археолог[ічний] з'їзд (насправді О. Кобилянська їздила до Києва на XI Археологічний з'їзд улітку 1899 р., а Леся Українка гостювала на Буковині в 1901-му й 1903-му роках. – Ред.), перебула в Гадячі у її родичів на дачі якийсь час, відти виїхала з її родичами і нею до Києва, де злучилась знову з своїми вище названими знайомими і до того прибувшою в той час пись[менницею] Н. Кобр[инською] – і тут зробила я знайомство з незабутнім М. Старицьким і цілою шанов[ною] його родиною, як і М. Лисенком і іншими цікавими,

заслуженими особами, як гіст[ориком] проф. Антоновичем, Коцюб[инським], Нечуєм-Левицьким, Ф. Матушевським, Людмилою Черняхівською і мужем, добр[одієм] Лотоцьким, Науменком, і звернула з душею, переповненою живим і чистим захватом Україною, з постановленням працювати, жити...» (Кобилянська О. Фрагмент автобіографії. *ФЧЛММК. № 1612 – 1612*). Здається, така інформація була б не зайвою, оскільки підкреслювала особисті зв'язки письменниці з Буковиною з Великою Україною, читачам котрої насамперед адресувалася автобіографія. Проте деяких згаданих осіб (наприклад, Ф. Матушевського, В. Науменка) тоді вже йменували «контрреволюціонерами» чи «буржуазними націоналістами», тому, згодом, в такому вигляді з власної волі чи за чиєсь порадою подану вище частину письменниці не включила до тексту.

Ймовірно, що до Харкова рукопис автобіографії надійшов у квітні 1927 року. Її планували вмістити разом з повістю «Людина» до IV тому, який видавали на честь 40-річчя літературної діяльності О. Кобилянської. Як з'ясувалося, в місті не знайшлося жодного примірника повісті, тому М. Біляч навіть просив авторку надіслати екземпляр і на початку вересня 1927 р. квапив її: «З висилкою «Людини» прошу спішіть» (Біляч М. Лист до О. Кобилянської від 12 вересня 1927 р. *ФЧЛММК, № 1855 – 1855*). Зрештою, видавці звернулися до Василя Сімовича, який у Празі «переписував» її для харків'ян. До ювілейного тому, крім автобіографії та повісті, мали увійти стаття Івана Лизанівського «Аристократизм в творах Кобилянської» та якась на той час ще не написана праця В. Сімовича (Лизанівський І. Лист до О. Кобилянської від 16 вересня 1927 р. *ФЧЛММК. № 1808 – 1808*). Однак у IV томі стаття В. Сімовича не з'явилася, а І. Лизанівський подав як вступну «хрестоматійний огляд» «О. Кобилянська в українській критиці». На правах упорядника він також коригував мову текстів, про що повідомив письменниці, пояснюючи мету: «Доглядаю видання я, роблю деякі поправки мови, щоб книжка була приступніша для радянського читача (виділено Ред.)» (Лизанівський І. Лист до О. Кобилянської від 16 вересня 1927 р. *ФЧЛММК. № 1808 – 1808*). Відтак 1927 року в рухівському виданні з'явився виправлений варіант автобіографії О. Кобилянської, що певною мірою відрізняється лексикою від того, що опублікували того самого року в листопадовому числі львівського «Літературно-наукового вісника» за авторським рукописом.

Оприлюднення автобіографії у ворожому для підрадянської України часописі й публікація в емігрантській «Новій Україні» розділів роману «Апостол черні» О. Кобилянської викликали шквал незадоволення у Харкові, де вважали, що видання творів за гонорар

і призначенням персональної пенсії забезпечили її лояльність. Письменниця була змушена відповідати на закиди, висловлені у листі М. Біляча від 29 січня 1928 р.: «І через те, що і «Літературно-Науковий Вістник», і «Нова Україна» ведуть бішену кампанію проти Радянської України, то тут створюється думка, що ви солідаризуєтеся в цій кампанії з «Літерат[урним] Вістником» і «Новою Україною», коли Ви там поміщуєте Ваші праці» (Біляч М. Лист до О. Кобилянської від 29 січня 1928 року. *ФЧЛММК. № 1845–1845*). У листі-поясненні О. Кобилянської знаходимо цікаві подробиці, що стосуються перипетій появи в «ЛНВ» автобіографії: «Щодо моєї пенсії, визначеної мені хар[ківським] урядом а появою моєї Автобіографії в Літ[ературному] Віс[тнику] та випадів «Н[ової] У[країни]», то я стаю проти того безпомічна. Автобіографія не вийшла за моїм дозволом в Л[ітературному] Віс[тнику]. В мене її вижичено тут в Чер[нівцях] одним доброд[ієм] під варунком лиш до прочитання – тим часом я зачула пізніше, що вона була тим добр[одієм] вислана на прохання В. Дорошенка (*йдеться про відомого українського бібліографа, літературознавця, перекладача Володимира Дорошенка. – Ю. М.*) о деякі дані з мого життя (*виділено О. Кобилянською. – Ю. М.*), щоб міг про мене з нагоди мого ювілею дещо написати (*біографічна стаття В. Дорошенка «Ольга Кобилянська» була опублікована в другому числі часопису «Життя і Знання» 1927 року (С. 48 – 49). – Ред.*). А сей надрукував її зовсім такою, якою я вислала її вам, а собі задержала лише копію. Дізнавшись, що вищезгаданий добр[одій] (*ініціал неможливо ідентифікувати. – Ю. М.*) не подав бажані «дані» добр[одію] В. Дор[ошенку], а попросту вислав цілу автоб[іографію], – я обурилась і просила, щоб мені сейчас манускр[ипт] звернено. Та рукописі не було вдома. Мені обіцяно, що В. Дорош[енко] відкличе, що *не від мене* (*виділено О. Кобилянською. – Ю. М.*) дістав автоб[іографію], але від кого іншого і не мав права її передруковувати, та сього він не вчинив, як личило б вчинити чолов[ікові] чести» (Кобилянська О. Лист до М. Біляча без дати. *ФЧЛММК. № 1923–1919*).

Очевидно, автобіографія О. Кобилянської 1927 р. друкувалися паралельно у Харкові та Львові. Зі зрозумілих причин радянські упорядники, котрі уміщували її до наступних видань, першодруком називали рухівське видання. Проте створюється враження, що В. Сімович, котрий спільно з В. Дорошенком уклав «Бібліографію творів Ольги Кобилянської (1887 – 1927)», вважав першодруком «Літературно-науковий вісник», оскільки публікацію саме у цьому часописі у розділі, де йдеться про автобіографію 1927 р., зазначив під першим номером ([Сімович В.] Бібліографія творів Ольги Кобилянської (1887 – 1927). І. Твори. *Ольга Кобилянська. Альманах*

у пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльності (1887–1927) / Зладив др. Лев Козут. Чернівці, 1928. С. 189).

За життя письменниці автобіографія оприлюднювалася у таких виданнях: Кобилянська О. Автобіографія. *Літературно-науковий вістник*. 1927. Річник XXVI. Т. ХСІV. Кн. XI (За листопад). С. 212–216; Кобилянська О. Автобіографія. *Твори*. Х.: Кооперативне видавництво «Рух», 1927. Т. IV: Людина: Ювілейне видання. С. 79–89; Кобилянська О. Автобіографія. *Життя й Революція*. 1928. Кн. I (Січень). С. 34–37; Кобилянська О. Автобіографія. *Твори*. Х.: Кооперативне видавництво «Рух», 1930. Т. III: Людина: Ювілейне видання (Друге видання). С. 79 – 89. В. Сімович зазначив, що автобіографія О. Кобилянської («в виїмках») також публікувалася в німецькомовному пражському часописі «Prager Presse» 1927 р. (ч. 317, С. 6) ([Сімович В.] Бібліографія творів Ольги Кобилянської (1887 – 1927). I. *Твори. Ольга Кобилянська. Альманах у пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльності (1887–1927)* / Зладив др. Лев Козут. Чернівці, 1928. С. 189).

Подано за «Літературно-науковим вістником».

ПРО СЕБЕ САМУ

Автобіографія викладена у листах до видатного українського мовознавця, літературознавця, педагога, громадсько-політичного і культурного діяча Степана Смаль-Стоцького. Автограф листа від 2 лютого 1922 року зберігається в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ф. 269, оп. 2, спр. 239); фрагмент автобіографії зберігається у фондах Чернівецького літературно-меморіального музею О. Кобилянської (ФЧЛММК): № 1675 – 1675 (6 аркушів різного розміру).

Автобіографія «Про себе саму» – найбільш детальний та інформаційно насичений біографічний текст, окрім того, як відзначила Ярослава Мельничук, його вирізняє «щирість, відвертість, зумовлена епістолярною формою, значний обсяг матеріалу і його композиційна структура» (Мельничук Я. Б. На вечірньому прюзі: Ольга Кобилянська в останній період творчості (від 1914 р.). *Чернівці: ВД «Букрек», 2006. С. 57*).

Першого листа О. Кобилянська писала упродовж 15 – 17 грудня 1921 р., наступний датується 2 лютого 1922 р. Вони надійшли до Праги на адресу С. Смаль-Стоцького, матеріал мав бути використаний для створення рефератів і дописів на честь відзначення 35-річного ювілею літературної діяльності славетної

буковинки. Через п'ять років, завершивши автобіографію, замовлену харківськими видавцями 1927 р., О. Кобилянська в листі до В. Старосольського згадала й попередню працю: «(...) В році [1]922 написала я докладну Ав[то]біографію на бажання проф. С[тепана] Ст[оцького] – але в чіїх руках вона знаходиться тепер, я не знаю, чула лише, що ходила по студентах, котрі з неї «студіювали»» (Кобилянська О. Лист до В. Старосольського від 30 березня 1927 р. *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України*. Ф. 14, № 293).

Уперше автобіографію оприлюднено в збірнику «Ольга Кобилянська. Альманах у пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльності (1887 – 1927)» (Чернівці, 1928, С. 41 – 65). У січні 1929 р. чималий наклад видання вже був готовий, отож письменниця та чоловік її прийомної доньки Е. Панчук клопоталися його розповсюдженням. Примірники надійшли для продажу в Галичину («На 4.П вислав я на адресу Книгарні Н[аукового] Т[овариства] ім. Шевченка 75 примірників для розпродажі на місяць» (Панчук Е. Лист до К. Студинського від 18 лютого 1929 р. *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України*. Ф. 14, № 356)). Водночас розглядалася можливість розповсюдження ювілейного альманаху в підрадянській Україні, оскільки, як вважав Е. Панчук, з ідеологічного погляду «там абсолютно нема нічого, що могло б стояти на перешкоді посилці туди» (Панчук Е. Лист до К. Студинського від 16 січня 1929 р. *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України*. Ф. 14, № 354). «Оден примірник на В[елику] У[країну] для рецензії» (Панчук Е. Лист до К. Студинського від 18 лютого 1929 р. *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України*. Ф. 14, № 356) потрапив до Кирила Студинського, ще одного посередника у публікації творів О. Кобилянської між нею та харківським видавництвом «Рух», який, очевидно, доправив його за адресою.

Відтак за життя письменниці автобіографія (чи її фрагменти) побачила світ ще у таких виданнях: Кобилянська О. Про себе саму. *Твори*. Х.: Кооперативне видавництво «Рух», 1930. Т. III: *Людина: Ювілейне видання (Друге видання)*. С. 90–118; Кобилянська О. Про себе саму: фрагмент з автобіографії. *Світ молоді*. 1938. Ч. 12. С. 2 – 4.

Подано: лист від 15 – 17 грудня 1921 р. за збірником «Ольга Кобилянська. Альманах у пам'ятку її сороклітньої письменницької діяльності (1887 – 1927)» (Чернівці, 1928); лист від 2 лютого 1922 р. за автографом.

А

Амбуля́нс — санітарна карета.

Ані́ раз — анітрохи.

Атрамент — чорнило.

Афектований — пройнятий афектом, емоційний.

Ая́ — так.

Б

Ба́нно — сумно, шкода, жаль.

Банувати — сумувати.

Барабо́ля — картопля.

Барани́ця — вичинена овеча шкура.

Барвний — різнокольоровий.

Барда — сокира, тесак.

Бендяк — гедзь.

Бомбоньє́рка — коробка цукерок.

Броварня — пивоварня.

Бруна́тний — коричневий.

Бю́рко — письмовий стіл.

В

Верéня — рядно, переважно з вовни або переткане вовною.

Вері́тка — ряденце.

Вечеро́к — вечірка.

Виві́рка — білка.

Віда́й — мабуть.

Відка́зувати — нарікати.

Відпу́ст — церковний обряд, під час якого масово відпускаються гріхи.

Волі́чка — шерстяні нитки вищої якості.

Вуйна — дружина батькового або маминого брата.

Г

Гадка — думка.

Гачі — верхні чоловічі штани з домотканого сукна.

Гладу́н — глек.

Гойно — гучно, весело, розкішно.

Голан — пройдисвіт, ледащо.

Гри́жа — журба, гризота, горе.

Грома́дка — товариство.

Ґ

Ґавати — кричати, верещати.

Ґве́р — гвинтівка.

Ґевалт — ґвалт.

Ґріс — висівки.

Д

Данцува́ти — танцювати.

Двірець — залізничний вокзал.

Дзестра — придане переважно з речей хатнього вжитку.

Дзьобня — торбина, виткана з різнокольорових вовняних ниток.

Дріб — домашня птиця.

Дуфати — поважати, піклуватися, дбати (про когось).

Ж

Животи́на — тварина, худобина.

Жмит — жмут, пучок.

Жура — туга, журба, переживання.

З

З поверхівності — зовні.

Забавитися — баритися, спізнюватися, затримуватися.

Залізни́ча дорога — залізниця.

Замарга́ний — брудний, засмальцьований.

Замельдувати — заявити, донести.

Запе́рти — замкнути, зачинити.

Заряди́ти — завести порядок.

Зі́льний — квітник.

Зрезигнувати — знехтувати, зневажити.

І

Іритуватися — гніватися.

К

Калаба́ня — калюжа.

Камени́ця — кам'яний будинок.

Кано́на — гармата.

Ка́почка — краплиночка.

Каса́рня — казарма.

Керни́ця — криниця.

Кива́ти — чіпати, брати без дозволу.

Ки́птар — верхній хутрянний одяг без рукавів.

Ки́рпа — вид високої жіночої зачіски.

Кла́ка — гуртова допомога, толока.

Кланца́тий — зубатий.

Клеве́ць — молоток.

Копу́ла — купол.

Корня́ти — переганяти.

Кра́йка — широкий пояс, витканий із різнокольорових ниток.

Кра́к — гілка.

Крі́с — рушниця.

Куле́ша — каша з кукурудзяної муки.

Ку́льчик — серезка.

Кумпа́нія — компанія.

Ку́сник — шматок.

Л

Ланц — ланцюг.

Ле́да — ледь; трохи не; невдовзі.

Ле́пта — частка.

Літники́ — відпочивальники.

Лічни́ча сила — лікувальна сила.

Ля́да — рухома покрішка, дверцята, що прикривають отвір всередину чого-небудь.

Ля́чно — страшно.

М

Маржи́на — худоба.

Марний — худий, безсилий.

Мерзливий — мерзлякуватий.

Мериво — стан погоди, який передвіщає дощ.

Миряво — мляво, неохоче.

Н

Надгоро́да — нагорода.

Надучи́тель — старший вчитель, директор школи.

Найко — людина, схильна відкласти роботу на пізніший час.

Нендза — нужа, воші.

Неньо — тато.

Нехарно — брудно, неохайно.

Но́ша — одяг.

Нудко – нудно.

О

Обезп'ра́внений — позбавлений прав.

Обидливий — образливий.

Оборі́г — покрівля на чотирьох опорах для зберігання сіна, збіжжя, соломи.

Одине́ць — одинак.

Одроби́на — невелика кількість.

Опинка — жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ переважно вовняної картатої тканини.

П

Павун – павич.

Павуни́ — оздоба, пір'їна із хвоста павича.

Па́зити — доглядати.

Паті́нки — взуття.

Пинди́ти — швидко гнати, переслідувати.

пінняво — повільно, мляво.

Пи́сьма — писання, твори.

Під — горище.

Поведі́ння — поведінка, поводження.

Позде́ржливо — стримано.

По́кладок — яйце.

По́літок — урожайність певної сільськогосподарської культури протягом одного року.

Поло́вик — яструб.

По́рційка — чарка.

П'ястук — кулак.

Р

Рабі́вник — грабіжник.

Ранту́х — біле тонке полотно.

Ра́фа — обід колеса до воза.

Регіме́нт — полк.

Риска́ль — заступ, лопата для копання.

Рі́шча — сухе гілля, хмиз.

С

Садовина — плоди садових дерев; фрукти.

Са́ля — зал, зала.

Сарда́к — рід теплого верхнього жіночого та чоловічого одягу.

Се́рна — сарна.

Ски́пки — тріски (на розпал).

Скле́п — крамниця, магазин.

Сокоти́ти — захищати, стерегти.

Сорокі́вець — дрібна розмінна монета вартістю двадцять копійок або сорок крейцерів.

Т

Тамо́шний — тамтешній, той.

Тва́р — обличчя.

Торні́стра — ранець.

Тра́п — бігом, швидко.

Трина — відходи після молотби, подрібнена солома, тирса.

Тру́чати — штовхати.

Туск — журба, смуток, туга.

У

Увиха́тися — багато, інтенсивно працювати, поратися.

Уднину — вдень.

Утира́льник — рушник.

Урльо́п — відпустка у війську.

Ф

Фа́льча — одиниця виміру земельних угідь (14322 кв. м).

Фе́рії — канікули.

Филі́ — хвилі.

Филюва́ти — хвилювати.

Фі́ра — віз, підвода.

Френзлі́ — китиці.

Фу́фела — завірюха, заметіль, хурделиця.

Х

Хоро́ми — сіни.

Хору́гва — прапор.

Хосе́н — користь.

Ц

Це́ра — обличчя, шкіра на лиці.

Цесе́й — цей.

Ци́рка — мережка.

Циру́лик — перукар, цирульник.

Ці́тка — цятка.

Ч

Че́рес — чоловічий шкіряний пояс.

Чикуляда — шоколад.

Чи́нш — плата, натуральний або грошовий податок.

Чи́чка — квітка.

Ш

Ша́нець — канава, рів, окоп.

Ши́на — рейка.

Ши́ринка — хусточка, хустинка.

Шкло́ — скло.

Шма́тка — шматок тканини.

Шти́мувати — личити, пасувати.

Шу́льок — качан кукурудзи.

Шу́тка — вербова лозина з пухнастими бруньками.

Зміст

ЩОДЕННИК ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ (1883-25.01.1887)	11
I.	11
II.	178
ПУБЛІЦИСТИКА. КРИТИКА. СПОГАДИ	247
ДЕЩО ПРО ІДЕЮ ЖІНОЧОГО РУХУ	249
[ЗАМІТКИ ДО ПОВІСТІ О. МАКОВЕЯ „ЗАЛІСНЯ”].....	255
"ЗАЛІСНЯ" ОСИПА МАКОВЕЯ	260
МАРКО ВОВЧОК ТА ЙОГО ОПОВІДАННЯ	265
ПОДЯКА	267
ЛИСТ ДО УКРАЇНЦІВ В АМЕРИЦІ	268
Д-р СОФІЯ ОКУНЕВСЬКА-МОРАЧЕВСЬКА.....	274
[ПОДЯКА]	277
[ПРОМОВА]	278
ДОРОГІ БУКОВИНСЬКІ УКРАЇНЦІ!	279
ВРАЖІННЯ НА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ	280
УКРАЇНСЬКА ЖІНКО!	282
ТРИ КНИЖКИ	282
ПРО ТОЛСТОГО	283
ДО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА!	290
ДИСКУСІЯ.....	291
ДУМКИ-СПОМИНИ ПРО МИКОЛУ ЗВІШАНА	292
СПОМИН.....	293
МОЇЙ МЕВІ.....	294
АВТОБІОГРАФІЇ	297
АВТОБІОГРАФІЯ.....	299
АВТОБІОГРАФІЯ.....	303
ПРО СЕБЕ САМУ	308
ПРИМІТКИ	327

Літературно-художнє видання

КОБИЛЯНСЬКА Ольга Юліанівна

Зібрання творів у 10 томах

Том 9

ЩОДЕННИКИ. ПУБЛІЦИСТИКА.
КРИТИКА. СПОГАДИ. АВТОБІОГРАФІЇ

Переклад з німецької мови *Епільдефора Панчука*

Художнє оформлення *Івана Балана*
Коректор *Інна Криворук*
Верстка *Оксани Максимець*

Формат 60х90/16. Ум. друк. арк. 24,25. Наклад 1000 прим. Зам. № 1658.

Видавець та виготовлювач
В И Д А В Н И Ч И Й Д І М
publishing house

Свідцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ЧЦ №1 від 10.07.2000 р.

телефон [0372] 552 943	адреса 58000, м. Чернівці, вул. Радищева, 10	e-mail info@bukrek.net	web-сайт www.bukrek.net